7102

1. Title Bhāgavata Purāṇa Tīkā, Caturtha Skandha
2. Accession No. 5557
3. Folio No./Pages 95
4. Lines 14-18
5. Size 37 × 22Cm
6. Substance Paper
7. Script Devānagarī
8. Language Sanskṛit
9. Period Not mentioned
10. Beginning "ओम् श्रीगणेशाय नमः ।। ओम् अथैक त्रिंशताध्यायै विसर्गस्तुयईर्षत विसर्ग स्त्वीश्च रायी नैर्नह्म मत्वादिभिः कृतः"
11. End "इति श्री भागवते चतुर्थ स्कन्धे प्रम्चेत सोपाख्यानं नामैक त्रिंशोध्यायः ।।"
12. Colophon No
13. Illustrations No
14. Source Donation
15. Subject Purāṇa
16. Revisor No
17. Author Sahsra Deva
18. Remarks Pages are with four-sided margin, partly damaged by termite, but text is readable. Pages are not in order, bound.

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

003557

Diamond Book Binding House
Moh Karachi B.H.E.L Road Jawalapur

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

2

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पुस्तकालय
गुरुकुल कांगड़ी

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

005557

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री-
भाच-
री-
२

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॥ ॐ अथैकविंशाध्यायेविसर्गस्त्वयईर्षित ॥ विसर्गस्त्वीप्सयाधीनैर्ब्रह्मसन्वादिभिः कृतः
तत्रतत्प्रथमेध्यायेमनुकन्यान्वयः पृथक् ॥ वर्णितेयत्रयज्ञादिवृत्तिभिः प्रभवोहरेः ॥ मनुकन्यान्वयंविस्तरेणावा
क्रमाह ॥ मनोस्तितिचकाराद्वौपुत्रौच ॥ उत्तानपादादिमतोपिपुत्रनामः सूचितः ॥ तद्वर्णयितुमाह पुत्रिकाधर्ममाश्रि
मेति ॥ अभ्रातृकाप्रदास्यामितुभ्यांकन्यामलंकृतां ॥ अस्यांयोजायतेपुत्रः ॥ ममेपुत्रोभवेदितिभाषावंधेनकन्याद

श्रीमैत्रेयउवाच ॥ मनोस्तुशतरूपायांतिस्रः कन्याश्चजज्ञिरे ॥ आकूतिर्देवहूतिश्चप्रसूतिरितिविश्रुता ॥ २
आकूतिरुचयेप्रादादपिभ्रातरमौत्तानपादः ॥ पुत्रिकाधर्ममाश्रित्यशतरूपानुमोदितः ॥ ३ ॥ प्रजापतिः सभगा
वान्रुचिस्तस्यामजीजनत् ॥ मिथुनंब्रह्मतेजसीपरमेणसमाधिना ॥ ४ ॥ यस्तयोः पुरुषः साक्षाद्विष्णु
र्यज्ञस्वरूपधृक् ॥ यास्त्रीसादक्षिणाभूतेरंशभूतानपायिनी ॥ ५ ॥ आतिथेयगृहेपुत्राः पुत्रेवित
नरोचिषि ॥ स्वायंभुवोमुदायुक्तोरुचिर्जग्राहदक्षिणां ॥ ६ ॥ तांकामयानांभगवा
नुवाहयज्ञषंपतिः ॥ तुष्टायांतोषमापन्नोजनयद्द्वादशात्मजान् ॥ ८
तोषःप्रतोषःसंतोषोभद्रःशांतिरिडस्पतिः ॥ इध्मः कवि
र्विभुःस्वह्नःसुदेवोरोचनोद्विषट् ॥ ७ ॥

नंपुत्रिकाधर्मः सचाभ्रातृकादौपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धः ॥ तथापिपुत्रकामः ॥ तथाहुतवानित्याह ॥ भ्रातृमती
मपीति ॥ २ ॥ मिथुनंपुरुषंस्त्रियंचसमाधिनाईश्वरस्यध्यानेन ॥ ३ ॥ भूतेर्लक्ष्मा अंशभूता अस्तयेदंरोहंप
रिरुद्धइतिभावः ॥ पुत्राः आकूतिः पुत्रेयज्ञे ॥ ४ ॥ ५ ॥ ८ ॥ यज्ञषायज्ञानांमंत्राणांवापतिर्विष्णुः ॥ विभुषट्
द्वादश ॥ ७ ॥ १ ॥ ॥ राम ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रसंगात्स्वायंभुवमन्वंतरगतं षट्कमाह ॥ तुषिता इति द्वाभ्यां ॥ मन्वंतरं मनुर्देवाः मनुपुत्राः सुरेश्वराः ॥ ऋषयो पा
वतारास्त्रहरेषड्विधमुच्यते इति वदंति ॥ तत्र स्वायंभुवो मनुः ॥ तुषिता देवाः मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयः ॥ यज्ञहरो
वतारः ॥ स एव सुरगणेश्वरः इंद्रः ॥ ८ ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुपादौ मनुपुत्रौ पृथ्वीपालकौ तदेवं यज्ञस्य हरेरुत्पत्ति
वर्द्धितं ॥ तयोः पुत्रपौत्रनप्तृणां वंशैरनुवृत्तं व्याप्तं पालितं तन्मन्वंतरं ॥ ९ ॥ अतः प्रायं बाहुल्येन कृते तत्कालार्थं

तुषितानामतेदेवा आसन्स्वायंभुवांतरे ॥ मरीचिमिश्रा ऋषयो यज्ञः सुरगणेश्वरः ॥ ८ ॥ प्रियव्रतोत्ता
नपादौ मनुपुत्रौ महौजसौ ॥ तत्पुत्रपौत्रनप्तॄणां मनुवृत्तं तदंतरं ॥ ९ ॥ देवहूतिं सदा ज्ञात्वा कर्दमात्मजां
मनुः ॥ तत्संवेधि ऋतप्रायं भवतागदतो मम ॥ १० ॥ दत्वा ब्रह्मसुताय प्रसूतिं भगवान्मनुः ॥ प्रायश्च
त्कृतः सर्वत्रिलोक्यां विजितो महान् ॥ ११ ॥ याः कर्दमसुताः प्रोक्ता नव ब्रह्मर्षिपत्नयः ॥ तासां प्रसूति
प्रसवं प्रोच्यमानं निबोधमे ॥ १२ ॥ पत्नी मरीचेः स्तु कला सुषुवे कर्दमात्मजा कश्यपं पूर्णिमा चाथ
योगाद्धरितं जगत् ॥ १३ ॥ पूर्णिमासूत विरजं विश्वगं चापरं तप ॥ देवकुल्यां हरेः पादशौचाद्याभूत्सरिद्धि
वः ॥ १४ ॥ अत्रेः पत्नी अनसूया त्रीन्जज्ञे सुयशसः सुतान् ॥ दत्तं दुर्वासमं सोममात्मेशब्रह्मसंभवा
न् ॥ १५ ॥ श्रीविष्णुरः अत्रेर्गृहे सुरश्रेष्ठाः स्थितस्य स्यात्तदेतवः ॥ किंचिच्चिकीर्षवो जाता एतदाख्याहि मेऽ

गो १५

शातांऋतत्वात्प्रायग्रहणं ॥ ७ ॥ प्रसूतिप्रसवपुत्रपौत्रादिविस्तारं ॥ ११ ॥ यथोर्वंशोनाहरितं ॥ १३ ॥ कश्यप
स्य वंशं षष्ठे वक्ष्यति ॥ द्वितीयस्य वंशः माह ॥ पूर्णिमेति ॥ देवकुल्यां नामकन्यां च हरेः पादक्षालनाज्जन्मांत
रे यादिवः सरिद्गंगा भूतवती ॥ १४ ॥ आत्मेशब्रह्मसंभवान् ॥ विष्णुरुद्रब्रह्मणां मंशः संभूतान् ॥ १५ ॥ किंचित किं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कदंबनामकुलाद्रिंतपसिस्थितः सन् ॥ १७ ॥ तस्मिन्कुलाद्रौ प्रसृतानां स्तवकाद्यैः पलाशशोकेषु तेषां कानने ॥
निर्विघ्नानामनवदीतस्याः स्तवद्भिः वाभिरुद्धुष्टनादिति ॥ १८ ॥ प्राणायामपरैर्वायुः संदीपकायस्य तेन मुनेर्मूर्ध्नो
निर्गतेनाग्निना तप्यमानं समीरयतदाश्रमपदं परितस्तयः ॥ २१ ॥ अप्सरः प्रमुखैर्वितायमाने विस्तार्यमाणा ।

मैत्रेय उवाच ॥ ब्रह्मणा चोदितः सृष्टावत्रिर्ब्रह्मविदांवरः ॥ सहपत्न्या ययावृक्षकुलाद्रिं तपसि स्थितः ॥ १७
तस्मिन्प्रसूतस्तवकपलाशाशोककानने ॥ वाभिः स्तवद्भिरुद्धुष्टनिर्विघ्नायासमागतः ॥ १८ ॥ प्राणा
यामेन संयम्य मनो वर्षशतं मुनिः ॥ अतिष्ठदेकपादेन निर्द्वंद्वो निलभोजनः ॥ १९ ॥ शरणं तं प्रपेदेऽयं ए ५३
मां वजगदीश्वरः ॥ प्रजा मात्मसमं मह्यं प्रयच्छेति चिंतयन् ॥ २० ॥ तप्यमाने त्रिभुवनं प्राणायामेधसाग्नि
ना ॥ निर्गतेन मुनेर्मूर्ध्नः समीरप्रभवं स्तयः ॥ २१ ॥ अप्सरोमुनिगंधर्वसिद्धविद्याधरोरगैः ॥ वितायमान
यशसस्तदाश्रमपदं ययुः ॥ २२ ॥ तत्प्राक्तनभवसंयोगाविद्योतितमनामुनिः ॥ उत्थितैकपादेनदृष्ट
शेतिवृद्धयर्षभान् ॥ २३ ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमावुपतस्थे हृतांजलिः ॥ वृषहंससुपर्णस्थान्स्वैः स्वैः चिह्नै
श्चिह्नितान् ॥ २४ ॥ कृपावलोकेन हसद्वदनेनोपलंभितान् ॥ तद्रोचिषा प्रतिहते निमील्य मुनिरक्षि
णी ॥ २५ ॥ चेतस्तत्स्तवणायुंजन्नस्तावीत्संहतांजलिः ॥ श्लक्ष्णया सूक्तया वाचा सर्वलोकगरीयसः ॥ २६

यशोयेषां ते ॥ २२ ॥ तेषां प्राक्तनभवः प्राक्तनजन्मसंयोगः सन्निधिः तेन विद्योतितं मनो यस्य स उक्तैर्गतिमृन् ॥ २३
अर्हणां पुष्पादिकर्म जलौघस्य उपतस्थे पूजयामास ॥ वृषाद्यामूर्ध्वान्स्वैः स्वैश्चिह्नैः त्रिशूलकमंडलुवस्त्रादि
भिः ॥ २४ ॥ कृपयावलोकेन हसच्च तद्वदनं च तेन उपलंभितान् प्रसन्नत्ववशोपितान् तेषां रोचिषा दीप्त्या
॥ २५ ॥ श्लक्ष्णया मधुरया सूक्तया वाचा भीरा धीया ॥ २६ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अनुयुगं कल्पे कल्पे विभज्य गृहीतदेहाभिः ॥ ते भक्तिमद्भिः सविलासमितिभिः पृथग्भवः ॥ ब्रह्मणा स्मृतोऽस्मि ॥ तेभ्यः सकाशादे-
कएव मे मयाऽपहृतः ॥ शरणागतं प्रपन्नइत्येकमेव निर्दिष्टत्वात् ॥ सच युष्माभिरेव कर्तव्यमित्यर्थः
अस्य प्रपंचएक इति विविधैः ॥ प्रधाने रूपचारे दिव्यप्रधान इति वा पाठः ॥ प्रजननाय प्रजोत्पत्तये चित्तीकृतः ॥ चित्तेने
कीनीतः मनुसोपि हरादगोचरात् ॥ संतः कथं तत्र वयोपि वागताः ॥ २८ ॥ २९ ॥ तेन वयं यथाकृतः ॥ संकल्पस्तेन तथै

अत्रिरुवाच ॥ विस्मोद्भवस्थितिलयेषु विभज्यमानैर्मायागुणैरनुयुगं विगृहीतदेहाः ॥ ते ब्रह्मविष्णुगिरि-
शाः प्रणतोस्म्यहं वः ॥ तेभ्यः कएव भवतामहहोपहृतः ॥ २७ ॥ एको मयेह भगवान्विविधप्रधाने ॥ स्त्रियी
कृतः प्रजननाय कथं नपुंसं ॥ अत्रागतास्तनुभृतामनसोपि दूरा द्रुतप्रसीदतमहानिह विस्मयो मे ॥ २८
मैत्रेयउवाच ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा त्रयस्ते विबुधर्षभाः ॥ प्रत्यूचुः श्लक्ष्णया वाचा प्रहस्य तमृषिप्रवीरं
२९ ॥ देवऊचुः ॥ यथाकृतस्ते संकल्पो भावयंस्तेन वानघ ॥ सत्संकल्पस्य ते ब्रह्मन्नन्यथेहायते न ते वयम् ॥ ३०
अथास्मदंशभूतास्ते प्रजाः सर्वा लोकविश्रुताः ॥ भवितारो गुणभृतो विस्मयं ते विनेष्यति ॥ ३१ ॥ एवं का
मवरं दत्त्वा प्रतिजग्मुः सुरेश्वराः ॥ सभाजिताश्च तयोः सम्यक्कर्दमसोमिषतोस्ततः ॥ ३२ ॥ सोमो भूद्ब्रह्मणा
शेन दत्तो विप्रो रतियोगवित् ॥ दुर्वासाः शंकरस्यांशो निबोधांगिरसः प्रजाः ॥ ३३ ॥ श्रद्धा त्वंगिरसः या
न्नीचत स्रोसूत कन्यकाः ॥ सिनीवाली कुहू राका चतस्रोऽनुमतिस्तथा ॥ ३४ ॥ तमुत्रावपरावास्तां ख्यातौ
स्वारोचिषेन्तरे ॥ उतथ्यो भगवान्साक्षाद्बृहस्पतिः ॥ ३५ ॥

वभावेनान्यथा ॥ यतः सत्संकल्पस्य ते संकल्पः ॥ तर्हि कथं संकल्पिनध्यायमाने त्रयः प्रतीताः स्युस्तत्राह ॥ यदेकं
जगदीश्वरात्मकं तत्त्वं भवान्ध्यायति तएते वयं त्रयोपि तदेवैकं तत्त्वं नास्माकं भेदोस्तीत्यर्थः ॥ ३० ॥ विस्मयं ते विनि
स्तारयिष्यति ॥ अंतर्भूत विस्मयस्य रूपं ॥ ३१ ॥ ताभ्यां सम्यक्सभाजिताः पूजिताः संतत
तः स्थानात् ॥ प्रतिजग्मुः ॥ ३३ ॥ निबोध बुध्यस्व ॥ ३३ ॥ ताः कन्याः इति सिनीवालीति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पुलस्त्यस्य सुरूपिर्भुविपत्न्यामितान्वयः ॥ सोमस्यः दहीप्रिः जावरः विश्रवा पुलस्त्यस्य सुतइतिशेषः ॥ ३९ ॥ तस्यविश्र
वसइतिविख्यातोजातः ॥ सुतः कुबेरः अस्य सचिवार्थयोः कोशिमोरावणादयः त्रयः सुताः ॥ ४० ॥ ज्वलतः प्रकाशमा
नान् ॥ ४१ ॥ चित्रकेतुप्रमुखाजज्ञिरेतेचसप्तर्षयोजाताः ४० ॥ तानेवाह ॥ चित्रकेतुरितिवसुभृद्यानोनामैकः ॥

पुलस्त्योजनयत्पत्न्यामगस्त्यंचहविर्भुवि ॥ सोमस्यजन्मविदर्भायां विश्रवाश्चमहातपाः ॥ ३९ ॥ तस्ययत्तप
तिर्देवैः कुबेरस्त्विडविडासुतः ॥ रावणः कुंभकर्णश्चतथान्यस्यांविभीषणः ॥ ४० ॥ पुलहस्यगतिर्भार्या
जीनसूतसतीसुतान् ॥ कर्मश्रेष्ठवरीयांसंसहिष्णुंचमहामते ॥ ४१ ॥ क्रतोरपिक्रियाभार्यावालखिल्यान
सूयत ॥ ऋषीनषष्टिसहस्राणिज्वलतोब्रह्मतेजसा ॥ ४२ ॥ ऊर्जायांजज्ञिरेपुत्राविशिष्टास्तपरंतप ॥ चित्र
केतुप्रधानास्तेसप्तब्रह्मर्षयोमलाः ॥ ४३ ॥ चित्रकेतुः सुरोचिश्च विरजोमित्रएवच ॥ उल्बणोवसुभृद्या
नोपुमान्शुक्रादयोपरे ॥ ४४ ॥ चित्तिस्त्वथर्वणःपत्नीलेभेपुत्रंधृतव्रते ॥ दध्यंचमश्वशिरसंभृगोर्वक्षसि
बोधमे ॥ ४५ ॥ भृगुख्यात्यांमहाभागःपत्न्यांपुत्रान्जीजनत् ॥ धातारंचविधातारंश्रियंचभगवत्परा ॥ ४६
आयतिंनियतिंचैवसुतेमेरुस्तयोरदात् ॥ ताभ्यांतयोरभवतांमृकंडःप्राणएवच ॥ ४७ ॥ माकंडेयोमृ
कंडस्यप्राणाद्वेदशिरोमुनिः ॥ कविश्चभार्गवोवस्यभगवानुशनाःसुतः ॥ ४८ ॥ सर्वेतेमुनयःक्षत्तर्लो
कान्सर्वेरभावयन् ॥ एषकर्दमदौहित्रसंतानःकथितस्तव ॥ शृण्वतःश्रद्दधानस्यसद्यःपापहरःपरः

१ अ ४९ ॥ २

शक्रादयोपरेश्रुतयाःपुत्राः ॥ ४३ ॥ ४२ ॥ ख्यातिंपत्न्यांपुत्रान्पुत्रोपुत्रैर्वितानेवाहयातारमिति ॥ ४३ ॥ त
योःधातृविधात्रोः ॥ ४४ ॥ कविश्चभार्गवःभृगोःपुत्रः ॥ ४५ ॥ ब्रह्माएतेसर्वेलोकान्भावयत ॥ ४५ ॥ २

राम ॥ ४९ ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ राम ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अजात्मजः ब्रह्मपुत्रः ॥४९॥ मुक्तेभ्यः सर्वतत्त्वेभ्यः सिद्धिभ्यो वा ॥४८॥ ५१॥ सर्वेषां गुणानां उत्पत्तिर्यस्य सा ॥५२॥ ५३॥ उप
तस्थुर्भेजिरे ॥५४॥ निजया मायया यस्मिन् आत्मनि लेखा वेदरूपभेदं गंधर्वनगरमिव वेदं विश्वं विरचितं तस्यात्मनः प्रति
चक्षाणाय प्रकाशनाय आत्मानं योगयोगाङ्गस्वकारप्रकटितवान् ॥ तस्मै पुरुषाय नमः किंरूपेणाह ऋषेर्मू

प्रसूतिमानवीं दक्षं उपयेमे ह्यजात्मजः ॥ तस्यां ससर्ज दुहितॄः षोडशामललोचनाः ॥४९॥ त्रयोदशादाद्धर्मा
यत्र षैकामयच्छिवः ॥ पितरं एकां युक्तेभ्यो भवायैकां भवच्छिदे ॥४८॥ श्रद्धा मैत्री दया शांतिस्तुष्टिः पुष्टिः
क्रियोन्नतिः ॥ बुद्धिर्मेधा तितिक्षा ह्रीर्मूर्तिर्धर्मस्य पत्नयः ॥४९॥ श्रद्धासूत शुभं मैत्री प्रसादमभयं दया ॥ शां
तिः सुखमुदं तुष्टिः स्मयं पुष्टिरसूयत ॥५०॥ योगं क्रियोन्नतिर्दर्पमर्थं बुद्धिरसूयत ॥ मेधा स्मृतिं तितिक्षा
तु क्षेमं ह्रीः प्रश्रयं सुतं ॥५१॥ मूर्तिः सर्वगुणोत्पत्तिः नरनारायणावृषी ॥ यतो धर्मपदो विश्वमभ्यतेद
त्सुनिर्वृतं ॥५२॥ मनांसि कुक्षेर्वाताः प्रसेदुः सरितोऽद्रयः ॥ दिव्यवाद्यानि तूर्याणि पेतुः कुसुमवृष्टयः ॥५३
मुनयस्तुष्टुवुः तुष्टाजगुर्गंधर्वकिन्नराः ॥ नृत्यंति स्म स्त्रियो देव्यो लेभिरे परमं गतिं ॥ देवादयस्तदाद्यः स
र्वे उपतस्थुरभिष्टवैः ॥५४॥ योगमायया विरचितं निजयात्मनीदं खे वृक्षभेदमिव तत्प्रतिचक्षणाय ॥ एते
नर्षिसदने ऋषिमूर्तिनाद्य आदुश्चकार पुरुषाय नमः परस्मै ॥५५॥ सोऽयं स्थितिव्यतिकरोपशमाय सृ
ष्टान्सत्त्वेन नः सुरगणाननुमेयतत्त्वः ॥ दृष्ट्यादृशा करुणयेक्षणविलोकनेन यच्छ्रीनिकेतममलं क्षिपता
रविंदम् ॥५६॥ एवं सुरगणैस्तात भगवंतावभिष्टुतौ ॥ लब्धावलोकैर्यत्तद्विरचितौ गौरवमादने ॥५७॥ ॥

निराकारोऽयस्मिन्नेतेन तेन रूपेण ॥५५॥ सोऽयं नोऽस्मान् सुरगणानन्यस्य करुणायुक्तेन विलोकनेन विशिष्टनेत्रेणाह
ष्टपातपश्यतकथंभूतेन यच्छ्रीनिकेतममलमरविंदं तत्क्षिपता तिरस्कुर्वता कथंभूतः ॥ अनुमेयं शास्त्रतो वि
चीनत्वस्माकं परोक्षं तत्त्वं यस्य कथंभूतात् स्मान् स्थितेर्जगतो यादर्थायतिव्यतिकरोपशमाय सत्त्वेन गु
णेन सृष्टान् ॥५६॥ लब्धावलोकौ ये सुरगणैस्तैरभिष्टुतावर्चितौ च संतौ अयत्नः ॥ ५७॥

यक्षाः किंपुरुषास्त
थाः पितरः सिद्धासा
ध्याश्च ४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भुवोभास्यस्यथायनाशायचाकारएकवाक्यत्वार्थः॥ नीचसांप्रतमिहागतानिमर्थः॥ तदुक्तंतत्रे॥ अर्जुनेतनयावेषःकृ
ष्णोनारायणःस्वयमितियद्वद्वः॥ श्रीकृष्णःऊरुदृढ्हार्जुनःउभावपिकृष्णनामानौ॥ ५८॥ अत्राभिमानिनादेवातस्वा
हानामतस्यभार्याकृतभोजनमितिजयाणांविशेषणा॥ ५९॥ पितरस्त्रयःपितामहएकःतैःसाकंसह॥ ६०॥ वैतानिकेवै
दिककर्मणिस्वजेयेषांनामभिरग्निदेवताकाइष्टयोनिवृप्यंतेमतएतेग्रयोनलौकिकाः॥ अतोबहूनांवेयर्थ्यइति।

तानिवैवेभावतौहरेरंशाविहागतौ भारव्यपायचभुवःकृष्णोयदुकुरूद्वहौ॥ ५८॥ स्वाहाभिमानिनश्चाग्ने
रात्मजास्तीनजीजनत॥ पावकंपावनानंचशुचिंचहुतभोजने॥ ५९॥ तेभ्योग्रयःसमभवंश्चतारिपञ्चपे
चच॥ तएवैकोनपंचाशत्साकंपितृपितामहैः॥ ६०॥ वैतानिकेकर्मणियेनामभिर्वह्निदेवादिभिः॥ आग्नेया
नग्रयस्तेषांपत्नीदाक्षायणीस्वधा॥ ६२॥ तेभ्योदधारकन्येद्वेवपुनाधारिणीस्वधा॥ उभेतेब्रह्मवादि
न्यौज्ञानविज्ञानपारगे॥ ६३॥ भवस्यपत्नीतुसतीभवंदेवमनुव्रता॥ आत्मनःसदृशंपुत्रंनलेभेगुणशी
लतः॥ ६४॥ पितर्यप्रतिरूपेस्वेभवायानागसेरुषा॥ अप्रौढेवात्मनात्मानमजहाद्योगसंयुता॥ ६५॥
६२ इष्टयोयज्ञैर्वृप्यंतेग्रयस्तुते ६३ अग्निष्वात्तावर्हिषदःसौम्याःपितरआज्यपाः॥ साग्नेया ६३॥
इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेप्रथमोध्यायः॥ १॥

भावः॥ ५९॥ सौम्याःसोमपाःयेषामग्नौकरणमस्तिनेसाग्नयः तद्रहितास्त्वनग्नयः ६३॥ तयोस्तुसंतति
संततिर्नाभवत॥ जीवन्मुक्तत्वादित्याह॥ उभेतेइति॥ ६३॥ गुणशीलतआत्मनःसदृशोदेवमनुष्यव्रताभिसती
पुत्रंनलेभे॥ ६४॥ तत्रहेतुःस्वपितरिदक्षेप्रतिरूपेप्रमदपोप्रतिकूलेसा।
तीत्यर्थः॥ आत्मनःस्वयमेवात्मानंदहमजहात्॥ सक्तवतीयोगासंयुतायोगमाश्रितेति॥ ६५॥ इतिश्रीभावार्थचन्द्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

द्वितीये प्रथमाध्यायोपनिषद्भवदत्तयोः ॥ विद्वेषावर्पितेहेतो विष्णुस्तस्य जसंभवः ॥ १ ॥ संती सतीनामंत्री ॥ २ ॥ न चासौ कस्य
विद्वेषार्हः इत्याह कइति चराचरगुरुं जगतो देवतं चते को द्वेष्टि ॥ कथं च निर्वैरद्वेष्टिभिर्वैरते हेतुः ॥ भक्तिः ॥ शांते ।
शांतिरेव विग्रहो यस्य कृतात्मा तेन वारामो यतिस्मृतः ॥ यज्ञाकः प्रजापतिर्दक्षः कथं द्वेष्टि ॥ एवं भूते तस्मिन् द्वेषो युक्तो
शक्यश्रमर्थः ॥ २ ॥ यतो हेतो विद्वेषः ॥ यतो विद्वेषात् प्राणास्तत्याज ॥ एतदाख्याहि ॥ ३ ॥ तदेव व्याख्यातुमितिहासं ।

विदुरः ॥ भवे शीलवतां श्रेष्ठे दक्षो दुहितृवत्सलः ॥ विद्वेषमकरोत्कस्मादनाहृत्यात्मजां सतीं ॥ १ ॥ कस्तं
चराचरगुरुं निर्वैरशांतवैग्रहं ॥ आत्मारामं कथं द्वेष्टि जगतो देवतं महत् ॥ २ ॥ एतदाख्याहि मे ब्रह्मन् जामा
तुः श्वशुरस्य च ॥ विद्वेषस्तद्यतः प्राणांस्तत्याज दुस्त्यजान्सती ॥ ३ ॥ मैत्रेयः ॥ पुरा विश्वसृजां सत्रे समेताः
परमर्षयः तथा सुरगणाः सर्वे सानुगा मुनयोग्रयः ॥ ४ ॥ तत्र प्रविष्टं मुनयो दृष्ट्वार्कमिव रोचिषा भ्राज
मानं विनिर्धूतं तत्सदस्यदः ॥ ५ ॥ उदतिष्ठन्सदस्याग्नौ स्वाधिस्थेभ्यः सहाग्रयः ॥ ऋते विरिंचं शर्वं
च तद्भासातिप्रचेतसः ॥ ६ ॥ सदसस्पतिभिर्दक्षो भगवान्साधु सत्कृतः ॥ अजं लोकगुरुं नत्वा विमनस्ताद
तदाजहे ॥ ७ ॥ प्राङ्निषण्णमडं दृष्ट्वा नासृष्यत्तदनादृतः ॥ उवाच वामं चक्षुर्भ्यामभिवीक्ष्य दहन्निव ८
ब्रह्मर्षयो मे शृण्वंतु सहदेवाः सहाग्रयः ॥ साधूनां भुञ्जतां हृत्तं नास्तान्नात्र च मत्सरात् ॥ ९ ॥ अयं तु लोकपा
लानां यशोघ्नो निरपत्रपः ॥ सद्भिराचरितः पंथा येन स्तब्धेन दूषितः ॥ १० ॥ एष मे शिष्यतां प्राप्तो यन्मे दुहि
तरं ग्रहीत् ॥ पाणिं विप्राग्निमुखतः सावित्र्या इव साध्वयत् ॥ ११ ॥

प्रस्तोतिष्ठेति ॥ समेतानासन् ॥ ४ ॥ प्रविष्टं दृष्टमिति शेषः ॥ सहासदः सहतो सभां ॥ ५ ॥ स्वाधिस्थेभ्यः स्वीया
सनेभ्यः ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्राक् लोपवेषानादृत्य मेव निषस्मामपविष्टं मडं शिवं । वदनादृतः तेनाभ्युत्थानादिभिरकृ
तादरः नासृष्यत् नासहत ॥ वामं च क्रूरं यथा भवति तथाभिवीक्ष्य ॥ ८ ॥ मे वचनं शृण्वंतु ॥ प्रज्ञानात्मत्सरात्त्वं च
तः ॥ ९ ॥ स्तब्धेन उचितक्रियाशून्येन भ्रष्टेन ॥ १० ॥ तदेवाह एष इति यस्मात् ॥ विप्राग्निसमक्षं सावि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री·
भाव·
टी·
५

मृगशावस्य हरिणाबालस्य दिग्गीदिग्गीयस्याः अनुयाना अभिवादार्हे मयि उचितं समानं वा वाचापि नाकरोत् ॥ ४ ॥ अ
तहीयकस्यादनेयनुतप्यमानमाह ॥ लुप्तक्रिया येति सार्धैः चतुर्भिः उशनीवेदलक्षणगिरं ॥ ४ ॥ प्रेतावासेषु श्मशा
नेषु ॥ अप्राविकीर्णाः केशा यस्य ॥ ५ ॥ चिताभस्मकृतस्नानः प्रेतस्रग्रचितभूषणः
शिवापदेशोऽशिवोऽमंगलो भूतजनप्रियः ॥ ५ ॥ पतिः प्रमथभूतानां तमासाद्य आत्मकान्तमा ॥ तस्मादुन्मा
दनाद्याय नष्टशौचाय दुर्हृदे ॥ ६ ॥ दृष्टावतमयासाधी चोदितौ परमेष्ठिना ॥ ६ ॥ ५ ॥ ३ ॥

गृहीत्वा मृगशावाक्षः पाणिं कुरुदलोचनः ॥ प्रत्युत्थानाभिवादार्हे वाचापि कृतिनोचितं ॥ ३ ॥ लुप्तक्रिया
याश्रुचयो मानिनेभिन्नसेतवे ॥ अतिक्रुद्धापि दीवाला शूद्रायैवाशनीं विरे ॥ ४ ॥ प्रेतावासेषु घोरेषु प्रेत
तप्तो हृतः ॥ अट मुन्मत्तवद्वत्स मोक्षुकेशो हसन्रुदन् ॥ ५ ॥ चिताभस्मकृतस्नानः प्रेतस्रगशिभूषणः
शिवापदेशोऽशिवोऽमंगलो भूतजनप्रियः ॥ ५ ॥ पतिः प्रमथभूतानां तमासाद्य आत्मकान्तमा ॥ तस्मादुन्मा
दनाद्याय नष्टशौचाय दुर्हृदे ॥ ६ ॥ दृष्टावतमयासाधी चोदितौ परमेष्ठिना ॥ ६ ॥ ५ ॥ ३ ॥

न

त्रपि तत्संबंधलोभेन तवान् ॥ शूद्रायेयनर्हत्वमाह ॥ दृष्टांतेन हीनत्वे पूर्वापरस्ववचनविरोधापतेः ॥ एतदुक्तं भा
वति ॥ यथाकश्चित् शूद्रायवेदमर्थं लोभेन ददाति ॥ तद्वदिति प्रेतावासेष्विति सादि सर्वं विडंबनमात्रमिति स्वयमे
वाह उन्मत्तवदिति ॥ अत्यथा उन्मत्त इव वाक्यत ॥ अशिवो नास्ति शिवो यस्मात् ॥ अमतो मत्तजनप्रिय इति छेदः प
तिः प्रथमभूतानामिति भक्तवात्सल्यमाह ॥ तासमानपि दोषमपनीय पातीति ॥ नष्टानामपि शौचं शुद्धिर्यस्मात् ॥ दुष्टे
ष्टे ते मया उक्तं पाठ इति हन्मनो यस्य स दुर्हृत् तस्मै वते ति हे पैत्र स्वगो वा कालेजा भयादिकं परित्यज्य दत्ते त्यर्थः ॥ ६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अप्रतीयं अप्रतिकूलं यथा भवत्येवं भवेत्स्थितमपि विनिंद्य ॥१७॥ देवानां यज्ञनसमये देवैः सह भागौ न लभतो किं तु ते
भ्यः पूर्वमेव लभतां प्रभोजित्वात् ॥ यज्ञे तेषु भुक्तवत्सु लभतां सर्वपोषकत्वात् अत्र हेतुः देवगणायमेव यस्मा
त्सः ॥१८॥ सदतः ॥ तस्मात्स्थानाद्विनिःक्रम्य जगाम ॥ हे कौरव्य ॥१९॥ गिरिशास्यानुगानां मुख्यः रोषपरक
षायः तेन दूषितः आरक्तनेत्र इत्यर्थः ॥ तस्य गिरिशस्य वाच्यतां वचनानर्हतां निंद्यतामित्यर्थः तेभ्यो पि शापं विससर्ज

मैत्रेयः ॥ विनिंद्यैवं स गिरिशमप्रतीपमवस्थितं ॥ दक्षो यागपरिभ्रष्टः शापं प्रचक्रमे ॥१७॥ अयं तु दे
वयज्ञनष्टो पेक्षादिभिर्भवः ॥ सहभागं न लभतां देवैर्देवगणायमः ॥१८॥ विनिंद्यमानः समक्षं स्वस्य मुख्यै
र्दक्षो गिरित्राय विसृज्य शापं ॥ तस्माद्विनिःक्रम्य विहृत्य मत्तः ॥ जगाम कौरव्य विजेतिकेतनं ॥१९॥ विज्ञाय
शापं गिरिशानुगाग्र्यौ नंदीश्वरो रोषकषायदूषितः ॥ दत्ताय शापं विससर्ज दारुणं ये चात्र मोदेत्स्तदवा
प्र३ अतो द्विजाः ॥२०॥ यः पृष्टतस्तर्पयति द्विषन्नयावर्यं तिष्ठति ॥ कुह्यतज्ञः पृष्ठ्यगृष्टिः तत्ततो विमुखो भवेत्
२१॥ गृहेषु कूटधर्मेषु सक्तो ग्राम्यसुखेच्छया ॥ कर्मतंत्रं वितनुते वेदवादविपन्नधीः ॥२२॥ बुद्ध्यापराभिया
विस्मा विस्मृतात्मगतिः पशुः ॥ स्त्रीकामः सोऽस्तु तिर्यग्दतो वस्तु सुखो विरात् ॥२३॥ ॥॥॥ रामज्यो ॥

र्ती ॥२०॥ दत्तं पापपतिसार्थैस्त्रिभिः ॥ यतस्तर्पयति दत्तशरीरेऽद्विषन्प्रेष्टमतावर्यं तिष्ठति प्रतिरोहमकुर्वन्तिष्ठ्यगृष्टिः
भवेद्दत्तो नतनः परमार्थो न भवेत् ॥ भवन्निमेकः शापः ॥२१॥ अज्ञानमेवाह ॥ गृहेषु स्थितिकर्मतंत्रं कर्मपरिकरं वेदे
ये वादास्तैर्विपन्नधीः अस्यर्थवादा यज्ञयोहदेवात्मो स्मयाजिनः सहृतेभवतीत्याह ॥ यस्तेविपन्नाविनष्टार्थीर्यस्य ॥२२
परो देहादिः तमेवात्मत्वेनाभितो ध्यातं पुष्टं लब्धं स्यात्तया बुद्धिविस्मृतात्मनो गतिः तत्त्वं येन अतः पशुत्व
त्वः ॥ अतितरां स्त्रीकामो स्तीति द्वितीयः शापः वस्तु सुखमिव सुखं यस्य तिर्यग्तीयः शापः ॥२३॥ ॥२॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अयं च शापो स्यात् तद्रूप एवेत्याह ॥ विद्यातपोभिः स्वमेव तत्तद्विधमिति हि यस्मात् ॥ अतो मोक्षज्ञ एव विद्वान् शापतिसंसरति
ति सार्थाभ्यां शब्दमसत इति ॥ तथा तं शब्दं दुःखं वेचानुवर्ततेसंसरेत् अन्यमरणाय तु भवति विलेकः शापः ॥ २४ ॥ ऋता
यावद्रूपायाः प्रजिघ्रिणाः प्रजाः स्त्रियाः स्त्रियाः वादाः मनः लोभकलाः ॥ अर्थवादवञ्चनावाइत्यर्थः ॥ मधुरं यत्तु लेख
प्रवोचं नमश्रामनः लोभकेन उन्मथितं आत्मामनो येषां तेषां मुखतक्रमेस्वा शक्ता भवति द्वितीयः ॥ २५ ॥ सर्वभक्ष्याः
भक्ष्याभक्ष्यविचारशून्याः वृत्त्यर्थं देहादिपोषणाय वृत्तानि विद्यातपोव्रतानि यैः ॥ विद्यादिषु वश्यारामोरतिर्येषां तेया

दिद्याद्विविधिपायांकर्मसयामसोजडः ॥ संसरंतिहृयेचाशुमद्भावेवमानिनं ॥ २६ ॥ विरः ऋतायाः
प्रजिघ्रिणामयुराय नभूतिणा ॥ मत्राचोन्मथितात्मानः मुखस्यतक्रहरद्विषः ॥ २७ ॥ सर्वभक्ष्याहिजाहृसंधृत
विद्यातपोव्रताः ॥ वित्तदेहेंद्रियारामाश्चकाविवरंतिह ॥ २८ ॥ तदेवं वदतः शापऋत्वाहिजकुलाय वै
भृगुः प्रसस्रजब्रह्मपब्रह्मदंडं उरत्ययं ॥ २९ ॥ भवव्रतधरायेचये चतास्मनुव्रताः ॥ पाषंडिनस्ते भवंतु
सच्छास्त्रपरिपंथिनः ॥ ३० ॥ नहृष्टो वासृष्टियोजटाभस्मास्थिधारिणः ॥ विशतशिवदीक्षायांयत्रदेवं
सरासवं ॥ ३१ ॥ ब्रह्मब्राह्मणांश्चैव यद्यूयं परिनिंदथ ॥ सेतुं विधारणं पुंसां मत्तः पाषंडमाश्रिताः ॥ ३२
यस्य एव हि लोकानां शिवः पंथाः सनातनः ॥ यं पूर्वे चानुसेनस्यूर्यस्मा माणजनार्दनः ॥ ३३ ॥ तद्ब्रह्मपरमं
शुद्धं सतां वर्त्म सनातनं ॥ विगर्ह्य यातपाषंडं वेदबाह्यं बहूनराः ॥ ३४ ॥ ॥ ॥

चकाः संतो विचरंति तिच शापं चत्वं हृयं
प्रसस्रजत प्रसदात् शापं रूपं ब्रह्मदंडं ॥ २९ ॥ सच्छास्त्रपरिपंथिनः प्रतिकूलाः २८ सरागाडीयेष्टीमाशीच आ
सवस्त्रालादिसंभवं मद्यं दंडैकपाकुवतं ॥ तद्यत्रदेवं पूज्यं देवतादादरणीयमिति सर्वः ॥ ३१ ॥ ब्रह्मवेदकर्मभूतं सेवं
मर्यादारूपं ॥ तदेवाह ॥ पुंसां वर्णाश्रमाचारवतां विधारणं धारकं ॥ ३२ ॥ सेतुं प्रपंचयति द्वाभ्यां एवं वेदलक्षणए
वं शिवः पंथाः ये पूर्वे ऋषयः ॥ अनुसेनस्युः अश्रितवंतः यत्र यस्मिन् जनार्दनः प्रमाणस्थले ॥ ३३ ॥ भूतराट् भूतानां

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अस्योपयुक्तापेनोभयोः नाशात्तविमानाइवेतितथापिभगवद्दत्तग्रहीतानांनाशोनस्यादितिभावः॥३३॥ऋषभः सर्वश्रेष्ठो
हविः यज्ञेष्टः पूज्यः॥३४॥ततमंत्रसम्यक्कृविधायहेमहेष्वासविदुर॥यत्रप्रयागेप्रवितातत्रावभृथस्नानंकृत्वा॥ततः
स्यानाघयुः॥३५॥इतिश्रीभावार्थेचतुर्थस्कंधेद्वितीयः॥२॥तृतीयेतुसतीतातयज्ञोत्सवदिदृक्षया॥गमिष्यंतीमहेशो
नवारितानीतिहेतुभिः॥प्रियमानयोः॥पृथक्प्रवत्स्यानइत्यमात॥१॥रुद्रविहीनोयज्ञोनास्त्येव॥तथापि॥दक्षयज्ञ
स्यरुद्रपरित्यागोद्वेषाद्भवतीत्यत्रद्वेषहेतुरुक्तः॥गर्वहेतुमाह॥यदातुप्रजापतीनामाधिपत्येभिषिक्तः॥तदातस्यसम
मैत्रेयः॥तस्मैपर्ववदतःशापंभृगोःसभगवान्भवः॥निश्चक्रामततःकिंचिद्विमनाइवसानुगः॥३३॥तेपिवि
यस्रजःसत्रंसहस्रपरिवत्सरान्॥सेविथायमहेष्वासयत्रेष्टऋषभोहविः॥३४॥आप्लुत्यावभृथंयत्रगंगाय
मुनयान्विता॥विरजेनात्मनासर्वेस्वंस्वंधामयथोपसत्तः॥३५॥इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेद्वितीयोध्याय २
मैत्रेयः॥सदाविद्विषतोरेवंकालोवैधियमाणयोः॥जामातुःश्वशुरस्यापिसमहानतिचक्रमे॥१॥यदाभिषि
क्तोदक्षस्तुब्रह्मणापरमेष्ठिना॥प्रजापतीनांसर्वेषामाधिपत्येमयोभवत्॥२॥इष्ट्वासवाजपेयेनबृहस्पति
नभिभूयच॥बृहस्पतिसवंनामसमासेमेकतूत्तमे॥३॥तस्मिन्नुपसमायाताःसर्वदेवर्षिपितृदेवताः॥आसन्कृ
तस्वस्त्ययनाःतत्पत्न्यश्चसभर्तृकाः॥४॥तत्रप्रचक्रमेचाणांप्रजल्पतांसतांपितुर्यज्ञमहोत्सवं॥५॥व्रजंतीःसर्वतोदिग्भ्यउपदेववरस्त्रियः॥विमानयानाःसंभ्रांतनिष्कंठीःसुवाससः ८
योगर्वोभवत्॥२॥गर्वादिवब्रह्मनिष्ठाद्वेषतोगर्वमभूयतिरस्कृतमवाजपेयेनेष्ट्वाबृहस्पतिसवेनयजतेतेति॥अतेर्वाज
पेयेनेष्ट्वासमावेभे॥३॥कृतस्वस्त्ययनाःकृतमंगलाःसभर्तृकाइतिदक्षिणादिभिः॥प्रथमसंहितानामपिपत्न्यईशो
पुवरहणमुक्तं॥४॥तत्रतत्रैवचराणांप्रजल्पतांसतांपितुर्यज्ञमहोत्सवंकृत्वा॥५॥तत्रव्रजंतीरुपदेववरस्त्रियोगंधर्वादी
नांवराः॥त्रियश्चस्वस्वनिलयस्याभाशोहमेवेदृश्यौक्तस्यानिसभाभाषतेतिन्यायाणान्वयः॥कथंभूताः॥सि
योदृष्टः॥विमानानियानानिः॥आर्यांताः॥श्रेष्ठैःसहिताःनिष्कानिचंद्रकानिकंठेषुयासां॥शोभनानिवाचांसियासां ८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्रीः भाचं टी

लोलानि पंचलान्यलीनि घासांस्त्वा तुल्लानि यासांता ॥ ६ ॥ नियोपितः प्रवर्तितः कैः कामैः शिवतेय यर्थिता इच्छतः किं वियं च
तत्राभिसरामगच्छामनवाद्या वियागोनि वृत्तः ॥ यतो मीवि वृथाव्रजेति ॥ ८ ॥ तेन्तरवंप्रकटयंप्राकृतस्मिन्निति षष्ठ्यः पितृ
भ्यां मुग्धीनंदतं परिवर्द्धमलंकारादिकृतं भवतमहं ग्रहितं स्वीकर्तुं कामये ग्रहितमिति पाठे ॥ सन्कृतं परस्त्रिर्ह इच्छा
मीति ॥ ९ ॥ अस्यभर्तीनां भर्तृभिः संमतोः सहस्त्रीः क्रियेत्रियं ब्रह्मा इंचितोचिरसुतकुमुक्तकं समायस्या साहइदासि
हेम्हड ॥ उत्तीयमानं प्रवर्तीमानं प्रश्नेरप्रभुजा भिरहं पूर्वं ग्रष्टमश्नेर ॥ यद्वाउ त्रिप्रसाणायजेकंतं यूयंवा ॥ १० ॥ अहोकिं

हृष्टास्वनिलयाभ्यो लोलाक्षी र्मृष्टकुंडलाः ॥ पतिंभूत पतिंदेवमौत्सुक्याद्भयभाषत ॥ ७ ॥ सतीउवाच ॥ प्रजा
पते स्तेस्यप्रश्नस्यसांप्रतं ॥ नियोपितोव्रजमेवोत्सवः किल ॥ वयं चतत्राभिसरामिवामतेयर्थिता मीविवृथाव्र
जेतिहि ॥ ८ ॥ तस्मिन्भवीन्यो ममभर्तृभिः सकैः कंवगमिष्यतिसुहृद्दिष्टवः ॥ ग्रहंचतस्मिन्भवतामिकाम
येसहस्त्रीतंपरिवर्द्धमलंकारादिकं ॥ ९ ॥ तत्रसमैनंभर्तृभिर्ममताभाटस्वहः क्रियत्रियंचमातरं ॥ इदंचिरो
तकेवमनामहर्षिभिरुत्तीयमानंवसुधाधरेश्वर ॥ १० ॥ त्वयेतदाश्चर्यमजातमाद्यया विनिर्मितंभातिगु
णात्रयात्मकं ॥ अथापिहंयोषिदतत्वविद्यते ॥ दीनादिकृष्टेभवमेभवत्विति ॥ ११ ॥ पशूपयोतीरभवाय
योषितोप्यलंकृताः कांतसखावृत्यशः ॥ यासांव्रजद्भिः शितिकंठमंडितं ॥ नभोविमानैः कलहंसयाडुभिः
॥ १२ ॥

तत्राश्चर्यंयेनतदैतदौत्सुक्यामितिवेदनाह ॥ त्वयीतिहे अजयतद्विश्वमाश्चर्यं रूपंत्वयैवत्वन्मायया रचितं विभाति ॥
अतोयद्यपितत्रतवनाश्चर्यबुद्धिः ॥ तथाप्यहंयोषितउत्सुकस्वभावात्तवतत्त्वंनजानामि ॥ अतोदीनाकृपणासती हे
भवमेभवत्विति जन्मभूमिदिष्टेदृष्टमिच्छामि ॥ ११ ॥ दिष्टदामेवकेसतामायेनयनक्ति ॥ पशूपेतिद्वाभ्यांहे अभवेति
सुहृद्दियोगदुःखंत्वयानास्वादितमिति भावः ॥ अथापोषितःमेवेयरहिताअपिप्रयोतीः पशूपकांतसखा भर्तृसहि
तावृत्यशः सवेशाः कथंभूताः यासांविमानैर्नभोमंडितंताः हे शितिकंठेति परावृत्य हायत्वयाविषमपिभक्षितमि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हे सुरश्रेष्ठ पितृगेहे स्वोत्सवं विशम्य तु नायादेहं कथं नेगते दृष्टं न प्रचितं तथाप्यनाहूताः संतः कथं गच्छामः तत्राहुतो
ह्यदेसुहृदः केतनं गृहं तथा भ्रातृदीनां च गृहं अनाहूता अप्यभियंति ॥ संतः हृस्वमार्गे ॥ ३ ॥ हे अमर्त्य तत्स्मात्त्वसी
यत इदमेवाहितकर्तृ भवानर्हति कारुणिकत्वमेवाह ॥ अदभ्रचक्षुषा अनन्यज्ञानेन पितृयात्मनो देहस्यार्थे हं
निरूपिता भृता यतो यूयं नारीश्वर इति ख्यातोऽस्मि अतो मामनुगृहाण याचितः सन् ॥ ४ ॥ अभिभाषितो सि याचितः कः
दत्तः यानाह ॥ मर्मभिदं तिये तान् ऊवाचि सूनुरुक्तिबाणान् संस्मारितः सन् ॥ ५ ॥ अनाहूता अपीति त्वया यदुदि

कथं सुतायाः पितृगेहे कौतुकं विशम्य देहं सुखयितुं गते ॥ अनाहूता अप्यभियंतीति सोऽहं भर्तुर्गुरोर्देहकृत
श्च केतनं ॥ ३ ॥ तन्मे प्रसीदेदमर्मर्त्य वांछितं ॥ कर्तृ भवान् कारुणिको वताहति ॥ त्वया आत्मनो यो देहमदभ्रच
क्षुषा ॥ निरूपिता मामनुगृहाण याचितः ॥ ४ ॥ ऋषिरुवाच ॥ एवं विरिंचिः प्रियया अभिभाषितः ॥ प्रत्यभाषत सू
नृ सन्नृतं प्रियः ॥ संस्मारितो मर्मभिदः ऊवाचि सूनुना नाहं कोपि स्रष्टा समवतः ॥ ५ ॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ त्वयोदितं शोभनमेव पुत्रे भवे ॥ अनाहूता अप्यभियंति वेयुष्य ॥ तेयं यदुत्पादितदोषदृष्टयो व
लीयसा नात्मसदेनमनुना ॥ ६ ॥ विद्यातपोवित्तवपुर्वयः कुलैः सतां गुणैः षड्भिरसत्तमेतरैः ॥ स्म
नाहता यां भृतमावदुर्धियः स्तब्धा न यं पर्यभिहृत्य सा ॥ ७ ॥ २ ॥

तत्र कं तत्र शोभनमेव ॥ किंतु ॥ अनात्मदेहादावहंकारः तत्कृतेन मदेन मनुना च ते वयं वोयदि उत्पादित
दोषदृष्टयो भवंति ॥ नहि नउत्पादिते अरोपितदोषे दृष्टिर्येषां ते ॥ ६ ॥ नन्वविद्यादिगुणयुक्तो दक्षः त्वादृशो प्रम
हन्स कथं दोषदृष्टिर्भवेत् तत्राह ॥ विद्यादिभिरेव संस्मरो नहता यां विवेकज्ञाने नष्टे सति भूयसा महतमानो यां स
तेजो न पर्यभिहि ॥ ननु गुणैः कथं विवेकनाशः ॥ तत्राह ॥ सतां गुणैर्विवेकहेतुरपि असन्मानामितरैः दो
षभूतैः ॥ अत एव ते भूतः भृतः ॥ पुष्टो वा अहं विद्वान् ॥ तापस इत्यादिमानो सर्वः ते नउ स्तब्धा दृष्टिर्येषां ते ॥ ७ ॥ २ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री·
भाव·
टी·
८

स्वजनव्यपेतया वंधकृत्या गृहान्न प्रतीयान्नाव लोक्यते ॥ सवर्णिनी विमन्त्रमेवाह ॥ येन वक्रिया ऊर्ध्वलया वु।
ऊर्ध्वस्य वृंपति आरोपिताऽत्रैभिन्नाभूर्यस्य जानयोपित भूमिते रावोपिता भूरितिवा ॥ १८ ॥ ननु स्वजनवानां गृहे स्वस्त्रि।
रंतिव्यते तेषां चेष्टितं वसोऽव्यंवतस्य दुः सहत्वादित्याह तेषु निशरिभिः शिलीमुखैः वाणैः अर्दितो वाः खंडितगात्रा
पितव्यनव्यथते ॥ यतः शोते स्वपितिस्वानां दुरुक्तिभिर्मर्मस्ताडितो यथा हृदयं ताडयति ॥ १९ ॥ मयि

नैतादृशानां स्वजनव्यपेतया ग्रहास्तीयादनवस्थितात्मनां ॥ येभ्यागतान्नुक्रियाभिचक्षते आरोपित
भूमिरमर्षिणादिभिः ॥ १८ ॥ तथा रिभिर्व्यथ्यते शिलीमुखैः शोते दितो हृदयेन हृयता ॥ स्वानां यथा वक्र
धियो दुरुक्तिभिर्दिवा निशं तथ्यति मर्मताडितः ॥ १९ ॥ व्यक्तं त्वमुत्कृष्टगतेः प्रजापतेः प्रियात्मजानामसि
सभ्रुसंमता ॥ अथापि मानेन पितः प्रपत्स्यसे मदाश्रयात्कः परितप्यते यतः ॥ २० ॥ पापच्यमानेन हृदा
तरेंद्रियः समृद्धिभिः पूरुषबुद्धिसाक्षिणा ॥ अकल्पएषामधिरोढुमंजसा परं पदं द्वेष्टि यथासुरा हरिम
२१ ॥ २ ॥

तत्र गतायां नेयं शंकेति चेत्तत्राह ॥ व्यक्तं निश्चितं उत्कृष्टगतिः ॥ स्थितिर्यस्य तस्यात्मजानां कन्यानां मध्ये त्वं प्रिया।
सि मे संमतासि ॥ पितः सकाशात्मानेन लप्स्यसे मदाश्रयात्मत्संबंधात् ॥ २० ॥ ननु भगवन्त्वया किमिति दक्षः
तिरस्कृतो यतो मोत्वा द्वेष्टि अत आह ॥ पापच्यमानेनालं दह्यमानेन हृदा दुःखितेंद्रियः ॥ काभिः पुरुषाजीवः तस्य
बुद्धिश्चिंतनं तत्साक्षिणा निरहंकारेणाभिमर्थः ॥ समृद्धिभिः पुण्यकीर्त्यादिभिः ॥ एषां पदं स्थानं ऐश्वर्यं प्राप्तमकल्पः
अशक्तः सन परं पदं द्वेष्टि असुरा यथा हरिं केवलं द्विषंति ॥ २१ ॥ २ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नतु तत्प्रसूत्पादनिवृत्त्यायकरणादवस्थानएवासौ तत्राह ॥ इह समध्यमे प्रसङ्गमादिकं मिथोजनैर्यद्विधीयते तत्प्राज्ञैः
साधु विधीयते साधुत्वमेवाह ॥ परस्मै श्रीवासुदेवाय ग्रहायायं तत्पर्यिणएव तच्चेतसैव परिहृतोतिस्मिन्कार्यि
कव्यापारायोगात् ॥ अतोंतर्यामिदृष्ट्यामनसासर्वंकृतमितिभावः ॥ २५ ॥ किंच ॥ नकेवलमभ्यासेनैवेश्वरवासुदेव
दृष्ट्यानमनेक्रियते ॥ किंतु नित्यमेवनसिवासुदेवश्रितनइत्याह ॥ विशुद्धंसत्वमेनः करणं सत्वगुणोवावासुदेवश
ब्दितेवसुदेवशब्देनोक्तः ॥ यतस्मात्तत्र तस्मिन्सत्वेपुमान्वासुदेवइयतेप्रकाशते ॥ अयं तमाहृतमाचरणा ॥
यस्मात्तस्य अयमर्थः ॥ वासुदेवेभगवति प्रतीयतइतिहिवासुदेवः परमेश्वरः प्रसिद्धः ॥ सचविशुद्धेसत्वेप्रतीयते ॥

प्रसङ्गमप्रश्रयणाभिवादनंविधीयतेसाधुमिथः समध्यमे ॥ प्राज्ञैः परस्मैपुरुषायचेतसाग्रहायया
यैवनदहमानिने ॥ २२ ॥ सत्त्वेविशुद्धेवसुदेवशब्दिते ॥ यदीयतेतत्पुमानेवपाहृतः ॥ सत्त्वेचतस्मिन्भगवा
न्वासुदेवो ॥ ह्यधोक्षजोमेमनसाविधीयते ॥ २३ ॥ तेनेतिरीक्षोनपितापिदेहकृद्दृशोममहिदृतदनुव्रता
श्रये ॥ योविश्वसृग्यज्ञगतेवरोरुणामनायासंसृजदंबिकाकरोत्तिरः ॥ २४ ॥ २ ॥

अतः प्रसङ्गयार्थेनप्रसिद्धेन ॥ प्रकृतमर्थोविधीयते ॥ ततः चवासयतिदेवमिति विशुद्धसत्वावस्थमिति वासुदे
देवशब्दवाच्यं ॥ शुद्धंसत्वंततः किमतआह ॥ सत्त्वेचतस्मिन्मेमयानमस्कारेणात्र विधीयतेसेव्यतेइत्यर्थः ॥ मन
सेतिपदेमनसाविशेषेणाधीयतेध्यायतेचिंतयतइत्यर्थः ॥ सयतः अधोक्षतेप्रत्यक्षतेइंद्रियेषुजायतेप्रकाशा
तेइंद्रियागोचरइत्यर्थः ॥ २२ ॥ तस्मात्तयानतिरीतः देहकृद्दृशीतिमोघकन्यादिति ॥ ऐश्वर्यादिकपितत्रयाहृ
त्यर्थं हिदृशाजुः ॥ तदेवाहदेवरोरुदत्तः विश्वसृजोयज्ञगतेमांनिरपराधतिरस्करोतिरस्कृतवान् ॥ २४ ॥ २
+ ५ ॥ वः ॥ दीप्यतेयोतनइतिवा ॥ वसुभिः प्रणयेदीप्यतिप्रकाशतेइतिवासुदेवः + ॥ १ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

विदेशे दोषमाह पदीति मद्वचो तिक्रम्य यतः संभावितस्य प्रतिष्ठितस्य यदा भवति तदा स पराभवः तस्य मरणाय
कल्पते ॥ इति श्रीभावार्थे चतुर्थे स्कंधे टीकायां द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ चतुर्थेऽपि पतिं हित्वा गतामिव शिवमानिता ॥ रुषाभिभर्त्सितोऽप्य
लज्जहोदेहमितीयते ॥ उभयत्रानुज्ञानेन बलात्निवारणेन च ॥ सुहृदिष्टः विक्रमती भवान् परिशंकिता पुनर्विविशती च
तदा साकूतोद्विधा सव भूत्र ॥ १ ॥ सुहृदां दिष्टतायाः प्रतिज्ञानेन दुर्मनाः अस्मृणां कलाभिः लेशैः अतिविह्वला आकुला ॥
अप्रतिष्ठरुषं स्वसमानं रुषांतररहितं ॥ प्रधक्ष्यतीव भस्मीकरिष्यतीव रुषा ज्ञातो वेपथुः कंपो यस्याः ॥ २ ॥ ततस्तं

यदि मिथ्यस्य तिहायमद्वचो भद्रं भवत्यानतो भविष्यति ॥ संभावितस्य ह्यजनात्पराभवो यदा स सद्यो मर
णाय कल्पते ॥ २८ ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थे स्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ मैत्रेयः ॥ एतावदुक्त्वा विरराम शंकरः
पत्न्यां गतायां हृदयं च चिंतयन् ॥ सुहृदिष्टः परिशंकिता भवान्निष्क्रामतीति विशंती द्विधासती ॥ १ ॥ सु
हृदिष्टतां प्रतिज्ञानेन दुर्मनाः ॥ स्नेहाद्दुःखं सकलाभिर्विह्वला भवं भवाय प्रतिष्ठरुषं रुषा प्रधक्ष्यतीव वेपथुः
ज्ञातो वेपथुः ॥ २ ॥ ततो विनिःश्वस्य सती विहाय तं शोकेन वेगेन च दूयता हृदा ॥ पितोरगासेन परिप्लुत
धीर्गृहान्प्रयाणाय मनो यदार्थमदात्सती प्रियः ॥ ३ ॥ तामन्वगच्छन्नुत विक्रमंतीं ॥ एकादशैवानुचराः स
हस्रशः ॥ सपार्षदा लाममिमन्मदादयः ॥ पुरोवृषेंद्रास्तरसागतव्यथाः ॥ ४ ॥ तां शारिकाकंदुकदर्पणां
बुजैः ॥ श्वेतातपत्रव्यजनस्रगादिभिः ॥ गीतायनैर्दुंदुभिशंखवेणुभिर्वृषेंद्रमारोप्य विटैर्किलाययुः ॥ ५

विहाय मित्रोर्गृहाणि गतं कथंभूतायः प्रीयतस्येष्टं आत्मनो देहस्यार्थमदात् ॥ त्यागो देहः स्त्रैणं स्त्रीस्वभावः तेन वि
मूढा धीर्यस्याः सा ॥ ३ ॥ तुत विक्रमंतीं अग्रे गच्छंतीं सहपार्षदैः यदैश्वर्यवर्तमानाः मणिमान्मदश्च आदिर्येषां ते पुरः
पुरतो वृषेंद्रो येषां ते गतव्यथा निर्भयाः रुद्रातिक्रमेण तस्य गमनादागता व्यथा इति वा ॥ ४ ॥ तां वृषेंद्रमारोप्य शारि
कादिभिः क्रीडोपकरणैः श्वेतातपत्रादिभिश्च महाराजविभूतिभिः सह विटैः किलाः क्रोधिता ययुः ॥ शारिकायवनिह

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आसंतनायोवेदघोषः तेनोर्जितंशोभमानंयज्ञसंवेधिषश्चविशामेनंयस्मिन्॥ यद्धातेनोर्जितमतिशायितंयज्ञवै
शसंपरस्परंस्पर्धायस्मिन्नृतपजनंयज्ञस्थानंसमाविशद्देवी॥ विबुधैश्चजुष्टंस्वदादिभिः॥ निसृष्टानिनिर्मितानिभांडा
निपात्राणियस्मिन्॥ ८॥ कश्चनानादियतनाहृतवान्॥ यज्ञकृतादत्तात्॥ यद्वयंतस्मात्॥ तत्रहेतुः तेनविसानिनो
स्वसृजेननीचऋतेविना॥ तास्तुसादराःपरिषस्वजुः॥ आलिंगितवत्यर्थः॥ प्रेमास्रुभिर्निरुद्धः कंठोयासां ७

आवृत्यघोषोर्जितयज्ञवैशसंविप्रर्षिजुष्टंविबुधैश्चसर्वशः॥ सहार्वयःकांचनदर्भचर्मभिर्निसृष्टभांड
यजनंसमाविशत्॥ ८॥ तामागतांतत्रनकश्चिनादियत्॥ हिमानितांयज्ञकृतोभयाजनः॥ ऋतेस्वसृवै ८॥
तेनीचसादराः॥ प्रेमास्रुकंठाःपरिषस्वजुर्मुदा॥ ९॥ सौंदर्यसंप्रश्नसमर्थवार्तया॥ मात्राचमात्रध
स्रशिश्वसादरं॥ दत्तासपर्यावरमासनंचसानादात्पिताप्रतिनंदितासती॥ ८॥ अरुद्भागंतमवेक्ष्यचा
भ्रुवं॥ पित्राचदेवेकृतहेलनंदिभो॥ अनाहृतायज्ञसदस्यधीश्वरी॥ कुकोपलोकानिवधक्ष्यतीरु
षा॥ ९॥ जगर्हचामर्षविपन्नयागिरा॥ शिवद्विषंधूमपथश्रमस्मयं॥ स्वतेजसाभूतगणान्समुत्थि
तान्॥ निगृह्यदेवीजगतोभिशृण्वतः॥ १०॥ ९॥

अप्रतिनंदितां॥ अनाहूतामतीनादजनगृहीतवती॥ कथं॥ सौंदर्येणासोदरत्वेनभगिनीनांयःसंप्रश्नः॥ तत्रसम
र्थ्योगुणापावतीतिपासहतोचनादत्तनाशृणोदित्यर्थः॥ ८॥ नविद्यतेरुद्रस्यभागोयस्मिन्नृतदेवैरुद्रेकृतंहेलनं
अवज्ञानंआहूतायज्ञकरणात्॥ ९॥ जगर्हनिंदितवतीअमर्षेणाकोपेनविपन्नाअयक्ताक्षयाशिवंद्वेष्टीतिशिवद्वि
ट्तेधूमपथः॥ कर्ममार्गः तत्रश्रमःश्रम्यासः॥ तेनस्मयोगर्वोयस्यदक्षवधायसमुत्थितेस्वात्मयानिगृह्यनिवा
र्य॥ १०॥ २॥ ॥ ॥ राम ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री भाच टी ०

निंदामेवाहंनयस्येतित्रयोदशभिः ॥ मुक्तवैरकीर्यमकविरोधेतस्मिन्प्रियेभवंते अन्येविनावातमः प्रतीपयेतप्रति
कूलमाचरेत ॥ वैराभावेहेतवः यस्मालोकेतिशायनः अतिशायितोनास्तिनयाप्रियश्चाप्रियश्चनास्ति ॥ समासपाठेअ
तिशायेनप्रियोनास्तिदेहभृतांप्रियोयआत्मानस्यसमस्तस्यात्मविकारपाभूतेषुसमस्तरूपइतिवा ॥२॥ नस्यवप्रतिकूला
कारणंद्वेयामहत्तमद्रोहेणामाद्वात्रद्रोहेणाचतत्पुरुषाणांचानुविधेयंवदंतीमहत्तमद्रोहदोषानितिद्वाभ्यां ॥ ह
द्विजेसंयितेपःभवादृशाःतद्विधाःअसूयकाःएवमागमेषुदोषान्वेवगृह्णंति ॥ नतद्गुणानकेचित्तस्यास्ति
गोद्रोषान्गृह्णंति ॥ किंतुयद्यास्थितान्गुणान्दोषान्दिवेकेवगृह्णंतितेषुमहानउच्यते ॥ साधवस्तुकेवलंगु

श्रीदेवी ॥ नयस्यलोकेस्यतिशायनःप्रियःनयापियोदेहभृतांप्रियात्मनः ॥ तस्मिन्समस्तात्मनिमुक्तवै
रकेऋतेभवंतंकतमःप्रतीपयेत् ॥ ११ ॥ दोषान्परेषांद्विजगोषुसाधवोगृह्णंतिकेचिन्नभवादृशोद्विज
गुणांश्चफल्गूनबहुलीकरिष्यतोमहत्तमस्तेषुविदन्नवानयं ॥ १२ ॥ नाश्चर्यमेतद्यदसन्महत्तमसर्वदामह
द्विनिंदाकरणपात्मवादिषु ॥ मेर्यंमहापूरुषपादपांसुभिर्निरस्ततेजस्सुतदेवशोभनम् ॥ १३ ॥

णानेवगृह्णंतिनदोषानतेनमहत्तराउच्यंते ॥ महत्तमास्तदोषान्नगृह्णंतिप्रत्युतफल्गूनतद्गुणान् ॥ अपिगुणान्ब
हुलीकरिष्यतोभवंतितेषुभवान्अद्यमविदन्नविदितवान्कलितवानित्यर्थः ॥ तत्रहेतुमाह ॥ नाश्चर्यमेतद्यदसन्महत्तमस
र्वदामहद्विनिंदाकरणपात्मवादिषु ॥ १२ ॥ एतच्चदुर्जनेषुयुक्तमेवेत्याहनेति ॥ करणपंजडंशरीरंतद्देवात्मेतिवदंतियेतेषु ॥ ईर्ष्या
अतांतिः ॥ मेर्यंयस्याभवतोवमहतांविनिंदेतियदेतदाश्चर्यंनभवतिमेर्यंनिरस्ततेजःप्रभावोयेषामितिवायद्य
पिमहापुरुषाःस्वनिंदासहंतेतथापितमादरेणवः ॥ तदसहमानाःतपोजोमिनिरस्यतिश्रुतोशक्रप्रमहत्रिदनमे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नटेवंमहद्दोहमुक्तानस्मिन्नेवकृतदोहमाह॥ यदिति द्वाभ्यां यद्यस्य यदस्मान्नेशिव इति तस्य सिद्धं नामन्तरणां सर्वेषामाशु
सर्वमिच्छं हंतिकेवलं गिरेवेति तं उच्चारितं नतमनः स्वकं तत्समकृदपि प्रसंगादपि तं शिवं द्वेष्टि॥ न लंघ्यं शासनमाज्ञाय
स्य अहो शिवे तरः अमंगलरूपः॥ ४॥ यापहं तत्तमुक्तं भक्तिमुक्तिप्रदत्वेन शिवं वर्णयन्नाह॥ यस्य पादपद्मं मनोस्मवा
ल ब्रह्मासः ब्रह्मानंदः॥ सएवासवोमकरंदः तदर्थिभिः यज्ञार्थिनः सकामस्य लोकस्य ता आशिषो वर्षति
यद्वंशावापदेशोस्य शिव इति॥ यज्ञोक्तेप्रेतवासेस्थित्यादितदाप्तिपेमाह॥ किंवेति योजटा अवकीर्य श्मशाने अवस

यद्यत्तरं नामगिरेरितं नृणां सकृत्संगादघसाशु हंति तत्॥ पवित्रकीर्तिं तमलंघ्यशासनं भवान्न हो द्वे
ष्टि शिवं शिवेतरः॥ ५॥ यत्पादपद्मं मनोलिभिर्ब्रह्मानंदासवार्थिभिः॥ लोकस्य यद्वर्षति
वाशिषोर्थिनः॥ तस्मै भवान्द्रुह्यति विश्वबंधवे॥ ५॥ किंवाशिवाल्यं शिवं न विद्वस्तदंघ्रिब्रह्मादयस्त
मवकीर्य जटाः श्मशाने॥ तेनाल्पभस्मदृक्पालवसत्तिभूतां चैर्यमूर्ध्नि दधतिं तच्चरणावसृष्टं ६
कौर्णापियायनिरयाय दकल्पदेहा॥ यर्मीवितयं स्थगिभिन्दिभिरस्यमाने॥ छिंद्यात्स सस्यरुषतीमसा
तीप्रभश्चे॥ जिह्वामसूनपितनोविसृजेत्स यर्मः॥ ७॥ ॥

तवसति स्मतस्य पुमश्मानस्य मात्मानि भस्मानि दृक्पालानि च भूषणानि दधति यस्य तत्तेनात्मेन विद्वः किंवदंत्येव
तिचेत्तत्र तत्रासतिते षां तद्वाक्यं ब्रह्मणो ब्रह्मपत्नेरित्याह॥ तच्चरणादवसृष्टं गलितं विभ्रति मूर्ध्नि धारयंति ते॥ ६॥ इदा
नीं देहं त्यक्तुकामो धर्मं तत्रमाधर्मं तत्रमाह कर्णावटाद्यनिरोहत॥ यद्यपि मर्तं मारयितुं वा कल्पो न भवति॥ क
दाधर्मो वितथ्यं मरदा कर्ई शोस्यामिति अस्थगिभिर्विकुशैर्न्दिभिरस्यमाने अधिदिष्यमाने प्रभुः पक्तिः चेत्तरुषती
मकल्याणीवादिं तीप्रसस्य बलात्॥ छिंद्यात्तत्तोपि स्वयं प्राणान्विसृजेदिति यत्स यर्मः॥ ७॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तवत्वत्तुत्यत्वंशितिकंठीनीलकंठः॥ तत्रिंदकावमुक्तमात्रात्मत्रस्यापदिवस्यमार्गविनानमुद्धिरितिदृष्टांतेनाह॥ ज
यथस्यमोहादिविमुद्धिसंधसोजुगुप्सित
स्योद्धरणंप्रचक्षते॥१८॥ नवेदवादानुवर्तनेमतिःस्वएवलोकेरमतेमहामुनेः॥ यथागतिर्देवमनुष्य
योःपृथक्॥ सएवधर्मेनपरंतिपेतस्थितः॥१९॥ कर्मप्रवृत्तंचनिवृत्तमप्रतंवेदेविविच्योभयलिंगमा
श्रितं॥ विरोधितयोगपदेकर्तरिद्वयंतयावस्थाणिकर्मनर्छति॥ २० ॥ २॥

वेतिवाक्यः॥१९॥ एतदेवोपपादयत्याह॥ प्रवृत्तमग्निहोत्रादिनिवृत्तंशमदमादिकृतंसत्यमेवयतःवेदाश्रितं
विहितंतत्रविविच्यतत्रयवस्थायाश्रितं॥ अवस्थामेवाह॥ उभयंरागवैराग्यलक्षणालिंगचिह्नंमधिकारिवि
शेषणंयस्मिंस्तत्॥ ननुयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहोतिशांतोदांतइत्यादिषुनैवंव्यवस्थाप्रतीयते॥ सत्यंतथापिअभ
योरेकाधिकारेविरोधात्तथापर्यवस्यतीत्याह॥ पुराणयज्ञादौयोगपदंयोगपदेनैकस्मिन्कर्तरितत्कर्मद्वयंवि
रोधिनचतर्हिनिवृत्तंकर्मशिवेनाधिकर्तव्यमेवेत्याह॥ ब्रह्मणासदाशिवेकिंचिदपिकर्मनर्छतिनप्राप्नोति॥ अ
तोयथाप्रवृत्तनिवृत्तयोःपरस्परधर्माकरणेनदोषः॥ नथ्वरेतदुभयधर्माकरणेयोतिभावः॥ २०२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

चिताभस्मकृतस्नानः तथा नग्नइत्यादिनायोभोगायभावउक्तः ॥ तत्राहहेपितः अस्मासिरास्थिताराश्रिताः यदव्यः अग्नि
मादिसमूहयः वः युष्माकं नसंतीत्यर्थः ॥ यतोवः पदव्योयज्ञशालास्वेवभवंति ॥ ताश्चतदत्रेनयज्ञगतेनात्रेनत्मैः
केवलमीडिताधूमवर्त्मभिश्चभुज्यंतेयाअस्मत्पदव्यः तास्तुनैवभूताः ॥ किंतुअव्यक्तलिंगाः अव्यक्तलिंगहेतुयासाइ
छामात्रप्रभवत्वात् ॥ अवधूतंब्रह्मविद्भिः सेविताः ॥ अतोहमाशोरुदोदरिद्रइतिरावंमाकुयाइतिभावः ॥ २ ॥ किं
चकुतोक्तेनइमंदेहंपदमात्रेत्याह ॥ नाम्नांएतेनबालस्यतेकिमपितलमेव ॥ कथंभूतेनकुजन्मनिदेवाह ॥ हरेकु

मावः पदव्यः पितरस्मदास्थितायज्ञशालास्वधूमवर्त्मभिः ॥ तदत्रत्मैरवभृद्भिरीडिताअव्यक्तलिं
गाअवधूतसेविताः ॥ ३ ॥ नैतेनदेहेनहरेकृतायासोदहोद्रवेनालमतः कुजन्मना ॥ व्रीडामसाभूत्कुज
नप्रसंगतः ॥ तज्जन्मधिग्योमहतामवद्यकृत् ॥ ४ ॥ मोघंनदीयंभगवान्नृषभुजोदायणीमाहयदा
सुहृन्मनाः ॥ व्यपेतनर्मस्मितमाशुतद्यहकुत्सत्यसंकल्पणपंतदंगजे ॥ ५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इत्थंध्रुवेदल
मनृपशब्दहृत ॥ दिताउदीचींनिषसादशांतवाक् ॥ स्पृष्टाजलंपीतदुकूलसंवृतानिमीलदृग्योगपथं
समाविशत् ॥ ५ ॥

तायरूपस्यतवदेहाकृतेनवत्रास्योयंदेहः ॥ कथंमाजस्यतवाहकुजन्मनप्रसंगतः संबंधात्ममलजाभू
त ॥ अतः शोमहतामप्रियंकर्तातस्मायजन्मतद्धिकुत्सितंसंबंधादशाश्वमित्यर्थः ॥ ४ ॥ किंचपरिहासादिप्रविनोदेनो
पिदादायणीतिसंबोधयन् ॥ तदीयंतत्संबंधवाचकंयोजनामयदाहृत्यभुजाह ॥ गृहणातिमदाहृत्यथेतत्रमस्मि
तंयथाभवमेवंसुहृन्मनाअतिदुःखितचित्ताभवामि ॥ नतस्माद्विनिश्चितंएतत्कृपायाश्रयंयुक्तंदास्यदास्यामि ॥ ५
दत्तेप्रसउवाचकृत्वाशत्रुंहनकोधादिरिपुघातिन् ॥ उदीचीउदीच्यांदिशायांतांवीउदमुखीशांतवाक्गृहीतमौना

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

योगमार्गमिवाहकृत्वेति ॥ अनिलोप्राणापानौऊर्ध्वाधोहृत्कृकरौनिरोध्यसमानौनाभिचक्रेकृत्वाततऊदानमुत्थाप्यधिया
सहहृदिस्थापयित्वाकंठमार्गेणाभ्रुवोर्मध्यमनयत ॥ ५५ ॥ सहतामूर्जतयेन ॥ ५६ ॥ चरणाब्जेआसवेभक्तानानेदंभते
रपरेददर्श ॥ देहश्चसद्यःप्रचलितोभूत ॥ समाधिनाजातोयोग्निस्तेन ॥ ५७ ॥ एवंभुविचहाहेत्यादिवादः ॥ तमेवाह ॥ हं

कृत्वासमानावनिलौजितासनासोदानमुत्थाप्यचनाभिचक्रतः ॥ शनैर्हृदिस्थाप्यधियोरसिस्थितंकंठाद्भ्रु
वोर्मध्यमनिंदितांयत ॥ ५५ ॥ एवंस्वदेहंसहतोमहीयसामूर्जःसमारोपितमेकमादरात ॥ जिहासतोदे
हमुषामनस्विनोदेधारणांवेष्वनिलाग्नियारणिम् ॥ ५६ ॥ ततःस्वभर्तुःचरणाब्जासवंजराजुरोच्छ्रितयतो
नचापरे ॥ ददर्शदेहंतकल्मषस्मृतीसद्यःप्रजज्वालसमाधिजाग्निना ॥ ५७ ॥ तमप्यपतांखेभुविचाद्भुतम
हाहेतिवादःसुमहानजायत ॥ हंतप्रियादेवतमस्यदेवीजहावसून्केनसतीप्रकोपिता ॥ ५८ ॥ ब्रह्मात्म
नात्मंमहदस्यपश्यतप्रजापतेर्यस्यवशेचराचरंप्रजाः ॥ जहावसून्यद्धिमनात्मजासतीमनस्विनीमानमा
भीक्ष्णमर्हति ॥ ५९ ॥ सोयंदुर्मर्षहृदयोदक्षभ्रुकुटिलोकेपकीर्तिमहतीमवाप्स्यति ॥ यदंगजांस्वांपुरु
षद्विडुद्यतांनप्रत्यषेधन्कृतयेपराधतः ॥ ६० ॥ वदत्येवंजनेसत्याहृष्टास्तत्रायामरुत ॥ दत्तंतत्पार्षदाहे
तमुदतिष्ठन्नुदायुधाः ॥ ६१ ॥ तेषामापततांवेगंनिशम्यभगवान्भृगुः ॥ यज्ञघ्नेनयजुषादक्षिणाग्नौजुहा
वह ॥ ६२ ॥ मैत्रेयउवाच

तेतिविषादेदैवतमस्यपूज्यतमस्यप्रियाकेनददोणप्रकोपितासती ॥ ५८ ॥ महदात्मंदौर्जसंअस्यसर्वंजस्वेहएव
न्याय्यइत्याहुः ॥ तस्येतियेनविमनाअवज्ञाता ॥ ५९ ॥ दुर्मर्षमस्यसहनंहृदयंयस्यलोकेजनमप्येचशाहृत्रकिंचय
घतः ॥ स्वीयामराजांसतांअपराधतः ॥ स्वावज्ञयास्मृतयेमरणायोद्यतांनवारितवान् ॥ पुरुषद्विट्शिवद्वेषी
६० ॥ अद्भुतेदृष्टाच ॥ ६१ ॥ यज्ञघ्नोहंतीतियज्ञघ्नेनेन ॥ अपहतरेदाइत्यादिना ॥ ६२ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अध्वर्युणा भृगुणा ये तपसा सोमं प्राप्ताः ऋभवो नाम देवा उत्थिताः ॥ ३ ॥ ब्रह्मतेजसा उशद्भिर्दीप्यमानैः ॥ ४ ॥ इति च
तुर्थे चतुर्थः ॥ ४ ॥ पंचमे तु सती देहत्यागमाकर्ण्य शंकरः ॥ वीरभद्रं रुषोत्पन्नं ते तद्दक्षयज्ञनाशनं ॥ प्रजापतेर्हितोः
निःपतनं कृतः तेन सत्कृतायाः तस्याध्वरे ये ऋभवो देवाः ॥ ॥ सभूर्जटिः रुद्रः घोरः सन्नजस्मृत्कृतमुत्पाद्योत्थितः स
न्तो भुविविषसर्ज सुदृढगृहमुद्योयेन ॥ तडिता वह्नी नांचसदाः ज्वालाकृद्दृतुर्ध्वरोचिर्यस्यास्ता ॥ ७ ॥ ततो जटायाः स

पुराणघ

अध्वर्युणाहूयमाने देवा उत्तरोजसा ॥ ऋभवो नाम तपसा सोमं प्राप्ताः सहस्रशः ॥ ३ ॥ तेल्लाता पुथैः सर्वे प्रम
थाः सहगुह्यकाः ॥ हूयमानादेशोभेजुरुशद्भिर्ब्रह्मतेजसा ॥ ३४ ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थस्कंधे सती देहो
त्सर्गो नाम चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीमैत्रेय उवाच ॥ भवो भवानीमाप्रियं प्रजापतेरसत्कृतायाः अवगम्य नारद
दात ॥ स्वपार्षदैस्तैः पंचतदध्वरर्भुभिर्विद्रावितं क्रोधकषायलोचनः ॥ ॥ क्रुद्धः सुदुष्प्रेक्षपुटः सभूर्जटिर्जटां घोरः
तडिद्वह्निसटोग्ररोचिषं ॥ उत्कृत्य रुद्रः सहसोत्थितो हसन्गंभीरनादो विसृजन्गणान्भुवि ॥ ७ ॥ ततो निकायस्त
३३ तथासृपादिवं ॥ सहस्रबाहुर्घनरुक्कुलाद्रिवत् ॥ कपालखट्वांगलसद्वरायुधः ॥ कपालमालीवि
विधोग्रतापुथः ॥ ३ ॥ तं किंकरा जातमीनं गृणंतमाहूय वज्रांजालं भयवान्वृतनाथः ॥ दृष्टे सयंतं जहि मद्भटा
नां तमग्रणी रुद्रभटं घ्नतोमे ॥ ४ ॥ ॥

काशात ॥ अतिकायो विरभद्रो जात इति शेषः ॥ ननु वात वा देहे तदिंद्रं स्पृशात ॥ अतुच्छ इत्यर्थः ॥ चतुरुक्कृष्णव
र्णः त्रय ॥ सूर्योऽवटशो वेत्राणि यस्य कराल्लाजं गार्द्धाग्रयस्य ज्वलदग्निरिव सूर्यजा यस्य कपालापुक्तः ॥ विविधाम
द्भुता नामुपानियस्य ॥ ३ ॥ हे रुद्र हे भटपुङ्ग कपालमङ्गदानां तमग्रणीः सन्नमयं दृष्टं जहि वह्नते जो दुर्जयमिति
मामस्याः यतस्तं मे प्रेषाकः ॥ ४ ॥ २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मन्युना रुद्रेण परिचक्रमे प्रदक्षिणीचकार ॥ प्रसंगस्य प्रतिघातं यत्न ॥ रंहो वेगः क्रोधः प्रोतात महीयसा बलीयसा
पिसहः सेहिस्सुबलसा ॥ ६ ॥ न गादनको मृत्युः तस्याप्येतकं मूलं घोषयति शारं कुर्वंतीति घोषणानि भूष
णानि भूषणानि ययोः तौ ॥ ७ ॥ ककुभि दिशि तमावमावति कितरजति जातिडः रजपतत्कुतो भूत
दयुः चिक्षेपामासुः हेतवः भवेनौ तानि कं कल्पयंति बाणा यति ॥ दक्षयज्ञस्य वेदिहेतः प्राचीनबर्हिः तदानीं ततो

प्राक्रुद्धेपवं कुपितेन मन्युना सदेवदेवं परिचक्रमे विभुं ॥ मेने तदात्मानमसंगमीश्वरं सा महीयसा तात सहः सहि
स्सु ॥ ९ ॥ प्रतीयमाना सतरुद्रपार्षदैर्भृगोर्नदद्भिर्व्यनदत्सुभैरवं ॥ उद्यम्य शूलं जगदंतकांतकं सप्राद्रवद्घोष
णभूषणाङ्घ्रिः ॥ १० ॥ अध्वर्यवो यजमानः सदस्याः ककुभ्युदीच्यां प्रसमीक्ष्य रेणुं ॥ तमः किमेतत्कुतएत
तद्रजो भूदितिद्विजा द्विजपत्न्यश्चदध्युः ॥ ११ ॥ वाता न वांति न हि संति दस्यवः ॥ प्राचीनबर्हिर्जीविति होप्र
दृश्यः ॥ गावो न कल्पंत इदं कुतो रजो ॥ लोको पुनः किं प्रलयाय कल्पते ॥ १२ ॥ प्रसूतिमिश्राः स्त्रियइद्विग्नचि
ता ॥ ऊचुर्विपाको वृजिनस्य पतस्य ॥ यत्पत्यपत्नीनां दुहितॄणां प्रजेशाः सुतां सतीमवदन्यावनागा ॥ १३ ॥
यस्तत्कालेऽग्रजटाकलापः ॥ सप्तस्तु अर्पितदिग्गजेंद्रः ॥ वितत्य नृत्यन्मुदितास्तदोर्ध्वजानुच्चाटहा
सस्तनयित्नुभिन्नदिक् ॥ १४ ॥

जानीवृतिन कल्पंते न शीघ्रं वी
र्यते ॥ १५ ॥ प्रसूतिर्दक्षपत्नीसापि आमुष्य पाप्मा विपा
कः ॥ फलप्रसूपत्नीनामिति तस्याः स्वायिको हेतुः ॥ अवदध्यौ अवज्ञातवान् ॥ अनागा मनागसं ॥ ५ ॥ नचेदं सुता
वतामात्रं किंतु रुद्रावज्ञानेऽप्रतोनास्य रुद्रं भविष्यतीत्याहुः ॥ यस्मिन्निति द्वाभ्यां गुणो विधकीर्णजटाकलापो यस्य
स्वशीलस्य ग्रेरर्पिताः ॥ प्रेतादिगुजेंद्रा यस्य ॥ ७ ॥ तामुर्वीमिताः प्रस्थाणाये ... दोषो बाहवपवधजाः तानितस्ह
गानृत्यत्सचे ॥ प्रहासः कठोरो हासपवस्तनयित्नुगर्जितं तेन भिन्नाविदीर्णा दिशो येन सः ॥ १० ॥ ११ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अमर्षयिता असहनमुक्तं कृतमस्य स्तुतं क्रोधयामास उदस्तः ॥ उत्थितो भागणो नक्षत्रं चोपेन पुनश्च तं कोपयतो वि
ष्णुरपि किं स्थितिस्यात ॥ तस्यादेवकाम्यस्य कथा ॥ ॥ उद्दिश्याप्रचलितादृष्टस्य जनेन वक्रयथा भवेत्वमुक्तमा
सतिउत्पाततमाः महोत्पाताउत्थिताः पर्यकुर्वतश्च कथं भूता महात्मानोपि दृष्टस्य भयावहाः ॥ ॥ नाना आपुथा
निधेषां वामनकैरुद्धैः कुचतापुथैः पिंगैः कपिलैः पिशंगैः पीतैः मकरस्येवोद्दामानवैचेयपांतैः ॥ परितोयावद्भिर

अमर्षयितातमसह्यतेजसंमन्युलुतेउर्विसहं भ्रुकुट्या ॥ करालेष्वभिरुद्धभागणोस्यात्त्वहि किं कोपय
यतोविधातः ॥ ॥ वक्रेवमुद्धिवमुद्धशोच्यमाने ॥ जनेनदृष्टस्य मतिर्महात्मनः ॥ उत्पेदुरुत्पाततमाः सहस्रशो
भयावहादिविभुमोचपर्यकु ॥ ॥ तावत्सरुद्रानुचरैर्मानो महद्भिरापुथैर्वामनकैरुदापुथैः पिंगैः
पिशंगैर्भकरोदरानतैः ॥ पर्यद्रवद्भिर्विदारितकंधरैः ॥ केचिद्विभेजुः प्राग्वंशपत्नीशालातथापरे स
दृष्ट्वाग्निप्रशालांचतद्विहारंमहानसं ॥ ॥ कुरुजुर्यज्ञपात्राणितथैकेशीनवाससा ॥ कुंडेषुमूत्रयंके
चिद्विभिदुर्वेदिमोवलाः ॥ ॥ अवार्यमुनीनवपकेपत्नीसंतर्जयन ॥ आपरेजगृहुर्देवान्यपासन्नान्पला
यितान ॥ ॥ भृगुर्वेयसणिप्रवीरभद्रः प्रजापतिं ॥ चेष्टेशः पूषणं देवं भगंनंदीश्वरोग्रहीत ॥ ॥ सर्व
एवर्त्विजोदृष्टासदस्याः सदिवौकसः ॥ तेर्द्यमानाः सभृगवो विभिन्नैकथादृषत ॥ ॥ जुह्वतः स्रुवहस्तस्य
श्मश्रूणिभगवान्भवः ॥ भृगोर्लुलुंचेसदसियोकस्तस्य बलमुद्दर्दयत ॥ ॥ ॥

वरवरुद्धः ॥ ॥ यज्ञशालायाः पूर्वपश्चिमस्तंभयोः ॥ अग्निमंथनेपूर्वस्मिन्नाग्नीध्रकाष्ठे पाग्वंशः ॥ तेयज्ञशालायाः पश्चि
मतः पत्नीशालायज्ञशालायाः पुरतः स्थितेसदोमंडपसदसः ॥ पुरतोहविर्धानं तस्योत्तरतः ॥ अग्नीध्रशालायांत
द्विहारं यजमानगृहं महानसं पाकभोजनाशाला ॥ ॥ कुरुजुः वभजुः उत्तरेद्यामेवलासीमामूत्रयाणि ॥ ॥ ॥
आवभिरर्यमाना नेकधा अनेकधा उडुवुः ॥ ॥ स्रुवाहस्तेयस्य भवो वीरभद्रः लुलुचे उत्पाटितवान् ॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उज्जहारउद्धृतवान्सदस्यः सभायाबुभियतः सन्दर्शनेनिषाबनिरंकुर्वंतंदक्षं प्रोक्तानिकोचुनेअब्रूचदतप्रेरितवान्
कलिंगाटेशराजस्यानिकुंहेहाहेवल्लभट्टोयथासुतेदत्तास्यानितवान्। यारिसतिपुरुतेरुद्रनिंद्यमानेदतः दंतान्दर्श
यन्वर्षज्जहासपस्तोरितिपाठेहिबचनसंद्रापोत्सम्पुरुषंवनेयत्रतत्रस्थितस्यापिपस्तोरिनप्राप्यर्थंसूचितवान्न
थाहिएषाप्रपिष्टभागोदंतकोहितंदेवाअत्रुवन्निति विहितस्यपोषणास्मद्विहेवत्याभावात् नत्रतस्यदतः सतीतिवक्त

भगस्यनेत्रेभगवान्पातितस्यहुयाभवि॥ उज्जहारसदःस्थोत्थायःप्राप्तनमसूसुचत्॥२॥पूस्त्रश्चाप
तियदंताक लिंगस्यथावलः॥ शाप्यमाणोरिभिर्मणैर्पादसदर्शयन्नृतः॥२२॥आक्रम्योरसिदत्तस्यशित
धारेणाहतेतिना॥ छिंदन्नपितनुहर्तुंनाशक्नोत्वंदकस्तदा॥२३॥शस्त्रैरस्त्रातितैरेनमानिभिन्नत्वचंहरः॥ विस्म
यंपरमापन्नोदध्यौपशुपतिश्चिरं॥२३॥दृष्ट्वासंतपनंयोगापशूनांसपतिर्भवे॥ यजमानपशोकस्यका
यातेनाहरच्छिरः॥२४॥साधुवादस्तदातेषांकर्मतत्रस्यशंसतां॥ भूतप्रेतपिशाचानांअन्येषांतद्विपर्ययः
२५॥ जहावेतच्छिरस्तस्यदक्षिणाग्नावसंचितः॥ तद्देवयजनंदग्ध्वाप्रतिष्ठहुत्यकालयं॥२६॥इतिश्रीभा
गवतेचतुर्थस्कंधेदक्षयज्ञविध्वंसोनामपंचमोध्यायः॥२॥

ध्यस्यात्॥ नचैतत्संगच्छतइत्याहशंकयानत्रापस्यदंतपातोवस्थाभेदप्रवृत्तेनहिचवनंनत्रापते॥ अतएवपूस्त्रोनु
ग्रहंहेयावस्पतिपूषानुयजमानस्यदृष्टिभक्षयिष्यतीत्यर्थः॥२१॥ छिंदन्नपीत्यत्रोशारसाइत्यपरिव्यक्तीभविष्यति यं
वकोवीरभद्रः॥२२॥ अस्त्रास्त्रितैर्मंत्रसहितैर्नतिभिन्नात्वक्यस्यतथाभूतंदृष्टेतिशेषः॥२३॥ सएपशूनांपतिः भवेसंज्ञ
तंयोगंकरनिष्योऽनादिरूपंसारणोपात्रदृष्टातेनोपायनाहरत्॥२४॥ अन्येषांत्रालिगादीनांतद्विपर्ययः असाधुवादः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

षष्ठेतु देवसंघेन सहगता भवविधिः ॥ सोतयामासदक्षादिजीविताद्यर्थसादरात् ॥ अथ देवगणाः स्वयंभुवेमवेद
यन्निति द्वितीयेतान्वयः ॥ मूलादिभिः ॥ ५ ॥ संछिन्नानि त्रुटितानि भिन्नानि विदीर्णानि अंगानि येषां सहस्रसंख्यैः स
ऐश्वर्यवर्तमानाः ॥ ६ ॥ कश्यदक्षमपेयतः तज्जयमाहुः ॥ विभुर्ब्रह्मा तेजीयसि अतितेजस्विनि पुरुषे कृतागसि सपि
सयं तत्र कृतागसावभूषणानामपराधं कर्तुमिच्छतां सातथा वभूषणानेषां हेमाद्यानभूषात्प्रायेणातिलोकोक्तिः

मैत्रेयः ॥ अथ देवगणाः सर्वे रुद्रानीकैः पराजिताः ॥ मूलपट्टिसनिस्त्रिंशगदापरिघमुद्गरैः ॥ ५ ॥ संछिन्न
भिन्नसर्वांगाः सन्निकृत्तभयाकुलाः ॥ स्वयंभुवं समेत्योपकाल्यमेतमवेदयन् ॥ ६ ॥ उपलभ्य पुरैवै
तद्भगवान्नन्नसंभवः ॥ नारायणाश्रयिस्यान्नानकस्याधवमीयतः ॥ ७ ॥ तदाकर्ण्य विभुः प्राह तेजीयसि कृ
तागसि ॥ क्षेमायतत्रसाभूषान्नप्रायेणावभूषतां ॥ ८ ॥ अथापि यूयं कृतकिल्बिषा भवथ बर्हिषो भागभाजः
पराडः ॥ प्रसादयध्वं परिशुद्धचेतसादिप्रसादं प्रगृहीतशिश्नम् ॥ ९ ॥ आशासानाजीवितमध्वरस्य लो
कसपालः कुपितेनयस्मिन् ॥ तमाशुदेवं प्रियया विहीनं दक्षमाप्नुयुर्धाल दिवं कुतोऽन्यः ॥ १० ॥ नाहं नयज्ञो नच
भूयमन्ये येदेहभाजो मुनयश्चतत्रे ॥ विदुः प्रमाणं बलवीर्ययोर्वा न स्यात्मतंत्रं कुशलायविधित्सतः ॥ ११ ॥
सहावमादिश्यसुरानजस्तुतैः समन्वितः पितृभिः प्रमथेशैः ॥ यथोक्तयिस्यान्निलयं प्रबर्हिषः ॥ कैलास
मद्रिप्रवरंप्रियप्रभोः ॥ १२ ॥

नभवेदिति अर्थः ॥ ५ ॥ अथ रस्य जीवितं पुनः संयातं प्रार्थयमानाः सेतः य
स्मिन्कुपिते सति न भवेत् ॥ न भवेदिति अर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ कथं तु तत्र गोतु विभिन्नः त्वमेव कोपि उपायं विधत्स्वेति चेत् ॥ अत आह
नेति यत्तस्मात्ता वीतन इद ॥ यस्य तत्रं बलवीर्ययोः प्रमाणमियत्तां न विदुः वीर्यपराक्रमः पापमिति पापं अपराधं ॥ ८ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कैलासं वर्णयति जन्मौषधीत्यादिना दशभिः ॥ नरैर्नरै र्देवैर्जुष्टं ॥ ४ ॥ भृंगैर्भ्रमद्भिर्गायति पुष्पमिव सत्त्वरेणात्रयः ॥ कंपभूतैः नानाधातुभिः विचित्रितैः नानाद्रुमलताभिः पुष्पाढ्यैः ॥ ५ ॥ नानाधातु निषु स्रवद्भिर्नानाकंदरैः सानवश्च येषु पुरुषैः सहक्रीडंतीनां ॥ ६ ॥ मयूराणां केकाभिस्तैः नादितं मदांधैरलिभिर्विमूर्छितं मूर्छनाभागगतिविशेषैः तथा मृदुतैः रक्तकंठानां कोकिलानां लालितैः स्वनैः स्वरैः अमर्षोपलब्धिभिर्गंधकूजितैः ॥ ७ ॥ उद्धतैरुन्नतशाखैः

जरौषधितपोमंत्रयोगसिद्धैर्नरैर्तरैः ॥ जुष्टं किन्नरगंधर्वैर्दुष्प्रापैर्भूतिमद्भिः ॥ ८ ॥ नानामणिमयैः शृंगैर्नानाधातुविचित्रितैः ॥ नानाद्रुमलतागुल्मैर्नानामृगगणावृतं ॥ ९ ॥ नानामलप्रस्रवणैर्नानाकंदरमानवैः रमणैर्विहरंतीणां रमणैः सिद्धयोषितां ॥ १० ॥ मयूरकेकाभिरुत्तमदांधालिविमूर्छितं लालितं रक्तकंठानां कूजितैश्चपतत्रिणां ॥ ११ ॥ आह्वयंतमिवोद्धूतैर्द्विजाकामडुयैर्डुमैः ॥ व्रजंतमिव मातंगैर्गृह्णंतमिव निर्झरैः ॥ १२ ॥ मंदारैः पारिजातैश्च सरलैश्चोपशोभितं ॥ तमालसालतालैश्च कोविदारासनार्जुनैः ॥ १४ ॥ चूतैः कदंबनीपैश्च नागपुन्नागचंपकैः ॥ पाटलाशोकबकुलैः कुंदैः कुरबकैरपि ॥ १५ ॥ सर्णार्णशातपत्रैश्च वेणुकजातिभिः ॥ कुब्जकैर्मल्लिकाभिश्च माधवीभिश्च मंडितं ॥ १६ ॥ पनसोडुंबराश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधहिंगुभिः ॥ भूर्जैरोषधिभिः पूगैराजपूगैश्च ॥ जंबुभिः ॥ १७ ॥

डुमैः द्विजानपक्षिणः आह्वयंतमिव लोकेहिहस्तमुत्क्षिप्योच्चैः स्वरेणाह्वानमर्थानां कुर्वंति ॥ अद्रिश्रोत्रिणाम। हस्ताकारैः डुमैः ॥ तत्र मपक्षिस्वनैश्च तत्पालक्षणतरुपर्यंतः ॥ व्रजद्भिर्मातंगैर्व्रजंतमिव निर्झरस्वनिभिर्गृह्णंतं भाव मानमिव ॥ १३ ॥ १४ ॥ चूताग्रयोरवातरजातिभेदवेणुकीचकपाश्चनीरं प्रसरं प्रवेनभेदः ॥ ७ ॥ वेणुकजातिरित्यत्र वेणुकापेक्षा जातिमालती ॥ ९ ॥ २ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कार्मास्किपदास्वारयैर्निजुः मृगजाभिभिः ३

द्रुमजातिभिरपत्रजातिरकांतरभेदसामान्यैः ॥१८॥ कुमुदादिसमृद्धिभिर्हंतभिर्वलिनीषु सरस्सु कलं मधुरं यथा
भवत्येवं कूजंतिपानिपुत्रवृंदानितैरुपशोभितं ॥१९॥ मृगादिभिर्जंतुभिर्विचित्रनाभिभिः ॥ कस्तूरीमृगैः सूर्यमृगगणाः
शृंगविशेषशालिनोक्ताः ॥ उद्यानी स्वांतश्रेणीस्पोनकुंकेकदलीषंडैः ॥ संरुद्धानि आवृतानि वलिनानिलैः श्रीशी
भायस्मिन् ॥२०॥ नंदयागगयापर्यंतपरिवेष्टितसत्याः ॥ भवान्याः स्नानेन पुण्यतरमतिसुगंधमुदकं यस्याः तयात

खर्जूराम्रातकाम्राद्यैः प्रियालमधुकैर्गुदैः ॥ द्रुमजातिभिरन्यैश्च राजितं वेणुकीचकैः ॥ कुमुदोत्पल
कल्हारशतपत्रवनर्द्धिभिः ॥ नलिनीषु कलं कूजत्खगवृंदोपशोभितं ॥१९॥ मृगैः शार्दूलमृगैः क्रोडैः मृ
गैः वृत्तशल्यकैः ॥ गवयैर्नाभिभिर्व्याघ्रैर्निर्जुंभैर्महिषादिभिः ॥२०॥ कदलीषंडसंरुद्धनलिनीषु लि
नश्रियं ॥ पर्यंतनंदयागस्याः स्नानपुण्योदयाः ॥२१॥ विलोक्याद्भुतं यागं विबुधाः विस्मयं ययुः
दृष्ट्वा तत्र तेरमा मल्लकांनामैव पुंसी ॥२२॥ कनकसौगंधिकं चापि यत्र तत्र पंकजं ॥ नंदाचालकनंदाच
सरितौ वाच्यतः पुरः ॥२३॥ तीर्थपादपद्मांभोजरजसा तेन पावने ॥ ययोः सरस्त्रियः स्नात्वा कृत्यस्यपि
स्पृतः ॥ क्रीडंतीपुंसः सिंचंतीविगाह्य वनिकापिता ॥२४॥ ययोः स्नानस्नानविमृष्टनवकुंकुमपिंजरं ॥२५॥ वि
तत्रोपि पिबंत्यंभः पापयंति मज्जाराजीः ॥२६॥ तारहेमहारतविमानशतसंकुलं ॥ जगुः पुनर्जनस्त्रीभिर्य
पावेस्तिरिद्वने ॥२७॥ २ ॥

त्रगिरौ कनकं च दृष्ट्वा ॥२१॥ यत्र वनं तत्र नामसौगंधिकं नाम पंकजं भवति जातावेकवचनं ॥२२॥ पुंसी वर्णयति नंदाचेति
चतुर्भिः ॥ सरितौ पुरश्चाच्यतौ भवतः ॥ तीर्थपादस्य हरेः ॥ पादांभोजरजसा ॥२३॥ ययोर्विगाह्य प्रविश्य क्रीडंति ॥२४
ययोरंभोगतस्योपि गजाः ॥ पिबंति तत्र हेतुः ॥ तासां स्त्रीणां स्नानेन मृष्टं यत्नवकुंकुमं तेन पिंजरं पीतवर्णं
गजीः करिणीः ॥२५॥ तारकुष्यनारादिकयविमानानां शतेन ॥ संकुलं तैरिति स्त्रीणां चयो विमानानां विनपुर्मा सा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यत्रेश्वरपुरीहिता अतिक्रम्य तद्वत्तं च दृष्टा तं देवा आराद्दृष्टा दृष्टा पुनिनिवर्तन्ते धीनान्वयः कथंभूतं वनं चित्रा
णि माल्यानि फलानि च तदाश्रयेण पुनेडुमैः छायेन सकलं ॥२॥ रक्ताकोरकवानामनीकस्य स्वरेमंडिताः षट्पदा
षट्पदस्वरायस्मिन्कलहंसानां कुलस्य प्रेक्षणवद्दंशनिपमानैर्यैकमलाशयायास्मिन् ॥२८॥ वनकुंतलैः सं
वृष्टायेह्रिचंदनद्रुमाः ॥ तत्संवधिनावायुनापुष्पजनस्त्रीणां जनः अधिकमुन्मथ्यते ॥२९॥ यत्र चोत्पलमा
लाश्च किंपुरुषैः प्राप्तिवाप्यश्चदृष्टपूर्वाः ॥३॥ योजनपातमुत्तेपउच्छ्रायो यस्य पादौ तैः ॥ सर्वतः पंचसप्ततयो

हिताः पद्मेश्वरपुरी वनं सौगंधिकं च तत् ॥ द्रुमैः कामद्रुमैर्दंशं चित्रमाल्याफलच्छदैः ॥२७॥ रक्तकोरकवना
नीकस्वरमंडितषट्पदे ॥ कलहंसकुलप्रेक्षणवद्दंशजलाशये ॥२८॥ वनकुंतलसंवृष्टहरिचंदनवायुना
अधिपुष्पजनस्त्रीणां मुहुरुन्मथ्यते मनः ॥२९॥ वैडूर्यकृतसोपानवाप्यउत्पलमालिनीः ॥ प्राप्तं किंपुरु
षैर्दृष्टपूर्वा आराद्दृष्टपूर्वटे ॥३०॥ सयोजनशतोत्सेधः पादोनविटपायतः ॥ पर्यंककृताच्छायो निर्नी
डूलोपवर्जितः ॥३१॥ तस्मिन्महायोगमये समुत्तमशरणे सुराः ॥ ददृशुः शिवमानंदपक्षमधीमिवा
तकं ॥३२॥ सनंदनाद्यैर्महासिद्धैः शांतैः संयतविग्रहैः ॥ उपास्यमानं सस्यां च भर्गं पुरुषकारतः ॥३३॥ वि
द्यातपोयोगपथमास्थितं तमधीश्वरम् ॥ ब्रह्मतेविश्वसृष्टेवात्सल्यालोकमंगलं ॥३४॥

नतप्रमाणौ विपदैः शाखाभिर्युयतो विस्तृतः पर्यंकमर्वतः कृताश्रयच्छायया नेनिर्गतं नीडं यस्मात् ॥३१॥ मु
मुक्षूणां शरणं आश्रयेत्कामधेनिकः तनुं ॥३२॥ तेविशिनष्टि सनंदनाद्यैरितिपंचभिः ॥ सस्यां च कुर्वे रणोपा
स्यमानं ॥३३॥ विद्याउपासनातपश्चिते काष्ठौ योगः समाधिः तेषां पथ्यानं प्रवर्तं ब्रह्मा लोकस्य मंगलं हितं तपो
वात्सल्यात्तेन्द्रपचरतम ॥३४॥२॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

संध्याभ्रुचारक्तवर्णानांगेनभस्मादिलिंगंचंद्रलेखांचविभ्रतं॥३५॥ब्रुतिनासासनंवृसीतस्यांब्रह्मप्रवोचंतं॥३६॥सर्वपा
दपद्मंदक्षिणोरुकृत्वाविन्यस्यजानुनिचसव्येबाहुंकृत्वादक्षिणाबाहुंकोष्टेसणिवेश्यस्यानंअक्षमालांकृत्वादक्षि
णाहस्तकृतयातर्कमुद्रयाउपलक्षितमासीनमित्यर्थः॥तद्रूपंयोगशास्त्रे॥एकंपादमथैकस्मिन्विन्यसेहरुसंस्थि
ते॥इतरस्मिंस्तथावाहुंवीरासनमिदंस्मृतम्॥तर्कमुद्रयाचोक्ता॥तर्जन्यंगुष्ठयोरग्रेमिथःसंयोज्यचांगुलीः॥प्रसा
र्यवंधनेप्राहुःतर्कमुद्रेतिमात्रिकाइति॥३७॥ब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मानंदः तत्रसमाधिरेकाग्रंप्रतमाश्रितंयोगकदंबं॥

लिंगंचतापसाभीष्टंभस्मदंडजटाजिनं॥अंगेनसंध्याभ्रुचाचंद्रलेखांचविभ्रतं॥३५॥उपविष्टंदर्भमय्यांहृ
स्यांब्रह्मसनातनं॥नारदायप्रवोचंतेष्टच्छंतेशृणवतोसतां॥३६॥कृत्वोरोदक्षिणोसव्यंपादपद्मंचजानुनि
बाहुंप्रकोष्टेतमालाग्रासीनंतर्कमुद्रया॥३७॥तंब्रह्मनिर्वाणसमाधिमाश्रितं॥व्यपाश्रितंगिरिशंयोगक
दंबं॥सलोकपालामुनयोमुनिंत्रा जलयःप्रणेमुः॥३८॥सतूपलभ्यागतमात्मयोनिं॥सु
रासुरैरभिवंदितांघ्रिः॥उत्थायचक्रेशिरसाभिवंदनमहर्षिभिःकस्यचयेवविस्मयः॥३९॥तत्रापरेसि
द्धगणामहर्षिभिःयेवसंतादनुनीललोहितं॥नमस्कृतःप्राहशशांकशेखरं॥कृतप्रणामंप्रहसन्नि
वाचभूः॥४०॥ब्रह्मोवाच॥जानेत्वामीशविश्वस्यजगतोयोनिबीजयोः॥शक्तिःशिवस्यचपरंयत्तद्ब्रह्मनिर्वि
कारम्॥४१॥तत्सर्वभावकंतद्धिवशक्तयोस्वरूपयोः॥विश्वंसृजसियास्यसिक्रीडन्नूर्णपिरोयथा॥४२॥

योगपट्टंनवामजानुवृष्टीकरणार्थंविशेषोगोपाश्रितवंतंमनवःप्रतीलामनवः तेषामाद्यंमुख्यं॥३५॥अहंतमोवि
लक्षणमनमूर्तिर्यष्टाकस्यकरणपस्यमहर्षिभिःसहितमनुवर्तंते॥तेपितस्मैवंदनंचक्रुः॥एवंसर्वैर्नमस्कृतःप्राह
कृतःप्रणामोदेवेयस्मैतं॥४०॥यद्यपितेसर्वानीजवत्नमस्कारोपितथापितवैपूर्वयअहंवेप्रीत्याह॥जानइतिक्रिय
स्यपंजानेतत्रहेतुःजगतोयोनिर्यष्टाशक्तिःप्रकृतिबीजवयुः॥शिवःपुरुषःतयोःकारणंतथापितिभेदंयद्ब्रह्मनि
र्विकारंतदेवत्वमितिजाने॥४१॥[illegible]शिवशक्त्योःक्रीडन्विश्वसृ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री· भाव· टी· ९

धर्ममर्थं च दोग्धि ॥ पात्रयीतस्या अभिपन्नयेरक्षणायाथ स्रष्टवानाविर्बहुधर्मार्थं उच्चधर्माय अभिपन्नयेन तस्मात्प्रयेद
तेणासूत्रेणासीत्तवो वर्णाश्रम मर्यादाश्च अवसिता विद्धाः ॥ निर्णीता इति वा अहूयन्ते अहूया अनुतिष्ठन्ति ॥ ५३ ॥ सर्व
कर्मफलदाता पि स्वमेवेत्याह हे मंगल मंगलानां शुभानां कर्मणां कर्तः स्वर्गपरंपरोदेवानतत्रे ॥ अमंगलानां सत्त्व
भानां कर्मणां कर्तश्च तमिस्रं नरकं तत्र ॥ तच्च कर्तृहेतुनानद्वतस्मिन्नेव कस्यचिद्विपर्ययो भवति ॥ ५५ ॥ त्वत्तो पोत्र
हेतुरिति असंभावितमिति कस्मात्स्यादित्याह ॥ नवै सतां सतः स्वामिन्भवेत् त्वत्तो द्वितीयार्थे षष्ठी पुंसां अन्यः।

त्वमेव धर्मार्थं उच्चाभिपन्नयेदक्षणासूत्रेणासृजिया भूतं ॥ तथैव लोके वसिताश्च सेतवो यान्वैदिकान्वैदिकाः ॥
अहूयन्ते धृतव्रताः ॥ ५३ ॥ त्वं कर्मणां मंगल मंगलानां कर्तः सतां कर्तृषु सत्वः परंवा ॥ अमंगलानां च तम
मिस्रमुल्लणं विपर्ययः केन तदेव कस्यचित् ॥ ५५ ॥ नवै सतां त्वच्चरणार्पितात्मनां भूतेषु सर्वेषु भिपश्यतां तवे
भूतानि चात्मन्यपृथग्दिदृक्षतां ॥ प्रायेण रोषोभिभवेद्यथा पशुं ॥ ५५ ॥ पृथग्धियः कर्महृषो दुराशयाः
परोदयेनार्पितहृद्दुजोतिषः ॥ परान्दुरुक्तैर्व्यथयन्ति देवरुक्तुदा ॥ स्वान्भावयंतो दैवहतान्भवद्धियः ५६
यस्मिन्यदा पुष्करनाभमायया ॥ दुरंतपारास्पृष्टधियः पृथग्दृशः ॥ ऊर्वंतितत्रास्तुकंपया कृपानस्माथ
वो देवबलात्कृतेक्रमं ॥ ५७ ३

थाभिभवतितद्वत् ॥ ५५ ॥ अतः येपृथग्धियः भेदृष्टयः ॥ अतः कर्मणेव दृष्टिर्येषां दुष्टाशयो येषां ॥ परेषा
मुदयेन संपदा अर्पिता रुदिरुक्तयेषां ॥ अरुंतुदा मर्मभेदारः ॥ दैवेनैव वयो यमांतानुभवद्धियः निरुपमः सा
प्रः मावुर्यात ॥ नहन्यात् ॥ ५९ ॥ अमुत साधूनां वृत्तमालोक्याउग्रहकर्तुमेवाहसीत्याह द्वाभ्यां ॥ यस्मिन्देशाय।
दा काले स्पृष्टधियो मोहितचिताः पृथग्दृशो भवंतितत्रापराधे साधवो हि ॥ अनुकंपया अनंतरमेव परदुः
खसहिष्णुतया चित्रप्रकंपेणा कृपा ऊर्वंति ॥ नतु कर्मपराक्रमेण ऊतः देवबलात् ॥ कृते धर्मे वैदेवमेव भूतकोत्रा
पराधः ॥ तेषामिति मन्वाहनतेन ऊर्वंतीत्यर्थः ॥ ५० ॥ २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भवांस्तु अस्पृष्टमतिः अतः समस्तदृक् सर्वतः ॥ तया मायया हृतात्मयोषांतेषु ॥ अतएव कर्मानुरातचित्तेषु दृष्टा ॥
पराधेन्नुग्रहं कर्तुमर्हसि ॥ ४८ ॥ एवं सामान्येनोक्त्वा प्रकृतमाह कृविति त्रिभिः ॥ त्वया हृतस्य अतएव वासमाप्तस्य
प्रजापतेरध्वरस्य ॥ हे मनोयज्ञाध्वरेषु याज्ञिकाः भागिनोपि भागं तदृतः ॥ भागार्हस्तु माह ॥ येन त्वया मखो निर्ति
यते फलं प्राप्यते ॥ ४९ ॥ ५० ॥ हे मन्यो अनातुरमारोग्यमस्तु ॥ ५१ ॥ भागश्च तवास्त्वित्याह ॥ एष इति हे रुद्र ॥ या

39

भवांस्तु प्रेमः परमस्य मायया दुरंतयास्पृष्टमतिः समस्तदृक् ॥ तया हृतात्मस्वकर्मचेतः स्वानुग्रहं
कर्तुमिहार्हसि प्रभो ॥ ४८ ॥ कृविध्वरस्योद्वसनं हृतस्य भग्नस्य मनोः प्रजापतेः ॥ न यत्र भागं तं
वभागिनोदृतः ॥ कृत्यज्ञनो येन मखो निर्वीयते ॥ ४९ ॥ जीवन्ता यज्ञनाथो यं प्रयेतादिणीभगाः ॥ भृगोः
श्मश्रूणि रोहंतु पूषा दंताश्च पूर्ववत् ॥ ५० ॥ देवानां भग्नगात्राणां ऋत्विजां चापुथापुमभिः ॥ भवतानु
गृहीतानामाशु मन्योस्तु नातुरं ॥ ५१ ॥ एष ते रुद्र भागोस्तु यदुच्छिष्टोध्वरस्य वै ॥ यज्ञस्ते रुद्रभागेन क
ल्पतामद्य यज्ञहन् ॥ ५२ ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थस्कंधे रुद्रगीतनामा षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीमैत्रेयः
इत्यजेनानुनीतेन भवेन परितुष्यता ॥ अभिधाय महाबाहो प्रहस्य श्रूयतामिति ॥ १ ॥ श्रीमहारुद्रः
नाहं प्रजेशबालानां वारयेनानुचिंतये ॥ दैवमायाभिभूतानां दंडस्तत्र धृतो मया ॥ २ ॥ ॥

वदिमर्थं ॥ यदिति श्रद्धयं यज्ञे कृते यावानुच्छिष्टः ॥ अवशिष्टोर्थः ॥ तावानेव तव भागोस्तु हे रुद्र ते भागेनाद्य य
ज्ञः कल्पतां संपद्यतां ॥ ५३ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां चतुर्थे षष्ठः ॥ ६ ॥ समग्रमेव तत्स्तुतः स्तुतोदक्षभवादि
भिः ॥ यज्ञं प्रवर्तयामास दक्षिणेन निरूपते ॥ ५ ॥ अजेन योनुनीतः प्रार्थितो भवस्तेनाभिहितं ॥ हे महाबाहो विदुर

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सापराधमपंहत्य तत्र गृह्णातिदक्षांशीर्षं यस्य प्रजापतेः ॥ अजस्य मुखं यस्मिन्नतत्तया भूतं शिरोस्य बर्हिषः संबंधि
नं भागं मित्रनाम्नो देवस्य ॥ ३ ॥ अकर्षणा कृता विलग्नानि सर्वाणि पशूनि येषां ते भवंत ॥ उष्णीषाणि यज्ञावशिष्टा ॥ ४ ॥
येषां तेंगानि विनष्टानि तेतत्र अश्विनौ बाहू भ्यां कृतबाहवः ॥ पूषा हस्ताभ्यां कृतहस्ताश्च भवंत अथ यदि
च ऋत्विजः वस्तस्य श्मश्रूणि नष्टानि यस्य सोकृष्टस्याः शिवः तेनाकर्षणेन नष्टाश्चित्रः ॥ ५ ॥ तदा मीढ्वांसं शिवं तया

प्रजापतेर्दक्षयज्ञशीर्षो भवत्यजमुखं शिरः ॥ मित्रस्य चक्षुषा पश्येत्तु भागं संबर्हिषो भवाः ॥ ३ ॥ पूषा तु यज्ञ
मानस्य दद्भिर्भक्षत्तु पिष्टभुक् ॥ देवाभ्यां कृतसर्वांगा ये यज्ञे ऽष्णीषादयः ॥ ४ ॥ बाहुभ्यामश्विनौ पूषा
हस्ताभ्यां कृतबाहवः ॥ भवंत्यृत्विजश्चापि वस्तश्मश्रुर्यो भवेत् ॥ ५ ॥ मैत्रेय ॥ तदा सर्वाणि भूतानि क्र
तामीढ्वांसमोदितं ॥ परितुष्टानि जातानि साधु साधु प्रियं ब्रुवन् ॥ ६ ॥ ततो मीढ्वांसमामंत्र्य श्रुत्वा सीरः ॥ ७ ॥
महर्षिभिः ॥ भूयस्तद्देवयजनं समीढ्वांसं ययुः ॥ ७ ॥ विधायैकात्मनि चतद्वेदाहुर्भगवान्भवः ॥ सं
दधुः कस्यकायेन हवनीयपशोः शिरः ॥ ८ ॥ संधीयमाने शिवसिद्धौ रुद्रो भिवीक्षितः ॥ सद्यः सुप्तइ
वोत्तस्थौ दक्षोचाग्रतोभवत् ॥ ९ ॥ तदा वृषध्वजद्वेषकलिलात्मा प्रजापतिः ॥ शिवावलोकादभवच्छु
द्धेंद्रइवामलः ॥ १० ॥ शिवस्तवाथ कृतधीर्नाधिकोदवृषाचतः ॥ औत्कंठ्याद्बाष्पकलयैसंपरेतांस्तता
सरन् ॥ ११ ॥ कृच्छ्रात्संस्तभ्य च मनः प्रेमविह्वलितः सुधीः ॥ शशंस निर्वृतो लोकेनभावेनेशं प्रजापतिः ॥ १२

गायसर्वकार्यसिद्धिमामंत्र्य संप्रार्थ्य श्रुत्वा सीरादेवः ॥ सहमीढ्वांसो वेयसाचवर्तमानाः समीढ्वेयसः ॥ ७ ॥ का
त्स्न्येन हस्तवाहूंदिसायाराणि विधाय ॥ ८ ॥ ९ ॥ पूर्वं वृषध्वजद्वेषेणाकलिलः कलुषीकृतः आत्मायस्य सः
तदा शरत्कालीनो ह्रदइवामलोभवत् ॥ १० ॥ ॥ १२ २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यद्यपि यद्यपि प्रलब्धः यया भृतो मया भवान् ॥ तथापि त्वया दंडो भृतः शिक्षाकृता तत्रैव चितोऽस्मीति युक्तमेव तद्धिया
रू ॥ ब्रह्मवंधुषु वा ब्राह्मणाभासेषु अपि वर्धते तत्र हेतुर्नैव पुनर्नैव यत्स उपेक्षानास्ति ॥ ३ ॥ तत्र हेतुमाह विद्वेति ॥ ब्र
ह्मभूतात्मस्वाक् प्रसादीः किमर्थं प्राप्ततत्त्वमवितं यद्ब्रह्मवेदं प्राप्ततत्त्वं च प्रावितं संप्रदायप्रवर्तनेन तापा
पितमिति पर्थः ॥ तत्र स्मात् हेतुपरमउत्कृष्ट ॥ ४ ॥ अत्र च प्रतुपकारो नाहीत्यह योऽसाविति ॥ अविदितत्वत्वट पपज्ञाना

दृष्टः ॥ भृयान्नमुपहृग्रहो भवता कृतो मे दंडस्त्वया यदपि भृतो यदी प्रलब्धः ॥ तत्र ब्रह्मवंधुषु च वां भगवत्तवज्ञा
तुभ्यं हरे अकुतपवभृतत्रतेषु ॥ ३ ॥ विद्या तपोव्रतधनाभिजनैः स्मविद्याब्रह्मात्मतत्त्वमवितं प्रणमंत व
मस्वाक् ॥ तद्ब्राह्मणा नृपरमस्मर्वविपत्त्वपाभिपारः पश्यन्ति वविभोप्रगृहीतदंडः ॥ ४ ॥ योऽसौ मयाविदि
ततत्त्वदृशा सभायां ॥ क्षिप्तोऽकृतिविषिवेदयया प्रतीतः ॥ प्रत्यीकरतंतमहंतमनिंदया प्राग्दृष्टार्दयास
भगवान्सकृतेनतुष्येत ॥ ५ ॥ मैत्रेयः क्षमाप्यैवं समीहांसं ब्राह्मणाचानिकंचिनः ॥ कर्मसंतानयामास
सो पाध्यायर्त्विगादिभिः ॥ ६ ॥ वैस्तवैयज्ञसंतानैश्चित्रकेतुर्द्विजोत्तमाः ॥ पुरोडाशैर्निरवयैर्वीरसंसर्गमुद्ध
यैः ॥ ७ ॥ अध्वर्युणातेहविषा यज्ञपात्रोन्नितेजसा ॥ यिया विष्णुरुपादाय तस्मा आदाद्भुजे ॥ ८ ॥ तदात्तप्रभा
यातेषां यातयस्यादिशोदृशा ॥ मुक्तास्तेजउपानीतः तार्क्ष्येणा स्तोत्रवाजिना ॥ ९ ॥ ॥

ततत्त्वज्ञानो ततदविगमार्थं वस्मृत ॥ अर्हत्तमस्यसिद्धायाश्चार्यकाग्रयः पतंतमोऽपातरक्षितवान् ॥ सकृतेने
वपरावुग्रहौ वतुष्येत ॥ तमयातस्यीतप्राकृतकर्तृभिमर्थः ॥ ५ ॥ प्रकृमविद्वोजोत्तः उपाध्यायसहितैः ऋत्विगादिभिः
प्रकृजावर्तयामास ॥ ६ ॥ वीराणां पुत्रमादीनां संसर्गकृतदोषस्य शुद्ध्येति भूमर्थः ॥ ७ ॥ उपात्तहविषाध्वर्युणा सहवि
ष्णुहयावुग्रादध्वो हविर्गतेहविर्भिः ॥ ८ ॥ तदयाप्रभयातेषां कुक्षन्नतियकुर्वतेऽउपानीतः समीपंप्रापितः स्तोत्रैर्वृ
दृष्टयातवाजोपदोतद्भमार्थ दृष्यातरे पद्मपर्वति श्रुतेः ॥ ९ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तमेवानुवर्तीयति इपामयति हाभ्यां हिरण्यकशिपुं हिरण्यकशिपोर्तिर्यं प्रातः पूर्वं कर्तव्यं किरीटेन जटः नीलालका
इव भ्रमराणां तैरिति कुंडलयुतः मांस्यं एवं मकरकुंडलादिभ्यां युक्तः भूतलस्पर्शवतीभ्यां हिरण्मयेभुजैः पुष्पितः कीर्ण
कास इव शोभमानो योनः भुजाभ्यां हिरण्मयेन केयूरकंकणादिकाभरणेन अलंकारैः ॥ वक्षस्यधिश्रिता वधूर्लक्ष्मीर्यस्य स
उदारो हासो वलोकश्च तयोः कलया लेशेन या सुभ्रूः शोभमाना भवती यं जनं चासुरं चामरव्यजनेन वराजहंसा वस्मितः
रेजमानः शोभाति शीर्षण्यं मानः ॥ ॥ व्रतैः कृतानां स्वानां यकार्यैः पातः ॥ ॥ कृतकचः तिरस्कृतप्रभावान्जि
ष्णुमोहिरण्यकशिपोर्किरीटजुष्टो नीलालकभ्रमरमंडितकुंडलाढ्यः ॥ कंबुचक्रशारङ्गचापगदा
सिचर्मभिर्हिरण्मयभुजैरिव कीर्णकासः ॥ ॥ तत्स्पर्शिताखिलवधूर्जनमल्लुदारहासावलोककलया
रमयंश्च विश्वम् ॥ पार्श्वभ्रमद्व्यजनचामरराजहंसः श्वेतातपत्रशशिनोपरि राज्यमानः ॥ तमुपागतमा
लक्ष्य सर्वे सुरगणादयः ॥ प्रणेमुः सहसोत्थाय ब्रह्मेंद्रभवनादयः ॥ ॥ ततो जगाम हतकचः सुरजि
द्भिः समाधमाः ॥ मूर्ध्नि धृतांजलिपुटा उपतस्थुरीडे ॥ ॥ प्रह्लादः कृतयोः यस्य महिमानमभूतादयः
यस्य नामनिगृणंति स्म कृतानुग्रहविग्रहं ॥ ॥ दत्तो गृहीतमहणासाधनोत्तमं ॥ यत्तेस्मरं विश्वसृजं परं
गुरुं ॥ सुनंदनंदाघवुगैर्वृतं सदा गृणाय पादे प्रणतः कृतांजलिः ॥ ॥ ॥

कागमदावाचः समाधमाः तन्महिमानं प्रतिभिन्नाः उपतस्थुः ॥ तत्र ॥ ॥ यस्य महिमानं प्रतिभिन्नाः अर्वागेव वृत्ते
यथा तेपि यथा नामनिगृणंति स्म अस्तवन् कृतः प्रकटीकृतः अनुग्रहार्थं येन विग्रहः तं ॥ यद्वा तेषां मर्वा स्मृतिं तेहं त
तत्र यस्य महिमादिभिर्विभूतिनानाप्रकारैः ॥ तत्र तावदत्तस्तुतिप्रकारमाह दत्तेति ॥ गृहीतमहणासाधनोत्त
मं यत्र तं उत्तमपात्रे आशाय पेहणपुष्पमर्पितं पुष्पमाहणपात्रमेव येन गृहीतमित्यर्थः ॥ पेहाकर्णं प्रपदे गृहीत
महणासाधनोत्तमं भवति यथा तथा तद्गृहीत्वा प्रपदे इत्यर्थः ॥ गृहेति पाठः ॥ यद्वाकर्णं सुगमः गृणानस्तवन् प्रप
दे शरणं जगाम ॥ दत्तमत्तिक्तहस्ते शभृगुर्ब्रह्मेंद्रघोषितः ऋषयश्च तथा महाधनमानीचलोकणाः ॥ योगि

स्कंधे ७ सप्तमे ॥ तत्पर्वीविद्यायाद्यं ॥ ॥ तत्पर्वीविद्यायाद्यं ॥ ॥ ॥

ननु साक्षात्परमेश्वरपक्षकृद्भक्तस्य ब्रह्मपुत्रत्वेन जीवत्वमनुवर्तमानत्वे कथमिति चयोमेदृष्टा सो अवज्ञात
इति मां भगवान्नाक्षेप्यतीत्याशंक्य ॥ अप्रच्युतस्वरूपस्य जीवस्य मनोयोगेन वैवस्वताक्षेत्रेनाप्यस्मिन्नाह शुद्धमिति स्व
यमस्तस्य तृप्तिहेतुमशुद्धचित्तानां चैतन्य ... नः शुद्धहेतुः ॥ उपस्तानि वृक्षाणि विलावृक्षस्थावस्थारास्यात् अतप
कमेदृष्टं अतएव अभयं द्वितीयाद्वैभयं भवतीति श्रुतेः जीवस्यापि ब्रह्मतपवेभूतत्वात् द्वैलक्षणार्थं ... यो
प्रतिषिध्य अभिभूय स्वतत्रपवेस्वतंत्रपामायया पुरुषतनुमनुष्यभावमुपेत्य तस्यामायया तिभूत ॥ अपरिशुद्धस्वरा
गादिमानिवाक्षेरामकृष्णाद्यवतारेत्यथा प्रतीयते भवानित्यर्थः ॥ अमेतविशोपायस्थे मायाभिभूताः संसरंतिअ

दत्तउवाच ॥ शुद्धं स्वयाम्नुपरतावित्तनुद्यवस्थां चिन्मात्रमेकमभयं प्रतिषिध्यमायां ॥ तिष्ठे स्वयैव पुरु
षतनुमुपेत्य तस्यामास्ते भवानपरिशुद्धइवात्मतंत्रः ॥ २४ ॥ श्रुतिजऊचुः ॥ तत्रैवते वयमनेजनरुद्रपापा
कर्मणेपवशुद्धधियो भगवन्विदामः ॥ २५ ॥ यद्वोपलक्षणमिदं त्रिवृदभ्रुगात्रेज्ञातेयदर्थमपि दैवमदोवव
स्थाः ॥ २६ ॥

तः वमेवस्वरोनरुद्राद्यइति भावः ॥ अतएवेमां मेदृष्टिं भगवान्नाक्षेपिष्यति अहं ब्रह्मा चपावश्च जगतः कारणं
परमित्यादिना ॥ कृतेजोपिस्वापराधंपरिहरंभः स्तुवंति ॥ भोअनेजनरुपाशिस्तुत्यपयपितमेवरुद्रादिदेवतानृपः
तथापिनेदीश्वरपापाकर्मणेपवशुद्धाशुद्धधियवत्रसंतः ॥ तवतत्रैवविद्यः ॥ किंतुस्वयमेणा पूर्वस्योपलक्षणभूतत्रि
वृतत्रयीप्रति ... यराख्यतत्वरूपे अस्मानिर्जानेकीदृशोयुष्टर्थे यथाविद्यंयत्रपि दैवे देवतापिकारणा अहोअवस्था
प्रभूतपवस्थाः ॥ अत्रइयमेवदेवतानामपंचभूतानिपतात्पर्यं ॥ ३ ॥ एकाव्यवस्थाइत्यर्थः ॥ ... अतेयागमाभावआर्षः प
दर्थे ॥ अहरवंद्रायादिदेवतेरूपविशेषणास्थितत्वानसीत्यर्थः ॥ २१ ॥ ३ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सदस्याऽस्तनिरीक्षेरर्दत्ताधरेषु तलोभेनस्वप्रवृत्तिमनुचिं ॥ किंसाधासाधाः स्तुवंतिहेशरणाटआश्रयप्रदेउ
यत्प्रधनिस्तेसारसार्गवर्तमानीजातोसाध्यः ——— नृपनिवासकदाप्यास्यति ॥ प्रसारणेनिआसस्यानम्
प्रेउरुक्षोशाएवडगोमस्यानानियस्मिन् ॥ अतकपवोगोमतः तेनानिष्टलक्ष्मीकृतेविषयानृपामृगतस्मिकाय
स्मिनस्त्रात्माहंकारासादशरीरेममतास्यदेगेहेचसपवोरुभावोयस्यसः ॥ ऊहनिसावदुःखादीमेचभीणगर्ता
यस्मिंगावलापवसृगाआस्त्राटयस्तेस्योभयेपस्मिनशोकपवदाग्नियस्मिनकामेनोपसृष्टोपीडिताः ॥ २५ ॥ श्रीरुद्रस्त

सदस्याऊचुः ॥ उपसम्भ्रमप्रसारणाऽकल्केशादर्यो तकोग्रआत्मविष्टेविषयमृगतस्मात्मग्रहोरुभयः
दंदहस्यभ्रावलमृगभयेशोकदावेजसार्थः पादोकस्तेशरणदकदापातिकामोपसृष्टः ॥ २६ ॥ रुद्रः त
वचरदवरात्रावाशिषेहाविलाप्यैरपिमुनिभिरसक्तैरादरेणार्हणीयैः ॥ २७ ॥ भृगुरुवाच ॥ यन्मायया
हतपापरुतात्मबोधाब्रह्मादयस्तनुभृतस्तमसिस्वपन्तः ॥ त्वामस्तुतेतवविदंतपुनापितन्नेसोयंप्रसीद
तुभवाम्प्रणतात्मबंधुः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ यदिरचितधियोमाविद्यलोकोपविद्धंजपतिनगणयेतत्तत्परानुग्रहेण ॥ ३

पूर्वेममनिंदाऽः सहासीदिहांनीतत्तानगणयामीमाह ॥ आशिषाकामेनप्रसन्नैः निष्कामैः ॥ रविनियमभि
विवेशितचित्तेप्रविद्याहीनोलोकाः यदिप्रपविद्धंजपतिआचारभ्रष्टंजल्पतितत्तत् ॥ जल्पंतंतवयः परानुग्रहःतस्म
रणावाचानुग्रहस्तेन ॥ २५ ॥ भृगुस्तस्वभावतस्तत्रज्ञानहीनाजीवाः ॥ अतोऽज्ञानाकृतंममऽस्मृष्टित ॥ तमसेत्या
ह ॥ यन्मायया ॥ आत्मत्रात्मनिसृतंअनुगतंतवतत्त्वंनविदंति ॥ प्रणतानामात्मानंपुष्ट ॥ ३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ब्रह्मादयो नविदंतीति भृगुणोक्तं तदसहमानो ब्रह्मा तत्रज्ञानमाविष्कुर्वन्निवाहनैतदिति ॥ पदार्थभेदग्राहकैर्विद्वद्भिः
गुणाश्चेंद्रियस्य यद्ज्ञानार्थयोः कारणस्य सत्वादेः ॥ २ ॥ इंद्रश्चेंद्रियविषयः सर्वाणि निष्ठ्यतिब्रह्मणाक्रमसहमाणा
प्राह इंद्रेतत्वपुरपि उपपन्नमेव नतपंचवदनिर्वचनीयतया ॥ नृपपन्नस्वरूपाणि विद्विषः क्षपयंतीति तया ते भुजदंडे
रूपलक्षितं ॥ २४ ॥ प्रतिज्ञापत्यः क्षत्रवति यज्ञोयतव यजनाय तां यज्ञं कोनब्रह्मणा पूर्वं सृष्टः हे यज्ञास्तन तिनो यज्ञाने
लितकात्यादृशानेत्रेणपुनीहि वंत्रकुरु कथंभूतयज्ञशावाः शोरतेयोस्मिन्निति शावशायवतहथाभाप्रतीतिर्यस्य स

ब्रह्मोवाच ॥ नैतत्स्वरूपं भवतोस्तीपदार्थभेदग्रहो पुरुषोयावदीदेत ॥ ज्ञानस्यचार्थस्य गुणास्यचाप्रयोगा
यामयाश्रुतिरिक्तोयतस्त्वं ॥ २ ॥ इंद्रः ॥ इदमप्यच्युतविश्वभावनेवपुरा नदकरं मनोहृणासुरविद्विउत्त।
पणोरुदापुर्यमेजदंडेरुपपन्नमहर्षिभिः ॥ २५ ॥ पत्नय ऊचुः ॥ यज्ञोयंतवयज्ञानायकेन सृष्टोविभक्तः पशुपा
तिनायंदत्तकोणात ॥ तेनक्षशावशावनाभयात्रमेयज्ञानत्रलिनरुचादृशापुनीहि ॥ २६ ॥ ऋषयऊ
चुः ॥ अनन्वितंतवभगवन्निचेष्टितंयदात्मनाचरसिहिकर्मनाम्यसंविभूतये यतउपसेदुरीश्वरीं नमस्यतेस्व
यमनुवर्तिनीभवान् ॥ २७ ॥ ॥

चास्मौ शोनमेयश्चउपरतोत्सवः ॥ मेयमोहेनपशुहिंसायुत्सवोलक्षणेनचपुरुषतेभगवतिनुतदभावमात्रस्वविस्मि
ताःस्तवंति ॥ अनन्वितंअचरमानयस्मात्आत्मनाचरसिकर्मावसिअनिंद्रितनस्वरूपेसतिप्रसे ॥ यतश्चअमेवि
भूतयेसंपदेश्वरीलक्ष्मीमुपसेदुः भेजुः यस्मायतइतिसर्वविभक्तिकस्तसिः यामिसर्वः ॥ भवोस्तस्वरूपेभवान्
वर्तमानोतानमस्यतेनाद्रियते ॥ २७ ॥ ॥

+५ शावमुकंतत्र शोतइति शावशायमेत्रा शोयस्मिन्निति शवोपनंवा ॥ २६ ॥ ऋषयस्तकर्माणानुतिष्ठतस्तमुपेत्य

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री भाव दी २१

सिद्धास्तत्तत्कथामृतं विमृशिनंदंत ॥ स्तुवंति ॥ अयं मोक्षमोगजः तत्कथाप्येकस्तद्दुःखं पीयूषं तत्पयीयानदीतस्यामवगा
ढः ॥ प्रविष्टोहावाग्नितुल्यसंसारतोपेतं स्मरति स्मनचततोनिर्गतुमिच्छति ब्रह्मलोकपत्रः ब्रह्मैकाग्रमतइव ॥ ३५ ॥ पतमानीत्त
पतीस्तोति ते स्वागतमद्य मागतज्ञाते रूपधोपायया स्थिरसाहेन कारणमात्र पुरुषोगः करचरणाद्यवयवैः शोभ
नैरपि न शोभते तस्यां विना केवलप्रयाजायेयेसालोनशोभते ॥ अतोमः श्रियासद्वायमस्वभक्तान कुविमर्थः ३५
लोकपालास्तीश्वरतामिमानाद्वृशामगदनस्तत्र मपश्यतेऊचु ॥ दृष्टः किंनदृष्टयमर्थः ॥ कुतः अस्मद्गृहैः पुंस्त्वमावि

सिद्धाऊचुः ॥ अयं तत्कथामृतपीयूषनयोमनोवारणः ॥ स्त्रीमदनाग्निदग्धयः तत्वार्तावगार्हेनसस्मारदा
वेननिष्क्रामतिब्रह्मसंपन्नवत्रः ॥ ३५ ॥ यत्नयामुवाच ॥ स्वागतं तेप्रसीदेशांतमंतमः श्रीनिवासश्रियाका
तयाग्राहिनः त्वामृते धीमानांगौमावः शोभतेश्रीपदीनः कवंभोयथापुरुषः ॥ ३६ ॥ लोकपालाऊचुः
दृष्टः किंत्वोदृगिभवसद्गृहैस्तुप्रत्यग्रहस्यादृपतेयेनदृष्टेयायात्विषा मवद्वीयाहिभूसमस्तेषद्वः पंचभिर्भा
सिभूतैः ॥ ३७ ॥ योगेश्वराऊचुः ॥ प्रियाजनेभ्योः स्तिमस्तमस्तः स्तपिप्रभोविश्वात्मनीदेत्रपृथग्यआत्मनः प्रथा
पिभूतेषातयोपथावतामनन्यवृत्यानुगृहाणवत्सल ॥ ३८ ॥

दृलिपवादसब्रह्मशरूपाभिर्दृग्भिरिदृयैः अयंभावः शुद्धविज्ञानांतेशुद्धभक्तिभांसि ॥ अस्माकंतवहिर्मुखेंद्रियाणा
पंचभूतोपलक्षितोजीवविशेषस्तवभासिअतस्तमस्तादिंद्रियगोचरोनभवतियिगस्मजीवितमिति ॥ ३७ ॥ योगेश्वरा
स्तदभेदेनभजतामनुग्रहमाह्लोमस्यामानः स्वामिभूतभावेनभजतामपनुग्रहप्राप्तयमानाः स्तवतिद्वाभ्यांप्रेया
निति विश्वात्मनिपरब्रह्मनितपियआत्मनः ॥ पृथक्त्वलक्षणेतत्प्रसतः ॥ अमुष्यादसः ॥ तेप्रेष्ठानाक्षिआत्मनोजीवातपृथक्
॥ नेत्तेतिवा ॥ वत्सलहेभक्तप्रियप्रनमवृत्यानुग्रहाणमिचारिणापभक्त्या ॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अव्यभिचारिणी भक्तिः ॥ कर्मस्याज्ञजनी यानो बहुत्वादिमा शंकयाह ॥ जगतउद्भवादिषु देवतो जीवावृत्त्या बहुरूपा
भिद्यमाना गुणाय स्याः तया स्वमायया त्वनिस्वरूपो वितायब्रह्मादिभेदमतिर्येन तस्मै स्वसंस्थ्य पोके बलस्वरूपा
वस्थानेन चैव निवर्तिता भेदभ्रमो गुणा यस्य तद्वै तेव आत्मनि येन तस्मै ॥ ५ ॥ शावृद्ध ब्रह्मेति नमस्तोऽस्तेस्तीक
तं सत्त्वयेन अतो भक्त्यादि फलप्रसविने ॥ सत्त्वगुणात्तेव कर्मणमित्याशंकयाह ॥ यस्य कार्यात्तत्त्वनाहवेसि अप
रेब्रह्मादयश्च नविदुः ॥ तस्मै ॥ ४ ॥ अग्निरुवाच यज्ञमूर्तिं प्रणामीति यस्य तेजसा सृष्टं सर्वमिदं प्रदीप्ते तेजो यस्य सोऽहम्

शा० २ य २

जगदुद्भवस्थितिलयेषु देवतो बहुभिद्यमानगुणया स्वमायया ॥ रचितात्मभेदमतये स्वसंस्थ्य यावि
निवर्तितभ्रमगुणात्मने नमः ॥ ५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नमस्ते ग्निरसनाथ यज्ञहीनोऽचमूर्तये ॥ निर्गुणाय च सांख्या
नाहं वेदापरे कुतः ॥ ४ ॥ अग्निरुवाच ॥ एतेजसाहं रसमिद्धतेजाहं वेदं धरं प्राज्यमिदं तेयज्ञियं
पंचविधं च पंचभिः ॥ स्विष्टं यज्ञैः प्रणतोऽस्मि यज्ञ ॥ ६ ॥

शा० २

00555 7

शास्त्रे धुरेद्विविधं वदामि ॥ तेयज्ञे यद्यज्ञाय हितं पालकं ॥ यज्ञं यज्ञमूर्तिं पंचविधं त्वमेतरेयं कथितं सप्तयज्ञः पंच
विधोऽग्निहोत्रं दर्शपौर्णमासौ चातुर्मास्यानि पशुः सोमश्चेति पंचभिर्यज्ञैः यज्ञमंत्रैः स्विष्टं सुपूजितं तथा च
अति ॥ ओ आश्रयेति यत्र यत्र अक्षरं ओ वषडिति च यत्र यत्र यजतीति यत्र यत्र यजातिमहरतीति पंचाक्षरं यत्र यत्रो वषट्
कारइति स्मृतिश्च चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च अष्टाभ्यां पंचभिर्वा चहूयते च पुनर्हीभ्यां तस्मै विप्रप्रसीदतः ॥ ५ ॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री भाव दी २२

देवाश्चक्रमतं सुयमिह देवाः तथापि जगदाद्यंतयोरुक्तमेव नाम्नः ॥ कश्चिदित्याहुः ॥ पुरेति कल्पापाये प्रलये विकृतं
कार्यजातं उदरीकृत्य संदहत्यतमोबोधः पुमान् उरगेंद्रः एवाधिकं शयनं शय्या तस्मिन् शेषे शयने कारोपिसिद्धे जनो
लोकाधिवासिभिः विमृशिता विचिंतिताः प्याप्तपदवी ज्ञानमार्गो यस्य स एवंविधः उदलीनोमहान्तः पश्चिचरसिप्र
लोमिरुद्रसि ॥ ५१ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चक्रुः यं भिया केवलं सर्वानपि परमेश्वरत्वेनोपहतो कयामः त्वमेव परमेश्वरः
प्रयेत इदं शापवेत्याहुः अंशांशाः इति हे विभूतनमहत्तमक्रीडाभांडक्रीडोपकरणे विश्वब्रह्माडं युगपत्तमेतनम

देवा ऊचुः ॥ पुरा कल्पापाये स्वकृतं मुदरीकृत्य विकृतं तमेवाय स्तस्मिन्नलिलउरगेंद्रादिशाय
ने ॥ पुमान् शेषे सिद्धे हृदि विमृशिताध्यात्मपदवीः स एवाद्यो नाथः पश्चिचरसिभूतानवसि
नः ॥ ५२ ॥ गंधर्वा ऊचुः ॥ अंशांशाः स्तु देवमरीच्यादयः एते ब्रह्मेंद्राद्या देवगणा रुद्रपुरोगाः क्रीडा
भांडं विश्वमिदं यस्यैव भूमस्तस्मै नमः ॥ नाथ नमस्ते करवाम ॥ ५३ ॥ विद्याधरा ऊचुः ॥ तस्मायथा
उर्थं मभिपद्य कुलेवरोस्मिन्कुनाममाहमिति डमंति कुत्सयेयैः क्षिप्तोपि सद्विषयलालसया
त्ममोहयुक्ताकृपामृतनिषेवक उद्धुरस्येत ॥ ५४ ॥

नैकुर्मः ॥ ५५ ॥ विद्याधरास्तु केवलं विद्याभिः संपदः प्राप्यते अहंकारादिव्यामोहनिवृत्तिस्तत्कथाश्रवणं विनास्ती
त्याहुः ॥ अर्थं पुरुषार्थसाधनं कलेवरं मभिपद्य प्राप्य तस्मायथास्मिन्मम गृहमिति चाभिमानकृतोऽहमात्मा
मोहे पुंसां कृपामृतनिषेवकः ॥ उरुरुच्चैर्युदस्येत परित्यजेत नामः ॥ नवुसे ॥ पुत्रादिभिरथितिलाडः पिवतः स
न परित्यजेद्देवेनत्याहुः ॥ क्षिप्तोपि डमंतिः प्रसक्तविषयेषु लालसा तस्य यस्य स भवेत ॥ ५५ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ब्राह्मणाः स्तवंतिनमितित्रिभिः ॥ सदस्याश्रुतिजश्च ॥ ४५ ॥ गोपथ्यीरसयाः रसातलातदृष्टयाश्रुक ... र्यविः
शेषणोद्धृतवानसियोगिभिः स्तूयमाणः हेत्रयोगात्रवेदमूर्तेयज्ञोयागः सएवस्तद्विशेषः क्रतस्तद्रूपीयत्तमं
कल्पद्रूपइतिवापज्ञः क्रतुः कर्मयस्येतिवा ॥ ४६ ॥ स्तवमस्माकंतदर्थानामाकंदातांप्रतीदशमस्यतमेप्युद्धरी
त्यर्थः नवाशाकंतवैतत्यतस्तवनास्तिकीर्त्यमानपवयज्ञविग्रहः दयोतिपवेत्रभाकयः तस्मैनमः इत्यनेन

ब्रह्मणाऋषुः ॥ तेक्रतुस्त्वंहविस्त्वंकुताभास्त्वंतेमंत्रः समिदर्भपात्राणिचतेसदर्शोतिजोदंपतीदे
वताअग्निहोत्रंहयाज्योमआज्ञापाणुसंभ ॥ ४७ ॥ तेषुमार्गेमायामहासूकरोदंष्ट्रयापृथिवीवारणोद्रेष
घास्त्वयमाणोमहादहीलयाधोपिभिर्युक्तदर्शत्रयीगात्रयज्ञक्रतुः ॥ ४८ ॥ सप्रसीदत्वमस्माकमाको
दतोदर्शनेतेपरिभ्रष्टसकर्मणाकीर्तिमानेतृभिर्वीक्षियज्ञेशानेयत्तविद्वाक्षयं योतितस्मैनमः ॥ ४९ ॥
मैत्रेयः ॥ इतिदक्षः कविर्यज्ञंभद्रकद्रावमीशते ॥ कीर्त्यमानेरुधीकेशोसौतिमेयज्ञभावनः ॥ ५० ॥ भग
वान्क्षेत्रभागेनसर्वात्मासर्वभागभुक् ॥ दक्षंवभाषआभाष्यश्रीयमानइवानघ ॥ ५१ ॥ ॥

विश्वात्मा

प्रकाशेणासर्वैः ॥ कीर्त्यमानेहेभद्रविदुरमैत्रेयप्रवर्तयाज्ञास ॥ ५२ ॥ सर्वात्मतयासर्वभागेभाक्तापिभगवन्निजा
नंदतमोऽपिक्षेत्रभागेनत्रिकपालपुरोडाशोत्तरीयमानइवदक्षमाभाष्यसवोध्यवभाषे ॥ ५३ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

योहं जगतः कारणं आत्मा चेश्वरः उपद्रष्टा साक्षी च स्वप्रकाशः अनिरुपाधिश्च स एव ब्रह्मा च शर्वश्चेत्यवयः
कुतः स्मत आह अहमेवात्ममायामधिष्ठाय जगत्स्रष्टा कुर्वन् सत्त्वं च सर्वशक्तियोजितां बीजाधारयामि
तस्मिन्केवले द्वितीये समानासमानजातेष्वभेदरहिते ब्रह्मणि सति ब्रह्मरुद्रौ भूतानि च भेदेनातः पश्यती
त्यर्थः ॥ ॥ विद्वांस्तु न पश्यतीति सदृष्टान्तमाह यथेति ॥ ५४ ॥ तस्मादेवमेकं सर्वं कृतार्थो भवतीत्याह ॥ त्रयाणामे

५६ ५

श्रीभगवानुवाच ॥ अहं ब्रह्मा च शर्वश्च जगतः कारणं परं ॥ आत्मेश्वर उपद्रष्टा स्वयंदृग्विशेषणः
आत्ममायां समाविश्य सोहं गुणमयीं द्विज ॥ सृजन्नुन्नयन्विश्वं दशे संहरति क्रियोदितां ॥ ५५ ॥ तस्मिन्बह्म
णि द्वितीये केवले परमात्मनि ॥ ब्रह्मरुद्रौ च भूतानि भेदेनातो न पश्यति ॥ ५६ ॥ यथा पुमान्न स्वशिरो
पाणिपादादिषु क्वचित् ॥ पारक्यबुद्धिं कुरुते एवं भूतेषु मत्परः ॥ ५७ ॥ त्रयाणामेकभावानां यो न पश्यति वै
भिदां सर्वभूतात्मनां ब्रह्मणां स शान्तिमृच्छति ॥ ५८ ॥ मैत्रेयः एवं भगवतादिष्टः प्रजापतिपतिर्हि
रिं अर्चित्वा क्रतुना सेन इष्ट्वानुयतो यजत् ॥ ५९ ॥ इष्ट्वा सेन भागेन तत्रोपावसत्तमाहितः ॥ कर्मणा
दवसानेन सोमपानितरानपि उदवस्य सहर्त्विग्भिः सस्नाववभृथं ततः ॥ ५९ ॥

कोभावः सनस्वरूपं येषां ॥ ५५ ॥ सेन कतनाविकपालेष्वाहुतयः अंगैः प्रयाजैश्च ॥ ५५ सेन भागेन यज्ञावशिष्टे
नउदवसानेन समाप्तेन तेन कर्मणा सोमपानितरानपि उपावसन्तेषां कर्मणा सोमपानितरानपि उपावसन्तेषां ऋत्विग्भिः ॥ ततश्च उद
वसानकर्मसमाप्य अवभृथं कृत्वा यथा भवति तथा स्नातवान् ॥ ५९ ॥ ॥

॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्नेनैवात्मभावेनामराधसे संप्राप्तसिद्धयेतस्माअपि ॥५७॥५८॥ आवृत्तेभजतेस्मप्रतस्यभावानामेकैवमतिर्य
स्तप्रलयकालेसमाशक्तिरंशुरमिव ॥५९॥ बृहस्पतिः शिष्यान्मयाश्रुते ॥६॥ एवंपवित्रंयआकर्णितपानुकी
र्तयेत्सआत्मनः परस्यापिप्रवेसमपत्रमनेमवेदा पुनोति ॥ इतिश्रीभावार्थेचतुर्थेसप्तमः ॥७॥ दक्षकन्यात्रयेपा
मादक्षयज्ञकथोदितामनुपुत्रान्वयेपाप्तापुत्रचर्यापुपचभि ॥१॥ अष्टमे गुरुदारोक्तिरोषमत्सरतः पुरात नि

तस्माअप्यनुभावेनस्वेनैवावामराधसे ॥ धर्मपत्नीमतिदक्षात्रिदशाक्तेहिवेयपुः ॥५२॥ एवंदाक्षायणी
हिताससतीपूर्वकलेवरं ॥ सन्नेहिमवतःक्षेत्रेमेनायामितिशुश्रुम ॥५८॥ सेवृद्धयितुंभूयआवृत्तेपति
मंबिका ॥ प्रतस्यःभावैकगतिशक्तिः स्वप्नवद्दृशे ॥५९॥ एतद्भगवतःशंभोःकर्मदक्षाधुरद्रुहः ॥ श्रु
तंभागवताच्छिष्याद्दुरवाबृहस्पते ॥६०॥ इदंपवित्रंपरमंशिवंचरितमायुष्यमग्र्यंधनमंगलं
योनिसदाकर्णितवोवदीर्णयेदुनोपचेकोरवभक्तिभावतः ॥६१॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेसप्तमो
ध्यायः ॥७॥ श्रीमैत्रेयः ॥ सनकाद्यानारदश्चभर्गुर्मोक्षविशारदः ॥ नैतेगृहान्प्रविष्टास्तुताद्यावत्सूर्यदर्शन
मः ॥१॥ मृषाधर्मस्यभार्यासीद्दंभमायाचयाद्रुहः ॥ असूतमिथुनंतस्यनिर्ऋतिर्यत्नैरृतेप्रजः ॥२॥

गतेनपुंवेणाहूतपसातोषणंहरेः ॥ एवंतावन्मनुकन्यात्वयोनैवमरीच्यादीनांब्रह्मपुत्राणांवंशावर्णिताः ॥ त
त्रावशिष्टंकिंचिदाहसनकादयइतिनावसनूनाश्रिताः ऊर्ध्वरेतसोनैष्ठिकाः ॥ अतस्तेषांवंशोनास्ति ॥१॥ अथमौ
पिब्रह्मपुत्रस्यवंशमाहमृषेतिचतुर्भिः दंभ ॥ वसप्रतारणेमायातडचिताचेष्टितयोः सोदरयोरपिदोषस
मधर्मोज्ञातयाएवंभुवंपिप्रजाः अपुत्रः ॥२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

निकृतिः शाठ्यं यया भ्यो कलिश्च तस्य स्वसा पुरुक्तिश्चेत्यर्थः ॥ ३ ॥ यातनाश्च तीव्रवेदना ॥ ४ ॥ प्रतिसर्गानुसर्वप
वयश्च प्रतिसर्गः प्रलयः अधर्मस्य प्रलयहेतुत्वात्प्रतिसर्गं तेषतत्तत्पत्यधर्मवंशं पुण्यमिति वर्जनं हि सा पुण्य
हेतुत्वात् ॥ ५ ॥ मनोः पुत्रवंशादेरशोवस्तत्संपाशादेहार्थजन्मयस्य ॥ ६ ॥ जगतो रक्षायास्थितो ॥ ७ ॥ सुनीतिः सु

तयोः समभवल्लोभो निकृतिश्च महामते ॥ ताभ्यां क्रोधश्च हिंसायां दुरुक्तिः सस्वसा कलिः ॥ ३ ॥ उरुक्तौ
कलिराद्यन्तभयं मृत्युश्च मन्तम ॥ तयोश्च मिथुनं जज्ञे यातनानिरयस्तथा ॥ ४ ॥ संग्रहेमपाख्यातः प्रतिस
र्गस्तवानघ ॥ श्रुतेतत्पुमान्पुण्यं विधुनोत्यात्मनो महत् ॥ ५ ॥ अथातः कीर्तयेवंशं पुण्यं कीर्तेः कुटुंबदं सा
यंभुवस्यापि मनोर्हरेरंशांशजन्मनः ॥ ६ ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ शतरूपापतेः सुतौ ॥ वासुदेवस्य कलया रक्षा
यां जगतः स्थितौ ॥ ७ ॥ जाये उत्तानपादस्य सुनीतिः सुरुचिस्तयोः ॥ सुरुचिः प्रेयसी पत्युर्नेतरा यत्सुतो ध्रु
वः ॥ ८ ॥ एकदासुरुचेः पुत्रमंकमारोप्य लालयन् ॥ उत्तमं नारुरुक्षंतं ध्रुवं राजाभिनंदन ॥ ९ ॥ तथाचिकी
र्षमाणं तं सपत्न्याः कृतयध्रुवं ॥ सुरुचिः श्रृणवतो राज्ञः सेर्ष्यमाहातिगर्विता ॥ १० ॥ न वत्स नृपतेर्धिस्थे संभवा
नारोढुमर्हति ॥ न गृहीतो मया यत्त्वं कुक्षावपि नृपात्मजः ॥ ११ ॥ बालोऽसि बत नात्मानं मन्यसे गर्भसंभवे नूनं
वेद भवान्यस्य दुर्लभे मनोरथः ॥ १२ ॥ तपसाराध्य पुरुषं तस्यैवानुग्रहेण मे ॥ गर्भे त्वया यथात्मानं स
दिक्षसि नृपासने ॥ १३ ॥ ॥

विश्वजायेतयोर्मध्ये ॥ ८ ॥ तयोः प्रियाप्रियत्वे प्रपंचयन्ध्रुवचरितमाह उत्तमं पंचभिरध्यायैः सुरुचेः पुत्रमंकमारोप्य
लालयन् ॥ ९ ॥ तथा अंकारोहणं चिकीर्षमाणं ॥ १० ॥ गर्वोक्तिं भवान् ॥ त्रिभिः तेति नृपतेर्धिस्थे मासं न नृपात्मजो ।
पि भवान्नारोढुमर्हति ॥ ११ ॥ पुरुषमीश्वरं ॥ १३ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मृग्या पदाङ्कयोः ॥ पद्धतिर्मार्गो यिर्यत्र तत्रोत्पन्नाः प्रयत्नपरा व्रज ॥ ततो भुजस्य नात्मा स्मिन्नतिजन्मे भावितेशोधिते ॥ २२
तमेव सत्तेन भूचितेसर्वेति मतं वयं तिनाम्नमिति हस्तेन गृहीतदीपवत्सम्यग्यथा ॥ इतरैर्ब्रह्मादिभिः ॥ ३ ॥ संजल्पि
तं विलासपंतत्वच ॥ अर्थस्यागमोयस्मात्तथा भूतं वचः प्रकाशं २४ विस्मितइत्युक्तं ॥ तदेवाह अहोतेजः प्रभावः २५
विकल्पमानापमानविचकेसत्यपिभिन्नानसंतिकिंतु सोहकल्पितापवतयमर्थः ॥ अतः यत्सत्वेदुः खेवातन्निवाज

तमेव तात्प्रियभूतपवत्सलमनुत्तमिर्मुख्यपदाद्रुपद्यति ॥ अनन्यभावेतिजन्मधर्मभावितेमनस्यवस्थाप्यम
जस्यपरुष ॥ २२ ॥ नामतत्तः पद्मपलाशलोचनाः दुःखच्छिदीतिमृगयामिकंचन ॥ योमृग्यतेहस्तगृहीतपद्म
याश्रियेतरैर्गविमृग्यमाणया ॥ २३ ॥ श्रीमैत्रेय ॥ एवंसंजल्पितंमातुराकर्ण्यार्थागमंवचः ॥ संनियम्यात्म
नात्मानंनिश्चक्रामपितुः पुरात् ॥ २४ ॥ नारदस्तदुपाकर्ण्यजातानामपिचिकीर्षितं ॥ स्मृत्वामृर्थमयत्नेनपा
रिणानाशाद्विस्मिताः ॥ २५ ॥ अहोतेजः क्षत्रियाणांमानभंगमसृष्यतां ॥ बालोप्यपरुषंप्राहयत्तेयत्समानसम
हचः ॥ २६ ॥ नारदउ- ॥ नापुनाप्यवमानंतेहन्मानंदापिपुत्रक ॥ हन्त्यायुः कुमारस्यसक्तस्यक्रीडनादि
षु ॥ २७ ॥ विकल्पेविद्यमानेपिनत्यसंतोषहेतवः ॥ पुंसोमोहमृतेभिन्नाय लोकेनिजकर्मभिः ॥ २८ ॥ परित
ष्यतत्प्राप्तताबलात्रेणापूरुषः ॥ दैवोपसादितंयावद्वीक्षेप्यस्यतिबुध्यः ॥ अयमात्मोपदिष्टस्तेयोगेनाप्य
वरुत्सुकः ॥ यत्प्रसादंसवैपुंसांदुराराध्योमतोमम ॥ ३ ॥ मुनयः पदवीयस्यनिःसंगेनोरुजन्मभिः
नविदुर्मृगयंतोपितीव्रयोगसमाधिना ॥ ३ ॥ ॥ ॥

कर्मभिरेवभवतियस्मात् ॥ २८ ॥ उपशमोयदेशोनतिवर्तयतिपरितुष्यदितिषड्भिः ॥ ईश्वरस्यगतिवीक्ष्यईश्वरानुकूलं
विनानोयमाः ॥ फलहेतवइतिज्ञात्वा ॥ २९ ॥ उक्तांश्रुतसमुत्पादमध्येतिष्ठाभ्यांयस्यप्रसादमवरोद्धुं प्राप्तमिकुसि
निः संमेनतीव्रयोगयुक्तं नसमाधियिनामृगयंतेपियस्यपदवीमार्गेनविदुः सदेवोदुराराध्यः ॥ ३ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्रेयसां काले वृद्धत्वे ॥ ३२ ॥ सर्वदुःखक्षयो मध्ये सर्वसंतिपुरापत्तीयते दुःखसंतिपापं क्षीयते दुःखात्मानं तोष
यन्तमसः पारमोक्षं प्राप्नोति ॥ ३३ ॥ किंच गुणाधिकात्पुंसः इति लप्तमुद्दलोपे पंचमी ॥ तं दृष्ट्वा प्रीतिकर्षात्त न
तमुर्यामित्यादि अत्रक्रोशं कृपां कुर्यात ॥ ३४ ॥ नतत्तिरस्कारं समानामैत्रीं नतस्पर्धां ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तत्रैसभावेप्रा

प्रतो निवर्तताम्येष निर्वैरस्तव निष्फलः ॥ यतिष्यति भवान्काले श्रेयसां समुपस्थिते ॥ ३२ ॥ यस्यायदैव
विहितं सतेन सर्वदुःखयोः ॥ आत्मानं तोषयन्देही तमसः पारमृच्छति ॥ ३३ ॥ गुणाधिकात्पुंसः इति।
प्रोदरक्रोशं गुणाधिमात ॥ मैत्रीं समानादृतिकुत्रतापैरभिभूयते ॥ ३४ ॥ ध्रुवः सोऽपशमो भगवता
सर्वदुःखहतात्मनां ॥ दर्शितः कृपयापंसां दुर्दर्शो सहिषेक्षयः ॥ ३५ ॥ अथापि मेः विनीतस्य तत्रा
चोरमुपेयुषः ॥ सहृद्यादुर्वचो वाणैर्नभिन्ने श्रयतेहृदि ॥ ३६ ॥ यद्दृष्ट्वा भुवनोत्कृष्टं जिगीषोः साधुवर्त्म
मे ब्रूयस्मापितमिर्ब्रह्मन्नैरपत्यधिष्ठितम् ॥ ३७ ॥ नूनं भवान्भगवतो योऽजः परमेष्ठितः विरुद्ध
टतेवीरो जगतो वीक्षते ॥ ३८ ॥ इत्यं सुरकृतमाकर्ण्य भगवान्नारदस्तदा ॥ प्रीतः प्रत्याह तत्रास्मद्भा
कामकृपया ॥ ३९ ॥ श्रीनारद उ० ॥ जनस्य भिहितः पन्थाः सर्वेनिः श्रेयसस्य ॥ भगवान्वासुदेवस्तम
जतस्वगतात्मना ॥ ४० ॥ धर्मार्थकाममोक्षार्थं यः श्रेयआत्मनः ॥ एकोऽपि वहुधेयत्र कारणापादसेवते ॥ ४१

हितायः

क

तवतः अतएव नीतस्य दुर्वाक्यवाणैर्भिन्ने हृदि नश्रयते न तिष्ठति ॥ ३६ ॥ अपेक्षनधिष्ठितत्रिभुवनेऽत्कृष्टपदं
जेतुमिच्छोर्मे साधुवर्त्म मार्गं ब्रूहि ॥ ३७ ॥ अंकान्त इति पाठे दुःखवाजुगतो योऽजः ॥ स भगवान् तत्रलिंगं विरुद्ध
वाक्यं नहितायप्रदति ॥ ३८ ॥ निःश्रेयसस्य अभिधेयस्य पन्थाः ॥ कोसावित्यत आह ॥ भगवान्वासुदेवपदवा
तस्तेभजस्व ॥ ४० ॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मधुवनात्मतटं गच्छ ॥ यत्र मधुवनं ॥ ४४ ॥ अथ यत्नाभावेपि ॥ आत्मनश्चिंतानियोग्यानि देवतानमस्कारादीनि
कृतिनियमानि च माह्नाः ॥ आसनकल्पनं च जपादिभिः स्वस्तिकादिभिश्च ॥ ४५ ॥ प्राणेंद्रियमनसां मलं चांचल्या
मुदस्यति प्राणायाम प्रत्याहारौ धारणामाह ॥ अभिध्यायेदित्यादिसूत्रेण ॥ गुरुणा धीरेण मनसा गुरुं श्रीहरिं ४४
सरेषु सुंदरं ॥ ४५ ॥ रमणीयाणि पमानि यस्य ॥ जिघृक्षुः स्वीकर्तुमिच्छुः ॥ तथा ॥ तं मरुणां मोहमेतेषां वा सम्यक्पया

तज्जातगङ्गभट्टं तेयमुनायास्तटं शुचि ॥ पुण्यं मधुवनं यत्र सान्निध्यं नित्यदा हरेः ॥ ४४ ॥ स्नात्वा तु
सवनं तस्मिन्कालिंद्याः सलिले शिवे ॥ कृतोचितानि नियमः स्नातः कल्पितासनः ॥ ४५ ॥ प्राणा
यामेन चित्तस्य प्राणेंद्रियमनोमलम् ॥ शनैर्व्युदस्याभिध्यायेत्मनसा गुरुणा गुरुम् ॥ ४४ ॥ प्रसा
दाभिमुखं शान्तं सन्नवदनेक्षणं ॥ सुनासं सुभ्रुवं चारुकपोलं सुरसुंदरम् ॥ ४५ ॥ तरुणारुण
लीयांगं मरकतोपलसन्नभम् ॥ प्रणतानां प्रसादाय दीनेषु करुणार्णवम् ॥ ४६ ॥ श्रीवत्साङ्कं
घनश्यामं पुरुषं वनमालिनम् ॥ शंखचक्रगदापद्मैरभिव्यक्तचतुर्भुजम् ॥ ४७ ॥ किरीटिनं कुं
डलिनं केयूरवलयान्वितम् ॥ कौस्तुभाभरणग्रीवं पीतकौशेयवाससम् ॥ ४८ ॥ कांचीकलाप
पर्यस्तलसत्काञ्चनपूरम् ॥ दर्शनीयतमं शांतमनोनयनवर्धनम् ॥ ४९ ॥ पद्मोनाभमणिश्रे
णीविलसद्वक्षःसमर्चितम् ॥ हृत्पद्मकर्णिकायां स्वमात्मानं तदात्मनि स्थितम् ॥ ५० ॥

रयतीति वा ॥ कौस्तुभकरं ॥ कौस्तुभकरं ॥ यद्वा ॥ कौस्तुभं यत्र सर्वपुरुषार्थनिधिमिपर्थः ॥ ४६ ॥ पुरुषं पुरुष
लक्षणयुक्तं ॥ ४७ ॥ कौस्तुभस्याभरणं ग्रीवायां यस्य ॥ ४८ ॥ कांचीकलापेन पर्यस्तं परिवेष्टितं ॥ मनोनयनयोर्वर्धनं हर्ष
करं ॥ ४९ ॥ हृत्पद्मकर्णिकायां हृदयमध्यस्थानं तदात्मनि स्वमात्मानं स्थितम् ॥ ५० ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ध्यानमाह स्मयमानमिति नियतेनैतत्प्रागुक्तधारणास्थिरेणाग्रतएवैकाग्रेणधारणोक्तानि वि
शेषणानि ध्याने चिंतनीयानि यद्वा यथोक्तमात्रमेव तदुक्तमोकाहपास्कंपेनाप्यविचितयोऽयः सस्मिते भाव
यन्भावमिति ॥५५॥ समाधिमाह एवमिति तूर्णं शीघ्रं संपन्नं सत ॥५६॥ जप्योमंत्रः ॥५७॥ द्रव्याणि वाहसलिलैरिति शा
स्त्रेहवांकुरैर्वस्त्रैरवाप्यवा भूर्जत्वगादिभिः ॥५८॥ अधिष्ठानमेवाह ॥ लक्षणसंपाद्यद्रव्यमयी शिलादिभिर्निर्मिता ॥ पूजा

स्मयमानमभिध्यायेत्सानुरागावलोकनं ॥ नियतेनैवाग्रतेन मनसावरदर्शनं ॥५९॥ एवं भगवतो रूपं सुभ
द्रं ध्यायतो मनः ॥ निर्वृत्या परया तूर्णं संपन्नं न विवर्तते ॥५६॥ जप्यश्चपरमोगुह्यः श्रूयतां मे नृपात्मज यंस
मासाद्य पुरुषः सम्यगपतिं वेद चाव्यय ॥५७॥ ओं नमो भगवते वासुदेवाय ॥ मंत्रेणानेन देवस्य कुर्याद्द्रव्यम
यीं बुधः ॥ सपर्यां विविधैर्द्रव्यैर्देशकालविभागवित ॥५८॥ सलिलैः शुचिभिर्भक्त्या वस्त्रैर्मूलफला
दिभिः ॥ पाल्लाशकुरांशुकैश्चैव चूलस्यापि यथाप्रभं ॥५९॥ लक्षणाद्रव्यमयी मर्चां चित्रपटादिषु चार्च
यत ॥ आभृत्यात्मानुनिः शांतो यतवाङ्नियतव्रतः ॥६०॥ स्वेच्छावतारचरितैश्चिंत्यनिजमायया ॥ य
स्तानि कीर्तयन्भक्त्या कृतकृत्यो भवेत्तु ॥६१॥ परिचर्यामिमां भगवतो यावन्मः पूर्वमेविताः ॥ तामत्र ह
दयेनैव पुरुषान्मंत्रमूर्तयः ॥६२॥ एवं कायेन मनसा वचसा च मनोगतं ॥ परिचर्यमाणो भगवान्भक्ति
मतापरिचर्यया ॥६३॥ पुंसामसंशयितानां सम्यक् भजतां भाववर्द्धनः श्रेयोदिशत्यभिमतं यद्धर्मादिषु देहि

ना ८

नाम्नुकल्पेहवृत्ताहस्तार्द्धकाम्यां ॥ आभृतात्मा भृतचित्तः स्मितेवर्मे यंकृतिं तया ॥६४॥ यत्करिष्यतीति तद्भावी भव
तात्प्रचुर्यभावात ॥६५॥ पूर्वमेवितारः मेवनं कारितः ॥ कार्यतेनविहितास्तस्मर्थः ॥ मंत्रहृदयेन ब्रह्मादशाक्षरेण ६८
एवमुक्तमीत्यामनोगतं यथा भक्तिं तथा कायादिभिर्भक्तिं सम्यापरिचर्यया परिचर्यमाणो धर्मार्थकामेषु यदभि
मतं तत्श्रेयोदिशतीति द्वयोरन्वयः ॥ ६९ ॥ ८ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अनाथनाथो भगवान्सतुकोऽप्यवारिधिः यद्वन्नास्यात्मसाक्षात्वात्तत्रकेमीवकादयः ८ मूलबुद्धिः

श्री भाग चढी २१

विरक्तो भजेत किमर्थं विमुक्तये ॥८१॥ हे अश्वत्थ त्वया वर्चितं मंडितं ॥८२॥ अर्हितं सत्कृतं समर्पितं अर्हणा मर्चादिभिः ॥८३॥ किंवा नरिष्यते न नरिष्यतीति सवितर्कः प्रश्नः ॥८४॥ मात्रमहं निवसितं इति तस्या अप्यनाहतत्वात् ॥८५॥ सा स्मा दंतिकिंचिन्नवोदंती यथा ॥८६॥ ८७॥ यस्य यशो जगन्मात्रे कैलासो शैलः ॥८८॥ विपुलयन्विस्तारयन् ॥८९॥ भुवो

मपु

विरक्तो ऽनिंद्रियरतो भक्तियोगेन भूयसा ॥ तं निरंतरभावेन भजेत ज्ञाविमुक्तये ॥८१॥ इत्युक्तस्तेन परिक्रम्य प्रणम्य नृपार्भकः ॥ ययौ मधुवनं पुण्यं हरेश्चरणचर्चितं ॥८२॥ तपोवनगते तस्मिन्स विष्टोतः पुरं मुनिः प्रहितार्हणाद्वारा तासु वासेन उवाच ह ॥८३॥ नारद उवाच ॥ राजन्किं आयसे दीर्घं मात्रेन परिपृच्छता किं वा नरिष्यते कामो धर्मो वार्थो न संशयः ॥८४॥ राजा वाच ॥ स्तनो मे बालकोऽप्रत्यक्षेणाकरुणात्मना निर्वासितः पंचवर्षः सह मात्रा महावने ॥८५॥ अथानाथं वने ब्रह्मन्मात्मादस्य भक्षितृकाः ॥ आतपशयानं तं स्थितं परिम्लानमुखांबुजं ॥८६॥ अहो मे बत दौरात्म्यं दैवी तस्यापराधतः ॥ यो कंप्रेमा रुरुदते नाप्यनंदमसत्तमः ॥८७॥ श्रीनारद ॥ मामाप्रच्छः स्तनंधयं देवगुप्तं विशांपतिः ॥ तत्प्रभावमविज्ञाय प्रावृक्षे यस्य शो जगत् ॥८८॥ स डुकरं कर्म कृत्वा लोकपालैरपि प्रभुः ॥ एष आत्मचिरतो राजन्यशो विपुलयंस्तव ॥८९॥ मैत्रेय उवाच ॥ इति देवर्षिणा प्रोक्ते विज्ञाय जगतिपतिः ॥ राजलक्ष्मीमनाहृत्य पुत्रमेवानचिंतयत् ॥९०॥ तत्राभिषिक्तः प्रयतस्तामुपोष्य विभावरीं ॥ समाहितः पर्यचरदृष्यादेशेन पूरुषं ॥९१॥ त्रिरात्रांते त्रिरात्रांते कपित्थबदराशनः ॥ आत्मवृत्त्यनुसारेण मासं निर्नयतं हरिम् ॥९२॥ द्वितीयं चैतथा मासं षष्ठे षष्ठे भकादिने ॥ तृणपर्णादिभिः शीर्णैः कृतान्नो ऽर्चयद्विभुं ॥९३॥ तृतीयं चैव मासं नवमे नव

मपु वने किमकारोचित्पपेह्नायामाहनत्रेत्यादिना ॥ अभिषिक्तः स्नातः यस्यां प्राप्तः तां ॥९०॥ कपित्थानि बदराणि च प्रतीयस्य आत्मवृत्तिर्दैहस्थितिः तदनुसारेण ॥९२॥ तृतीयं चानयन्नईषद्दिवनयन्नुपापावहितमनयः प्रतिमासमाचर

संक्रांत्यां प्रतिरोजं बहुत्वात्तिथ्यर्थः ॥९३॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भूतानि शब्दादीनीन्द्रियाणि च ॥ आशेरते यस्मिन् तन्मनआकृष्य ॥ रूपं ॥ परं ब्रह्म ध्यायन् ॥ २४ ॥ धारयमाणास्यसतः त
स्य तेजः सोढुमशक्नुवन्तः ॥ कंपिताः ॥ २५ ॥ तस्याङ्घ्रिणा निपीडिता आक्रान्ता सती मही ॥ तत्तदाग्रहैर्नतनाम ॥ समे शुके
अर्द्धशकृत्स्ने पुंसकतादशांशानोरभेदाच्चैवं समानाधिकरणे इभेन्द्रेणाधिष्ठिता तरीनौर्यथा पदे पदे सन्ती दक्षि
णतश्चलमिति ॥ तद्वत ॥ २६ ॥ अथ दृष्ट्वा चर्यमाह ॥ तस्मिन्नभ्येव विश्वविश्वात्मकं विश्वमात्मनः सकाशात् ॥ अनन्यया धिया

चतुर्थमपि वै मासं द्वादशोद्वादशोदिति ॥ वायुभक्षो जितश्वासो ध्यायन्देवमधारयत् ॥ २४ ॥ पंचमे मास्यनुप्रा
प्ते जितश्वासो नृपात्मजः ॥ ध्यायन्ब्रह्म पदैकेन तस्थौ स्थाणुरिवाचलः ॥ २५ ॥ सर्वतो मन आकृष्य हृदि भूतेन्द्रि
याशयम् ॥ ध्यायन्भगवतो रूपं नाद्राक्षीत्किंचनापरम् ॥ २६ ॥ आधारं महदादीनां प्रधानपुरुषेश्वरम् ॥ ब्रह्म
धारयमाणास्य रुद्रयोर्लोकाश्चकंपिरे ॥ २७ ॥ यदैकपादेन भुवो धरिष्यतो दक्षिणेन तदङ्घ्रिना निपीडिता मही
नता सतार्द्धमिभेन्द्रधिष्ठिता तरीव सीदन्ती पदे पदे ॥ २८ ॥ तस्मिन्नभिध्यायति विश्वमात्मनो ह्यारेभि
रे प्राणमनन्यया धिया ॥ लोकास्त्रयो मूर्धनि पीड्यमाने रुरुचुः सहस्रायुतपाद्भिरिभ्यः ॥ २९ ॥ देवाश्च
चुः ॥ नैवं विदामो भगवन्प्राणरोधं चराचरस्याखिलसत्त्वधाम्नः ॥ विधेहि तन्नो वृजिनाद्विमोक्षं प्राप्ता वयं ते
शरणं शरण्ये ॥ ३० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मामेवं यूयं तपसोग्रतेन यात्रिवर्तयिष्ये प्रतियात सधाम ॥ यतो हि
वः प्राणनिरोधआसीदौत्तानपादिर्मयि सङ्गतात्मा ॥ ३१ ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थस्कंधे अष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥

स्वात्मा भेददृष्ट्या अभिध्यायतीति ॥ किं कृत्वा ॥ अत्रं प्राणतद्धारं च निरुध्य ॥ विश्वमात्मनि एकीकृत्य स्वप्राणनिरोधे
कृते विश्वप्राणनिरोधो जायते भावः ॥ ८ ॥ एवं प्राणनिरोधे कदाचिदपि न विघ्नः ॥ अखिलसत्त्वधाम्नः सर्वप्राणिशा
रीरस्य तत्त्वस्य कृजिनात्क्लेशात् ॥ ७ ॥ यतो बालात्तकोमलो बालः ॥ कश्चिच्चतस्मात्प्राणनिरोधं दृष्ट्वा तमाह ॥ उत्तानपा
दस्य पुत्रो मयि विश्वरूपे संगतात्मा एकेन प्राणेन वर्तत इति ॥ ८ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नवमे तद्धरिं नुतास्त्वा तस्मा हुराभ्रुवः प्रत्यायास्य कथो द्वाभ्यं पिसा दत्तमिती पति ॥ एवं भगवद्वाक्येन गतभयाः सर्वे
ध्रुवः योगस्थापिपादकेन तार्क्ष्येन निश्चलया गरुडाधिरूढपुरः स्थितमेव तद्दृष्टिता दृष्टोनापश्यत् तदा भगवतैव गत
स्वरूपमाकृष्ट अतक्षितो रोहितमपेक्षत्स्थितः सम्यतदवस्थायाद्गतः स्मरिताः तादृशा ॥ आगतसाध्वसः जातसध्व
सः विनम्य आनतेकृता सं भ्रमसि वाहुदस्या मपि वत्रिवाप्य पत्रवदत ॥ भुजाभ्यामाश्लिष्य त्रिवानदतेसर्थः च
विवक्षेतत्तद्गुणा वक्तुमिच्छन्ते ॥ अतहि दृष्टतायाय जानते ॥ अस्य ध्रुवस्य चहृद्यवस्थितत्वात् ॥ जाताचब्रह्ममयेनवेद

मैत्रेयः ॥ तदेवमुत्सन्नभयाय रूक्ष्मे कृतावनामाः प्रयपुस्त्रिविष्टपम् ॥ महत्स्वशीर्षापि ततो गरुत्मतामधो
र्वतं भूत्पदिहत्तपागतः ॥ ५ ॥ सवैपिपायोगविपाकतीव्रयाकल्पमेकोपस्कृमितंतदिव्यम् ॥ तिरोहितं सहसैवो
पलक्ष्यबहिः स्थितंतद्वस्यददर्श ॥ ६ ॥ [illegible] तदर्शनेनागतसाध्वसः सन्नितावदंतागविनम्यदंडु
वत् ॥ दृग्भ्याप्रपश्यन्नपिवत्रिवार्भकंवत्रिवास्यनभुजैर्विवक्षुम् ॥ ७ ॥ सतंविवक्षंतमतद्विदंहरिर्जना
स्यमवेक्ष्यचक्ष्यवस्थितः ॥ कृताञ्जलिंबालमयेन्ककुनापस्पर्शवालस्पपाकपोले ॥ ८ ॥ सवैतदेवप्रतिपादि
तांगिरंदेवीपरिज्ञातपरात्मनिर्णयः ॥ तंभक्तिभावोन्यगृणादसत्वरंपरिश्रुतोरुश्रवसंध्रुवक्षितिं ॥ ९ ॥ दृष्ट्वाउवाच
योगतः प्रविश्यममवाचसिमांप्रसुप्तंसजीवयपाविलशक्तिधरः स्वपाणिना ॥ प्रेम्णाश्च हृल्लचरणाग्रवणीतगाही
त्राणान्नमोभगवतेपुरुषायतुभ्यम् ॥ ८ ॥

तकेन शांखेन ॥ ५ ॥ भगवता प्रतिपादितांगिरं प्रतिपाद्यते शेषः ॥ प्रतिपद्यतामितिपाठे तांवेदात्मिकां परिज्ञातः ॥ परात्मनो
रीश्वरजीवयोर्निर्णयोयेनसः ॥ अतएवभक्त्याभावः ॥ प्रेमयस्य ॥ असत्वरंस्यैर्येणापरितः ॥ श्रुतविख्यातउरुश्रवः कीर्तिर्य
स्यतंध्रुवाक्षितिः स्थानंयस्येतिभाविनिर्देशः ॥ ५ ॥ ईशानुग्रहेसप्राप्तवाग्यश्रुतवृत्तिभिः ॥ दृष्टशाहित्यसंकाशेश्लोकैर
हरिंध्रुवः ॥ योमेप्रसुप्तंसंलीनाइमावाचेअस्यास्यप्राणानवंदिपांणिसपाम्नाचिक्रक्षासंजीवयति ॥ यतः ग्रीवाल्लाश्र
हुराद्विज्ञानक्रियाशक्तीर्धारयतीतिस्थापुरुषाय्रंतर्यामिणे ॥ ८ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ननु वागादीद्रियशक्तिधरा ब्रह्मादयः ॥ प्रसिद्धानाहमित्यत आह एकश्चेति ॥ अनुविष्टपुरुषो नर्यामीत्यमेकएव
तस्यामायायाः असङ्गुणेषिंद्रियादिषु स्थितः सन्नतत्तदोत्पादनानेव भासि ननु तत्स्थितिरेकेण ज्ञानक्रियाश
क्तिधरः कश्चिदस्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥ अपिच किंवाक्रियं ब्रह्मादयो ज्ञानादिशक्तिधरा न भवतीति यस्मात् ब्रह्मणोपि ज्ञा
नं तदधीनमेवेत्याह ॥ त्वद्गुणावपुनर्ज्ञानेन भवन्तं शरणं प्रपन्नो ब्रह्मा रुद्रविष्णुसुरेन्द्रप्रभृतयः कथं समः पुरुषाः प्र
बुद्धः सन्यथा पश्यन्ति तद्वत् आपवर्गात् मुक्तास्तेषामपि शरणं कृतविदासे वैद्रियजीवेन तत्कृतमुपकारं जानताक

एकस्त्वमेव भगवन्निदमात्मशक्त्या मायात्मयोरुगुणया महदाद्यशेषं ॥ सृष्ट्वाऽनुविश्य पुरुषस्तदसद्गुणे
षु ॥ नानेव दारुषु विभावसुवद्विभासि ॥ ८ ॥ त्वद्गुणावपुनर्यदसच्चषुर्विषं सुप्तप्रबुद्धइव नाथ भवत्प्रपन्नः
तस्यापवर्गं शरणं तव पादमूलं विस्मर्यते कृतविदा कथमार्तबन्धो ॥ ९ ॥ नूनं विमुग्धमतयस्तव मायया ते
ये त्वां भवाप्ययविमोक्षणमन्यहेतोः ॥ अर्चन्ति कल्पकतरुं कुणपोपभोग्यमिच्छन्ति यत्स्पर्शजं नरकेपि
नृणां ॥ १० ॥ यान्ति वृत्तिरनुभूतां तव पादपद्म ध्यानाद्भवज्जनकथाश्रवणैर्वा स्यात् ॥ सावद्गुणा समदृ
मत्यपिनाथ ॥ माभूत्क्वचित्तव कथासु लोलितास्यतां विमानात् ॥

९ ॥

थं विस्मर्यते ॥ एवं भूतं तमभजन्तः कृतघ्नाइत्यर्थः ॥ ७ ॥ अपि तमाहुः ॥ कामाद्यर्थं भजन्ति ते पि मूढाइत्याह नूनमिति ॥ भ
वाप्ययो जन्ममरणं तद्विमोक्षे हेतौ तमन्यहेतोः कामाद्यर्थं भजन्ति ये ॥ नूनं विमुग्धमतयः ॥ वचितचित्ताः ॥ ते तत्कल्प
तरुं तमर्चन्ति ॥ तथा कुणपकल्पेन देहेनोपभोग्यं सुखमिच्छन्ति नचेच्छया यत्तदित्याह यत्स्पर्शजं विषयसंबन्धजं
यत्सुखं तत्नरकेपि भवति ॥ ९ ॥ ननु सूर्यादिसुखं कामे ॥ आप्यते निष्कामभजने तत्रैव स्यादित्यत आह यान्ति ॥ त्वमहिमनि
मानेन दृष्टेः समाभूत्न भवतीत्यर्थः ॥ अत कस्यापि नाकामे नल्लिलास्यं कथं तद्विमानात्मतो नामानास्तीति विमुक्त

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री भाग० टी० २५

अतः कथाश्रवणाय सत्संगतिं देहीत्याह ॥ भक्तिं तयि प्रवहतां त्वयि मानसेन कुर्वतां ॥ वसुमोक्षं किं त्वयाचसे अत आह्ये
नमहत्सत्संगेन अंजसा ॥ यत्र तत्र कथा मृतं तस्मायानेन म
न्त्रः सन ॥ ९ ॥ कथामृतं न पास्यसि चेत्कथं नमाह तेषां तिलप्रियमपि सर्वं देह ॥ नस्मरंति विना यं संदधते येच सुताढ्यः अत
मर्त्यमनुसंवहाः ॥ तानपि केते न स्मरंति ये कृतप्रसंगाः केषु भवदीयमाहात्म्यं तिरस्कारं कुर्वंति अहं ह्यये पेषां तेषुः तथा
वृत्ता ये पेषां केवलयोगादिनिष्ठा देहाभिमानाः निवृत्तिं दैर्घ्यं यांति ॥ १० ॥ नचैवं विद्वानपि वं किमित्यभिमानवहसि
अतआह ॥ तिर्यङ्मृगादिभिः परिचितमाश्रमं तत्र संतं श्रीविष्णोः पदमहदादीपनेकनिकारणानि यस्य हृषय

भक्तिमुक्तः प्रवहतां त्वयि मे प्रसंगो भूयादनंतमहतामममला शयानां ॥ येनांजसोल्बणमुरुव्यसनं भवा
विधिनेष्यमवमृणा कथामृतपानमन्त्रः ॥ ९ ॥ तेन स्मरंति तरां प्रियमीशमर्त्ये ये चावदः सुतसुहृत्कृहचि
त्तदाराः ॥ ये तत्र नाभभवदीपपदारविंदसौगंध्यलुब्धहृदये षु कृतप्रसंगाः ॥ १० ॥ तिर्यङ्मृगद्विजसरी
सृ देववैत्यमर्त्यादिभिः परिचितं सदसद्विशेषं रूपं स्थविष्ठमजतेमहदाद्यनेकं तातः परं परमवेद्मि
नयत्रवादः ॥ ११ ॥ कल्पांतपत्रपुटिलं जठरेण गृह्णन्नेशेतपुमान्सहगणे तमसावृतक्षे के ॥ यन्नाभिसि
पुरुहकांचनलोकपद्मगर्भद्युमान्भगवते प्रणतोस्मि तस्मै ॥ १४ ॥ ॥ ॥

मअज ॥ तेऽदंस्थेचिद्विराड्रूपकेवलवेद्मि अतः परमेश्वररूपं नवेद्मि यत्रवादः शब्दव्यापारोनास्ति तद्ब्रह्म
स्वरूपं चवेद्मि अतोभिमानोनिवर्ततइतिभावः ॥ ११ ॥ तदेवभगवदनुकंपमातद्रूपद्वयं सालाईश्वररूपमनुवर्ती
यन्नमस्करोति कल्पांतइति ॥ एतेत्रैलोक्यं यः पुमान्नशेते तस्मिन्नेवहकानवद्धियं स्थयोगनिद्रावृतत्वात् ॥ अत
तमसावः शेषसहायः ॥ तदेकशेषोत्संगे यस्य नाभिरेवास्य ॥ समुद्रः ॥ तस्मान्नरोहितीति तथा कांचनलोक
पद्मस्य गर्भकर्णिकायां स्थितमानतेजस्वी ब्रह्माभव ॥ तं प्रणतोस्मीत्यर्थः ॥ १५ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ननु माया स्वापाद्यवस्था न्तेकोजीवाद्विशेषइत्याह ॥ तेनुतद्व्यतिरिक्तः जीवविलक्षणएवास्तीति दृष्टिवैलक्ष
णएमेवाह तेनित्यमुक्तः ॥ जीवस्तुतत्त्वसाक्षात्मुच्यतेसंपरिशुद्धः सत्त्वमलिनः तेविबुद्धः सत्त्वजः तमात्मातमजः
तमविकारः सत्त्वविकारीतेमादिपुरुषः सत्तादिमान्तेनभगवान् सत्त्वमहीनः तेगुणानांत्रयाणामधीशः सत्त्व
परतंत्रः कुत्रपवतेद्वे तद्वाणेपश्यतः ब्रह्मावस्थितिं बुद्धे स्तातामवस्थाप्रवेरितयास्वदृष्टाविक्रुद्धाद्दृष्टादृष्टापश
सिदृष्टे चित्तप्रत्ययांते ॥ अतोब्रह्मावस्थितिमित्यर्थत्रयस्यभावः तस्याभूतपवतेस्थितेत्रपालनेअधिभावः पत्तापि

माद्यमानंदः

तेनित्यमुक्तपरिशुद्धविबुद्धआत्माकूटस्थआदिपुरुषोभगवान्स्वाधीशः ॥ यद्ब्रह्मावस्थितिमवेक्षितया
स्वदृष्टादृष्टास्थितावधिमावोस्तितिरिक्तमास्ते ॥ ५ ॥ यस्मिन्निरुद्धगतयोह्यनिशंपतंतिविद्याद्यथाविवि
धाःपयोक्तपत्रात्रुपूर्यात् ॥ तद्ब्रह्मविश्वभवमेकमनंतमात्रमविकारमहंप्रपद्ये ॥ ५ ॥ सत्याशिषोहि
भगवंस्तवपादपद्मआशीस्तथानुभजतःपुरुषार्थमूर्तेः ॥ ॥ अप्येवमर्यभगवान्परिपातिदीनान्वाश्रेवकल्पक
मनुग्रहकातरोस्मान् ॥ ७ ॥ मैत्रेयः ॥ अथाभिगुप्तपवेतसंकल्पेनमता ॥ भृत्यप्रियःप्रोभगवान्प्रतिप्रयो
दमब्रवीत् ॥ ८ ॥

ष्टाताश्रीविष्णुः ॥ ५ ॥ ततोब्रह्मरूपेणाज्ञानं ॥ नमस्करोतियस्मिन्निति पतंत्यकस्माद्भवंतिविश्वस्यभवोप
स्मात् ॥ एकमवेदमाद्यमनादि ॥ ६ ॥ सकामभजनादपिमोक्षमाप्नोतीत्याह ॥ हेभगवन्पुरुषार्थः ॥ ८ ॥ परमानंदः
सएवमूर्तिर्यस्यतस्यतवपादपद्मआशिषोराज्यदे ॥ सकामस्यतस्यआशीः परमार्थकलेहिनिश्चिते कस्यत
थातेन प्रकारेणतमेवपुरुषार्थरूपेवनिष्कामतयाअनुभजतः ॥ यद्यप्येवंतथापि ॥ हेअर्यस्वामिन्दीनान्सकामा
नप्यस्मान्भगवान्भवाब्धिपातिसंसारभयाद्रक्षतु ॥ यतएवग्रहेहिताचरणोकातरः ॥ परवशाः यथानवप्रस्त

तत्वासोयत्पूर्वसंदीपायपतिदुःखादिभिरातिवत्तत्वं ॥ ९ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री भाव
गी
ता

पुरुषं ४

64.

अवसिष्ठं सुकविना ॥१९॥ तत्र यच्छामीत्युक्तं किंतत्र दिव्यं वेदा यानाह ॥ तान्वेद विति संज्ञाभ्यां हे भद्रध्रुवादिभिर्वासोय
स्मिन्नाहितमर्पितं ॥२०॥ आत्मा ब्रह्मणाय भास्यमानानां भूतानां वयनस्तेभीमीष्ठीतस्यावलीर्वदसमूहवत् अवीत
रकल्पवासिनाधरस्तादपि स्यात्तु स्तोकत्वयानाशोनश्वर ॥२१॥ भर्त्यादशोनक्षत्ररूपाः वैनिकस्यः सप्तर्षयः पत्सद
क्षिणीश्रमं तस्यरंति ॥२२॥ पतत्त्वराज्यानरंभक्षविष्यतिमाह ॥ भविष्यतस्तिक्षुभ्यपृथिवीदत्तावनेपीस्यतेभावेक्तः

क्षि२

श्रीभगवानुवाच वेदाहं ते यवसिष्ठं कल्पदिवाजमुवालक ॥ तत्र यच्छामि भद्रं ते उरापमपि सुव्रत ॥१५॥ ना
मैरधिष्ठितं भद्र यद्ध्रुवाजिस्तु ध्रुवहीतिः ॥ यत्र यद्ध्रुवेतारा गणा ज्योतिषां चक्रमाहितं ॥१७॥ मेढ्यांगो चक्रवस्या
स्तु परस्तात्कल्पवासिनो ॥ यमौ ऋषिः कश्यपः पाक्षो मुनयो यत्र नोकसः ॥२८॥ चरंति दक्षिणीकल्पभ्रम
तो यत्सतारकाः ॥२९॥ अस्मिन्नेतद्वनं पित्रा दत्तो यो पर्णसंज्ञयः ॥ षट् त्रिंशद्धर्मसाहस्रं रक्षितो माहते
द्रियः ॥३०॥ तद्ज्ञानर्थं त्वमेनष्टे मृगयायां तत्र मनः ॥ अन्वेषंती वनं मातादावाग्निं प्रवेक्ष्यति ॥३१॥ इष्टामा
यज्ञाद्दयं यज्ञेः पुष्कलदक्षिणैः ॥ भुक्त्वा चेक्षाशिषः सत्या अंते मां संस्मरिष्यसि ॥३२॥ ततो गन्तासि
मत्स्थानं सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ उपरिष्टाद्ध्रुवेभ्यः कल्पयतो नावर्तते गतः ॥३३॥ मैत्रेयः इत्यर्चितः सभगवा
नतिदिष्टपात्मनः पटे ॥ बालमाप्य पुतोयाम ह्रस्वमाह कुरुद्वहः ॥३४॥ कोपि सकल्पजविप्रो पादसेवाप
सादितं ॥ प्राप्य संकल्पनिर्वाणं नातिप्रीतोऽभ्यगात्पुरं ॥३५॥

वनं प्रतितीर्थं गमने कृते सति रक्षिष्यति ॥३६॥ किंच इष्टामां यज्ञे प्रियामूर्तिर्यस्य ते ॥३७॥ तया अस्मं कल्पितमपि म
दुक्तस्य न वृत्तेहा देवं भविष्यतीत्याह ॥ तद्ज्ञानरितिसा सकृचिः प्रवेक्ष्यति ॥३८॥ यतः स्थानात् ॥३९॥ अतिदिष्ट
दृष्टा ॥४०॥ सकल्पजे मन्त्रे रथं पादमेव यो प्राप्य सिकल्पस्य निर्वाणं समाप्तिं यस्यात ॥४१॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री
भाग
टी
३।

एवं निस्पृहं तं तस्य निर्युक्तमित्याह नेति ॥ तस्य सा संपदिता ॥ अस्य मर्त्यस्य कालनो नवैवांछति ॥ पट्टकूलेन मनसः स
मृद्धिर्यांते ॥ ४४ ॥ प्रस्तुतमाह आकर्णेति संपदेत्यमृता आपातकरमेव या ॥ तत्प्रहृष्टेविष्णोर्मनचकार अभट्टस्य समभ
ट्टकृतस्तिमता ॥ ३ ॥ एषात्मचितः इति देवर्षेर्वाक्यं अज्ञाय ॥ ४ ॥ बालगणादिभिः पर्यस्तः परिवृतः ॥ ३५ ॥ ४ ॥ प्रस्थराजोमहिष्यो

मैत्रेय उवाच ॥ नवैमुकुंदस्य पदारविंदयोर्जोनुषस्तात्भवाद्यानना ॥ वांछंति तद्दास्यमृतेर्यमात्मनो यद्
कृपालुना मनःसमृद्धयः ॥ ३४ ॥ आकर्ण्यात्मजमायांतं पदेत्यथागतं ॥ राजानप्रहृष्यभट्टमभट्टस्य कृतोम
म ३२ अहायवाक्यं देवर्षेर्हर्षवेगेन पूर्वितः ॥ वार्ताहर्वमिश्रीतोहोपर्यांमहापत्रम ॥ ४८ ॥ तदृष्टं रथमारुह्य
कार्तस्वरपरिष्कृतम् ॥ बालगणैः ऊलतृद्धे अपर्यस्तोमानवभूमिः ॥ ३५ ॥ शंखदुंदुभिनादेन ब्रह्मघोषेणवेणुभि
निस्वकामपुरात्तूर्यमात्मसाभीहणोत्सवः ॥ ४ ॥ सुनीतिः सुरुचिस्तस्य महिष्यौ रुक्मभूषिते आरुह्य
शिविकां सार्यमुत्तमेनाभिजग्मतः ॥ ५ ॥ तद्दृष्टोपवनाभ्याशं आगतं तरमारुह्यात ॥ प्रवरुह्य नृपस्तूर्णमासाद्य
प्रेमविह्वलः ॥ ५२ ॥ परिरेभे गजं दोर्भ्यां दीर्घौ तौ कंदमनाश्रुभिः ॥ विस्रवद्भिर्नांघ्रिमस्पर्शाहृताशेषांघ्रिवर्धनम् ॥ ५३
अष्टाजिघ्रन्मुहुर्मूर्ध्नि शांतैर्नयनवारिभिः ॥ स्नापयामासतनयं जातोद्दामनोरथः ॥ ५४ ॥ अभिषिक्तः पितुः पा
दावाशीर्भिर्भाभिमंत्रितः ॥ नमामातरौ शीर्ष्णा सत्कृतः सज्जनाग्रणीः ॥ ५५ ॥ सुरुचिस्तं समुत्थाप्य पादावन
तमर्भकं ॥ परिष्वज्याहजीवेति बाष्पगद्गदया गिरा ॥ ५६ ॥ ध्रुव उवाच ॥ अंबावभगवान्नूनं प्रसादात्तवसु
व्रते सात्वतानामभयदं व्यदधान्मूर्ध्नि मे करं ४९

मध्ये उत्तमं निधायैकामेव शिविकां नरविमानमारुह्य ॥ ५१ ॥ उपवनस्याभ्याशे समीपे ॥ ५२ ॥ विस्रवद्भिर्नांघ्रिमस्पर्शैर्नि
हतमशेषमघं वर्धनं यस्य ॥ ५३ ॥ जातउद्दामो महानमनोरथो यस्य ॥ ५४ ॥ अभिमंत्रितः पितुराशीर्भिः सहितेन कृतसंभा
षणः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सुरुचः प्रीतिर्तासंभाविनेमाह॥ यस्येतिनमंतिप्रापोयथास्वयमेवनिर्मदेशामुचनरेति॥४९॥ ऊहतर्दयत्र॥४८॥ हेवीर।
वीरवोभुवमातः अभिषिच्यमानाभ्यांस्तनाभ्यांपयस्तदासुस्राव॥५५॥ चिरंनष्टःदर्शनमप्राप्तःरक्षितारक्षिष्यति
एवमितिप्रवहितंपित्राक्षपलालनंपरामृश्यते॥५३॥ पुरंवर्णायितिनत्रनत्रेतिचत्रभिः सवृंदैः फलमंजरीयुक्तैः पूगा
नांपोतैर्बलिवृंदैः तद्विधैः सवृंदैः उपस्कृतेप्रतिद्वारसिन्नुत्तरोणान्वयः॥५५॥ चूतपल्लवाश्ववासांसिचस्रजश्चमुक्ता

यस्यप्रसंगोसगवान्युगौमैथ्यादिभिर्हरिः॥ तस्मैनमंतिभूतानिनिर्मुक्तापरवस्वयं॥४०॥ उत्तमश्चध्रुवश्चोभावस्यो
मेत्रेसविद्वलौ॥ अंगासंगाद्रुत्सलकावस्रोचेमुकुंदहृतः॥४८॥ सुनीतिरस्यजननीप्राणेभ्योपिप्रियसुते॥उ
पगूह्यजहावाश्रितदंगस्पर्शनिर्वृता॥४९॥ पयःस्तनाभ्यांस्रुस्रावनेत्रजैःसलिलैः॥ शिवैःतदाभिषिच्यमा
नाभ्यांवीरवीरसवोमुहुः॥५०॥ तांपाशांसर्जनारज्जौहिस्यातेप्रत्यभातिहा॥ प्रतिलब्धःचिरंनष्टोरक्षितामे
डलेध्रुवः॥५१॥ अभिषिक्तिस्तयाहंभवाभ्यागतातिहा॥ यदनुप्राप्तिनोधीरामत्पुंजिगुप्तःसुदुर्जये॥५२॥
लालप्यमानंजनेरेवंयुवसभ्रातरंनृपः॥ आरोप्यकरिणीहृष्टःकृत्यमानोविशामुरे॥५३॥ तत्रतत्रोपसंक्लि
प्तैर्लसन्मकरतोरणैः सवृंदैःकदलीस्तंभैः पूगपोतैश्चतद्विधैः॥५४॥ चूतपल्लववासःस्रक्मुक्तादाम
विलंबिभिः उपस्कृतेप्रतिद्वारसर्वांकुंभैःसदीपकैः॥५५॥ प्राकारैर्गोपुरागारैःप्रातकुंभपरिच्छदैः॥सर्वा
तोलंकृतंश्रीमद्विमानशिखरद्युभिः॥५६॥ मृष्टचत्वरथ्याट्टमार्गंचंदनचर्चितं॥लाजाक्षतैःपुष्पफलैः
तंडुलैर्बलिभिर्युतं॥५७॥ ध्रुवायपथिदृष्टायतत्रतत्रपुरस्त्रियः॥ सिद्धार्थदूर्वाक्षतदध्यांबुफलानिच

दामानिवतेषांविशिष्टंलंबनमस्त्रियेषुकुंभेषु॥५५॥ गोपुरागारैश्च॥ प्रातकुंभाःपरिच्छदाःपरिकरायेषुविमाना
मिवशिखरैर्द्युतिर्येषां॥५६॥ चत्वरंसंगाणारथ्याःमहामार्गाः अट्टउच्चस्थानानिनिर्मितानिभूमिकामार्गोविंतरः मृष्टा
संमार्जिताश्चतारादयोयस्मिन्नेतसर्षपाःसिद्धार्थाः अक्षताअयवाः॥ ५८॥॥ ॐ रामायरामचंद्रायनमोनमः

५१ ५२

५५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नारायणपरं निस्संसृजनानां सहाद्रियं पूजितं राजभिर्नित्यं विबुधैः सुरराडिव ६ मूलत्रुटिः

उपजङ्घः विकिरन्सतीः सत्यः ॥ ५९ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ऊरुतऊरुदंपमादिमतेवाप्यः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ऊढ्वयसंप्राप्तयौवनं अत
रक्ताः पूजांप्यसित्र ॥ ९६ ॥ प्रद्यमंतुङ्गं ९७ ॥ इतिश्रीचतुर्थे नवमः ॥ ९ ॥ दशमोभ्रातॄणांयज्ञानामकरोद्दयं ॥ एक एवा
लकां गत्वेत्यस्यविक्रमउच्यते योषितांरत्नमिवातिमनोहरं ॥ कन्यारत्नंचेतिवा ॥ २ ॥ यदेणाद्वैहिसवतिहत ॥ आला

उपजङ्घः प्रपुंजानावात्मल्यादाशिषः सती ॥ भृत्यैस्तद्दत्तगीतानिप्राविशद्भवनंपितुः ॥ ५९ ॥ महामणिव्रात
मयेसतस्मिन्भवनोत्तमे ॥ लालितोनितरांपित्राभ्यवसद्दिविदेववत् ॥ ९० ॥ पयःफेननिभाःशय्यादासाहु।
क्षपरिच्छदाः ॥ आसनानिमहार्हाणियत्रैकाउपस्कृताः ॥ ९१ ॥ यत्रस्फटिककुड्येषुमहामरकतेषुच म
णिप्रदीपाभ्राजन्तिललनारत्नसंयुताः ॥ ९२ ॥ उद्यानानिचरम्याणिविचित्रैरमहाद्रुमैः ॥ कूजद्विहंगमिथुनै।
र्गायन्मत्तमयूरकैः ॥ ९३ ॥ वाप्योवैदूर्यसोपानाःपद्मोत्पलकुमुद्वतीः ॥ हंसकारंडवकुलैर्जुष्टाश्चक्राह्व
सारसैः ॥ ९४ ॥ उत्तानपादोराजर्षिः प्रभावंतनयस्यते ॥ श्रुत्वाऽद्भुततमंप्रापदेविस्मयंपरं ॥ ९५ ॥ वी
क्ष्यैवंवयसंप्राप्तंप्रकृतीश्चसमंतं ॥ ध्रुवंराज्येभिषिच्याथ राजाभूयश्चकेभवः पतिं ॥ ९६ ॥ आत्मानंचप्रवयसंप्रा।
कलयाविशांपतिः ॥ वनंविरक्तःप्रतिष्ठःविस्मृत्याभ्रातृवोगतिं ॥ ९७ ॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेनव
मोध्यायः ॥ ९ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ प्रजापतेर्दुहितरंशिशुमारस्तवेध्रुवः ॥ उपयेमेभ्रमिंनाम तत्सुतौकल्पव
त्सरौ ॥ १ ॥ इलायामपिभार्यायांवायोःपुत्र्यांमहाबलः ॥ पुत्रमुत्कलनामानंयोषिद्रत्नमजीजनत् ॥ २ ॥ उ
त्तमस्तत्कृतोद्वाहोमृगयायांबलीयसा ॥ हतःपुण्यजनेनाद्रौतन्मातास्मृतिंगता ॥ ३ ॥ ध्रुवोभ्रातृवधं
श्रुत्वाकोपामर्षशुचार्पितः ॥ जैत्रंस्यंदनमास्थायगतःपुण्यजनालयं ॥ ४ ॥

वितिपवेयुद्धेअस्मृतिंगतास्मृतेत्यर्थः ॥ ३ ॥ कोपामर्षशुचांद्वंद्वैकांतेनार्पितोव्याप्तः जैत्रंजयहेतुंपुण्यजनालयं

चरम्पाणि ३

तू

महायशाः ३

68

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

रुद्रानुचराभूतादयः दध्मौ वादितवान् येन शंखवादेन ॥ हेदत्तः उपदेव्यो यत्रास्त्रियः ॥ ६ ॥ ७ ॥ एकैकं त्रिभिस्त्रिभिस्त्रिभिर्वं
सर्वान् त्रयोदशाप्युतानि यदा युगपदहन्नजघान ॥ ८ ॥ ९ ॥ ते पि तत्कर्मासहमाना ॥ अमुमविध्यन् हिरण्यायुधाभव

गन्वोदीच्यां दिशि राजाऽरुद्धानुचरसेवितम् ॥ ददर्श हिमवद्द्रोणीं पुंगीफलकसंकुलाम् ॥ ५ ॥ दध्मौ शंखं महा
बाहुः खं दिशश्चानुनादयन् ॥ येनोद्विग्नहृदः तत्रोपदेव्यो वेपथुर्जनः ॥ ६ ॥ ततो निष्क्रम्य बलिनः उपदेवमहा
भटाः ॥ अमर्षिणो निनादं तमभिपेतुरुदायुधाः ॥ ७ ॥ सतानापततो वीरः शरैरेकैकशो युगपत्
सर्वानिहन्त्रा त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ८ ॥ ते वै लताटवीगुल्मैः कीचकैश्च विशङ्कटैः ॥ सर्वे एव हि ॥ मत्वा निरस्तमात्मानमा
सन्कर्मतस्य तत् ॥ ९ ॥ ते पि चामुमसंघातैः पादपैर्गोभिरावृताः ॥ शरैरविध्यन्युगपद्धिरण्यायुधाः प्रचिकीर्षवः
ततः परिघतिशूलैः प्रासशूलपरश्वधैः ॥ शक्तिमुष्टिभिर्भुशुंडीभिश्चित्रवाजैः शरैरपि ॥ ११ ॥ अभ्यवर्षन्
ऋषिताः सरथं सहसारथिं ॥ रुद्रं तत्तद्यतीकर्तुं प्रयुतानां चयोदश ॥ १२ ॥ तैस्तानपादिः सतदा शस्त्रव
र्षैरभूरिणा ॥ नश्यन्नदृश्यतक्रुद्धः शाखामृगगणैर्यथा गिरिः ॥ १३ ॥ हाहाकारस्तदैवासीत्सिद्धानां दिविष
दां ॥ हतोयं मानवः सूर्यमिव मृत्युः प्रजाजनानिव ॥ १४ ॥ नदन्त्यातुधानेषु जयकाशिष्वथोत्थितः
दतिष्ठद्यस्तस्य नीहारादिव भास्करः ॥ १५ ॥ यत्र विस्फूर्जयन्नेव धिषणां रोदसी हरन् ॥ असौ च विधमद्बा
णैर्घनानीकमिवानिलः ॥ १६ ॥ तस्य ते चापनिर्मुक्ता भल्लाबाणा रदसाम ॥ कायान्निर्विविशुस्तिग्मा नि
रीन्नशानयोयथा ॥ १७ ॥ भल्लैः संछिद्यमानानां शिरोभिश्चारुकुंडलैः ॥ ऊरुभिर्हेमतालाभैर्दोर्भिर्वलयवल्गुभिः

सेवंबाहुभिः बाहुभिः प्रतिकर्तुमिच्छवः ॥ १८ ॥ चित्रवाजैर्विचित्रपदैः ॥ १९ ॥ २० ॥ बाणसंघातेन छन्नो गिरिरिव नैवादृश्य
त ॥ २१ ॥ सूर्यः सूर्यतेजाः ॥ २२ ॥ यातुधानेषु प्रादुर्भूतेषु जयकाशिषु जितेजितमिति जयशब्दकाशकेषु सत्सु ॥ २३
यथमन्त्रं चूर्णयामास ॥ २४ ॥ वर्माणि ॥ कवचानि ॥ २५ ॥ शिरःप्रभृतेरास्तताः प्रकीर्णा रेजुरिति द्वयोरन्वयः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रायो बाहुल्येन विवृक्णाः संछिन्नाः अवयवा येषां ॥२०॥ आततायिनं शस्त्रपाणिं ॥२१॥ इति ब्रुवति सत्रापितस्मायिनामि
त्यादेरवुषंगाः चित्ररथाभुवः यत्नः यत्नवान् प्रतियोगः पुनरुद्योगः तस्मात् शंकितः नभस्वतो वायोर्हेतोः ॥२२॥ विस्फु
रंतस्तडितो यस्मिन् तेन ॥ त्रासयंतः स्तनयित्नवः स्तनयित्नुर्यस्मिन् ॥२३॥ वहुषु निपेतुर्विसर्पिः नस्रजति शरीरसि
हारकैः शस्त्रसृजः टैः सुस्मीयैश्च सहायनैः ॥ आस्तृतास्तरणाश्वो रेजुर्वीरमनोहराः ॥२४॥ हता वशिष्टाः इत
रे रणाजिरात् इतोगणाः क्षत्रियवर्यसाद्यकैः ॥ प्रायो विवृक्णावयवा विदुद्रुवुर्मृगेंद्रविक्रीडितयूथपा
इव ॥२०॥ अपयुपमानः सतदा तताय नेमुर्हसंतश्चकंचनमानवोत्तमः ॥ पुरीं दिदृक्षत्रपिनाविशाद्विभोन
मायिनां वेदचिकीर्षितं जनः ॥२१॥ इति ब्रुवंश्चित्ररथः स्वसारथिं यत्नः परेषां प्रतियोगशंकितः ॥ शुश्राव
शब्दं जलधेरिवेरितं नभस्वतो दिक्षु रजो न दृश्यते ॥२२॥ तमोनाच्छादितं व्योम च्छन्नानीकेन सर्वतः ॥ वि
स्फुरंतस्तडितो दिक्षु त्रासयंतः स्तनयित्नुना ॥२३॥ वहुषु रुधिरौघास्रकूर्यविण्मूत्रमेदसः ॥ निपेतुर्गगना
दस्य कबंधान्यग्रतो नच ॥२४॥ ततः खेऽदृश्यत गिरिर्निपेतुः सर्वतो दिशं ॥ गदापरिघनिस्त्रिंशा मुसलाः
सासयमवर्षिणः ॥२५॥ अहयो शनिभिः प्रत्यास्रावमंतो गिरिकूटभिः ॥ अभ्यधावन्नाजमन्नाः सिंहव्या
घ्राश्च दृप्तशः ॥२६॥ समुद्रऊर्मिभिर्भीमः प्लावयन्सर्वतोभुवं ॥ आससाद महाह्रादः कल्पांतइव भी
षणः ॥२७॥ एवं विधान्यनेकानि त्रासनान्यसमर्थिनाम् ॥ ससर्जुस्तिग्मगतयो आसुर्यो मायया सुराः
धुवैः प्रयुक्तामस्त्रैस्तां मायामतिदुस्तराम् ॥ निशम्य तस्य सुमुखाः समाधौ संसमागताः ॥२९॥ मुनयऊ
चुर्भगवांस्तवशार्ङ्गधन्वा देवः किलोत्तमवनार्तिहरो विपद्वान् ॥ यन्नामधेयमभिधाय निशम्य चि

मस्रगिद्भ्लेष्मादिमेदसः ॥ पुंस्त्वमार्षमेदांसि अस्थ्यग्रतो निपेतुः ॥२४॥ सायुमवीर्षणाः अश्मसहितं यत्तद्वर्षतद्वं
तः ॥२५॥ अशनिवन्निःश्वासो येषां ॥२६॥ त्रासनानि भयंकराणि तिग्मा क्रूरागतिः प्रवृत्तिर्येषां असुरा रात्रसादिशब्दैः र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एकादशेन्द्रयत्नाणांत्रयंदृष्ट्वामनुः स्वयंश्रुत्वाभवारयामासभुवंतत्रोपदेशतः एवंगदतांवचमुपदेशंनिशम्यउपसृश
त्रायणनिर्मितंनारायणाख्यंतत्संदर्थेक्षेपारागादयोयथा किंचतस्यार्थमिमंऋषेविनारायणाद्भूतमस्तुप्रयुंज
तः संदर्थतः सतः सुवर्णमयापुंखाः मूलेशांताये षांकलहंसाताबासांसिपक्षायेषांतेपाराविनिः सृताइतिद्व्यम

श्रीमैत्रेयः ॥ निशम्यगदतामेवमृषीणांयत्रविभुवः ॥ संदर्थेसुमुपस्पृश्यत्रायणनिर्मितं ॥ २ ॥ संश्री
यमानएतस्मिन्नायाग्रहकनिर्मिताः ॥ दिव्यंविनेत्रुर्विहरक्षेपाज्ञानोदयेयथा ॥ ३ ॥ तस्यार्थमस्यथवषि
प्रयुंजतः सुवर्णपुंखाः कलहंसवाससः ॥ विनिःसृताश्चविविधुर्दिषद्वलयथावभीमरवाः शिखंडिनः ३
तेतिगमथौरः प्रथनेशिलीमुखैर्वितस्ततः ॥ पुण्यजनाउपद्रुताः तमनुयावनृपिताउदायुधाः सुपर्णमि
त्रंद्रुफणाउदायुधाः ॥ ४ ॥ सतान्षडेवभिधावतोमृधेनिकृत्तबाहूरुशिरोदरादीन् ॥ निनायलोकंपरम
र्कमंडलंव्रजंतिनिर्भिद्यमृधेरितस्ततः ॥ ५ ॥ तान्वध्यमानानभिवीक्ष्यगुह्यकाननागसः ॥ चित्ररथेनभूरिशः
प्रोक्तापादंकृपयापितामहेमनुर्जगादोपगतः महर्षिभिः ॥ मनुरुवाच ॥ अलंवत्सातिरोषेणतत्
मोद्धारेणपापमना ॥ येनपुण्यजनानेतान्वधीस्तमनागसः ॥ ७ ॥ नास्मत्कुलोचितंतातकर्मैतत्सद्विगर्हि
तं ॥ वधंयज्ञपदेवानामाखुस्तेकृतेनसो ॥ ८ ॥ कस्यकस्यापराधेनतत्संगाद्बहवोहताः ॥ भ्रातुर्वधाभितप्ते
नत्वयागभ्रातृवत्सल ॥ ९ ॥ नायंमार्गोहिसाधूनांहृषीकेशानुवर्तिनां ॥ यदात्मानंपराणृत्यपशूनवद्भूतवेश

सं ७

पविष्टातशिलीमुखगृहाणात ॥ प्रथनेषुद्रुतद्राउत्थिताः फणायेषांतेसतान्षडेवाणैर्निकृत्तबाहूद
योयेषांतान्परंलोकंनिनायकथंभूतंऊर्ध्वरेतसः ॥ संन्यासेनोर्कमंडलंनिर्भिद्ययंव्रजंतितेतान् ॥ अनागसोनि
रपराधानतमसानरकस्यद्वारेणयेनरोषेणानुमद्भ्रातृहंतारः कथमकृतेनसातआह ॥ नत्विति सत्यपरो
यतश्चितेनभवतीत्याह ॥ ॥ ६ ॥ ॥ राम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नेच्छालेसाधुः सत्रिदानीं कथमन्यथाहं तवाविर्भावाह ॥ सर्वभूतात्मभावेनेति द्वाभ्यां ॥१॥ प्रत्यक्षात: इदिष्यत: तस्मं
सांहृदिदासानामपिसाधुत्वेनसंमत: ॥१२॥ सतांव्रतमेवाहमहंसतितिदाया ॥ वीचेषुकरुणायासमेषुमैत्रा ॥ अ।
खिलेषुजंतुषुसमत्वेनच ॥१३॥ तत: कृतार्थोभवतीत्याह ॥ संप्रसन्नेसतिगुणैर्विमुक्तोत एवतत्कार्येणजीवनलिंगश
रीरेणनिर्मुक्त: सन्निर्वाणंसुखात्मकंब्रह्मप्राप्नोति ॥१४॥ भ्रातृहृदयतमेवीक्ष्यशोकं ॥ इदानीं तुनानामनोभ्रातृपुत्रादिसं

भद्र

सर्वभूतात्मभावेनभूतावासंहरिर्भवान् ॥ प्रत्यक्षापदुरावाप्यंविस्तोस्तत्परमंपदं ॥ सतांहरेरनुध्यातस्तस्मं
सामपिसंगत: ॥ कथंतेवंयकृतवाननुशिस्तस्तांव्रते ॥१२॥ तितिक्षयाकरुणयामैत्र्याचाखिलजंतुषु
समत्वेनचसर्वात्माभगवान्संप्रसीदति ॥१३॥ संप्रसन्नेभगवतिपुरुष: प्राकृतैर्गुणै: ॥ विमुक्तोजीवनिर्मुक्तो
ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥१४॥ भूतै: पंचभिरारब्धे योषित्पुरुष एवहि ॥ तयोर्व्यवायात्संभूतिर्योषित्पुरुष
योरिह ॥१५॥ एवंप्रवर्तते सर्गं: स्थिति: संयमएवच ॥ गुणव्यतिकराज्जन्मायथापरमात्मन: ॥१६॥
निमित्तमात्रंतत्रासीन्निर्गुणा: पुरुषर्षभ: ॥ व्यक्ताव्यक्तमिदंविश्वंयत्रभ्रमतिलेहवत् ॥१७॥ ॥ ॥ ॥

वंय: नचान्योयहंत्वादिकमयीत्याहदशभि: भूतै: पंचभिरारब्धे र्देहाकारेणपरिणते योषित्पुरुषश्चेतिप्र
सिद्ध: ॥ तयोर्व्यवायात्तमेपुत्रात्संभूतिरस्ययोर्योषित्पुरुषयोरिहसंसारेभवति ॥१५॥ एवंतावत्सर्गं: प्रवर्ततेएवंप
लकाकारपरिणतैर्भूतैरेवस्थिति: हंतदेहाकारपरिणतै: संयम: सचपरमात्मनोमायया गुणानांव्यतिकरा
त्तत्रतस्यत: ॥१६॥ नतुजडानांदेहानांगुणानांवाकथंसर्गादिदेतत्तत्राहनिमित्तमात्रंपुरुषर्षभ: ईश्वर: यत्रय
स्मिन्निमित्तेसतिकार्यकारणात्म ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नन्वसंवेत्रिमित्तं तद्धितस्याविशेषात् युगपदेवसर्गादिप्रसंगादित्यं भवेदत आह ॥ सखल्वितिकालशक्त्याक्रमेणगुणानांप्रवाहः लौभः तेनविभक्तंस्रष्टादिविषयंवीर्यंशक्तिर्यस्य ॥ ननुकालोपिगुणानांयुगपदेवहोभयतनत्राह ॥ चेष्टाकालशक्तिः उर्विभाव्याप्रचिंत्या ॥ ९८ ॥ ननुपित्रादिः सृजतिपालयतिराजादिः निहंतिचचौरादिः ॥ नत्वीश्वरस्तत्राहसइतिजनेनपित्रादिनाजनेनपुत्रादिजनयत्रादिकृत ॥ अंतकंचौरादिकंजनस्तुहेतुनाकारयतंतकरः स्वयंतुअंतोनादिश्चप्रलयः ॥ प्रहीणाशक्तिः ॥ अयंभावः पित्रादयोयतउत्पत्त्यादिसंतोनस्वातंत्र्येणकारणं ॥ किंतुईश्वरएवतत्रियंतास

सखल्विदंभगवान्कालशक्त्यागुणप्रवाहेणविभक्तवीर्यः ॥ करोत्यकर्तैवनिहंत्यहंताचेष्टाविभूम्नः खलु दुर्विभाव्या ॥ ९७ ॥ सोनंतोंतकरः कालोनादिरादिकृदव्ययः ॥ जनंजनेनजनयन्मारयन्मृत्युनांतकम् ॥ ९८ ॥ नवैस्वपक्षोस्यविपक्षएववापरस्यसत्योर्विशतःसमंप्रजाः ॥ तेयथाकर्मनमनुयावंतमनीशायथारजांस्यनिलंभूतसंज्ञाः ॥ ९९ ॥ आद्युपोपचयंजंतोस्तद्वैवोपचयंविभुः ॥ उभाभ्यांरहितःस्वस्थोदुःखस्यसुखस्यविदधातिसौ ॥ २ ॥ केचित्कर्मवदेतेनंस्वभावमपरेनृप ॥ एकेकालंपरेदैवंपुंसःकाममुतापरे ॥ २१ ॥ ॥

र्वकारणमिति ॥ ९९ ॥ नचैवंकुर्वतोपिवैषम्यप्रसक्तिः पक्षपातभावादित्याहद्वाभ्यां ॥ नवाइतिसत्युपसंहारेयथाभवति ॥ तथाप्रजाः कर्मभूताः प्रविशंतिः तस्यसामेपिभूतेषुफलवैषम्यंतत्तत्कर्मणांतथात्वादितिसदृष्टांतमाह ॥ तेयावंतमनुशयीशाः कर्माधीना ॥ भूतसंज्ञायावंति ॥ अनिलंयावंतमनुरजांसीव ॥ तत्रयथाज्ञसांतमः प्रकाशजलाग्न्यादिषुवे ॥ नानिलस्यवैषम्यं ॥ यतसीतुरस्यापीतिभावः ॥ २० ॥ अपचयमकालमृत्युंउपचयंकालमृत्योरपिरक्षा ॥ यद्वाअपचयंमशकादेरुपलयंदेवादेस्तस्यत्वात् ॥ उपचयापचयाभ्यांरहितोसौविभुः दुःखस्यकर्माधीनस्यविदधाति ॥ २१ ॥ एवंभूतश्चेश्वरः सर्ववादिसंमतः विवादस्तुनामात्रइत्याहकेचिदितिपुंसः कामवात्स्यायनः अतिस्त्रीकामोकामीत्कामः करोतिकामः कर्मकामः कारयितेत्यादि ॥ २२ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नन्वकर्मादीनां जडत्वादिनाऽसद्रूपतोपि भिन्नत्वात्कथमेकसत्यं तत्राह ॥ अव्यक्तस्यातएवाप्रमेयस्य तथापि सत्वे हेतुः
नानाशक्तीनामुदयो यस्मात् ॥ विकीर्षितमेवतावत्कोपि न वेदः अथ तस्य संभवो यस्मात् न सीश्वरं कोवेद न कोपि
अहेतिपाठे मानात् ॥ अतस्तज्ज्ञानाभावाद्विशेषचिन्तादृश्यः तथा च श्रुतिः ॥ को अद्धा वेद क इह प्रवोचत्कुतः
प्राजाता कुत इयं विसृष्टिः ॥ अर्वाग्देवा अस्य विसर्जनेनाथ को वेद यत आबभूव इत्यादि ॥ २३ ॥ ईश्वरवादस्य प्रकृतो
पयोगमाह ॥ न चैते भ्रान्तहेतवः उक्तमेव हेतुमनुवदति विसर्गादानयोर्महत्युजन्मनोः ॥ यद्वा विसर्गः सृष्टिः आ

अव्यक्तस्याप्रमेयस्य नानाशक्त्युदयस्य च ॥ न वै विकीर्षितं तात को वेदाथ स्वसंभवं ॥ २३ ॥ न चैते पुत्रक
भ्रान्तहेतवो यन्नदात्मगः ॥ विसर्गादानयोस्तात पुंसो दैवं हि कारणं ॥ २४ ॥ स एव विश्वं सृजति स एव वावति
हंति च ॥ अथापि ह्यनहंकारात्राज्यते यत्कर्मभिः ॥ २५ ॥ एवंभूतानि भूतात्मा भूतेषु भूतभावनः स्व
शक्त्या मायया युक्तः सृजत्यत्ति च पाति च ॥ २६ ॥ तमेव मृत्युमृत्युं तं तात दैवं सदा नमो ब्रह्मिजगायरा
यणं ॥ ॥ यस्मे बलिं विश्वसृजो हरंति गावो यथा वै नसि दामयंत्रिताः ॥ २२ ॥ ॥

दानं संदारः देवमीश्वरमेव कारणं ॥ २४ ॥ तथापि निर्लेपतामाह स एवेति ॥ २५ ॥ अनहंकारत्वे हेतुमाह एष
ति ॥ २६ ॥ स मीश्वर एव कर्ता तथाप्यहंकारादि ॥ मयानसक्तं शक्यं इति चेदत आह तमेवेति चतुर्भिः मृत्युम
नोभक्तानां त्वमृतमुपैहि शरणं राजतमेव स्वयाथो हेतुः यस्मै नसि नासिकायां दाम भिर्बद्धा गाव इव
विश्वसृजो पि दामभिर्यंत्रिता बद्धाः सेतो बलिं हरंति तत्कारितं कर्म कुर्वंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तदाराधनं चतत्रस्वशक्त्यमत्वमाहयः पंचवर्षः सत्वयमाराध्यत्रिलोकस्मृधिपदंस्थानं लेभे लब्धवानसिद्दानीतमेवा।
त्विच्छ्रवलोकयेसुतरेणान्वयः॥ प्रसंचदानीयस्मिन्॥ क्रियाविशेषणंवा॥ ॥ हरिध्यायंतंप्रमाह अंगाभुवस्त्रा
कावियाय आत्मानिमनसिवापाश्रितआत्मदृक्॥ प्रत्यग्दृष्टिःसन्॥ अयंभेदोयस्मिन्तदिदंभेदं असदवस्तुयस्मि
न्प्रतीयतेतत्॥२५॥ तदन्वेषणाफलमाह॥ तंतदाप्रन्वेषणाकालएव॥३०॥ उपदेशसारमाहसंयच्छेतिद्वाभ्यांप्रती

यः पंचवर्षोजननीत्वंविहायमातुः॥ सपत्न्यावचसाभिन्नमर्मविनंगतः॥ तपसाप्रसन्नादमाराध्यलेभेभू
र्ध्रिपदंत्रिलोक्याः॥ ॥ तमेवमेवात्मनिमुक्तविग्रहव्यपाश्रितेनिर्गुणमेकमद्वयं॥ आत्मानमात्मन्यवलंबितं
तत्आत्मदृक्यस्मिन्निदंभेदमसत्प्रतीयते॥२५॥ तंप्रत्यगात्मनिनदाभगवत्यनंतआनंदमात्रउपपन्नसम
स्तशक्तौ॥ भक्तिंविधायपरमांशनकैरविद्यागंथिंविभेत्स्यसिममाहमितिप्रवृद्धां॥ ३०॥ संयच्छरोषमुद
तेप्रतीपंश्रेयस्तपरं॥ अतेनभूयसाराजन्यदेवयथासयं॥ ३१॥ येनोपसृष्टाभृशलोकउद्विजतेभृशा
नबुधंस्तद्वशगोऽहिदष्टइवभयमात्मनः॥ ३२॥ हेलनेतिरिशाभ्रातुर्ब्रह्मदंडमतस्याहृते॥ यज्जघ्निवानुत्पथ
जनान्भ्रातृघ्नातिसमर्षितः॥ ३३॥ तंप्रसादयवत्साशुसंनमाप्रश्रियाकृतिभिः॥ नयावत्सहतातेजःकुलंनो
भिभविष्यति॥ ३४॥ एवंस्वायंभुवःपैत्रमनुपुत्रास्समन्वयुः॥ तेनाभिवंदितःसाकमृषिभिःस्वपुरंययौ
इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेएकादशोध्यायः॥ ॥ मैत्रेयउवाच॥ ध्रुवंनिवृत्तंप्रतिबुद्ध्यवेशसादपेतम
न्युभगवान्यनेश्वरः॥ तत्रागतःचारणयक्षकिन्नरैःसंस्तूयमानाभ्यवदत्कृतांजलिः॥ ॥ राम

पंप्रतिकूलंअयदेतौषयेनयथारोगंनिगच्छति॥ ३४॥ येनयोषोपसृष्टातंयाप्रान॥ ३५॥ अयमुत्तमकार्य
मिसादत्रनमितिद्वाभ्यांयघतःजघ्निवान्॥ ३३॥ ३४॥ चतुर्थेएकादशः॥ ९॥ द्वादशेयनदेवाभिनंदितःप्र
रमागतः यदैरिष्टाहरेःस्थानमाहरोहेतिकीर्त्यतेदेशसारयानिवृत्तंज्ञात्वा॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नक्षियदायादक्षत्रियपुत्रश्रमाज्जः त्यक्तवानसि ॥ ३ ॥ नचवैरस्यकारणमस्तीत्याहनचवानिति ॥ अथयभावयोर्मर्त्युज
न्मनोः ३ कथंतर्हिअहंहंतेत्यादिबुद्धिस्तत्राह ॥ अहंतमितिग्राभातिप्रकाशतेजायतेइत्यर्थः ॥ अतश्चानातदेहा३
संधानात् यथाधियाबंधः विपर्ययोऽः खादिः तन्नस्माद्गच्छगत्वाचभगवंतंभजस्वेत्युत्तरेणान्वयः सर्वभूतात्म

श्रनदउवाच ॥ भोभोक्षत्रियदायादपरितुष्टोस्मितेनव ॥ यत्तेपितामहादेशाद्वैरंत्यक्तुमयत्नतः ॥ नभवान
वधीयद्वाक्षत्रियदाशानरंतव ॥ कालएवहिभूतानांप्रभुरप्ययभावयोः ॥ अहंत्वमिमेपार्थाधीरज्ञानात्सुरु
स्यहि ॥ स्वाप्रावभातंतद्भ्रांत्याधियाबंधविपर्ययौ ॥ ४ ॥ तद्गच्छयुवयोर्भद्रंतेभगवंतमधोक्षजं ॥ सर्वभूतात्मा
भावेनसर्वभूतात्मविग्रहं ॥ ५ ॥ भजस्वभजनीयांघ्रिमभवायभवच्छिदं ॥ युक्तंविरहितंशक्तेर्गुणमय्या
त्ममायया ॥ ६ ॥ वृणीहिकामंनृपयस्तोगातमत्रः त्वमैत्रानपदेविशंकितः ॥ वयार्हणोसंवृजनाभयाद
योरनंतरंत्वावयमगाश्रमं ॥ ७ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ राजराजेनवयायचोदितोध्रुवोमहाभागवतोमहामतिः
हरोसवद्वेचलितांमतिंयथातथयत्नेनदुरत्ययंतमः ॥ ८ ॥ तस्यप्रीतेनमनसातांदत्वेडविडस्सुतः ॥ प
पूजितोतदेयोपिस्तपूरंप्रत्यपद्यत ॥ ९ ॥ प्रत्यायज्ञैर्यज्ञेशंक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ इष्ट्वाक्रियादेवतानांक
र्मकिंफलप्रदं ॥ १० ॥ सर्वात्मनाश्रुतेसर्वेतीव्रांभक्तिमुद्वहन् ॥ ददर्शात्मनिभूतेषुतमेवाव्यभिचारिणं
भुं ॥ ११ ॥ तमेवंशीलसंपन्नंब्रह्मण्यंदीनवत्सलं ॥ गोप्तारंधर्ममेहूनांमेनिरेपितरंप्रजाः ॥ १२ ॥ षट्त्रिंशद्व
र्षसाहस्रंशशासक्षितिमंडलं ॥ भोगैःपुण्यक्षयंकुर्वन्नभोगैरशुभक्षयं ॥ १३ ॥ ॥ ॥

कोविग्रहोयस्य ॥ ५९ ॥ कामंअसंकोचेन ॥ अविशंकितः निःशंकः अनंतरंअनिकटं ॥ ७ ॥ सवरायचोदितः त
दुपवादरूपंयथरवाक्यं ॥ अतः सवद्वेइतितद्वृत्तस्यापोनरुक्तं ॥ ८ ॥ इष्ट्वाक्रियादेवतानांकर्मसाध्यंफलद
पंकर्मफलप्रदेचोपपर्यः ॥ १० ॥ सर्वेस्यात्मप्रसर्वेसर्वेणाथिवर्जिते ॥ ११ ॥ १२ ॥ अभोगैर्यज्ञाद्यनुष्ठानैः ॥ १३ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

बहवः सवायागाः संवत्सरावायस्मिं कंकालं त्रिवर्गसाधकं नीत्वा ॥ अविचलानि संयतानीन्द्रियाणि यस्य ॥ ५४ ॥ इदं दे
हादिभावन्मायाआत्मनि स्वस्मिन्रचितं मन्यमानः ॥ अत्राविद्यादृष्टिं दृष्टान्तयति अविचारचितेति ॥ ५५ ॥ आत्मा देहः
आत्मादिमायिकमपुनः कालेनोपसृष्टमनित्यमिति कलयादिचित्यविशालो बदरिकाश्रमः ॥ ५६ ॥ तत्र तत्कृतम
ष्टांगयोगमाहात्म्यात्शिवं वारउदकं विगाह्य प्रविशेति स्नानादिनियमाउक्ताः ॥ विशुद्धकरणाइति पामदमोदयो।

एवं बहुसवं कालं महात्मा विचलेंद्रियः ॥ त्रिवर्गोपयिकं नीत्वा प्रत्यादायनृपासनम् ॥ ५५ ॥ मन्यमानइदं वि
श्वं मायारचितमात्मनि ॥ विचारचितेस्वप्नं यथा दनगरोपमम् ॥ ५६ ॥ आत्मस्वप्नमसद्दोबलस्वकोशमं
तःपुरं परिविहारभुवश्चरस्याः ॥ भूमंडलं जलधिमेखलमाकलय्य कालोपसृष्टमिति सप्रययौ विशा।
लाम् ॥ ५८ ॥ तस्यां विशुद्धकरणः शिववार्दिगाह्य ब्रह्मसंज्ञितमरुन्मनसाहृतास्वः ॥ स्थूलेदधारभग
वतीति दृषत्पतेयायस्तदव्यवहितोव्यसृजन्मनोयो ॥ ५७ ॥ भक्तिंहरौभगवतिप्रवहन्नसंग आनंदबाष्पक
लयाकुलधीमनाः ॥ विक्लिद्यमानहृदयः पुलकाचितांगो नात्मानमस्मरदसाविति मुक्तलिंगः ॥ ५८ ॥
सदर्शविमानमनभसावतरद्भुवः ॥ विभ्राजयद्दिशादिशोराकापतिमिवोदितम् ॥ ५९ ॥ तत्रानुदेवप्र
वरौ वनभुजौ शुभ्रांशुकिशोरावरुणांभुजेक्षणौ ॥ स्थितावुपश्रुत्य गदांसुवाससौ किरीटहारांगदचारु

यमाः आसनादीनि सुष्टमोक्तानि ॥ जितोमरुन्मनोयेन प्राणतान्यस्यानियेन भगवतः प्रतिनिधिभूते स्थू
लेविराट्रूपेपतन्मनोदधारयायोव्यवहितोव्यवधानरहितोव्यसृजत्प्रयभेदशून्यः ॥ समाधौस्थितः सन्ततस्थूलेव्यसृजत
एकमज्ञ स्वनित्यं हरौभक्तिं प्रकर्षेणवहन् असौ भुवोदाहमित्यात्मानं न समस्मरद्यतोमुक्तलिंगः अपुरीराभिमानः
तत्रहेतवः आनंदबाष्पस्य कलया विशुद्धया बाह्येणाभिभूयमानः विक्लिद्यमानं इवहृदयं यस्य पुलकैर्व्याप्तांगः
५८ ॥ ५९ ॥ अनुअवेतरं देवप्रवरौ ददर्शेत्यनुषंगः गदासचक्रभ्यस्थितौ किरीटादिभिः सहितेचारुणीकुंडलेय

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उत्तमगाथः पुण्यश्लोकः तस्य किंकरैस्तौ विज्ञाय मयुद्विषः पार्षदस्य यानाविति हेतोः साध्वसेन संभ्रमेणाविस्मृतभूजाक्ष
मः केवलेन तस्य नामादि गुणान्नाम ॥ २१ ॥ सुनंदनंद इति सपार्षदस्य विष्णुपदारोहाभिप्रायः ॥ प्रतीत्य एतत्तर्पितवान्
आवां तस्य पार्षदौ ॥ २४ ॥ सुदुर्जयं त्वे हेतुः सूरयः सप्तमेऽपि यदप्राप्य केवलमयः स्थिताः पश्यंति ॥ यच्चवेदा

विज्ञाय तावुत्तमगाथ किंकरावभ्युत्थितः साध्वसविस्मृतक्रमः ॥ नतोऽभ्यनौषीदखिलगुणैरधुद्विषः पार्षद
यानाविति संहतांजलिः ॥ २१ ॥ तं कृष्णपादाभिनिविष्टचेतसं बद्धांजलिं प्रश्रयनम्रकंधरम् सुनंदनंदादुप
सृत्य सस्मितं प्रलूयतः प्रश्रयनम्रसौहृदः ॥ २२ ॥ सुनंदनंदावूचतुः भोभो राजन्कुभद्रं ते वाचं नो वहितः शृ
णु यं पंचवर्षं तपसाभवान्देवमतोषयत् ॥ २३ ॥ तस्याखिलजगद्धातुरावां देवस्य शार्ङ्गिणः ॥ पार्ष
दावीहसंप्राप्तौ नेतुं तेऽभिगतं पदम् ॥ २४ ॥ सुदुर्जयं विष्णुपदं जितं त्वया यत्सूरयः प्राप्य विचक्षते परम् ॥ अ
तिष्ठतश्चेद्दिवाकरादयो ग्रहर्क्षताराः परियंति दक्षिणम् ॥ २५ ॥ अत्रास्थितं ते पितरं ध्रुवं च कर्हिचि
त् आतिष्ठ जगतां वंद्यं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २६ ॥ एतद्विमानप्रवरमुत्तमश्लोकमौलिना ॥ उपस्था
पितमायुष्मन्नधिरोढुमर्हसि ॥ २७ ॥ मैत्रेयः ॥ विशाम्पते ऊर्जितवियोजमुख्यैर्मधुच्युतं वाचमुरुक्र
मप्रियः ॥ कृताभिषेकः कृतनित्यमंगलो मुनीन्प्रणम्याशिष आशिषां पतिः ॥ २८ ॥ परीत्य तं चक्रधरं पुरस्था
त्पार्षदावभिवंद्य च ॥ उपेत्य तदधिष्ठानं बिभ्रद्रूपं हिरण्मयम् ॥ २९ ॥ तदा दुंदुभयो नेदुर्मृदंगपणवा
दयः ॥ गंधर्वमुख्याः प्रजगुः पेतुः कुसुमवृष्टयः ॥ ३० ॥

दयः प्रदक्षिणीकृत्य यथाभवति ॥ एवं परिक्रामंतं तदातिष्ठ अधितिष्ठ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आयुष्मन्नित्यपि सशरीरतया
नाभिप्रायमेव ॥ २७ ॥ मधुच्युतं स्रवतीति ॥ मधुच्युतं तां पाणौ तेन मधुच्युतं यस्य तां अमृतस्राविणीमित्यर्थः ॥ कृ
तेनित्यं नित्यैः कर्मभिर्मंगलैश्चालंकृतायेन ॥ अभ्यवाचयत्वाचयामास ॥ २८ ॥ तदेव रूपं हिरण्मयं बिभ्रत्सन् ॥ इत्येष

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

टीनां हिताप्रगं दर्शं त्रिविष्टपं पा स्यामीत्यनुस्मरत ॥ २१ ॥ अवसितमपि प्रायेण अवसी यत्ता नादेवयानेन देवमा
र्गेण विमानेनेति वा ॥ २२ ॥ मुनीत्यमर्षी नपि ततः परस्ताद्ग्रहिलोः पदं तदभ्यगात् भुवागतिर्यस्य सः ॥ २३ ॥ यत्र
भ्राजमानमनुयस्य त्रयो लोका विभ्राजन्ते येन नु ग्रहानिक्षुपाः तेयत्ताव्रजननगतवन्तः ॥ २४ ॥ अकल्पिषावाभवा
यथा ॥ २५ ॥ अनिमिषं अनलसत्वोचिषा चक्रं यस्मिन्नाहिते प्रार्पिते सङ्क्रमति ॥ मेष्ठामाहितो गंभीरवेगो गवां गणा इवे

सचस्वलोकुमारो ह्यनुतीति जननैश्वरः ॥ अत्र स्मरदर्शं हिताद्रीनां यस्य त्रिविष्टपं ॥ २१ ॥ इति अवसितं
तस्य अवसी यत्तुरोत्तमो ॥ दर्शं यामास तद्देवीं देवयानेन गच्छतीं ॥ २२ ॥ तत्र तत्र प्रशस्तिः पथि वैमानिकै
स्तैः ॥ अवकीर्यमाणो दृष्टो ऽन्तरमैः क्रमशो ग्रहाद ॥ २३ ॥ त्रिलोकीं देवयानेन सोतिव्रज्य मुनीनपि ॥ प
रस्ताद्ग्रहवगतिर्विष्णोः पदमभ्यगात् ॥ २४ ॥ यद्भ्राजमानं स्वरुचैव सर्वे लोका स्त्रयो नु विभ्राजन्त
एव यस्मिन्व्रजन्ति तपसेन नु ग्रहाव्रजन्ति भद्राणि च रातिषेविशं ॥ २५ ॥ शान्ताः समस्तशाः शुद्धाः सर्वभू
तानुरंजनाः कामैर्जनसाः च्युतपदं प्रच्युतपिष्यवाथवः ॥ २६ ॥ ब्रह्मणा नपदः पुत्रो ध्रुवः कृष्णपरायणः अ
भूत्रयाणां लोकानां चूडामणिरिवाचलः ॥ २७ ॥ मेष्ठीरवेगो तिमिषं ज्योतिषां चक्रमर्पितं ॥ यस्मिन्भ्रम
तिकोरुमेष्ठा रवेगवां गणाः ॥ २८ ॥ महिमानं विलोक्याथ नारदो भगवान्ऋषिः ॥ आतोद्यविरुदैर्नृपो
कान्त्रेगायत्प्रचेतसां ॥ २९ ॥ नारद उवाच ॥ नृपैस्तवैतैः प्रतिदेवतायाः तपः प्रभावस्य स तस्य ताग
ति ॥ ठ्ठ्ठ्भ्युपायानपि वेदवादिनो देवातिगं तेप्रभवेत किं नृपाः ॥ यः पंचवर्षो गुरुदारवाक्शरैर्भिन्नेन

आतोद्यवीणाविरुदवादयन्प्रचेतसां ब्रह्मसत्रे भगवन्माहात्म्यप्रसंगेन ध्रुवमहिमानं प्रतिपादनपरान्त्री
न ॥ २९ ॥ नृपमिति पतिरेव देवता यस्य तस्याः ॥ स्तुतस्य यत्तपः प्रभावः तस्य तां गतिफलमधिगंतुं वेदवादन
शीलाः ब्रह्मर्षयो पि नैव प्रभवंति प्रभ्यपायानभेदमकुर्वानस्ठ्ठ्ठ

तस्यापि बृहतं तेन शास्त्रं यदं योभूत्तिन्नवं पत्र तत्रिपोभ्वेन्नः तस्य पुर्वर्मयमृद्धेयपि प्राप्तोपकृमिल्लेद
पिकिंतस्कोत्योपशाक्यः मूरनः प्रोद्दयमिनयर्थं ॥ कर्णमूतं पदं पदवापचवोचवीणियुस्सः प्रेसे
रवोद्दोभिः वैकुंठप्रमाणयलस्यापदमवमृतन ॥ ४४ ॥ ऽऽमयनकृष्णयशोयस्य ॥ ४५ ॥ यनाद्दोनिमित्तंयोव्यय
वस्थानप्राकंप्रशास्यं प्रशांसार्हं प्रकृत्तमर्वणावापनापाने ॥ ४६ ॥ प्रयत्नतियस्य भुवस्य चेष्टितं क्रतायो

यः तत्रवेयुभुवितस्यापिहृतमनाकृतेदपिवर्षमुगो ॥ परंपचवर्षायद्दोभिरल्पैः प्रमाणयैवैकुं
ठमवापतत्पदे ॥ ४७ ॥ मैत्रेयः ॥ एतत्तेनिहितंसर्वं यत्पृष्टोहमिहत्वया ॥ भुवस्योदामयशसश्चरितं
संमतेसतां ॥ ४८ ॥ यद्यंयशास्यमायुष्यं पुण्यंस्वस्त्ययनंमहत् ॥ कवर्षियोयंशोमनस्यप्रशास्यमघ
मर्षणं ॥ ४९ ॥ क्रतवेतच्छ्रद्धयामीह्यामच्युतप्रियचेष्टितं ॥ भवेद्भक्तिर्भगवति यया स्यात्क्लेशसंक्षयः
महत्त्वमिच्छतांतीर्थं आत्मशीलादयोगुणाः ॥ यत्रेतस्तद्दिच्छंतोमानायत्रमहद्भिर्तो ॥ ४९ ॥ प्रयु
तः कीर्तयेत्तातः समवायेहितंमहत् ॥ सायंचपुण्यश्लोकस्यभुवस्यचरितंमहत् ॥ ५० ॥ वोर्णामास्या
सिनीकल्पाद्दादशीअवणोत्सवा ॥ दिनक्षयेत्रतीपातेसंक्रमेर्कदिनेपिवा ॥ ५१ ॥ आवयेत्त्रद्दया
नानातीर्थपादपदाम्बुयः ॥ नेच्छंस्तत्रात्मनात्मानंसंतुष्टइतिसिद्धयति ॥ ५२ ॥ ज्ञानमज्ञानंज्ञायपाद
यात्तार्मणेचुन ॥ कृपालोर्दीनबन्धोस्तदेवस्तस्यावृगृह्णते ॥ ५३ ॥ इदंमयातेभिहितंकुरुद्धहभुव
स्यविस्तातविशुद्धकर्मणः ॥ हित्वावकः क्रोडनकानिमातृगृहंचविप्रः शरणंयाजगाम ५२

इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

वर्ततेतस्यभक्तिर्भवेत् ॥ तीर्थंमहत्त्वाभिस्यानेगुणायत्रभवेति ॥ ४४ ॥ समवायेसभायां ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ निच्छ
नतिक्षामः तत्रअवणोआत्मनेवात्मानंप्रतिसंतुष्टोभवतीतिहेतोः सिद्धिंप्राप्नोति ॥ ४९ ॥ किंचसमस्तपुण्यम
गवन्मार्गश्रमृतरूपस्यानेयोदयात ॥ ५० ॥ भुवस्यचरितंमयाभिहितंमातर्गृहंचहित्वा ॥ ५१ ॥ इतिचतुर्थेद्वा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पर्वभिः पञ्चभिर्यज्ञैः पूर्वचर्यया पूर्वचर्यया पूर्वचर्यया

रुक्मकेशयोः

श्री भाव दी ३५

यवीयांसमुत्कलातनिष्ठं ॥५॥ इष्टापिवामाया ॥६॥ निशिथः निशीथः ॥७॥ ससर्वतेजाः चक्षुः संज्ञेमनु
सप्तमवाप मनोमहिषीतद्वलाविरजाद्रुक्मकेशरुक्मप्रभुवेन्द्रादयामुतानसूत ॥८॥ ॥९॥ अगहेविदुर

मनातंजडमुन्मत्तंकुलवृद्धाः समंत्रिणः ॥ वृत्तंभूपतिंवक्तुर्यवीयांसंभुजेः सुतं ॥१॥ स्वंवीथिर्व
लरथोहाभार्यासूतंतपस्तप्तजात ॥ पुष्पार्णीतिमनोवेनवत्सरुक्मजैवसंजयं ॥२॥ पुष्पार्णीस्यप्रभा।
भार्यादोषाचदेवभूवतः प्रातर्मध्यंदिनंसायंरात्रिवासस्यभासताः ॥३॥ प्रदोषोनिशिथोव्युष्टइतिदे
वासुतास्त्रयः व्युष्टोस्वतंपुष्करिणीपासवेतेजसमादधे ॥४॥ सचक्षुः सुतमाकूत्यांपत्न्यामनुमवा
प्रह ॥ मनोरसूतमहिषीविरजाद्रुक्मकेशतान ॥५॥ पुरुजंत्वचितंपूरुंसत्यवंतमृतंव्रतं प्रति।
ष्ठोमतिंराजप्रकस्तांपिविमुल्मुकं ॥६॥ उल्मुकोजनयत्पुत्रान्पुष्करिण्यांषडुत्तमान् अंगंसुम
नसंख्यातिंक्रतुमंगिरसंगय ॥७॥ सुनीथाकस्यपात्पुत्रीसुषुवेवेनमुल्बणं ॥ यद्दौःशीलस्या
सराजर्षिनिर्विण्णोनिरगात्पुरात् ॥८॥ यमंगाशापुःक्रुपितध्यावज्रामुनयःकिल ॥ गतासुमात
स्यभुवस्तेममंथुर्दोर्लोककंर ॥९॥ अराजकेतदालोकेदस्युभिःपीडिताःप्रजाजातोनारायणांशेन।
पृथुराद्यःक्षितीश्वरः ॥१०॥ विदुरः ॥ तस्यशीलनिधेःसाधोर्ब्रह्मण्यस्यमहात्मनः ॥ राज्ञः कथम
भूदुष्टाप्रजायद्धिमनायथो ॥११॥ किंवाहोवेनमुद्दिश्यब्रह्मदंडमपूजयन् ॥ देवव्रतधरेयातिसुतयो।
धर्मकोविदाः ॥१२॥ नावध्येयःप्रजापालःप्रजाभिरनुवानपि ॥ यस्मोलोकपालानांबिभर्त्योजःसते
जसा ॥१३॥ एतदाख्याहिमेब्रह्मन्मुनीनांआत्मजचेष्टितं ॥ श्रद्दधानायभक्तायतेपराव्रवितमः ॥१४

वागेवबुद्धयेयथा ॥१५॥ मथनेहेतुःअराजकइतिप्राह्यः परग्रमाहीनांतेनरचितमात ॥१६॥ यद्यस्माःप्रजाया
तोविमनाःसमयो ॥१७॥ किंचद्रोहःप्रपराधंवेनमुद्दिश्यप्राह्यत ॥१८॥ यमोः यमर्थमुद्दिश्य मानवोयः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रभावी पुत्रः काम्यकर्मणां बलाद्यपादितो न स्वाय भवेदिति घोतयन्नौरसपुत्रो मनिक्रममाह प्रेम्णा
दिना ॥२५॥ अथ तथा मानि प्रगल्भवीर्याणि ॥२६॥ यजे गृहीतसोमो पि वाचं विसृजत प्रयुक्त ॥२५॥ प्रकृता ॥ आहूताः
ग्रहान सोमपात्राणि ॥ हृदयेन गृह्णन्ति ॥२७॥ हृदजन्मनि तावन्मनाक् ईषदपि प्रवेशस्थितं ॥ कथं विज्ञातं स्याप्य
वस्य सद्यपत्राय श्रितैः ॥ लालनात् किंतु प्राकृतमेकमचमत्कृत्य ॥ यस्मात् हृदकगुणाधिकोपि वेपुत्रो हि
मैत्रेयः प्रेमोक्तमेयं राजर्षिराजहारमहाकृतं ॥ नाजग्मुर्देवतास्तस्मिन्नाहूता ब्रह्मवादिभिः ॥ तमृत्वि
र्विस्मिता ऊचुः यजमानमथर्त्विजः ॥ हवींषि हूयमानानि नैते गृह्णन्ति देवताः ॥२८॥ राजन् हवींष्यदे
ग्रति श्रद्धया सादितानि ते ॥ छन्दोस्य यातयामानि योजितानि विधृतव्रतैः ॥२९॥ नृविडा मे हृदेवानां हेलनं व
यमपि ॥ यन्न गृह्णन्ति भागान्स्वान् देवाः ॥ कर्म सादितानि ॥३०॥ मैत्रेयः ॥ प्रयोक्तिजवचः प्रकृतानि यजमा
नः सुदुर्मनाः ॥ तस्य हृदि ब्रह्मवाचं सदेवा ऊचुरुत्तरम् ॥३१॥ नाभाक्तस्य कृतादेवान गृह्णन्ति ग्रहानि
ह सदसस्य तथो कृतकिमवंशयया कृतम् ॥ ॥ सदसस्य तथ ऊचुः ॥ वयं देवा भवतो नाचे तावन्मनाक्
स्थितम् ॥ ग्रहस्यैकं प्राकृतमेव यदेकमपुत्रः ॥३२॥ तथा तस्याथ भद्रेन आत्मानं स्वपुत्रं नृप इष्ट्वा
स्वपुत्रकामस्य पुत्रं दास्यति यज्ञपुरुषः ॥३३॥ तथा तस्याग्नयेनिगृहीष्यति दिवौकसः ॥ यद्यज्ञपुरुषः सा
क्षादपमाय हरिर्हृतः ॥३४॥ तोक्ताकाकाक्षहृदि यावाव्यीकाक्षयते जनः ॥ आराधितो यथैवेष तथाशो
सांकृतो दृशः ॥३५॥ इति ब्रुवति ताविप्रास्तस्य यातः पुनातये ॥ पुरोडाशं निरवपन्नग्निषु विधाय वि
तः ॥३६॥ प्रतीयथा देवा हविर्गृह्णन्ति तथा त्वमेव जेष्यसि यत्कर्णे साधनी यज्ञदाहरहृदति ॥३७॥ तथा सति
स्वभागान गृह्णीष्यन्ति ॥ यद्यतो हरिः साक्षाद्भूतः स्यात् ॥ अतस्तस्य सहस्रं वै षा देवा आगमिष्यन्ति इत्यर्थः ॥३८॥
नवतिवृद्धान्तकामा हरिः कर्णे दधात् ॥ तथा हृतोक्ता इति ॥३९॥ पुत्रातये पुत्रोत्पत्तये शिपिषु पशुषु यत
पुरोडाशं प्रविधाय ॥ तथा चाम्नाति ॥ यतो वैदिकाः ॥ पशवः ॥ शिपिर्यज्ञपशवः पशुषु प्रतिष्ठितीति ॥३५॥

नावद्यं४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री भाव टी ४

न स्मादिति योग्य न तथा ग्राः ॥ ३८ ॥ पत्नीपादान ॥ ३९ ॥ पुंसां संसृज्ञेनेति तथा तस्या ग्रपपत्यः स कापाद्भर्माद्यपेम
प्रजासती ॥ ३९ ॥ मातामहं सृत्यं मृत्योर्हि पुत्रीस्तनीयान्न ॥ ४० ॥ नृगयुर्लुब्धकः सन्नतेहृष्टावेनोसावागृह्णीतीति जनः
सर्वोप्यरौत ॥ चुक्रोश ॥ ४१ ॥ आर्ती ३ क्रीडास्थानेवालाम्यमृत्तिकामारयत् ॥ ४२ ॥ विचल्पहृष्टा ॥ ४३ ॥ दुर्मनस्तस्य
पुत्रनिदावाक्यान्माह प्रायेणानिविधिः प्रजाः येनैरप्यर्थितो ॥ तत्र रूपः कृतिनेरपयोः संभृतदुर्भरं धारयितम
न स्मात्तस्य उत्स्योहं मनात्यमलात्मन ॥ ४४ ॥ द्विपालयेपाचुपालिङ्गमादेयपाघसम ॥ ४५ ॥ सविप्रान्मनो
राजा गृहीतांजलिनोदनम ॥ प्रवक्ष्यामि यत्तस्यपुत्रः अस्तात्मा उदारधीः ॥ ४६ ॥ मातस्तस्य वने राज्ञी प्राप्य
वैपत्यसादये ॥ गर्भकालस्य पाद्वृत्ते ऊमारं स्वपुत्रः प्रजा ॥ ४७ ॥ सबालपत्रपुत्रो मातामहं नुन्नतः ॥ प्रय
मीषोद्रुवं मृत्युं तेनाभवदयामिक ॥ ४८ ॥ मृगयाजनमत्यमपूर्णपुर्वनगोचरः ॥ हतसायु मृगान्दो
नान्वेनौसाविमुरौजनः ॥ ४९ ॥ आर्ती ३ क्रीडतोवास्थानपस्यालपिकाकणः ॥ पुत्रस्य निरनुक्रोशाप्यमार
ममारयत ॥ ५० ॥ तं विचल्पाल्पपुत्रस्य मेनेनिमिषेनृप ॥ वदाशाप्ति ॥ ते कल्पो भृशामासीत्सदुर्मनाः
प्रायेणाभ्यर्थितो देवो ये प्रजा गृहमेधिनः ॥ कदपत्यमृतेदुःखं विदतिदुर्भरम ॥ ५३ ॥ यतः पापीयसी
कीर्तिरधर्मश्च महान्नृणाम ॥ सतो विरोधः सर्वेषां यत आयुर्नतः कः ॥ ५४ ॥ कस्तेप्रजापदेशावेमोहं
यत ॥ पंडितो बहुमन्येत यदर्थाः क्लेशदामहाः ॥ ५५ ॥ कदपत्यवरमन्ये सदपमाकुचापलात ॥ नि
विद्येत गृहान्मर्त्यो यस्तेशानिवहाग्रहः ॥ ५६ ॥ एवं तनिर्विण्णमनानृपो गृहान्निशीथे उत्थाय महो
दयोदयात ॥ अलब्धनिद्रानुपलक्षितानृभिर्हित्वा गतो वेसहतप्रसमाम ॥ ५७ ॥

३ मात्मनः

शाकंचदुःखं वेनविदेति ॥ ५३ ॥ सर्वेषां सर्वः सह आयुर्मानसीमया ॥ ५४ ॥ तप्रजापदेशं पुत्रनाममात्रमपिग्राम
मोहेनवंधनं ॥ यदर्थायत्रिमित्ताः क्लेशाः दुःखमवति ॥ ५५ ॥ इहानीनिर्वेदोनिर्वेदहेतुत्वेनकृतितमेपापस
मभिनेदतिकदपत्यमितिपुत्रापहातशोकानास्थानातंवरनेहेतुः ॥ निर्विद्येतेति तत्कृतः ॥ यस्यतः कदपत्यमा
गृहाः क्लेशानिवहाभवंति ॥ महतां मुदयानां विभूतीनामुदयोघस्मिन्नतस्मात्गृहाद्गतः ॥ यावेनसुतेस्मतो

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पृहाः क्लेशानिवहा भवंति ॥ महतां मुदयानां विभूतीनां मुदयोपक्रमे तस्मात् पृहाजनः यावेन सर्वे स्मतो

प्रजापतेर्हि तादयश्च विविक्षुः प्रमेषितवतः ॥ तस्ते च वसंतपिना पश्यपत्रितिहृ शंतेनाहूय पोति ॥ ८ ॥ स्वकुः सभर्तुर्विस्मवेनाशं प्रदर्शनमित्यर्थः ॥ ५९ ॥ इतिचतुर्थेत्रयोदशः ॥ ८ ॥ चतुर्दशेत पुत्रभयाद्दंगेगते द्विजे ॥ अभिषिक्तस्य वेनस्य राष्ट्रे वैयउच्यते दोमदर्शिनः दोमचिंतका ॥ पप्रसमाभूपतोपश्यतः ॥ ६ ॥ प्रमा

विज्ञायनिर्विद्यगतेपतिप्रजाः ॥ पुरोहिताभ्यस्तहृदुपादयः ॥ विविक्षुरुर्वीमतिशोककातरा यपानिपुंठपुरुः ॥ ऊर्ध्वागिनः ॥ ५० ॥ प्रलक्षयंतः पदवीप्रजापतेर्हतोद्यमाः ॥ प्रस्पपस्त्यत्यतेपुरीमृषी स्तमेतानभिवेद्यसास्त्रवोत्यवेदयस्योदवमतिस्त्रुवे ॥ ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेत्रयोदशः मैत्रेयः ॥ भृग्वादयस्तमुनयोलोकानांक्षेमदर्शिनः ॥ गार्हस्थ्यमतिवेनूणापश्यतः पप्रसाम्यता ॥ ५ ॥

वीरमातरमाहूयसुनीथाश्रुतवादिनः ॥ पुत्रस्य स्वस्यतेदेहमभिषिंचन्नतिभुवः ॥ ६ ॥ प्रजानृपस्य नगतेदेवमतस्यपुष्पाम्यत ॥ निर्विद्यमुर्दस्यवः संयः ॥ ७ ॥ सर्वेस्तुरेवातवः ॥ ८ ॥ सप्रास्तुपृपस्यानंतुब्रह्मो द्यविभूतिभिः ॥ प्रवमेनमहाभागाभवतः संभावितः स्वतः ॥ ९ ॥ एवंमदायउत्तिक्तोविवंशुशश्रव हिपः ॥ पर्यटनरण्यसास्यायकंपुर्यत्रवयोवयौ ॥ १० ॥ नयत्रस्यनमातंयब्रह्मोतयद्विजाक्वचित् ॥ एवंसवारयद्धर्मंमैत्रीयोक्षेमसर्वतः ॥ ११ ॥ नवसंतेत्रसुनयोऽवृत्तस्यविचक्षिते विमृष्यलोकय सनेकृपयोचुः समीक्षणाः ॥ १२ ॥ अहोअयतः प्राप्तलोकक्षेमनमहत ॥ दाहकाप्यभयतोदीप्तश्वतरु

रपालयोः ॥ ८

मायादीनामतमपिपाठांतरपुकृमाद्वाः संमतः ॥ ३ ॥ चौपालीनावभूवः ॥ ४ ॥ आहूयपृपस्यानं राजासनयनप्रष्टविभूतिभिलोकपालेस्वर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ ११४ ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ १२५ ॥ १२६ ॥ १२७ ॥ १२८ ॥ १२९ ॥ १३० ॥ १३१ ॥ १३२ ॥ १३३ ॥ १३४ ॥ १३५ ॥ १३६ ॥ १३७ ॥ १३८ ॥ १३९ ॥ १४० ॥ १४१ ॥ १४२ ॥ १४३ ॥ १४४ ॥ १४५ ॥ १४६ ॥ १४७ ॥ १४८ ॥ १४९ ॥ १५० ॥ १५१ ॥ १५२ ॥ १५३ ॥ १५४ ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ १५७ ॥ १५८ ॥ १५९ ॥ १६० ॥ १६१ ॥ १६२ ॥ १६३ ॥ १६४ ॥ १६५ ॥ १६६ ॥ १६७ ॥ १६८ ॥ १६९ ॥ १७० ॥ १७१ ॥ १७२ ॥ १७३ ॥ १७४ ॥ १७५ ॥ १७६ ॥ १७७ ॥ १७८ ॥ १७९ ॥ १८० ॥ १८१ ॥ १८२ ॥ १८३ ॥ १८४ ॥ १८५ ॥ १८६ ॥ १८७ ॥ १८८ ॥ १८९ ॥ १९० ॥ १९१ ॥ १९२ ॥ १९३ ॥ १९४ ॥ १९५ ॥ १९६ ॥ १९७ ॥ १९८ ॥ १९९ ॥ २०० ॥ २०१ ॥ २०२ ॥ २०३ ॥ २०४ ॥ २०५ ॥ २०६ ॥ २०७ ॥ २०८ ॥ २०९ ॥ २१० ॥ २११ ॥ २१२ ॥ २१३ ॥ २१४ ॥ २१५ ॥ २१६ ॥ २१७ ॥ २१८ ॥ २१९ ॥ २२० ॥ २२१ ॥ २२२ ॥ २२३ ॥ २२४ ॥ २२५ ॥ २२६ ॥ २२७ ॥ २२८ ॥ २२९ ॥ २३० ॥ २३१ ॥ २३२ ॥ २३३ ॥ २३४ ॥ २३५ ॥ २३६ ॥ २३७ ॥ २३८ ॥ २३९ ॥ २४० ॥ २४१ ॥ २४२ ॥ २४३ ॥ २४४ ॥ २४५ ॥ २४६ ॥ २४७ ॥ २४८ ॥ २४९ ॥ २५० ॥ २५१ ॥ २५२ ॥ २५३ ॥ २५४ ॥ २५५ ॥ २५६ ॥ २५७ ॥ २५८ ॥ २५९ ॥ २६० ॥ २६१ ॥ २६२ ॥ २६३ ॥ २६४ ॥ २६५ ॥ २६६ ॥ २६७ ॥ २६८ ॥ २६९ ॥ २७० ॥ २७१ ॥ २७२ ॥ २७३ ॥ २७४ ॥ २७५ ॥ २७६ ॥ २७७ ॥ २७८ ॥ २७९ ॥ २८० ॥ २८१ ॥ २८२ ॥ २८३ ॥ २८४ ॥ २८५ ॥ २८६ ॥ २८७ ॥ २८८ ॥ २८९ ॥ २९० ॥ २९१ ॥ २९२ ॥ २९३ ॥ २९४ ॥ २९५ ॥ २९६ ॥ २९७ ॥ २९८ ॥ २९९ ॥ ३०० ॥ ३०१ ॥ ३०२ ॥ ३०३ ॥ ३०४ ॥ ३०५ ॥ ३०६ ॥ ३०७ ॥ ३०८ ॥ ३०९ ॥ ३१० ॥ ३११ ॥ ३१२ ॥ ३१३ ॥ ३१४ ॥ ३१५ ॥ ३१६ ॥ ३१७ ॥ ३१८ ॥ ३१९ ॥ ३२० ॥ ३२१ ॥ ३२२ ॥ ३२३ ॥ ३२४ ॥ ३२५ ॥ ३२६ ॥ ३२७ ॥ ३२८ ॥ ३२९ ॥ ३३० ॥ ३३१ ॥ ३३२ ॥ ३३३ ॥ ३३४ ॥ ३३५ ॥ ३३६ ॥ ३३७ ॥ ३३८ ॥ ३३९ ॥ ३४० ॥ ३४१ ॥ ३४२ ॥ ३४३ ॥ ३४४ ॥ ३४५ ॥ ३४६ ॥ ३४७ ॥ ३४८ ॥ ३४९ ॥ ३५० ॥ ३५१ ॥ ३५२ ॥ ३५३ ॥ ३५४ ॥ ३५५ ॥ ३५६ ॥ ३५७ ॥ ३५८ ॥ ३५९ ॥ ३६० ॥ ३६१ ॥ ३६२ ॥ ३६३ ॥ ३६४ ॥ ३६५ ॥ ३६६ ॥ ३६७ ॥ ३६८ ॥ ३६९ ॥ ३७० ॥ ३७१ ॥ ३७२ ॥ ३७३ ॥ ३७४ ॥ ३७५ ॥ ३७६ ॥ ३७७ ॥ ३७८ ॥ ३७९ ॥ ३८० ॥ ३८१ ॥ ३८२ ॥ ३८३ ॥ ३८४ ॥ ३८५ ॥ ३८६ ॥ ३८७ ॥ ३८८ ॥ ३८९ ॥ ३९० ॥ ३९१ ॥ ३९२ ॥ ३९३ ॥ ३९४ ॥ ३९५ ॥ ३९६ ॥ ३९७ ॥ ३९८ ॥ ३९९ ॥ ४०० ॥ ४०१ ॥ ४०२ ॥ ४०३ ॥ ४०४ ॥ ४०५ ॥ ४०६ ॥ ४०७ ॥ ४०८ ॥ ४०९ ॥ ४१० ॥ ४११ ॥ ४१२ ॥ ४१३ ॥ ४१४ ॥ ४१५ ॥ ४१६ ॥ ४१७ ॥ ४१८ ॥ ४१९ ॥ ४२० ॥ ४२१ ॥ ४२२ ॥ ४२३ ॥ ४२४ ॥ ४२५ ॥ ४२६ ॥ ४२७ ॥ ४२८ ॥ ४२९ ॥ ४३० ॥ ४३१ ॥ ४३२ ॥ ४३३ ॥ ४३४ ॥ ४३५ ॥ ४३६ ॥ ४३७ ॥ ४३८ ॥ ४३९ ॥ ४४० ॥ ४४१ ॥ ४४२ ॥ ४४३ ॥ ४४४ ॥ ४४५ ॥ ४४६ ॥ ४४७ ॥ ४४८ ॥ ४४९ ॥ ४५० ॥ ४५१ ॥ ४५२ ॥ ४५३ ॥ ४५४ ॥ ४५५ ॥ ४५६ ॥ ४५७ ॥ ४५८ ॥ ४५९ ॥ ४६० ॥ ४६१ ॥ ४६२ ॥ ४६३ ॥ ४६४ ॥ ४६५ ॥ ४६६ ॥ ४६७ ॥ ४६८ ॥ ४६९ ॥ ४७० ॥ ४७१ ॥ ४७२ ॥ ४७३ ॥ ४७४ ॥ ४७५ ॥ ४७६ ॥ ४७७ ॥ ४७८ ॥ ४७९ ॥ ४८० ॥ ४८१ ॥ ४८२ ॥ ४८३ ॥ ४८४ ॥ ४८५ ॥ ४८६ ॥ ४८७ ॥ ४८८ ॥ ४८९ ॥ ४९० ॥ ४९१ ॥ ४९२ ॥ ४९३ ॥ ४९४ ॥ ४९५ ॥ ४९६ ॥ ४९७ ॥ ४९८ ॥ ४९९ ॥ ५०० ॥ ५०१ ॥ ५०२ ॥ ५०३ ॥ ५०४ ॥ ५०५ ॥ ५०६ ॥ ५०७ ॥ ५०८ ॥ ५०९ ॥ ५१० ॥ ५११ ॥ ५१२ ॥ ५१३ ॥ ५१४ ॥ ५१५ ॥ ५१६ ॥ ५१७ ॥ ५१८ ॥ ५१९ ॥ ५२० ॥ ५२१ ॥ ५२२ ॥ ५२३ ॥ ५२४ ॥ ५२५ ॥ ५२६ ॥ ५२७ ॥ ५२८ ॥ ५२९ ॥ ५३० ॥ ५३१ ॥ ५३२ ॥ ५३३ ॥ ५३४ ॥ ५३५ ॥ ५३६ ॥ ५३७ ॥ ५३८ ॥ ५३९ ॥ ५४० ॥ ५४१ ॥ ५४२ ॥ ५४३ ॥ ५४४ ॥ ५४५ ॥ ५४६ ॥ ५४७ ॥ ५४८ ॥ ५४९ ॥ ५५० ॥ ५५१ ॥ ५५२ ॥ ५५३ ॥ ५५४ ॥ ५५५ ॥ ५५६ ॥ ५५७ ॥ ५५८ ॥ ५५९ ॥ ५६० ॥ ५६१ ॥ ५६२ ॥ ५६३ ॥ ५६४ ॥ ५६५ ॥ ५६६ ॥ ५६७ ॥ ५६८ ॥ ५६९ ॥ ५७० ॥ ५७१ ॥ ५७२ ॥ ५७३ ॥ ५७४ ॥ ५७५ ॥ ५७६ ॥ ५७७ ॥ ५७८ ॥ ५७९ ॥ ५८० ॥ ५८१ ॥ ५८२ ॥ ५८३ ॥ ५८४ ॥ ५८५ ॥ ५८६ ॥ ५८७ ॥ ५८८ ॥ ५८९ ॥ ५९० ॥ ५९१ ॥ ५९२ ॥ ५९३ ॥ ५९४ ॥ ५९५ ॥ ५९६ ॥ ५९७ ॥ ५९८ ॥ ५९९ ॥ ६०० ॥ ६०१ ॥ ६०२ ॥ ६०३ ॥ ६०४ ॥ ६०५ ॥ ६०६ ॥ ६०७ ॥ ६०८ ॥ ६०९ ॥ ६१० ॥ ६११ ॥ ६१२ ॥ ६१३ ॥ ६१४ ॥ ६१५ ॥ ६१६ ॥ ६१७ ॥ ६१८ ॥ ६१९ ॥ ६२० ॥ ६२१ ॥ ६२२ ॥ ६२३ ॥ ६२४ ॥ ६२५ ॥ ६२६ ॥ ६२७ ॥ ६२८ ॥ ६२९ ॥ ६३० ॥ ६३१ ॥ ६३२ ॥ ६३३ ॥ ६३४ ॥ ६३५ ॥ ६३६ ॥ ६३७ ॥ ६३८ ॥ ६३९ ॥ ६४० ॥ ६४१ ॥ ६४२ ॥ ६४३ ॥ ६४४ ॥ ६४५ ॥ ६४६ ॥ ६४७ ॥ ६४८ ॥ ६४९ ॥ ६५० ॥ ६५१ ॥ ६५२ ॥ ६५३ ॥ ६५४ ॥ ६५५ ॥ ६५६ ॥ ६५७ ॥ ६५८ ॥ ६५९ ॥ ६६० ॥ ६६१ ॥ ६६२ ॥ ६६३ ॥ ६६४ ॥ ६६५ ॥ ६६६ ॥ ६६७ ॥ ६६८ ॥ ६६९ ॥ ६७० ॥ ६७१ ॥ ६७२ ॥ ६७३ ॥ ६७४ ॥ ६७५ ॥ ६७६ ॥ ६७७ ॥ ६७८ ॥ ६७९ ॥ ६८० ॥ ६८१ ॥ ६८२ ॥ ६८३ ॥ ६८४ ॥ ६८५ ॥ ६८६ ॥ ६८७ ॥ ६८८ ॥ ६८९ ॥ ६९० ॥ ६९१ ॥ ६९२ ॥ ६९३ ॥ ६९४ ॥ ६९५ ॥ ६९६ ॥ ६९७ ॥ ६९८ ॥ ६९९ ॥ ७०० ॥ ७०१ ॥ ७०२ ॥ ७०३ ॥ ७०४ ॥ ७०५ ॥ ७०६ ॥ ७०७ ॥ ७०८ ॥ ७०९ ॥ ७१० ॥ ७११ ॥ ७१२ ॥ ७१३ ॥ ७१४ ॥ ७१५ ॥ ७१६ ॥ ७१७ ॥ ७१८ ॥ ७१९ ॥ ७२० ॥ ७२१ ॥ ७२२ ॥ ७२३ ॥ ७२४ ॥ ७२५ ॥ ७२६ ॥ ७२७ ॥ ७२८ ॥ ७२९ ॥ ७३० ॥ ७३१ ॥ ७३२ ॥ ७३३ ॥ ७३४ ॥ ७३५ ॥ ७३६ ॥ ७३७ ॥ ७३८ ॥ ७३९ ॥ ७४० ॥ ७४१ ॥ ७४२ ॥ ७४३ ॥ ७४४ ॥ ७४५ ॥ ७४६ ॥ ७४७ ॥ ७४८ ॥ ७४९ ॥ ७५० ॥ ७५१ ॥ ७५२ ॥ ७५३ ॥ ७५४ ॥ ७५५ ॥ ७५६ ॥ ७५७ ॥ ७५८ ॥ ७५९ ॥ ७६० ॥ ७६१ ॥ ७६२ ॥ ७६३ ॥ ७६४ ॥ ७६५ ॥ ७६६ ॥ ७६७ ॥ ७६८ ॥ ७६९ ॥ ७७० ॥ ७७१ ॥ ७७२ ॥ ७७३ ॥ ७७४ ॥ ७७५ ॥ ७७६ ॥ ७७७ ॥ ७७८ ॥ ७७९ ॥ ७८० ॥ ७८१ ॥ ७८२ ॥ ७८३ ॥ ७८४ ॥ ७८५ ॥ ७८६ ॥ ७८७ ॥ ७८८ ॥ ७८९ ॥ ७९० ॥ ७९१ ॥ ७९२ ॥ ७९३ ॥ ७९४ ॥ ७९५ ॥ ७९६ ॥ ७९७ ॥ ७९८ ॥ ७९९ ॥ ८०० ॥ ८०१ ॥ ८०२ ॥ ८०३ ॥ ८०४ ॥ ८०५ ॥ ८०६ ॥ ८०७ ॥ ८०८ ॥ ८०९ ॥ ८१० ॥ ८११ ॥ ८१२ ॥ ८१३ ॥ ८१४ ॥ ८१५ ॥ ८१६ ॥ ८१७ ॥ ८१८ ॥ ८१९ ॥ ८२० ॥ ८२१ ॥ ८२२ ॥ ८२३ ॥ ८२४ ॥ ८२५ ॥ ८२६ ॥ ८२७ ॥ ८२८ ॥ ८२९ ॥ ८३० ॥ ८३१ ॥ ८३२ ॥ ८३३ ॥ ८३४ ॥ ८३५ ॥ ८३६ ॥ ८३७ ॥ ८३८ ॥ ८३९ ॥ ८४० ॥ ८४१ ॥ ८४२ ॥ ८४३ ॥ ८४४ ॥ ८४५ ॥ ८४६ ॥ ८४७ ॥ ८४८ ॥ ८४९ ॥ ८५० ॥ ८५१ ॥ ८५२ ॥ ८५३ ॥ ८५४ ॥ ८५५ ॥ ८५६ ॥ ८५७ ॥ ८५८ ॥ ८५९ ॥ ८६० ॥ ८६१ ॥ ८६२ ॥ ८६३ ॥ ८६४ ॥ ८६५ ॥ ८६६ ॥ ८६७ ॥ ८६८ ॥ ८६९ ॥ ८७० ॥ ८७१ ॥ ८७२ ॥ ८७३ ॥ ८७४ ॥ ८७५ ॥ ८७६ ॥ ८७७ ॥ ८७८ ॥ ८७९ ॥ ८८० ॥ ८८१ ॥ ८८२ ॥ ८८३ ॥ ८८४ ॥ ८८५ ॥ ८८६ ॥ ८८७ ॥ ८८८ ॥ ८८९ ॥ ८९० ॥ ८९१ ॥ ८९२ ॥ ८९३ ॥ ८९४ ॥ ८९५ ॥ ८९६ ॥ ८९७ ॥ ८९८ ॥ ८९९ ॥ ९०० ॥ ९०१ ॥ ९०२ ॥ ९०३ ॥ ९०४ ॥ ९०५ ॥ ९०६ ॥ ९०७ ॥ ९०८ ॥ ९०९ ॥ ९१० ॥ ९११ ॥ ९१२ ॥ ९१३ ॥ ९१४ ॥ ९१५ ॥ ९१६ ॥ ९१७ ॥ ९१८ ॥ ९१९ ॥ ९२० ॥ ९२१ ॥ ९२२ ॥ ९२३ ॥ ९२४ ॥ ९२५ ॥ ९२६ ॥ ९२७ ॥ ९२८ ॥ ९२९ ॥ ९३० ॥ ९३१ ॥ ९३२ ॥ ९३३ ॥ ९३४ ॥ ९३५ ॥ ९३६ ॥ ९३७ ॥ ९३८ ॥ ९३९ ॥ ९४० ॥ ९४१ ॥ ९४२ ॥ ९४३ ॥ ९४४ ॥ ९४५ ॥ ९४६ ॥ ९४७ ॥ ९४८ ॥ ९४९ ॥ ९५० ॥ ९५१ ॥ ९५२ ॥ ९५३ ॥ ९५४ ॥ ९५५ ॥ ९५६ ॥ ९५७ ॥ ९५८ ॥ ९५९ ॥ ९६० ॥ ९६१ ॥ ९६२ ॥ ९६३ ॥ ९६४ ॥ ९६५ ॥ ९६६ ॥ ९६७ ॥ ९६८ ॥ ९६९ ॥ ९७० ॥ ९७१ ॥ ९७२ ॥ ९७३ ॥ ९७४ ॥ ९७५ ॥ ९७६ ॥ ९७७ ॥ ९७८ ॥ ९७९ ॥ ९८० ॥ ९८१ ॥ ९८२ ॥ ९८३ ॥ ९८४ ॥ ९८५ ॥ ९८६ ॥ ९८७ ॥ ९८८ ॥ ९८९ ॥ ९९० ॥ ९९१ ॥ ९९२ ॥ ९९३ ॥ ९९४ ॥ ९९५ ॥ ९९६ ॥ ९९७ ॥ ९९८ ॥ ९९९ ॥ १००० ॥ १००१ ॥ १००२ ॥ १००३ ॥ १००४ ॥ १००५ ॥ १००६ ॥ १००७ ॥ १००८ ॥ १००९ ॥ १०१० ॥ १०११ ॥ १०१२ ॥ १०१३ ॥ १०१४ ॥ १०१५ ॥ १०१६ ॥ १०१७ ॥ १०१८ ॥ १०१९ ॥ १०२० ॥ १०२१ ॥ १०२२ ॥ १०२३ ॥ १०२४ ॥ १०२५ ॥ १०२६ ॥ १०२७ ॥ १०२८ ॥ १०२९ ॥ १०३० ॥ १०३१ ॥ १०३२ ॥ १०३३ ॥ १०३४ ॥ १०३५ ॥ १०३६ ॥ १०३७ ॥ १०३८ ॥ १०३९ ॥ १०४० ॥ १०४१ ॥ १०४२ ॥ १०४३ ॥ १०४४ ॥ १०४५ ॥ १०४६ ॥ १०४७ ॥ १०४८ ॥ १०४९ ॥ १०५० ॥ १०५१ ॥ १०५२ ॥ १०५३ ॥ १०५४ ॥ १०५५ ॥ १०५६ ॥ १०५७ ॥ १०५८ ॥ १०५९ ॥ १०६० ॥ १०६१ ॥ १०६२ ॥ १०६३ ॥ १०६४ ॥ १०६५ ॥ १०६६ ॥ १०६७ ॥ १०६८ ॥ १०६९ ॥ १०७० ॥ १०७१ ॥ १०७२ ॥ १०७३ ॥ १०७४ ॥ १०७५ ॥ १०७६ ॥ १०७७ ॥ १०७८ ॥ १०७९ ॥ १०८० ॥ १०८१ ॥ १०८२ ॥ १०८३ ॥ १०८४ ॥ १०८५ ॥ १०८६ ॥ १०८७ ॥ १०८८ ॥ १०८९ ॥ १०९० ॥ १०९१ ॥ १०९२ ॥ १०९३ ॥ १०९४ ॥ १०९५ ॥ १०९६ ॥ १०९७ ॥ १०९८ ॥ १०९९ ॥ ११०० ॥ ११०१ ॥ ११०२ ॥ ११०३ ॥ ११०४ ॥ ११०५ ॥ ११०६ ॥ ११०७ ॥ ११०८ ॥ ११०९ ॥ १११० ॥ ११११ ॥ १११२ ॥ ११११ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तदेवाहुः प्रजानां भयादिति अतदर्हणाः ॥ तस्मात्तद्दः ॥ ५ ॥ अस्माकमप्यनिष्टं जातमित्याहुः ॥ अहेर्यथा पयः
पोषकस्याप्यनर्थं बिभर्ति पुत्रमिति तदेवाहुः वनइति निरूपितः नियुक्तोऽस्माभिः ॥ ॥ सांप्रतमुपपत्तिभिः प्रार्थ
यिष्यामः तस्मात्पाप्मकं सस्य तस्मात्तस्य तत्कस्य शरीरं तत् ॥ तत्तातकर्तविद्भिः ॥ ॥ मुष्टो मस्मुर्यथा सा

प्रजानां भयादेवं कृतो राजा तदर्हणाः ॥ ततोऽप्यासीद्भयं तस्य कस्मात्स्वस्तिर्देहिनां ॥ ॥ अहेरिव
पयः पोषः पोषकस्याप्यनर्थभृत् ॥ वनः प्रकृत्यैव खलः स्वनीर्थं भेजिसंभवः ॥ ॥ निरूपितः प्रजापा
लः ॥ सनियोऽसति वै प्रजाः ॥ तस्मादपि सांप्रतमेषां नास्माकं पाप्मकं सुपोत्तं ॥ यद्विद्वद्भिरसद्भूतो वे
नोऽस्माभिः कृतो नृपः ॥ ॥ सांप्रतो यदि नो वाक्यं न गृह्णीयात्स्वधर्मकृत् ॥ लोकधिक्कारसंदग्धं दहि
ष्यामः स्वतेजसा ॥ ॥ एवमध्यवसायैनं मुनयो गूढमन्यवः ॥ उपजग्मुश्च तेनैव सांत्वयितार्थसाम
भिः ॥ ॥ मुनयो ऊचुः ॥ नृपवर्य निबोधैतद्यत्ते विज्ञापयामहे ॥ आयुः श्रीर्विपुलं कीर्तिं लोकतत्त्वानि वि
वर्धनि ॥ ॥ धर्मेणाचरितः पुंसां वाङ्मनःकायबुद्धिभिः ॥ लोकानिहामुष्मिंश्च तपश्चाप्यनुतप्यसे ॥
॥ ॥ सतेसाविनशोह्यीश प्रजानां क्षेमलक्षणः ॥ यस्मिन्नविनष्टे नृपतिरैश्वर्यादवरोहति ॥ ॥ राजन्नसाधु
धृमाद्भ्यः चौरादिभ्यः प्रजानृपः ॥ रक्षन्यथाबलि गृह्णन्नैहिकेनैव मोदते ॥ ॥ यस्मिन्राष्ट्रे पुरे चैव
भगवान्मनुरुक्तवान् ॥ ॥ उच्यते सेनयर्मेण जनैर्वर्णाश्रमात्मकः ॥ ॥ तस्मिन्राजे महाराज भगवान्भूत
भावनः परितुष्यति विश्वात्मा तुष्टेनिह न संशयः ॥ ॥ तस्मिंस्तुष्टे किमप्राप्यं जगतामीश्वरेश्व
रे लोकाः सपालास्तस्मै हरंति बलिमादृताः ॥ ॥ तं सर्वलोकामरयज्ञसेतुं त्रयीमयं द्रव्यमयं तपो

भिः प्रियोक्तिभिः ॥ ॥ निष्क्रमाणमानमन्यं मा विशेत्तमनुविनश्यतः ॥ ॥ असाधुवोऽयं प्रजाभ्यः तेभ्यः पश्चाप
याशास्त्रे ॥ ॥ सर्वे लोकाश्च तत्पापकाम्यतां प्रजां गृह्णाति यच्छति तथा तेविचित्रैर्द्रव्यतादिभिः भवा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

युक्तद्विषये तद्देशोद्भवैः कलाग्रशाः सराः तेषां सुराणां हेलनमवज्ञा ॥२२॥ वाल्मिशाग्रशाः वृत्तिदं ग्रन्थादिप्रदं
मांहिना ॥२३॥ भूर्तस्तेहो विद्वरोयेषां ॥२४॥२५॥ देहे भवंति नृपते ॥ प्रतो नृपतिरेव स्वरः ॥ उक्तवेतदशा इति भावः ॥२६॥ व
लिंचकारादिकं अग्रभुक्प्राशाध्यः ॥२७॥२८॥ तेनासतहृताः भग्नायांयाज्ञायां ॥३०॥३१॥ परिचद्दीतविनिंदेत अप्रभवेन

यतेन युक्तद्विषये द्विजातिभिर्विनायमानेन सुराः कलाग्रशाः स्निग्धाः सुतप्ताः प्रदिशंति वांछितं तद्देलनं
नार्हसि वीरस्वेषितम् ॥२१॥ वेन उवाच ॥ वाल्मिशावतमूर्खवाग्रधर्मेयमर्मज्ञानिनः ॥ ये वृत्तिदं पतिं हि ब्राह्मणं
प्रतिमुपासते ॥२२॥ अवजानंतमीमूढ्ढ नृपद्रुपिपासीश्वरम् ॥ नावबिंदंति ते भद्रमिहलोके परत्रच ॥२३॥
कोयं तु पुरुषो नाम यत्रवो भक्तिरीदृशी ॥ मर्तस्तेहो विद्वरोयेषां यस्याज्ञायां क्रियोषिताम् ॥२४॥ विष्णुर्विरंचोगि
रिशः इंद्रोवापूर्वजोरविः ॥ यदीत्थं पूजनं सोमः क्षिप्तिं रक्षिरपापति ॥२५॥ एतेचान्येचविबुधाः प्रभवोव
रशापयोः ॥ देहे भवंति नृपते ॥ सर्वदेवमयोनृपः ॥२६॥ तस्मान्मां कर्मभिर्विप्राय तंगतमसुराः ॥ वा
लिंचमांसं हुतमोत्स्वकोयुक्तपुरान् ॥२७॥ तेत्रेयः इत्यविपर्ययमतिः ॥ पापीयानुत्पथं गतः ॥ अनुनी
यमानस्तयाज्ञानचक्रे भृशंमंगलः ॥२८॥ इतितेवचकृताकृतनिर्द्विजापितमानिना ॥ भग्नायांभग्नयाज्ञा
यातस्मेविदवभूकुप्तः ॥२९॥ दम्पतानुत्पथामेषपापंपकृतिदारुणः ॥ जीवनजगदशावाशुकरुतेभस्म
साद्भवम् ॥३०॥ वाहंतर्मस्कृतोनवदेवकस्मते ॥ योषियज्ञपतिंविप्रमविनिंदेत्तपत्रपः ॥३१॥ कोवेतपरिच
दीतवेनमेकमेतपुरुषम् ॥ प्रागाईदुगमे चर्यं यदनुग्रहभाजनं ॥३२॥ इत्यवसिताहंतमृषयोवृत्त
मम्भवः ॥ निजन्नुकैकृतैर्वेनहतमुद्धृतविदया ॥३३॥ ऋषिभिः स्वाश्रमपदगतेपुत्रकलेवरम् ॥ सुनीथा
पालयामास विद्यायोगेनशोचती ॥ एकदाक्षनयंतेतुसरस्वत्यांसिलाशुचाः ॥ कृतास्नानाःसलिले

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तदाऽसातानीत्यभवोभद्रं भवेदिति ॥ ३ ॥ एवं नृपेऽकृतवति तदा भावतो चौराणां भूरिः पांसुः समुत्थितः ३८
तस्मादाते पालोवा स्य धनं लुप्तं तेषां सर्वेषां चोपद्रवमाजाय ॥ २ ॥ तया चोरप्राय मराजकं हीनसत्वजनपदमाजाय
शक्ता अप्यवारणे दोषदर्शिनोपि जना ॥ ते पेतुर्लोकानां बाधयन्ति मन्वयः ॥ ४ ॥ राज्ञा लोकत्रियाणां अवारणे दो
षदर्शितं किं वक्तव्यं समर्थानपि शान्तेपि प्राणिपीडयन्ति यतो मम सुपुत्रको भवेत्तर्हि तस्यापि प्रलतपः संवृत्ति ५
अतउपेक्षादोषपरिहाराय नागस्य तस्यादिविनिश्चिय मम हीपेक्षकं तत्र सामम पुरित्यवयः संस्थातेनाशागतं या
वीक्षोपि तान्मद्दोषाणां तानाहुर्लोकाभयंकारान ॥ अप्यकाद्दमनाद्याद्दस्युभ्यानभवेद्भयः ॥ ३ ॥ एवं भूशातक्र
षयोयावतां सर्वतोदिशम पांसुः समुत्थितो भूरिः चौराणां मल्लपताम ॥ ३ ॥ तदुपद्रवमाजाय लोकस्य
वसलुपताम ॥ भर्तुर्युपरतेतस्मिन्नुपोग्यबलिया सताम ३ ॥ चौरप्रायं तनपदं हीनसत्वमराजकम लो
कान्नावारयन्शक्तानपि दोषदर्शिनः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाः समरुक्ताशातोदीनानां समुपेक्षकाः ॥ स्ववत्तब्रह्म
तस्यापि मित्रभंडात्मयोयथा ॥ ५ ॥ नागस्य वशो राजर्षेरपि स्थातुमर्हति ॥ अमोघवीर्याहि नृपावपास्मि
केषां वाश्रया ॥ ६ ॥ विनिश्चित्यैवमृषयो विपन्नस्य महीपतेः ॥ समंपुत्रं तरसातत्रासीकाहुकोनरः ॥ ५
काकवृत्तिलोतिक्रूरो गोकुलवाहुमहासुरः ॥ दस्यपाक्रिस्वनासायो रक्तोहत्वा समुर्धनः ॥ ६ ॥ ततस्तेव
वतेदीनकिं करोमीति वादिनम ॥ निषीदेत्यब्रवीत्तानसनिषादस्ततोभवत ॥ ७ ॥ तस्यं वपापाक्तेनेषादागिरि
कानन गोचरः ॥ येनाहतस्तायमानोवेनकाल्पपुत्रकाम ॥ ८ ॥ ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थे चतुर्दशोध्याय
मैत्रेयः ॥ अथतस्य पुनर्विप्रपुत्रस्य महीपतेः ॥ बाहुभ्यां मथ्यमानाभ्यां मिथुनं समपद्यत ॥ तंदृष्ट्वामिथु
नंजातमृषयोबालवादिनः ॥ ऊचुः परस्परं हृष्टाविदितभगवत्कलाः ॥ २
दाऽमृषय एवं लुप्तं काकावारयन ॥ कष्टभूताहुकारेवं वनं निवारयितुं शक्ता अपि तत्किं तस्मिन्निवारणे तस्मा
रणादिदोषादर्शितः नचास्तत्र चौरोपद्रुतहीनापेक्षायां तपहानिप्रसंगात ॥ नचास्य तन्निवारकराजानमकुर्वन्नु
गवंशाछेदस्यानर्हत्वात ॥ अतोवेनस्यैव देवमंथनमिति योऽयं बाहुकोमतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ गिरिः कानने चगोचरप्राप्त
योनतपुत्रादिवेशोयेषां ते तत्रहेतवः येनाकारणेनासावहूरत ॥ ततस्तस्य वंशः तथाभूतः ॥ ८ ॥ इति चतुर्थे चतुर्दशः त

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

किमुवुपित्स ग्राह ॥ इति ॥

किमुवाच मैत्रेय उवाच ४

कि मृषुरित्यत आह ॥ पश्यतीति चतुर्भिः लक्ष्म्याः संभूतिः कलाः ३ अत्रयः पुमान् सन् महाराजो भविष्यति भस
दृतीशोभनदृतवतीगुणानां भूषणानां च भूषणं तृणा प्रवरुधती भर्तृत्वेन भजन्ती भविष्यती ॥ ५ ॥ अत्र हेतुः पश्य
तिलोकस्य रिरक्षया सः स्त्रियः प्रसरसो नृपं प्रतिस्म ॥ ६ ॥ ८ ॥ देवैः सहासुरगणा गतवेमस्य पृथोः चिक्रेरेण्या

ऋषय ऊचुः ॥ पश्य विश्वो भगवतः कलाभजनपालिनी ॥ इयं च लक्ष्म्याः संभूतिः पुरुषस्यानपायिनी
एष वै प्रथमो राजा पुमान् पृथुरितीरितः यशः पृथु नाम महाराजो भविष्यति पृथुश्रवाः ॥ ४ ॥ इयं च देवी स
दृतीगुणभूषणभूषणा ॥ अविनाशमदरारोहा पृथुमेवावरुंधती ॥ ५ ॥ एषा साक्षाद्धरेरेषा जाता लोक
रिरक्षया ॥ इयं च तत्परा हि श्रीरनपायिनी ॥ ६ ॥ एवं संतिस्म ते विप्राणयर्वप्रवरा नृपः समुद्रः सम
नोयाराः क्षिप्ता नृपं प्रतिस्त्रियः स्त्रियः ॥ ७ ॥ यावन्तो मृगयानेष्टा उडुभ्यो दिव ॥ तत्र सर्व उपाजग्मुर्द
वर्षिपितृगणा गणाः ८ ब्रह्मा जगाम कैलासः सहासुरगणैस्ततः ॥ वेमस्य दक्षिणे हस्ते दक्षिणे चक्रिणा गदा भृ
तः ॥ ९ ॥ पादयोरर्पितं चक्रे वेमेन्द्रैः कलाभ्यः ॥ यस्य प्रक्षिप्तं चक्रं यात्रायां सपुरःसरम् ॥ १० ॥ त
स्याभिषेकं प्रारब्धं ब्राह्मणैर्जलवारिभिः ॥ अभिषिञ्चन्ति कामस्मा आजह्रुः सर्वतोजनाः ॥ ११ ॥ सरित्स
मुद्रा गिरयो नागा गावः खगमृगाः ॥ औषधयः सर्वभूतानि समाजह्रुरुपायनम् ॥ १२ ॥ सोभिषिक्तो महा
राजस्रग्वासाः साध्वलंकृतः ॥ पत्न्या च विशदालंकृतया श्रीरिवापरा ॥ १३ ॥ तस्मै जह्रुः पयो दोहं
हविष्यं वीरुधस्तदा ॥ वरुणः सलिलस्रावं छत्रं जग्राह पार्थिवम् ॥ १४ ॥ वायुश्चामरे जग्राह यज्ञे धर्मः को
र्तिमयीं स्रजम् ॥ इंद्रः किरीटमुकुटं उपेयमं च धर्मः ॥ १५ ॥

तकंबके ॥ ४ ॥ प्रतिहतेरेखोनेरभिन्नं चक्रं यस्य चिक्रे यस्मे चरांशः ॥ १० ॥ अभिषिञ्चन्ति कान्तिं अभिषेकस्ता
भूनानि ॥ ११ ॥ हविष्यं वीरुधस्तस्मै सलिलस्य स्रावो यस्मात् ॥ १४ ॥ द्विपालायजने ॥ १५ ॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ब्रह्ममयं वेदमयं धर्मकवचं ॥ तत्पत्नी श्रीयं संपदं ॥ ६ ॥ दृष्टा चंद्रकाशा ॥ विद्युत्कोशेयस्तत्र सिंहवृषा
तच्चर्मनृपाश्रयप्रतिसंदरम् ॥ ७ ॥ प्रजस्य गोमृगाश्वप्रतिसिंतवापं योगमयो पादशास्य शीमात्रणाभीत
दृशाप्राप्तकर्मे ॥ ८ ॥ नाथाटिकोपालखेचराः प्रात्मतस्य अवे ॥ ९ ॥ तस्य लोकस्तुतियिता ॥ १० ॥ लावकाकस्तोत्रम
दितालभिप्रेत्य ज्ञाता ११ लोकेस्य पुण्यगुणस्य सतामेकमुक्तिः स्यात्प्रधनाकिमाप्रयोमेक्तवोपुज्यतांप्रतोवागिरि

ब्रह्माब्रह्ममयं वर्मभारती हारमुत्तमम् ॥ हरिः सुदर्शनं चक्रं तत्पत्नीं याद्ततोप्रियम् ॥ ६ ॥ दृष्टाचंद्रम
सिरुद्रः प्रातचंद्रं तथांबिका ॥ सोमोऽमृतमयान्नाम्नि घृतपूर्णप्रयंरथे ॥ ७ ॥ प्रतिराजगवांचापं सूर्यीर
श्मिमयातिमृत ॥ भूः पादुके योगमयौ द्यौः पुष्पवोत्तमवद्रुम ॥ ८ ॥ नाथं मृगीनवादित्रमंतर्यानंचवेच
राः ॥ ऋषयश्चाशिषः सत्याः समुद्रः शांवमात्मजम् ॥ ९ ॥ सिद्धयः पवुतानयाऽप्यवीर्यमहात्मनः ॥ मृ
तोप्यमागयोवंदीतेस्तोत्रमुपतस्थिये ॥ १० ॥ स्तावकोलानभिप्रेत्य पुष्पवैत्यः प्रसापवाद मेचनिर्हीदया
वाचाप्रहसन्निदमब्रवीत ॥ ११ ॥ पुष्पुरुवाच ॥ भोमृतहिमयोमयंवदिलोके एकमात्मगुणस्य मेस्या
त् ॥ किमाप्रयोमेक्तवुपयोत्पतामामयमूवनितयोगिरोवः ॥ १२ ॥ तस्मात्परोक्षेस्मडुपप्रकृतास
लंकरिष्यथ स्तोत्रमपीयवाचः ॥ सत्सत्तमश्लोकगुणानुवादेनुगुम्पितनः स्तवयतिसभ्याः ॥ १३ ॥

पुत्रामयिवितथाभाभूवन ॥ यहालोकेप्रधनाप्रस्मद्गुणास्यमेकामाश्रयः स्तवः स्यात्प्रतपयक्रियमाणः
स्तवः मेमदत्यस्य वोत्पतीनतुमयितथाभिमतरिमर्थः ॥ ११ ॥ तस्मात्परोक्षेकालातरे स्मृष्टेषु गुणेषु सत्प्रस्ता
कमुपप्रकृतानियशांसि प्रतिस्तोत्रमलमतयंथकरिष्यथ ॥ हे ऋषीयवाचः ॥ मथरागिरिः सभ्याः परितोवयंस्ता
मेवस्तमश्रतिचेतचारु ॥ उत्तमश्लोकस्य गुणानुवादेकार्यमतिजगुम्पितमत्रीवीत्र ॥ ८
नः स्तावयंति ॥ १३ ॥ राम ॥ ॥
॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नः श्लाघयंति ॥ २३ ॥ राम ॥ ॥

ननु संभावितैरेव गुणैरात्मानं जनः श्लाघयतीति चेन्नाह महतां गुणानात्मनि संपादयितुं शक्तः शक्तोपि
प्रसतोपि गुणानसंभावनामात्रेण कः श्लाघयतीत्यर्थः प्राप्तावेव सतोपि कः श्लाघयते स्वतएव प्रख्यातिसिद्धे ॥
प्रसस्तमिथ्यास्तुतिश्लोचीमदश्चाह नश्चेति यद्यपि शास्त्राभ्यासादिकमकरिष्यत तत्र्यस्यते विद्यादयो गुणा
भविष्यंतीति क्रियातिपत्तावपि फलयोजनानामवहासेन वेद ॥ २४ ॥ किंच प्रभवोपि विश्रुता अपि क्षीमंतो नु गुप्तंति
वेति दृष्टांते यथा चेति स्तुतौ क्रियाश्लाघायां यदि गर्हितेषु श्लाघावधादिषु स्तुनिंदति न याउचिता मपि स्तुतिं न
सहंत इत्यर्थः २५ मरीमसिरिति दीर्घमार्षं भवितव्यमानमायेति दैवाः ॥ वरिष्ठैः कर्मभिर्विहिता इत्यर्थः ॥ २६ ॥

महद्गुणानात्मनि कर्तुमीशः ॥ कः श्लाघकैः श्लाघयते स्वतोपि ॥ नित्यं भविष्यंतिति विफलयोजनाव
हासमतिर्न वेद ॥ २४ ॥ प्रभवोप्यात्मनः क्षोणं नु गुप्तंति विश्रुताः ॥ क्षीमंतः परमोदाराः पौरुषवाविग
र्हितं ॥ २५ ॥ वयं तविदितालोकैस्तथापि दरीमभिः ॥ कर्मभिः कृष्णमात्मानं गायेयाम बालवत्
२६ ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थे पूर्वे चरित्रे पंचदशोध्यायः ॥ ५ ॥ मैत्रेयः इति ब्रुवाणं नृपतिं गायकाम
नि चोदिताः ॥ तद्भूत्वा तुमनसः प्रहसन्नमृतं वचः ॥ ४ ॥ बालवयं तेमहिमानं वदामो देवर्षिवर्यवचनात्
रमाधवा वेनागजातस्य च पौरुषाणि ते वाच्यस्य तेनाम्नि विवृद्धिः ॥ ५ ॥ प्रथापुत्रप्रवरः पृथोर्हृ
दः कथया

तनौ स्वदेहे लोकपालानां तनूर्मूर्तीः काले काले बिभर्ति यथाभंगं पालनपोषणानुरंजनादिकार्यानुसारेण
यज्ञादिप्रवर्तनेन सर्वार्थसाधितं वृष्टयादिलक्षणं मूलं कारितं भवति तथा ॥५॥ सूर्यादितनुधारणमेवाह ॥ अष्टभिः व
सुधनं करादानकाले आदत्ते ऽर्थितादिकालेषु च चनिच ॥ अष्टभ्यामान्सूर्यो यथा रसं जलमादत्ते विमुंचति च
वर्षासु तद्वत् ॥६॥ मस्तनेषादेनाद्यामृतो अथो तीनां भूतानां मनिक्रं संहिष्यते ॥ हिते दीप्ते सर्वं संहरेन्सावृत्तिय
थास्तिस्तथा ॥७॥ देवे प्रवर्षति पिष्टकृच्छ्रगताः प्रजाः स्वस्तनीः स्वयं वृष्टिकृतां रक्षिष्यति अत्र हेतुः प्रभो नरदेव

एष धर्मभृतां श्रेष्ठो लोकं धर्मेऽनुवर्तयन् ॥ गोप्ता च धर्मसेतूनां शास्ता तत्परिपंथिनां ॥८॥ एष वै लोकपा
लानां विभर्ति एकस्तनौ तनूः ॥ काले काले यथाभागं लोकयोरुभयोर्हितः ॥९॥ स कालेऽर्थादत्ते का
लेचार्थे विमुंचति ॥ समः सर्वेषु भूतेषु प्रतपन्सूर्यवद्विभुः ॥ नैतिलाभक्रमं वेत्ति उपर्याक्रमतामपि
भूतानां कृच्छ्राः ॥ सा अदातानां नाद्यतिनृप्तिमान् ॥१०॥ देवे वर्षति सौदेवो नरदेवं वपुर्हरिः कृच्छ्रप्राणाः
प्रजाश्चैव रक्षिष्यन्ति जनमेजय ॥ ११ ॥ एष्यायं यमसौ लोकं वदनामृतमूर्तिना मानुषागां वलोकेन
विशदस्मितचारुणा ॥१२॥ प्रयक्तवर्त्मपतिगूढकार्यगंभीरकोयाऽउपगुप्तचित्तः प्रवेतमाहात्म्य
गुणैः कथामापृच्छुः प्रचेतास्ह वसंवृतात्मा ॥१३॥

पुः श्रीहरिरिति ॥ एष वदनमेवामृतमूर्तिस्तेन दृष्टेन सानुरागावलोकेन यस्मिन्विशदस्मितेन चारुणा अत्र
कश्चित्तद्वर्त्मानमसामीप्यवर्त्मानं वक्ति भूतनिर्देशस्य आर्षत्वात्यो भूतवच्चेति द्रष्टव्यः ॥१२॥ तमयक्तवर्त्मप्रवे
शनिर्गमायो मर्यादा यस्य तं गूढं निष्पन्नं ॥ पूर्वं अविज्ञातं कार्यं यस्य ॥ तच्च कार्यं गंभीरं किमर्थमेवं तत्कृतमि
त्यस्यैरज्ञातमभिप्रायं विधत्ते इति तथा उपगुप्तस्वरक्षितेति संवृत्तामेयात्मा मूर्तिः ॥ समद्रचरत्तेन वरुणास्य
एते गुणा द्रष्टव्याः ॥१३॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उपासदः शत्रोर्मनसापि प्राप्तुमशक्याः ॥ दुर्विषहः ॥ शत्रोः सोढुमशक्याः ॥ विदूरवर्तिनो रुषेणाभिभवितुमशक्याः
वनपवारणात्तस्मादुत्थितः ॥ ५ ॥ चारणैर्गुप्तलिंगैः पश्यन्नपि सः पितृनिद्रादीनुदासीनपववर्तिष्यते यथा देह
नामध्यक्षोऽधिकृतप्राणभृतो वायुः ॥ सूत्रात्मा तद्वत् ॥ ६ ॥ आत्मद्विषामस्तमितसुतग्रहणात्मजसामर्थ्यं यमं
पथे यमस्य वृत्तिस्थितः ॥ ७ ॥ चक्रं प्राज्ञासेनावारणस्य वाचक्रमानसाचलमभिवाप्तप्रवर्तते ॥ किं पर्वतमित्य

उपासयेदुर्विषहं प्रासन्नोऽपि विदूरवत् नैवाभिभवितुं शक्यो विनोरगपतिस्तोत्रलः ॥ ५ ॥ अतर्वहिश्चभूता
नां पश्यन्कर्माणि चारणैः ॥ उदासीनवदाप्यक्षो वायुरात्मेव देहिनाम् ॥ ६ ॥ नादेष्टुं दण्डयतेऽघ्नन्तमाद्वि
षामपि ॥ दण्डयत्यात्मभिदं दुर्यमं पथि स्थितः ॥ ७ ॥ अस्याप्रतिहतं चक्रं प्रज्ञासेनामानसाचलात् ॥ वर्तते भ
गवान्कर्ता यावन्नपतिगोगणः ॥ ८ ॥ राजर्षिवर्यश्लोकस्य यस्य सत्त्वविवेचितैः ॥ प्रजा भुमाहुराजानं मनो
रञ्जनकैः प्रजाः ॥ ९ ॥ दृढव्रतः सत्यसंधो ब्रह्मण्यो वृद्धसेवकः ॥ शरण्यः सर्वभूतानां मानदो दीनवत्स
लः ॥ १० ॥ मातृभक्तिः परस्त्रीषु पत्न्यां मय्यात्मनः ॥ प्रजासु पितृवत्स्निग्धः किंकरोऽस्मद्वादिनाम् ॥ ११ ॥
देहिनामात्मवत्तेषु सुहृदानंदवर्धनः ॥ मुक्तसंगस्य संगोऽयं दृष्टो वो विरसो यथा ॥ १२ ॥ एष वो भ्राता महा
वीरो गृहमेधीयमोजसोपयः ॥ समाकरिष्यते चेमं पश्यतो वो ममाग्रजः ॥ १३ ॥ अयं तु साक्षाद्भगवांस्त्र्यधी
शः ॥ कूटस्थ आत्मा कलया वतीर्णः ॥ यस्मिन्नविद्यारचितं निरर्थकं पश्यन्ति नानात्वमपि प्रतीतम्

नाद्रः ॥ अर्कोऽग्निमगणो वर्षं वर्तयति तावत् ॥ ५ ॥ यं यस्मादुद्वेजयति प्रियं वा यस्मात् ॥ मनोरञ्जनैर्हृतभिरमं
राजानमाहुः ॥ मनोरंजनकैरिति चेष्टितविशेषणं वा ॥ ६ ॥ मातरि भक्तिर्यस्य जनं यस्यात्मनो देहस्यार्थस्वपत्न्यां प्री
तिमान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ अयं तिलिं तु शब्देन निरुपमत्वं दर्शयति कोशाद्यात्मानमाहुः ॥ यस्मिन्नतीतमपि नानात्वमर्थशू

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री भाव ती ५५

प्राउदयाद्रेस्तत्पर्वतं गोप्ता गोप्ता [illegible] ॥२२॥ प्रमेतथा प्रदक्षिणं कुर्वतिमेसुतेजा
संपति ॥ अस्य यशउद्धरंउत्सउदाहरमः कीर्तयेम ॥२४॥ इंद्रवाटीविभिंदन ॥२३॥ लांगूलमुन्नमयथामृगेंद्रः
रति ॥ पर्वविस्मूर्तयत्र ॥२४॥ यत्रप्राडुरभारभाविप्राडभूताकर्मकर्णविणि ॥ तत्राहाधीत ॥२५॥ विश्रुतविक्रमाय

अयंभवोर्मउलसोदयाद्रेर्गौमैकवीरोनरदेवनाथः ॥ आस्थायमेत्रेरंणमात्रचापः पर्यस्यतेदक्षिणतो
यथार्कः ॥२०॥ प्रमेनृपालाः किलतत्रतत्रवलिंहरिष्यंतिसलोकपालाः ॥ मेसंतपणाश्रियआदिय
तेचक्रापुर्यंतयशाउद्धरेम ॥२२॥ अयंमहीमाडुडुहेविराजः प्रजापतिर्धर्मपरःप्रजानां ॥ योलीलया
दीनसमरासकोद्यामिटसमांगाअकरोद्यथेंद्रः ॥२३॥ यद्योप्यमेधानयातत्राजहारसरस्वतीप्राडुर
भावियत्र ॥ प्रहारधीयस्यहयंपुरेदरः ॥ शातक्रतुस्यमेवर्तमाने ॥२४॥ विस्मूर्जयत्राजगवेयमुः स्वयं
यदाचरेत्सामविधत्समर्जो ॥ तदानिलिल्लहिंसिटिप्रमेतोल्लांगूलमुन्नमयथामृगेंद्रः ॥२५॥ एष
समधोपवनेसमेत्यसनत्कुमारभगवतमेकः ॥ आराध्यमत्स्याल्लभतामस्तेतजानेततोब्रह्मविदीति
तत्रतत्रगिरस्तास्ताइतिविश्रुतविक्रमाः ॥ ओषामात्मश्रियागाद्याः ॥ पृथुः पृथुपराक्रमः ॥२२॥ दिशोवि
जित्याप्रतिरुद्धः स्वतेजसोत्पादितलोकपालः सयास्यतेदेहपरीयमानेमहानुभावोभवितानिपति
र्भवः ॥२८॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थेषोडशोध्यायः ॥ मैत्रेयः ॥ एवंसभगवान्वैन्यैः स्तोपितोगुणाकर्मभिः ॥ छंदयामासतांकामैः प्रीतःप्रजाभिवंद्यच ॥

स्यगाथाप्रबंधात ॥२२॥ उपगीयमानोमहानुभावोयस्य ॥२८॥ इतिश्रीभावार्थेचतुर्थेषोडशः ततःस
प्तदशेलोकत्रयं प्रशमंस्यस्य ॥ यस्तवीजोमहीहंतुयतोभीत्यातयास्ततः छंदयामासतो
पितवान ॥ मे

९४

५५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भृत्यांश्च प्रमाणान् पुरोधसः पुरोहितांश्च श्रेणीः तैलिकतांबूलिकादीन् सौरविशोषान् प्रकृतीः
नियोगिनः ॥ ५ ॥ दोहतंपात्रे ॥ ६ ॥ मेध्यं यज्ञार्हं सचित्तानमपरोक्षतानमपरोहितं ॥ ७ ॥ पूर्वदेहः पृथुवृतामः त
कथाप्रबंधस्तस्य प्रबोधस्य ॥ अडयत्तडयवान् ॥ जननीनां वपालक्ष्मीमचितोनियुक्तः ॥ सदानिरत्ने

ब्राह्मणाप्रमुखान्वर्णान्भृत्यामात्यपुरोधसः पौरान्जनपदान्श्रेणीः प्रकृतीः समपूजयत् ॥ २ ॥ वि
दूरः ॥ कस्माद्दयारगोदूर्यं स्त्रीवद्भूषिणी ॥ किंतु दोहप्रयुक्तत्वे कोवत्सो दोहनं चकि ॥ ३ ॥ प्रकृत्या
विषमादेवीकृतातिनस्तमाकृष्य ॥ तस्मै मेध्यं हयं देवः कस्मैहेतोरपोहरत् ॥ ४ ॥ सनत्कुमाराद्ग
वतोब्रह्मन्ब्रह्मविदुत्तमात् ॥ लब्धात्मा तस्य चित्तानवाजीभिः कार्यतेगतः ॥ ५ ॥ यच्चाम्पदपिकृत्स
मभवान्भगवतः प्रभो ॥ अतः सप्रतसः पुण्यं पूर्वदेहकथाश्रय ॥ ६ ॥ भक्तायमेनवक्तायतत्कथा ॥
योहतुस्यच्च ॥ वक्तुमर्हसि योऽस्य हृत्पूर्वदेहाभिनिवेशः ॥ ७ ॥ सूतउवाच ॥ इतिप्रोविदुषोवंवासु
देवकथाप्रति ॥ प्रशस्यतेशीतमलाय वेधः प्रसन्नभावः ॥ ८ ॥ मैत्रेयः ॥ पुरोधिकः पृथुरगाविप्रेराम
चितोजनतापाशुपालः ॥ प्रजानिरोदितिसहेमेनलाभदेहः पतिमन्वबोधन् ॥ ९ ॥ वयंराज
नजाठरेणाभितप्तायकाष्ठिनाकोटरेणेव नगूढा ॥ वामयथाताः शरणाशरण्यः साधितोवृत्ति
करः पतिर्नः ॥ १० ॥ तद्वोप्रकानोहवयन्तमेयपाणिवेद्रेद्यथादितीर्दयदेवदेवयाबन्नंहन्यामहन्
स्त्रीतोर्जावार्तपतिस्त्रीकिललोकपाल ॥ ११ ॥ एषुप्रजानांकरुणंनिशम्यपरिदेविते दीर्घदृ

दितितलेसतिहृदाहसा ॥ हीणाहेहाशासोना ॥ प्रजापतिंपृथुमभ्यवन्न ॥ १२ ॥ जाठरेणाग्निनातप्ताः प्रजा
श्रितः विष्णुर्मघवतेनसंपादितः ॥ तेनाशरणयाताः ॥ १३ ॥ तत्रस्मातत्रोस्माकमन्नंरातवेरातुंदातेहयले
करोतुउज्जीवातंजाः ॥ एकात्मनः प्रजाः वार्तायाजीविकायाः पतिः ॥ १४ ॥ परिदेवितंविलापंनिमित्तंहेतुंप्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पृथिव्यां ओषधीबीजानि यस्तादीनि व्यवसितानि विश्वे तत्र यानमस्त ॥ ३ ॥ मृगयुनानुडनामृगीव ॥ ४ ॥ ५ ॥ रोद
सी द्यावापृथिव्यौ तयोरंतरमंतरिक्षे अनुपृष्टतः अनुगतमायुर्यस्य तत् ॥ ५ ॥ यो धर्मज्ञ इति मतः समभवान
यां यमाकथमहनिष्यतहनिष्यतइति ॥ ५ ॥ २ ॥ अजरंडकोपामस्तिधारयिष्यसि ॥ ६ ॥ वर्हिषि यज्ञेषा
इति व्यवसितो बुद्ध्या प्रगृह्य तपसा समन्वितः संदधे विशिखे भूमेः क्रुद्धस्त्रिपुरहापगा ॥ ७ ॥ प्रवेप
मानाधरणी शार्मदाशुपंपुंसो गोः स्वसपादेवद्रीता मृगीव मृगयुडता ॥ ८ ॥ तामन्वधावत्
हैमः कृपितोत्पलकोद्यतः पृथ्वीमनुष्यिसंधाय यत्र यत्र पलायते ॥ ९ ॥ सादिशोविदिशोदेवीर्यथसी
चातरंतया ॥ यावंतीतत्र तत्रैव ददर्शानूयतापुथं ॥ १० ॥ लोकेनाविदतजाणैवैस्यातमृषोत्रिव
जाः ॥ ब्रह्मतदानिवर्तते हृदयेनविहृयता ॥ ११ ॥ उवाचयमलभार्गवधर्मज्ञायनृवत्सल ॥ त्राहिमाम
पिभूतानांपाल्लनेवर्षिणोभवान् ॥ १२ ॥ सतजिचांस्मेकन्याहीनामकृतकिल्बिषा ॥ ग्रहनिष्यत
पुंषोषांयर्मज्ञइतिवोमतः ॥ १३ ॥ प्रदूयंतिनदेवीपुकृतायस्तपिजंतवः ॥ किमुतत्रहिथाराजन्कर
णादीनवत्सला ॥ १४ ॥ मांविपायाजगानावंयत्रविश्वप्रतिष्ठितं ॥ आत्मानंचप्रजाश्चेमाः कथमंभसि
धास्यति ॥ १५ ॥ पृथुरुवाच ॥ वस्तुयेतोवधिष्यामिमच्छासनपराङ्मुखी ॥ भागंवर्हिषिवाहृक्तेनतनोधि
चनोवस ॥ १६ ॥ एवंसंजल्पतोर्दिनैवहोरात्रा भवेतयः ॥ तस्यामेवहिडघायोदेवोनात्रनशास्यते
त्वंवल्लोषधिबीजानि प्राक्सृष्टानिस्वयंभुवा ॥ नमुंचस्यात्मकुक्षिंमामवज्ञायमंदधीः ॥ १७ ॥ अमू
षांहस्परीतानामाज्ञानापरिदेविनं ॥ धामयिष्यामिमद्वाणैर्भिन्नायाहतवमेयसा ॥ १८

भवतीदेहयेणाभागंवृक्षेभजतेवसुधाप्यादिकं ॥ २२ ॥ मोहयेणाव्यवसंतणाजापिप्रतीत्यर्थः ॥ पयस्व
नैवहेपिहुग्धेनस्रवति अत्रापराधे ॥ २३ ॥ आत्मनिदेहेरुद्धानि ॥ २४ ॥ मद्रूपोसर्वथा प्रत्रनुरूपादिविवेदत

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यदुक्तं ॥ येषां कथं हनिष्यतीति तत्राह पुमानिति तस्य वयो वयपत्र ॥ २५ ॥ यच्चोक्तं कथमंशमिष्यामीति तत्रा
ह ॥ त्वामिति तिलशः तिलप्रमाणानि खंडानि तेन भूतमवस्थामीता ॥ २६ ॥ मन्युमयीं मूर्तिं विभृतः कृतांतत
स्त्वमुच्यते नन्वकृतांतस्य मन्युमयी मूर्तिरिति ॥ २७ ॥ पुरुषसत्त्वतत्त्वे देवमकस्मादिति दारुणा वीक्ष्यमाणो मृ
त्युपृष्ठीतस्य वक्रुणोक्तिभिः मायया विस्मृतस्वचित्तानानाचोरादितत्वोपेत ॥ गुणात्मनेवीक्ष्यत्वेन प्रती
यमानाय वस्तु तस्तु निभृतानि रस्ताः द्रव्यक्रियाकारकेषु प्रथिभूता आत्मायिदेवपुविभूता हेकाराः

पुमान्योषिदुतह्लीव आत्मसंभावनोयमः ॥ भूतेषु निरवुक्रोशो वृषाणां तद्वयोऽवधः ॥ नांतश्चा
दुर्मदं नीतावाया गतिलशाशवः ॥ आत्मयोगावलेनेमां धारयिष्याम्यहं प्रजाः ॥ २९ ॥ एवं मन्यु म
यीं मूर्तिं कृतांतमिव विभृतम् ॥ प्रणता प्रजापतिः प्राह मही संजातवेपथुः ॥ ३० ॥ यमो वाच ॥ नमः पर
स्मै पुरुषाय मायया विस्तृतात्मानात्मने वेद्यगुणात्मने ॥ नमः सद्वृजिनप्रशमनाय निभृतद्रव्यक्रियाका
रकोपबृंहिताय ॥ ३१ ॥ यन्नाम्नाभिहितेन विवशो जिह्वा वलीढं पुनाति सद्यः ॥ सपदि सकलबंधनेभ्यो
मुमुक्षुरायुधः ॥ स्वराडुपस्थितो मां शरणैककामाश्रयेत ॥ ३२ ॥ यत्पादसेवाभिरुचिः प्रजानां भवेत्सुखा
नामपि जीवतां हि ॥ तद्वद्वयं त्वाद्य वृणीमहे किं न वृणीमहे त्वत्पुरुषप्रसंगात् ॥ ३३ ॥ नूनं व
तेशास्य समीहितं जनैः ॥ तन्मायया दुर्जयया वृतात्मभिः ॥ न लक्ष्यते यत्कृतकोटिकारयो नैकप

कः परमश्चुंबनः ॥ ३४ ॥

तत्रि मित्ताजर्मयोगाय ठेषाद्यश्च घोलिन ॥ तत्र ॥ ३५ ॥ प्रहो सर्वजीवा अयत्नेन सप्तांनाकथं हन्तेपर्वतत्रमा
ह ॥ यत्र विधात्रा आत्मनाजीवानां आयतनमहं निर्मितयत्र ॥ तत्रि भूतानां सर्वं स्वतन्त्रविधभूता आत्मस्य संग्रहो धा
रणं स्वमाहृ हतेत्रा ॥ ३६ ॥ सृष्टिसंहारकर्तृत्वं कोहमेवेति चेत्तत्रयाणि पुनापालने प्रवृत्तस्य महुयो वुवित्तपवेमा
ह ॥ यत्पतदिति आत्माश्रयया मीवविषयया ॥ ३७ ॥ प्रतिमुक्तेयमी यत्रवेष्टितमित्याह नूनमिति प्रकृतात्मभिः
विदितमचित्तैर्यः ॥ ईश्वरः स्वतंत्रः प्रकरोत ॥ ब्रह्मणो तत्रमलाणपरा यद्मकास्येत्यत्र स्तपकः परमोमा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तस्मात् अचिंत्य शक्तये ॥ केवलं भगवत्स्मरणमाह ॥ सर्गादि जन्म स्थिति भंग मस्य जगतः अनुकृपाहि अनुवर्तते
करोति द्रव्याणि महाभूतानि क्रिया इंद्रियाणि कारदेवाः चेतना बुद्धिः आत्माहंकारः तैः शक्तिरूपैः समन्न
द्धः समुत्पन्नानि रुद्धः शक्तयो यस्य ॥ ३३ ॥ प्राणिनां धारणार्थं मारसीतलाऽङ्कुरमेदानी प्रजाश्चक्राणां प्रवृत्तस्य महद
यो नयुक्तश्रुति सकरुणमाह ॥ ताभ्यां हे अज यः सहस्रवारमपदभगवान् रह निर्मितं चराचरं जगत्तस्य कस्यापि
वितेप्रादिसूकरः सन्मामभ्युज्जहार ॥ अथ ॥ मपदपराधयोवरमो हेश्च अपामुपस्थे उपरि मयिना विमुखारभूताया
मवस्थिताः प्रजाः ॥ रतिरुमिछुः वीरमूर्तिः पृथुरूपः ब्रह्मभूत ॥ यथा वभूतः पयसि निमिज्जे कालिंद्यां सस्मीति

सर्गादि योस्यानुकृपाद्धि शक्ति भिर्द्रव्यक्रियाकारकचेतनात्मभिः ॥ तस्मै समन्नद्धनिरुद्धशक्तये
नमः परस्मै पुरुषाय वेधसे ॥ ३३ ॥ तवैव भूमन्विविधैर्मितं जगद्भूतेंद्रियांतःकरणात्मकं विभो ॥ सं
स्थापयिष्यन्नजमारमातलाद्भुजाभ्यां ॥ तमाहिसूकरः ॥ ३४ ॥ अपामुपस्थे मयि वाव वस्थिताः
प्रजा भवानद्य रतिप्सुः किल स वीरमूर्तिः समभूद्यथा पुरा योऽसौ पयस्युग्रशरो निषंसति ३५ नू
नं जनैरीहितमीश्वराणां ग्रस्तद्धियैस्तत्कृपया सर्गमायया ॥ नलायते मोहितचित्तवर्त्मभिस्तेभ्यो नमो
वीरयशस्करेभ्यः ॥ ३६ ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थस्कंधे सप्तदशः ॥ ७ ॥

विचित्रमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ तस्मादीश्वरचेष्टितं दुर्ज्ञेयं इति कौमुत्स्यो येनापसंहरति ॥ नूनमिति तस्मेश्वरस्य प्र
णासर्गमयया मोहितं चित्तमेव वर्त्म येषां मोहितानि चित्तवर्त्मानि येषामिति वा तैर्जनैः ईश्वराणां ह
रिभक्तानामेव तावदीहितं न लायते किं पुनस्तस्य परमेश्वरस्य अतः परमेश्वरवत् ॥ तेभ्यो विनम्य एव कवेले
वीराणां जितेंद्रियाणां यशः कुर्वंति ॥ येतेभ्यः ॥ यथा वीराणां वर्णयति तथा चेहतावतयथेहमिति भावः ३६
इति श्रीभावार्थदीपिकायां चतुर्थदशः ॥ ७ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अष्टादशो महीवाक्या हस्तपात्रादिभेदतः पृष्ठादिभिक्षसाङ्ग्याश्च चतुर्ग्यमितीर्यते ॥ हे अग्निमे प्रमोयद्वा
भोदेव अभिप्रभयं पद्मा भवत्पवमसुसंनियच्छ ॥ आवितेविज्ञापितनमहाकीनादयः ॥ कृतवाहस्मादुपासर्वतस्सा
रमादत्ते २ मविजीर्णोगेवथीकृपायेणगृह्णाति ॥ वक्तुमुपायेन संवेसिद्धतिनामपेयमाह ॥ अस्मिन्निति त्रिभि
पुंसा श्रेयसः पुरुषार्थस्य प्रसिद्धये ॥ अस्मिंल्लोके कृपादयः अमुष्मिंल्लोके ग्रिहोत्रादयो योगाउपायाद्दृष्टाः

मैत्रेयउवाच ॥ इत्थं पृष्टः प्रमिहृष्यकृत्वा प्रस्फुरिताधरं ॥ पुनराह ऽवनिर्भीतासंस्तम्भात्मानमात्मना
यरोवाच ॥ संनियच्छाभिमोमस्तुनिबोध आवितंचमे ॥ संवतः सारमादत्तेयथा मधुकरोमुयः ॥ अस्मि
ल्लोके ग्रवामुष्मिन्मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ दृष्टायोगाः प्रयुक्ताश्च पुंसां श्रेयः प्रसिद्धयः ॥ तानातिष्ठति
यः सम्यक्उपायान्पूर्वदर्शितान् ॥ अवरः श्रद्धयोपेतउपायान्हि दृढंतन्वा ॥ तानना दृत्यया विज्ञानुष्ठा
नारभतेस्वयं ॥ तस्यवाधिचरंत्यर्थाआयवाश्चपुनःपुनः ॥ पुरा सम्राडिमांगीतांब्रह्मणायाविशापतेभु
त्यमानामयाद्दृष्टा प्रसद्धिरभृतव्रतैः ॥ ६ ॥ अपालितानादृताच भवद्भिर्लोकपालकैः चोरैर्भूतैपलो
बोहृयज्ञांशैप्रसभोपयद्भिः ॥ ७ ॥ नूनंतवीकयः हीनाअधिकाबेनभूपसा तत्रैदृष्टेनयोगेनभवानाद्या
तुमर्हति ॥ ८ ॥ वत्सकल्पयमेवीरयेनाहंवत्सलातव ॥ पोष्यंधीरमयाक्रामानमनुपूर्वचदोहनम् ॥ ९ ॥
दोग्धारंचमहाबाहोभूतानांभूतभावन ॥ अत्रमीप्सितमृतंसर्वकामदुघा तांछुतेयदि ॥ १० ॥

प्रयुक्ताः अनुष्ठिताश्च ॥ ३ ॥ पूर्वैर्दर्शितत्वात् ॥ अवरोर्वाचीनः ॥ ४ ॥ अविद्वान् अविद्वानपीतिवाक्यमिचरंतिन
सिद्धंति ॥ ५ ॥ यद्हेतुकमुपायमाह ॥ पुरेतिषड्भिः ॥ ६ ॥ भवद्भिर्नितिया उपालंभाभिप्रायेण अपालितानोरक्षन्निवा
रणात् ॥ अनादृतायत्नादिप्रवर्तनाभावात् ॥ ७ ॥ यज्ञांशैः प्रसभंलोपयद्भिः ॥ अप्रमत्ताभूत्वा व्रतेभुक्तानप्रसाद्यातेन
तस्यप्रदयोनसिध्येदितिभावः ॥ ७ ॥ हीनाः क्षीणाः ॥ ८ ॥ वत्सवाप्रहवंदोहपात्रंदोग्धारंचोपकल्पयपि
प्रपूरयिष्यामि ॥ ९ ॥ भूतानामभीप्सितमन्नं ॥ कामदुघा नवलप्रद ॥ १० ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री
भाव
टी
४८

अपगतेपिवर्षर्तौ यथामेघपिसवतीयवर्तति ॥ ४ ॥ प्रसादगाद्वंमिनरणाद्ध ॥ तथैव हि यथा भूतानां पृथुः एवं सर्वत्र वा
क्योपरेपि सारमादद्ते ॥ प्रकृतमनुवर्तयति ॥ तं तु तेन वचनं ऋषयादयः ॥ पंचद्रुमाः डुकुः पृथुना भाविता वशीकृतम् ॥ ५
देवी पृथ्वी वाक्यतः ॥ अवणोर्वदग्रहणाद्विदिष्याणां पाचते ॥ ६ ॥ ओजमृतं वीर्यमनः शक्तिः ओजइंद्रियशक्तिः बल
देहशक्तिः अमृतं देवपयः ॥ ५ ॥ सुरा चासवं वंचालादिमयं ॥ ४ ॥ मधुवा भाग्यं सौभाग्यं सौंदर्यं तत्सहितं ॥ ७ ॥ कव्यं पितॄणां म

समांच कुरुमां राजन्देवबृहस्पयोपयः ॥ अपर्तावपि भद्रं ते उपावर्तत मेविभो ॥ ८ ॥ इति प्रियहितं वाक्यं भव
आदाय भूपतिः ॥ वत्सं कृत्वा मनुपात्रौ प्रदुहुस्तस्य भोजयीः ॥ ९ ॥ यथा पात्रे च सर्वत्र सारमादद्ते बुधाः
ततोप्येवं यथाकामं डुडुहुः पृथुभावितम् ॥ १० ॥ ऋषयो डुडुहुर्देवीं सिद्धिं पृथुसुतम् ॥ वत्सं बृहस्प
तिं कृत्वा पयश्छंदोमयं मुनिः ॥ ११ ॥ कृत्वा वत्सं सुरगणा इंद्रसोममहुडुहन् ॥ हिरण्मये पात्रे पात्रे पूर्वं भो
जो बलं पयः ॥ १२ ॥ दैत्यादानवा वत्सं प्रह्लादमसुरर्षभम् ॥ विधायाहुडुहुर्लोहमयः पात्रे सुरावसम् ॥ १३
गंधर्वाप्सरसोडुडुहुः पात्रे पद्ममये पयः ॥ वत्सं चित्ररथं कृत्वा गायत्रीमपुरोभगं ॥ १४ ॥ वत्सं नृपितरो यम
लाकव्यं रजतपात्रे महाभाग श्राद्धयाऽऽदिवता ॥ १५ ॥ प्रकल्प्य वत्सं कपिलं सिद्धाः संकल्प
नामयीम् ॥ सिद्धिं नभसि विद्याश्च ये च विद्याधराद्यः ॥ १६ ॥ अप्सु च मायां मेतर्धानाद्भुतात्मनाम् ॥ म
यं प्रकल्प्य वत्सं ते डुडुहुर्धारणामयीं ॥ १७ ॥

ब्रे ॥ आमपात्रे पक्वमृण्मये अडुहन् तडुडुहुः ॥ १८ ॥ संकल्पनामयीं आणिमादिसिद्धिं ये विद्याधराद्यः ते कपिलं मेव
वत्सं प्रकल्प्य नभस्येव पात्रे विचित्रतादिरूपां विद्यां डुडुहुः ॥ १९ ॥ पुनश्च पुरुषादयः ॥ अंतर्धानो नाद्भुतात्मनां संवपितो
मायां धारणामयीं संकल्पमात्रप्रभवाम् ॥ २० ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भूतेशो रुद्रः स एव ब्रह्मा यथा तत्र रुद्रशिरस्तदेवासवम् ॥२५॥ अहयो निष्फणाः दर्दुरूकावृश्चिकादयः सर्पा
सफणाः तथैव कुरुसंततिताकाविलपात्रेमुवे ॥२६॥ यवसं तृणं गोवृषं रुद्रवाहं वृषभं मृगं दैत्यो मुनिरावयः
कर्मसंसं वृक्षं कीडादि अवरं फलादि ॥२७॥ अनुक्तं संग्रहमाह सर्वे स्वजातीमुवाः तेनवत्सेन ॥२८॥ उपसंहर
ति सन्नमभीष्टमत्र तमेव वीरमेडडुरुः दोहपात्रे ॥२९॥ इमाः पृष्ठ्यो ॥२०॥ यत्र योगेन गिरिं पृथ्वीं चूर्णयन्

यक्षरक्षांसि भूतानि पिशाचाः पिशिताशनाः ॥ भूतेशवत्साडडुरुः कपालेक्षत जावेमम ॥ तथाह
यो दर्दुरूकाः सर्पा नागाश्च तक्षकम् ॥ विषा यवत्सडडुरुर्विलपात्रे विषं पयः ॥२२॥ पशवो यवसं दी
रवत्सकुंवाच यो वृषम् ॥ अरप्पपात्रे चाप्युत्तन मृगं दैत्याच दधिपाः ॥२३॥ क्रव्यादाः प्राणिनाक्रूरा
डडुरुं पृथु भाविताम् ॥२४॥ एवमन्याद्यः पृष्ठ्यो मन्त्राः सन्नमात्मनः दोहवत्सादिभेदेन वीरभे
दं कुरुष्व ॥२५॥ ततो महीपतिः प्रीतः सर्वकामैरुचार्यपु ॥ दुहितेव च कामेमा प्रमाणा दुहितृवत्सल
२८ चूर्णयन्त्यपवृक्षो यो गिरिं कूटानि वा नरः ॥ भूमेरुत्तमदेवेभ्यः प्राप्य श्रीकेशमविभुः ॥२९॥ प्र
पाशिभगवान्वेनः पृजानां वृत्तिदः पिता ॥ निवासानकल्पयन्यत्र तत्र यथार्हतः ॥३०॥ ग्रामान्पु
रः पत्तनानि दुर्गाणि विविधानि च ॥ घोषान्व्रजान्पशुमतः शिबिरान्आकरान्वेदवेटान् ॥३१॥ प्राकृष्ट
घोषिहमेवेषा पुरग्रामादिकल्पना ॥ यथा सानिवसंति स्म तत्र तत्राकुतोभयाः ॥३२॥ इतिश्रीभागवते च
तुर्थस्कंधे त्रयोदशोध्यायः ॥१८॥

राज्ञो राजान ॥३०॥ ग्रामान्नहट्टादि पुरम्ः ॥ पुरोहट्टादियत्पुः ॥ तत्पत्तनानि ॥ दुर्गाणि विविधानि
यथाह बृहस्पतिः ॥ जलदुर्गं पार्वतं वाल्पमेरिणं पारिघं तथेति ॥ घोषान्व्रजान्गोस्थानानि वासान्व्रजान् ॥ गवा
निवासान्शिबिरसेनानिवासस्थानं तत्तद्धितान्आकरान्खन्यादिस्थानानि खेटाः कर्षिकग्रामाः खर्वं
टान् ॥ पर्वतप्रान्तग्रामाः सामुद्र ॥ इति श्रीभागवतार्थे चतुर्थे त्रयोदशः ॥१८॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री भाव दी ५९

ऊनविंशोऽध्यमेधांगहयापहरणात्मयोः इंद्रहंतुप्रवृत्तस्य यज्ञाणां मुक्तये ॥ हयमेधयज्ञेन निमित्तेन अग्नी
चितदीक्षितो भूत्वा ताभ्यामेव यज्ञकर्मभ्यां दिव्यर्थः ब्रह्मावर्ते सरस्वती दृषद्वत्योर्देवतानद्योर्यदंतरं त
देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते आत्मनः स्वस्य कर्मणि योनेः इति प्रति शयमभिप्रेत्य तातदिति तेषूणोर्ध
ज्ञमहोत्सवं तमभूषन सेहे ॥ ४ ॥ प्रतिशयमेव दर्शयति यजेति सप्तभिः सान्तादनभूयत पुत्रहोणादृषणत ३५

मैत्रेयः प्रष्टोदीक्षितराजर्षिर्हयमेधयोनेनः ॥ ब्रह्मावर्तमनोः क्षेत्रे यत्र प्राचीसरस्वती ॥ ५ ॥ तदभिप्रेत्य
भगवान्कर्मातिशयमात्मनः ॥ ज्ञानकाण्डमभूषयोर्यज्ञमहोत्सवम् ॥ ६ ॥ यत्र यज्ञपतिः साक्षाद्भगवान्
हरिरीश्वरः ॥ अन्वभूयत सर्वात्मा सर्वलोकगुरुः प्रभुः ॥ ७ ॥ अत्रिभृग्वंगिरोमुख्या ब्रह्मपार्षदैर्लोकपालैः सहानु
गैः ॥ उपगीयमानोगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः ॥ ८ ॥ सिद्धविद्याधरा दैत्या दानवा गुह्यकादयः ॥ सुनंदनं
दप्रमुखाः पार्षदप्रवरा हरेः ॥ ९ ॥ कपिलो नारदो दत्तो योगेशा सनकादयः ॥ ध्रुवो ध्रुवो युधिष्ठिर भगवतो घ्रि
तसेवनोत्सुकाः ॥ १० ॥ यत्र धर्मदुघा भूमिः सर्वकामदुघासती ॥ दोग्ध्यस्मा भीप्सितानर्थान्यजमानस्य
भारत ॥ ११ ॥ ऊहुः सर्वरसान्नद्यः क्षीरदध्यन्नगोरसान् ॥ तरवो भूरिवर्षाणः प्रासूयंत मधुच्युतः ॥ १२ ॥ सिंध
वो रत्ननिकरान्गिरयो नेक चतुर्विधम् ॥ उपायनमुपाजह्रुः सर्वलोकाससंपालकाः ॥ १३ ॥ इति चाधोक्षजेशा
स्य पृथोस्तु परमोदयम् ॥ प्रसूयत्न गवानिंद्रः प्रतीयातमचीकरत् ॥ १४ ॥

सिद्धादयः तेहरिमुत्तीयुरिसुत्तरेणानयः ॥ १५ ॥ धर्मदुघा भूमिर्दोग्ध्रीयेनुः सती ॥ १६ ॥ ऊहुः वहंतिस्म सर्वर
सान् ॥ इक्षुद्राक्षादिरसान्क्षीरं च दधि चान्नं च पानकादिगोरसान् घृतं तक्रं च भूरीणि विस्तृतानि वृक्षाणि
येषां ते फलादि प्रासूयंत ॥ मधुच्युतः ॥ मधुस्रविणः संतः ॥ १८ ॥ चतुर्विधं भक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यं च ॥ १९ ॥ अधोक्षज
ईशो यस्य परमोदयो भिवृद्धिर्यस्मिन्तत्तं प्रसूयत प्रसहमानः ॥ प्रतिघातं विघ्नं चकार ॥ २० ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यजमानेवैश्ययज्ञः पतिं विलंयजमानेसतिस्मईमानइंद्रस्तिरोहितः सन्नपहृतवान्॥१॥ नवरमाणांधावंतंआसुक्रः प्रतिमु
क्तश्चपिनद्धश्चापिनद्धवत सन्नद्धवर्मितः सन्नायत्समरसिंहतः पाषाडवेषंकवचमिवगृहीतवंतमित्यर्थः अथमेधर्म
विभ्रमः धर्मोयमितिभ्रांतिकरोयः॥२॥३॥ नमुंचतिस्म॥५॥ हंतवेहिहंतुंयज्ञहनंयज्ञेहतवंतं॥५॥ ६॥ ततस्तस्मैहि

चरमेनाश्वमेधेनयजमानेयज्ञः पतिं वैश्येयज्ञपुंस्यईश्वरोवाहतिरोहितः॥१॥ तमत्रिर्भगवानैक्षतवरमा
णविहायसा॥ आसुक्रमिवपाषाडयोयमेधर्मविभ्रमः॥२॥ अत्रिणाचोदितोहंतुंपृथुश्चामहाबलः॥ अत्यथा
वनतक्रुद्धः तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥३॥ नेतादृशाकृतिर्वीरधर्मेनेधर्मपारगैः॥ जटिलंभस्मनाछन्नंतस्मै
बाणानमुंचति॥४॥ यथाविहतंतंपृथोर्हंतुमत्रिरचोदयत्॥ जहियज्ञहनंतातमहंद्रविबुधाधमं॥५॥ एवं
वैश्यस्ततः प्रोक्तः वरमाणंविहायसा॥ अब्रूहिवदमिक्रुद्धोरावणंगृद्धराडिव॥६॥ सोश्वंरूपंचतद्धित्वातस्या
वंतहितः स्वराट्॥ वीरः स्वपशुमादायपितुर्यज्ञमुपेयिवान्॥७॥ ततस्तस्याद्भुतंकर्मविचक्षुपरमर्षयः
नामयेयंदक्षस्तस्मैविजितास्त्रिशिखा॥८॥ उपस्रुजतमस्तीक्ष्णंजहारास्यपुनर्हरिः॥ चमालरूपतश्छ
त्रोहिरण्यरशनंविभुः॥९॥ अत्रिःसंदर्शयामासतवरमाणंविहायसा कपालखट्वांगधरंवीरोनैतमधाव
त॥१०॥ अत्रिणाचोदितस्तस्मैसंदधेविशिखेरुमा सोश्वंरूपंचतद्धित्वातस्यावंतहितः स्वराट्॥११॥
वीरस्याश्वमुपादायपितुर्यज्ञमथाव्रजत्॥ तदवभृंहरूपेजगृहुर्जगतिडंबिनः॥१२॥ यानिरूपाणिजगृ
हेइंद्रोहयजिहीर्षया॥ तानिपापस्यपंडानिविंदोपंडमिहोच्यते॥१३॥॥

तानदर्शयमुत्सृज्यविचक्षुदृष्टा॥१४॥ उपस्रुजास्रष्टातेनऊर्वः सनचषालोष्णाग्रेनिहितः काष्ठकंटकः तयुक्ता
तयूपात्हिरण्यनिर्मितारशनीयस्यतंरशनायाहुरुतेनछेदाशक्यारशनासहितमेवोद्धृतयूपाग्रात्रीतवानि
त्यर्थः॥ विभुःसमर्थः॥१५॥१६॥ अवयंरूपमेदयज्ञाज्जयद॥ १७॥ षोडवामविरुक्तायतियात्रीतिवरुवचनेनवा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ततः प्रभृति पाषंडमार्गाः प्रवृत्ता इत्याह ॥ एवमिति तत्र गृहीते पुनर्विस्रष्टेषु ॥ नग्नान्नैनाः क्षपणा बौद्धाः अविरा बुद्धकापा
लिकादयः तेषु उपधर्मेषु उपधर्मेषु मेषु उपधर्मेषु पुत्रायमिति मतिः सज्जनरतिर्हयोरन्वयः पाशलेषु आपातनारम्भेषु वाग्मि
षु हेतुक्रिचनरेषु ॥ २५ ॥ शक्रवयेऽभिसंधितं कृतमिष्टायप्रचोदितात्पाषंडादस्य कथं स्तवनमुज्यते ॥ २६ ॥ तद्ध
येतवयं करिष्यामः इत्याहुः वयमिह यत्तनापात्विकीर्ति प्रहृतप्रभमिद्रं ग्राहयामहे कैर्वयात्तयाभेरगतवीर्यैराहानो

एवमिंद्रेहरस्यं वैन्ययज्ञजिघांसया ॥ तद्गृहीतविस्रष्टेषु पाषंडेषु मतिर्नृणां ॥ २५ ॥ धर्मइत्युपधर्मेषु
नग्नरक्तपटादिषु ॥ प्रायेणासज्जते भ्रांता पेशलेषु वचोमिषु ॥ २६ ॥ तदभिज्ञाय भगवान्कृष्णः पुरुपराक्र
मः ॥ इंद्राय कुपितो बाणान्मादत्तो ह्यतकार्मुकः ॥ २७ ॥ तान्हतान्विजयः शक्रवधाभिसंधितं विचक्ष्य सेदुरसम
स्यरंहसं ॥ निवारयामास रणे महामते न युज्यते चास्य वधः प्रचोदितात् ॥ २८ ॥ वयं मरुतो न महार्थना
शा नेहसमहेत्वक्रुवसाहतनिषं ॥ अथातयामोपहवैस्तमग्रयं प्रसह्य राजन्नजहुर्वामते हितं ॥ २९ ॥ इत्या
मंत्रकृतपतिं विदुरास्य तिर्हितं हृषा ॥ सुरहस्तान्नजहतोस्य स्वयं भूः प्रत्यषेधयत ॥ ३० ॥ नवयोभगवता
मिंद्रो यद्यज्ञेभगवतस्तः ॥ यं जिघांसया यज्ञे नयस्येष्टास्तनवः सुराः ॥ ३१ ॥ तदिदं यद्यतमहद्वर्म्यमिक
रेद्विजाः ॥ इंद्रेणानुष्ठितं राज्ञः कर्मैतद्विजिघांसता ॥ ३२ ॥ ॥

मंत्रैः अनंतरं चतेतवाहितं जहुर्वामहोषामः ॥ २८ ॥ अस्मदृष्टयोः सुकृहस्तेयं तान ॥ २९ ॥ यमिंद्रं यज्ञेन जिघांस
या यज्ञेनेष्टाः सर्वे सुरा यस्य तनुवः सइंद्रो भवतां वयाहीतभवन्नियद्यस्मात्यज्ञो नामायमिंद्रो भगवतस्तनुः भु
वनारः ततः समग्रमाहुस्मरुत्वयज्ञोभ्यजायत सयामाद्यैः सुरगणैरपात्स्वायभुवांतरमिंद्रत्वात् ॥ ३० ॥ अतो
बलीयसा तेन संख्यमेव वर्ज्यं ॥ अथ भूयः पाषंडस्वरूपतोपदेशेनाह ॥ तदिदमिंद्रेणानुष्ठितं महदधर्मं व्यतिकरे विपर्ययं पाषंडं
किमिमं पेक्षयामाहुर्धर्मस्य व्यतिकरे विपर्ययं पाषंडं ॥ ३ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

न हि किमत्र युक्तमिति यतआह ॥ पृथुकीर्तेरिति ॥ एकेनोनं शतं यस्मिन्नतादृशाः क्रतुप्रयोगा ॥ पृथोर्भूयात् पृथुरिति पा
ठे एकोनशतक्रतवो यस्य नाहुशोपि महेंद्रात् पृथुकीर्तिर्भूयादित्यर्थः ॥ तदेव मृतिजः ॥ प्रयुक्ता ॥ पेवाह ॥ अलमिति
आत्मने महेंद्राय रोषं कर्तुं नार्हसि तत्र हेतुः ॥ उभावपीति ॥ ३३ ॥ तथापि क्रतुसमा ॥ यतं प्रयत्नाह ॥ अस्मिन्प्रदेशे विघ्नचिंतामा
स्यकृथाः यद्यस्मादेव हतं कार्यं कर्मकर्तुं प्रायतो मन ॥ अतिरुष्टं संयंतं मामो हे विभिति तत्र शांतिं लभते ॥ ३४ ॥ अता
एव क्रतुर्विरमतु नन्विंद्रः किं न निवार्यतेत्र आह ॥ यतो देवेषु दुरापग्रह भवतीति यत्र क्रतो ॥ ३५ ॥ इंद्र उरापग्रहे क्रतमनर्थो

पृथुकीर्तिरेषु भूयात्तत्रैकोनशतक्रतुः ॥ अलं ते क्रतुभिः शिष्टैर्यद्वा वान्मोहपर्मवित् ॥ ३२ ॥ नैवात्मने महे
द्राय रोषमार्हतमर्हसि ॥ उभावपि हि भद्रं ते उत्तमश्लोकविग्रहौ ॥ ३३ ॥ मास्मिन्महाराज कृथाः स्मयं चिंता
निशामय यस्मद्धचश्चाहतात्मा यद्ध्यायतो देवहतं क्रतुं मे निर्विशतो तमोपि ॥ ३४ ॥ क्रतुर्विरमतां सेषु दे
वेषु दुरवग्रहः ॥ युष्मद्विधैरुपदिष्टे निर्विशंकैः ॥ ३५ ॥ पभिरिंद्रोपसृष्टैः पाषंडैर्हरिभिर्जनं
ह्रियमानं विचक्षैनं यद्वयं ते युगाक्षमः ॥ ३६ ॥ भवान्पिबातमिहावतीर्थमंचवासमथानुरूपं वेणा
दनारायणलुप्तमध्यात्मदेहतो विष्णुकलासि वेणः ॥ ३७ ॥ इत्तेवि मृषा स्मभवं प्रजापतेः ॥ संकल्पनैर्विश्वसृजो
पिपीपृहि ॥ पेंद्रीं च मायां पुरुषर्मातरं पृच्छ उपासा रूपं पुरुषं भजंति हि ॥ ३८ ॥ मैत्रेय ॥ इत्थं सलोकगुरुणा समा
दिष्टोविपर्यितः ॥ तथा च कृतवान्वत्स मत्वेनापि च सादरं ॥ ३९ ॥

पभिरिंद्रेणोपसृष्टैः पाषंडिभिः ॥ चिताकर्षकैः ॥ पाषंडैरिंद्रः तेभ्यस्त्रायतीति तथा यत्रायं कृत्य
नितेन सहैः ॥ ३५ ॥ न तेभ्यमकिमिति चेत् तत्राह भवानिति ॥ भ्यामाल्यो यो हितो सद्धातानुरूपं पर्यंतं वनमपि प्रायात्
लुप्तपवित्रातं तद्देहद्धिसो ॥ कलैव तमवतीर्णोसि ॥ ३७ ॥ अस्य विष्णोरंशत्वे विचार्य उत्पादितोसि तेषां विश्वसृजां संक
ल्पं पिपीपृहि आप्यः ॥ प्रयोगः ॥ पृथ्वेपर्थः ॥ पंचेंद्रीं मायां पुरुषं भजंति हि ॥ ३८ ॥ तथा कृतवान्
तो ग्रेहहितावासत्वं च कृतं इंद्रेण सह संधानं च कृतवान् ॥ ३९ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

दत्ताशीर्वचनाः सर्वे पूजिताः पुनराचते स्वं स्वं धिष्ण्यं ययुः हृष्टाः शंसंतः यज्ञमुत्तमं ॥ सूत उवाच ॥

कृतमवभृथ्यं वेधिस्नानं येन सतस्मै ॥ ५ ॥ तृष्णानंदाकोत्तयेति ॥ ५ ॥ इति चुत्तर्यं एकोत्र विप्राः ॥ ५ ॥ विशोत विस्तना
सात्तात्पूर्यात्तानुशासनं । वरदानप्रसंगेन श्रीतिस्तोत्रं श्रीर्यते ॥ ५ ॥ सात्तात्तत्रात्तोकारयेतामुष्य ॥ ५ ॥ यद्दिष्यस्मा॥
कमिलेवरे मात्तानभवति ॥ प्रतमात्तदक्षिमात्तनभूतानिनाशं उच्यति ॥ ५ ॥ अविद्यात्तरूपात्तानंततः कामः कर्मतेरार
ब्धइति विद्वान्यतएव प्रतिक्रुद्धात्तप्रतिक्रुद्धात्तप्रतिक्रुद्धात्तवर्जने ॥ ५ ॥ तथापि कुर्यादिममनेन भूतद्रोहेणाचसंगो भवेत्

कृतावभृथस्नानायप्रत्यवेक्षणकर्म णि विप्रान्हरेद्ज्ञेश्वरायेतद्दिवितर्पिता ॥ ५ ॥ विप्राः सत्पाशिषस्त
ष्टाः अद्दयालव्यदक्षिणाः आशिषोपुपुत्रः ॥ तत्तादिराजाभ्यत्तागः ॥ ५ ॥ तेनाहुतामहंसर्वं एवसमागता
पूजितात्तानमानाभ्यां पितृदेवर्षिमानवाः ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थस्कंधे एकोनविंशः ॥ ऋषिउवाच ॥ भ
गवानपिकुंठः ॥ साकंनचवतावभु ॥ यज्ञैर्यजपतिस्तुष्टयज्ञभुक्तमभाषत ॥ ५ ॥ श्रीभगवानुवाच
एषतेकारुषीरंगंहयमेधशतस्पृह ॥ तमाप्रयत्नात्तानमभ्यत्तोतमर्हति ॥ २ ॥ मुनिपयः साधवोलो
कोनवयेवनरोतमाः ॥ नाभिद्रुह्यंतिभूतेभ्योयर्हिनात्माकलेवरे ॥ ५ ॥ पुरुषायदिमुह्यंतिवाहृषादे
वमायया ॥ अमएवपरंनैतोदोर्घयाहृद्धमेवया ॥ ५ ॥ अतः कायमिमंविद्वान्विद्याकामकर्मभिः ॥ अस्व
इतिवैचास्मिन्प्रतिबुद्धोनसज्जते ॥ असंसक्तः शरीरेस्मिन्नमुतोत्पादितेगृहे ॥ अपमेद्रविणोचापिक्रः कुर्या
त्ममतांबुधः ॥ ५ ॥ एकः शुद्धस्वयंज्योति निर्गुणोह्योगुणाश्रयः ॥ सर्वगोनावृतः साक्षीनिरात्मा त्वा
त्मनः परः ॥ १ ॥

वाह ॥ असक्तइति ॥ ५ ॥ प्रतिबोधकर्मं विवृणोति देहेनुषंगाभावमाह ॥ एकइतिद्वाभ्यां असावात्मा आत्मने ॥ रोभि
न्नः ॥ तत्रनवयौवनलक्षणेपभेदसाधयतिएकइतिनवभिपदैः ॥ देहोहिबालयुवादिभेदादनेकः ॥ सनितस्यजन्मगुणा
श्चस्वकारणभूतेगुणाश्रितश्चपरिच्छिन्नश्चगृहादिभिराहादिवृतश्चदृश्यश्चसात्माचआत्मानेवंगतोभिन्नः ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आत्मास्थस्तस्मिन्स्थितिं प्रकृतिस्थोपि हृस्थोपि तद्विकारैर्न लिप्यते यतः समपि ब्रह्मणि स्थितः ॥ ५ ॥ इयमवस्था
कस्मात्स यतस्तत्रपेक्षयामाह यः ॥ स्वधर्मेणेति चतुर्भिः ॥ ६ ॥ यदि विषदाशयः ॥ प्रसन्नचेताः ॥ तदा परित्यक्तगुणाः
सन् सम्यग्दर्शनो भूत्वा शांतिमप्नुते शांतिमाह । मम सस्य गोदासीनेनावस्थानेन ब्रह्मतदेवकेवलमश्नुते ॥
सम्यग्दर्शनमेवाह ॥ उदासीनमेवात्मानं द्रव्यज्ञानक्रियात्मनो देहज्ञानकेंद्रियमनसामप्यन्यमिव स्थितमात्मा
नं यो वेद ॥ ॥ संसारिणः कथं कूटस्थत्वमत आह ॥ भिन्नस्य लिंगस्य देहस्य गुणप्रवाहः संसारिः भिन्नत्वे हेतुः
द्रव्याद्यात्मकस्य तत्र चेतनाविदाभासः ॥ अतो दृष्टात्मप्रमाणत्वं शोकादिभिर्न विक्रियते ॥ ७ ॥ त्रिचतुर्भिः प्रतस्य

एवं संतमात्मानमात्मस्थं वेद पूरुषः ॥ नाज्यते प्रकृतिस्थोपि तद्गुणैः समपि स्थितः ॥ ५ ॥ यः स्वधर्मेण मां नि
त्यं निराशीः श्रद्धयान्वितः ॥ भजते ज्ञानकैस्तस्य मनो याजन्त्यसीदति ॥ ६ ॥ परित्यक्तगुणाः सम्यक्कूटस्थो वि
शदाशयः ॥ शांतिमेतस्य वस्थानं ब्रह्मतदेवकेवलमश्नुते ॥ ७ ॥ उदासीनमिव वाप्यन्यद्द्रव्यज्ञानक्रियात्मनो कूट
स्थमिदमात्मानं यो वेद सोति शोभनं ॥ ८ ॥ भिन्नस्य लिंगस्य गुणप्रवाहो द्रव्यक्रियाकारचेतनात्मनः दृष्टा
सुसंपत्स्वविपत्स्वसूर्यो न विक्रियते यथा वह्नेर्दहनं ॥ ९ ॥ समः समानोत्तममध्यमाधमः ॥ सर्वविदः
विचजितेंद्रियाशयः ॥ सर्वो यज्ञमाहिरलोकसंयुतो विपत्स्वतीयस्वि लोकरक्षणं ॥ १० ॥ श्रेयः ॥ प्र
जापालनमेव राज्ञो यत्तत्परायं संकल्पनास्वर्गं ॥ हर्तव्यं बहुपुण्यः प्रजानां मरक्षिताकारहारो यमति

विद्वेचसमः सन् ॥ समानत्वं समध्यमाधमत्वं तत्रिता दीक्षिता पापाः श्रेयसा सत्रमखिललोकरक्षणं विधत्स्व क
थमेकेन मया कर्तव्यं तत्राह मयेश्वरेणाहं रक्षा ॥ तथा दिताये प्रोक्तं लोकाममात्मा दृयः ॥ तैर्युता ॥ १२
ननु रक्षणं दंडरक्षणं कापेक्षमत्तत्र यैस्तद्रक्षा पुष्पकीर्त्या प्रीतिं चेत्तत्राह श्रेयोऽतियस्मात्तत्परो ये परलोके प्रजा
भिः कृतानां षष्ठमंशं हरति ॥ अरक्षणे दोषमाह ॥ अथ प्रजाभिर्दत्तं पुण्यं यस्य सः प्रजानामचमानं पापं भुंक्ते
अप्रयोगस्य विवरणं कारहारः सन्नरक्षितावेत् ॥ १४ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एवंचमोक्षोप्यनायासेनभविष्यतीत्याह॥ द्विजाग्र्यानामनुमतश्चाकाचनवृत्तश्च एवं पराप्राप्तो योधर्मः स एव प्रधानं
यस्य अर्थकामौतु प्रासंगिकौ यस्य अन्यतमश्चाति शयेनात॥ धर्मादीनां सक्तिरत्यर्थः॥ एकपक्षपाते धर्मप्रधानाक्ष
तमोऽर्थकामौ यस्येत्यर्थः अस्याः पृथिव्याः अविक्षतमन्यैरक्षतं गच्छामि तान्सनकादीन्द्रष्टुमिच्छामि अनुरक्तो
लोको यस्मिन्॥५॥ मत्सकाशात्कांचिद्वरं वृणीष्व गुणाः प्रभावादयः शीलानि मत्यतादिस्वभावः तैरहयं

एवं द्विजाग्र्यानुमतः प्रवृत्तधर्मप्रधानो ज्ञानमेवितीत्यः॥ ऊर्ध्वेनकालेनगृहेषु यातानद्रष्टुमिच्छामि तानुर
तोलोकः॥५॥ वरं च मत्तः कंचन मत्तो वेद वृणीष्व तेहं गुणा शीलाद्यैः चितः॥ नाहं सर्वैर्वैसुलभः भक्तयोभिर्यो
गेनवायत्समचित्तवर्ती॥५॥ मैत्रेयउवाच॥ इत्थंलोकगुरुणा विश्वकर्मेन्द्रविश्वजित॥ अनुशासि
तआदेशं शिरसाजगृहेहरेः॥७॥ भगवानप्यविश्वात्मा पुष्करनाभो महायशाः॥ समाजिहानयाभक्त्या गृही
तचरणांबुजः॥ स्पृशंतंपादयोः प्रेम्णा व्रीडितंस्वकर्मणा शान्तकोतुपरिष्वज्य विद्वेष॥
विस्मयंजेहे॥८॥ प्रस्थानाभिमुखोप्येनमनुग्रहविवक्षया॥ पश्यन्पश्चाद्ग्रीव
लाशाकौनपुनस्यसहस्रता॥९॥॥

वितोवशीकृतः॥५॥ तद्रहितैस्तमुखादिभिर्नाहं सुलभः यतः॥ समंचित्तं यस्य तेष्वेव वर्तितं येषां शीलं यस्य सोहं
स्वापयितं पादयोः स्पृशंतं सनकर्मणा स्वापहरणान्व्रीडितं प्रेम्णा परिष्वज्य॥८॥ भगवान्प्रस्थानाभिमुखो॥
अनुमेहिणाविलंभितः सत्रप्रतस्य प्रणाम कृतवानितिद्वयोरन्वयः कथंभूतः उपहृतं अर्पितं अ॥
र्घ्यं यस्मै समजिहानया समहणा कल्पावर्ध्यानया भक्त्या गृहीतं चरणांबुजं यस्य॥९॥ पश्चि
पश्चाद्वेव दक्षिणं यस्य तथाभूतः सन्॥ एवं पश्यन्पश्चात॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Digitized by Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha, Digitized by S3 Foundation USA

भगवतस्तत्कृपातिरेकमुक्तात्मभक्तमुद्दकामाह स्मेति द्वाभ्यां ॥ बाष्पविक्लवतेनतूष्णीमवस्थितः सन् अमुं ह
रिं हृदोपगुह्याधात् भूतवान् ॥ २५ ॥ अतएवोर्ध्वशोर्गोचरं विषयभूतं पदाद्यतिस्पृशतमित्यर्थभावः ॥ नखलुदेवाः प
दाभुवस्पृशंति अत ॥ कृपापरवशोनूनं हरिरात्मानं विस्मृतवानहमेति ॥ अतएव सखलुनपरिहारायैव गरुडस्योत्रते
स्कंधे ॥ विन्यस्तहस्ताग्रयेनतं ॥ २६ ॥ वरं वृणीष्वेति यदुक्तं तद्दस्तहमानमाह हे विभो ॥ वरदानां ब्रह्मादीनामीश्वराणां हर
प्रदान ॥ वत वत्तः सकाशात् वृथः कथं कान् वृणीते कीदृशात् गुणैर्विक्रियतइति ॥ गुणविक्रियोहंकारः सएव

सप्रादिराजोरचितांजलिर्हरिं विलोकितेनाशकदश्रुलोचनः ॥ नकिंचनोवाच सबाष्पविक्लवो हृदोपगु
ह्यामुमथादवस्थितः ॥ २७ ॥ अथाव मृज्याश्रुकलाविलोकयन्नतृप्तदृग्गोचरमाह पूरुषम् ॥ पदास्पृशंतं दि
तिसूनुवर्तते विन्यस्तहस्ताग्रमुरंगविद्विषः ॥ २८ ॥ प्रचेतस उचुः ॥ वरान्विभोनहृदेप्यराद्वयः कथं वृणीते
गुणविक्रियात्मनाम् ॥ येनात्मकाणामपिसंतिदेहिनां मनोवचःप्राणधियोवलंतते वृणीमहे त्वा ॥ २९ ॥ नकामये
नाथतदप्यहं क्वचिन्न यत्र युष्मच्चरणाब्जसवः ॥ महत्तमांतर्हृदयान्मुखच्युतो विधत्स्व कर्णायुतमे
षमेवरः ॥ ३० ॥

त्याशयेनब्रह्मादीनां संवयिनः देहाभिमानिनां मोक्षप्राप्तिर्नवा ॥ तथाचेदृशपदानभवतीत्यर्थः ॥ नुगुप्सितत्वा
दपीत्याह ॥ यइतिवृषपर्वाहमपिनृणाइतिसमुच्चयार्थश्चकारः ॥ २७ ॥ कोयंतपसइतिसंबोधनाकैवल्यंवरिष्यती
तिमाशंकीत्याह ॥ महत्तमानामंतर्हृदयान् ॥ मुखच्युतोरणाभिलाषोभवत्पादाब्जसकरंदोयशः ॥ श्रवणादिसर्वं
यत्रनास्तितादृशंचेत् कैवल्यंतर्हितत्कथंवांछितमपिलभ्यतामित्यतआह ॥ यशः श्रवणा
यकर्णानामयुतंविधत्स्व ॥ नमोक्षोपेक्षनमृतवान् ॥ किमत्रमंत्रितयेत्याह एषमेवरः ॥ ३० ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ननुतर्हि केवलाभावरागद्वेषयोः [illegible] ॥ [illegible] भगवान्दाभोजमधायाः क
णालेशः तत्सेवयोपयोगिनः ॥ सकृदपि विधिना ॥ [illegible] ॥ विस्मृतं तत्त्वकर्मयैः कुयोगिभि
स्तेषामपि पुनः स्मृतिमात्रज्ञानं विनश्यति ॥ अतो भक्तिरेव भक्तानां रागादिसंभवः ॥ अतो स्माकं साय आदिगणमेवं वै
रलभक्तावेव मोक्षादि ॥ सर्वसाधनात्भीसादिति भावः ॥ २० ॥ ननु भक्तिर्मुक्तिफलैव अतः फलं विहाय साधनेभवतः कं
यमाग्रहः इत्याशंक्याह सुश्रवसं गुणकीर्तिं निशि वेषयाः [illegible] सकृदपि यदृच्छयापि उपश्रृणोति गुणान्

सउत्तमश्लोकमहन्मुखच्युतो भवत्पदांभोजसुधाकणानिलः ॥ स्मृतिं पुनर्विस्मृततत्त्ववर्त्मनां कुयोगि
नां वितरत्यलं वरैः ॥ २१ ॥ यशः शिवं सुश्रवसं प्रार्थितमेव यदृच्छयाऽपि शृणोति तं सकृत् ॥ कथं गुणा
न्विमानिनो विमापयन्ति श्रीर्यत्सेवया गुणाः संग्रहेच्छया ॥ २२ ॥ अथ मनोनिलाखिलपुरुषोत्तमगुणालयपद्मक
रेवलालसः ॥ अप्यावयोरेकपतिस्पृधोः कलिर्न स्यात्कृतत्त्वरणयोरेकतानयोः ॥ २३ ॥

श्रुतसः पद्मं विनाशः ॥ कथं विरमेत् ॥ गुणातिशयं तिरूचयति श्रीर्यत् ॥ यशएव प्रकर्षेण वृतवती ॥ गुणानिं स
र्वपुरुषार्थानां संग्रहः स्वस्मिन्समाहारस्तदिच्छया ॥ २२ ॥ अतो लक्ष्मीरिवास्मद्वत्सागेनतामेवाहं भजत्सा हृ प्र
ष्टुं तिलालसः उत्सुकः सन् ॥ कर्मणा क्रियमाणा ॥ यष्टुं द्वेषा सह कलिः एवं भक्तावपि किं लक्ष्मीसह कलिः स्या
दिति वितर्कः इति ॥ एकस्मिन्सत्यास्पर्धमानयोरावयोः ॥ अपि किं कलिर्न स्यादिति काकावितर्कः ॥ ननु पर्यायेण
सेवायां स्यात् ॥ नैवं कृतः तच्चरणयोरेकतानः मनोविलासो यावयोः ॥ २३ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भवतु यावकलिः ॥ तथापि मते मे सा ॥

दिति विसर्कं प्रति ॥ एकस्मिन्समास्यं मानयोरावयोः ॥ आपातः कालेनस्यादितिकाकाविनकः ॥ नत्रुपर्यायेण
सर्वांगसात ॥ नैवंकृतः तच्चरणयोरेकस्तातः ॥ मनोविस्तारोपाभ्यातयोः ॥ ३२ ॥ ॥

भवत्वाकलिः ॥ तथापि भजेषमेवेत्याह ॥ जगज्जनस्यांवैशमं विरोधः यस्मादेवतत्राह ॥ यस्याः कर्मणिनः समीहि
तेऽस्काभवति ॥ तथापि द्वियविरोधेमत्पक्षपातव ॥ पितृवपुत्रपातएवस्यादित्याह फलात्तु कमपिउरुवद्धकरोषिय
तोदीनेषुवत्सल ॥ सेवत्रूपएवतस्यतयाकिं प्रयोजनंतानाद्वियमश्रत्यर्थः ॥ यतस्त्वंदीनवत्सल ॥ २५ ॥ अतएवसाय
वोनिष्कामाः ॥ अप्यज्ञानामतरमपिभक्तांभजति ॥ कथंभूतमायागुणानांविभ्रमोविलासः ॥ तस्यादयः सांकर्यमस्ति

जगज्जनस्यांजगदीशावैषांसस्यादेवयत्कर्मणिनः समीहितम् ॥ कारोपिफलंप्रयुक्तदीनवत्सलः सएवधि
तेभिरतस्किंतया ॥ २६ ॥ भजयथत्वामतएवसाधवोव्युदस्यमायागुणविभ्रमोदयम् ॥ भवत्पदानुस्मरणा
दृतेमतांनिमित्तमस्यद्गमवत्वविग्रहे ॥ २७ ॥ मनोविसंतेजनयातविमोहिनीवरद्वाणीतिभजतमात्यथा
वासावुतेत्यादितेजनोमितः ॥ कथंपुनः कर्मकरोतिमोहितः ॥ २८ ॥ तत्रायथाजनदुःखावेदितोयद
मदाशास्तत्रतालेनवयः ॥ यथावेदुःखदितपितास्वयंतथात्मेवाहंपितः समीहितुम् ॥ २९ ॥ मेत्रेयः
उत्पादिराजेनवृतः ॥ सविष्यहंकतस्माहं योजन्मयिभक्तिरस्तुते ॥ दिष्टेदृशीधीर्मयितेकृतायथामाया
मदीयांतरतिस्मदुस्त्यजाम् ॥ ३० ॥ तस्मैकृतः मदादिष्टमप्रमत्तः ॥ प्रजापते ॥ मदादेशकरोलोकः स
र्वत्रप्राप्नोतिशोभनम् ॥ ३१ ॥ ॥

रक्षोयस्मिनतेतेकिमर्थंभजंतितत्राह ॥ भवत्पादानुस्मरणात् विनाअन्येषांनिमित्तंफलेगिनः ॥ २५ ॥ वैरः
प्रलोभनंचकृत्वालोस्तवानुचितमित्याशंक्यनाह ॥ मत्यइतिउत्प्रेक्षेवाचातिआयदिजनोयंप्रतितः अहया ॥ स्या
त् तर्हिपुनः पुनः फलैर्मोहितः सनकथंकर्मकरोतीति ॥ ३० ॥ तस्मायथाखेदितस्य ॥ तथापुनः पुनः खेदंनकर्तव्यं
किंतुहितंचेष्टितव्यमित्याह तत्रायथाजातादात्मनः ॥ तत्रः खेदितः पृथक्कृतः ॥ यद्यतोमतइत्याधिकमाशास्ते
अतः स्वयंप्रविज्ञापितएवहितंचेष्टितुमर्हसि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वाक्कितांजलिभक्तितः॥ पूजिताः संतः॥ वैकुंठानुगताः पार्षदाश्च॥ २८॥ अष्टाद्यश्लोकत्रयपद्यमतिक्रांतायसंद
र्शितात्मायेनतस्मै॥ नृप॥ इतिचतुर्थविंशः॥ २॥ एकविंशेतुपृथुना प्रजानामनुशासनम् महाभिषेकसराद्दीनां।
महासदिसिवर्णयते॥ पुरंयथोक्तिकंतत्पुरं अनुवर्णयति॥ मौक्तिकैरितित्रिभिः॥ चंदनागुरुयुक्तैस्तोयैरार्द्रैरथाप्य

श्रीमैत्रेयउवाच॥ इतिवैन्यस्यराजर्षेः प्रतिनंद्यार्थवद्वचः॥ पूजितोवपृहीतेनगंतुंचक्रेच्युतोमतिं॥ १॥ इ
वर्षिपितृगंधर्वसिद्धचारणपन्नगाः॥ किन्नरा सुरस्त्रीभिर्याः तत्रागतामनेकशः॥ ३॥ यज्ञेश्वरपिताराजा
वाक्कितांजलिभक्तितः॥ सभाजितायथुसर्वेवैकुंठानुगताश्चतः॥ भगवानपिराजर्षेः क्षोपायायस्यवाचु
तः हृदिविमनोमुद्या स्वधामप्रत्यपद्यत॥ ५॥ अहोपृथुनमस्तुभ्यं राजन्यः संदर्शितात्मने॥ वासुदेवा
यदेवानां देवायस्वपुरंययौ॥ ६॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेविंशोध्यायः॥ मैत्रेयः॥ मौक्तिकैः कुश
मैः स्वस्तिभिर्दूर्वाक्षतैः स्वर्णतोयैः॥ महाभिषेकभिर्भूपं वेदिंतत्रतत्रचैव॥ ८॥ चंदनागुरुतोयार्द्रैरथाच
त्वरमार्गवत्॥ पुष्पाक्षतफलैस्तोयैस्त्वांनैरर्चिभिरर्चितम्॥ ९॥ सवृंदैः कदलीस्तंभैः पूगपोतैः
परिष्कृतम्॥ तरुपल्लवमालाभिः सर्वतः समलंकृतम्॥ ३॥ प्रजाकृतैर्दीपावलिभिः संभृताशेषमंगलैः
अभीपुर्मृष्टकन्याश्च मृष्टकुंडलमंडिताः॥ ४॥ शंखदुंदुभिघोषेणब्रह्मघोषेणचर्त्विजां विवेशभवनंवीरः स्व
यमानोगतस्मयः॥ ५॥ पूजितः पूजयामास तत्रतत्रमहायशाः॥ पौरान्जानपदांस्तांस्तान्प्रीतः प्रियवरप्रदः स
एवमादीन्यनवद्यचेष्टितः कर्माणिभूयांसिमहानमहत्तमः॥ कुर्वन्नशेषाण्यवनिर्मंडलेयशः स्फीतंनिधाया
रुरुहेपरंपदम्॥ १०॥॥ एषुः

टयस्तयुक्तं॥ तोक्तैर्हस्तियैर्वैः॥ अंकुरैरितिवा॥ अर्चिभिर्दीपैः॥ २॥ ३॥ संभृतानिशेषाणिमंगलानिध्यादीनितैः
सह॥ अभिजग्मुः मृष्टाः उज्वलाः कन्यकाः॥ ४॥ गतस्मयोनिरहंकारः॥ ५॥ प्रियान्वरान्प्रददातीतितथा॥ ६॥ पुरोमहा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गुणैर्विजृंभितं ऊर्जितं गुणवद्भिः ॥ सभाजितं सत्कृतं यशो गृह्णतमर्चयन्ब्राह्मणदेवतेशो नवा ॥ ८ ॥ लब्धान्यशोष
सुराणामर्हणातियेनसः ॥ किमकरोदितिशेषः ॥ ९ ॥ श्रवणौत्सुक्यमाविः ॥ कुर्वन् ॥ प्रार्थयेते कोनितियस्यविक
मः पृथ्वीसिंहनृतस्योत्कृष्टनृत्यकामेनतस्यकर्मवदप्रीचीनकर्मभिः प्रारब्धानेव बुभुजेनतु भोगार्थंकर्माणि
करोतभोगेनपुण्यक्षयाच्छ्यानतस्य सुखसक्तचयपर्णः ॥ ७ ॥ अस्खलितः अप्रतिहतआदेशआज्ञायस्यसमस्तद्वीपे

सूतउवाच ॥ तदादिराजस्ययज्ञे विजृंभितंगुणैरशेषैर्गुणवत्सभाजितं ॥ तत्तामहाभागवतः सदस्य
तेकोपारदिः ॥ प्राहगृणतमर्चयन् ॥ विदुरउवाच ॥ सोभिषिक्तः ॥ प्रभुर्विप्रैर्लब्धाशेषसुराहणः विभुत
देवस्यतेजो वैह्योर्यस्यांडुदोहगां ॥ ८ ॥ कोवस्यकीर्तिंनस्पृणीतयभिज्ञोयदिक्रमोक्षिपतेशभूपाः लोका
सपालाउपजीवंतिकामंमयापितन्नेवदकर्मभुद्भिः ॥ ९ ॥ मैत्रेयः ॥ गंगायमुनयोर्मध्येदेशोब्रह्मावर्तसंज्ञ ॥ आर
भानेव बुभुजेभोगान्पुण्यजिहासया ॥ १० ॥ तर्हिब्राह्मणाः स्खलितादेशाः सप्तद्वीपेकांडुधृत ॥ अमत्रब्राह्मणा
बालादस्यचाच्युतगोत्रतः ॥ ११ ॥ एकदाधौम्यमहामत्रीसातत्रदिवौकसां ॥ समाजोब्रह्मधीराणांचराजधीराणां
चसत्तम ॥ १२ ॥ तस्मिन्महेन्द्रसंवेषुसर्वेतेषुपपाद्वेतः ॥ उत्थितः सदसोमध्येतारानामुडुपोयथा ॥ १४ ॥ शो
भुः पीनायतभुजोगौरः कंजारुणेक्षणः ॥ सुनासः सुमुखः सौम्यः पीनांसः सुद्विजस्मितः ॥ १५ ॥

वेकएवदंडंधारयतीतितस्याकिंसर्वत्रनेसारस्यहीकुलव्यतिरेकोराजपकदातस्यमहामत्रादीनांआसीत्त
त्र ॥ १ ॥ त्रैदेवादीनांसमाजोयासीदिसपर्यः ॥ २ ॥ तस्मिन्महेन्द्रसंवेषुसर्वेतेषुसदसोमध्येउत्थितः सन्सर्वतः
समेतततेतिघष्टोकेनान्वयः ॥ १४ ॥ प्रांशुः उन्नतः पीतायतौभुजौयस्यकंजवदरुणेक्षणेयस्यशोभनाद्वि
जा ॥ स्मितेनयस्य ॥ १५ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पृष्ठं विस्तीर्णं वक्षो यस्य वलीभिस्त्रिभिर्विलग्नसंदष्टदलवत्॥ प्रथमस्य वलिमध्ये उपविस्तृतमध्यस्तं कुचितमु
दरं यस्य आवर्तवत्तिस्रोभिर्यस्य॥ कांचनवद्उज्ज्वलाहृदयस्य उदरो उन्नतो गंभीरो यस्य॥ ४॥ सूक्ष्मा श्मश्रुवते वक्त्राश्रा
सिता अस्तिग्धा श्मश्रुर्मूर्धजा यस्य कंबुवत्त्रिरेखांकिता कंठ यस्य यस्य परिधीयते सिता उपवीत उत्तरीय कृतानि भिन्ने
स्तानि भूषणानि येन सः॥ अतएव तेन नाकृतानि वर्जितानि प्रशोभनानि मुद्रीः स्वाभाविकी शोभा येन कृतानि पुचितानि
कर्माणि येन॥ ५॥ शिशिरस्निग्धा पद्मरक्तस्य चतारयो तीक्ष्णा यस्य इंदीवरदामाराणि वाक्यमुक्तानि वा सुचारु श्रीणि

मूर्ध्वं वलावृद्धो गिरिवल्लग्नदन्तोदरः॥ आवर्तनाभिरोजस्वी कांचनोरुकदयपातः॥ ६॥ सूक्ष्मवक्त्रा सि
तस्निग्धमूर्धजः॥ कंबुकंधरः महाभुजो दृग्लाभे परिधीयोपवीतश्च॥ ७॥ वर्जितानि शोभनानि श्रीनियमेन य
स्तभूषणः कृष्णाजिनधरः श्रीमान् कुशपाणिः कृतोचितः॥ ८॥ शिशिरस्निग्धताम्रास्यः सौम्यदान्तसम
ततः॥ ऊर्ध्वानिदमुवीशाः मदः संहर्षयन्निव॥ ९॥ वाक्यं चित्रपदं श्लक्ष्णं मृष्टं गूढमविक्लवं॥ राजोवाच
सभ्याः शृणवतभद्रं वः साधवो यदिहागताः॥ मत्स्वजिज्ञासभिर्धर्मो मावेद्यं समनीषितं॥ २॥ अहं दंडधरो राजा
जानामि हि योजिनः॥ रक्षिता वृत्तिदस्तेषां सेतुपस्थापिता पृथक्॥ २॥॥

धात्रा २

पदानि यस्मिन्॥ श्लक्ष्णं प्रशस्तं मृष्टं शुद्धं गूढं गंभीरार्थं अविक्लवं अव्याकुलं॥ ९॥ भाषणे हेतुः॥ धर्मं जिज्ञासुभिः पु
भिः॥ मत्स्वस्य मनीषितमावेद्यं वक्तव्यं कृतं॥ प्रजानुशासनमिषेण जिज्ञासे वक्ष्यते मयुष्माभिर्धर्मप्रवचनमिति
भावः॥ २॥ इदानीं प्रजारक्षणपिष्यन् प्रजाशिक्षणादिकं ममाव श्यकमित्याह॥ अहमिति त्रिभिः॥ पृथक् सेतुपस्था
पयिता॥ २॥॥

तानै २
पृथु

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

दिष्टं दृष्टकं ॥ शाकं कर्मसाक्षीईश्वरो यस्य दुष्यति तस्य वेदवादिनो यानलोकानाहु ॥ पुजा रक्षणं च ब्रह्मणानां ते लोका मेस्तु
कार्यभूताः कामानां सम्पादकदोहः ॥ पूरणीयेषु ॥ २२ ॥ प्रसन्नात्मनिष्ठास्याद्विप्राह ॥ यदिति यामलेपापं ॥ भगवेत्यर्थं ॥ तस्मा
त्तेप्रजा ॥ भर्तुर्मम पिंडदानकपरलोकेहितार्थं स्वकार्यमेव स्वधर्मं वानुतिष्ठत ॥ अथोक्तजेयीर्थे यातादृशाः ततः वासुदे
वार्पणादृष्टेप्रसन्नः अनुगृहाः कृतोभवेदिति शेषः ॥ २४ ॥ शास्तुः शिक्षयितुः अनुज्ञातो अनुमोदितः प्रेत्यपरलोके यम
लोकतुल्य ॥ २५ ॥ कर्मकर्तव्यमिति ॥ अनुमोदामहे ॥ नतु वासुदेवार्पणमिति केनाद्विभिस्तदंगीकारादिष्टेपवदिन ॥ शनै
र्वोग्यमन्नाह ॥ हे ब्रह्मन्नमः यज्ञपतिर्नापरमेश्वरः कोपि विनितास्य दस्ति ॥ तथापि प्रतिपत्ते र्नतत्सिद्धिरित्याशंक्या ।

तस्मेतदनुष्ठानाद्यदाहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ लोकाः स्युः कामसंदोहाः स्वतुष्टिदिष्टकं ॥ २६ ॥ यद्ब्रह्मलोकं गा
जाप्रजार्थमेव विहरण ॥ प्रजानां शमलं भुंक्ते भगवत्तनुकृतिम ॥ २७ ॥ तस्य जा भर्तृपिंडार्थं स्वार्थमेव वासु
यवः कृतोऽयोदजयियः तद्दिमेनुग्रहः कृतः ॥ २८ ॥ पूर्वं तदनुमोदयंपितृदेवर्षयोमला ॥ कर्तृशास्तृभ
नुज्ञातिस्तदंगयतेमतपत्तम ॥ २९ ॥ मनोकज्ञानुपादस्य पुत्रस्यापि महीपतिः ॥ प्रियव्रतस्य राजर्षेरंगस्यास्म
त्पितः पितः ॥ ३० ॥ ईदृशानामपाश्चेत्यमजस्य च भवस्य च ॥ ब्रह्मादस्य वलेश्चापि कृतमस्तिगतात्मभूतः
३१ ॥ अस्तिप्रयज्ञपतिर्नाम केषांचिद्विहसन्नवा ॥ ब्रह्मानुज्ञेवलेश्चापि तत्तावसः कश्चिद्भवः ॥ ३२ ॥ दोहिजादी
नृतिमृषाः शोच्यान्धर्मविमोहितान ॥ वर्षाह्यगीयवर्षीणां अग्रेयेकात्महेतुना ॥ ३३ ॥ ॥

वैचित्र्यमस्यानुपत्तिं प्रमाणयति ॥ इहामुत्र च यो लाभस्तस्य ॥ कांतिमतः भूतो भोगा भूतयः ॥ शारीराणि वा ॥ ३४ ॥ नवि
दं ॥ कर्मवैचित्र्यादेव सेत्स्यतीति विद्वद्दनुभवेनेश्वरसिद्धिरित्याह ॥ मनोरितिभिः ॥ पुरुषस्य पितामहस्य भास्यकृतम
क्ति ॥ अव शेषकर्मफलदात्रा भाव्यमिति तेषां मतमिति शेषः ॥ ३५ ॥ स्वयं दोहिजादीनेवानीनधर्मविमोहितान अतः शो
च्यान ननु कर्मैव फलं दास्यतीति विमुद्दशगतावादेवता ॥ किं परमेश्वरेणानेन आहुर्गतिर्धर्मः त्रिवर्गः स्वर्गो धर्मस्फल
लं अपवर्गमोक्षः ॥ तेषामेकात्मनेपकरूपेण सर्वत्रुपाते महेतुत्वात्त्वापि प्रायेणाहेतुना ॥ अयं भावः नतावज्जडस्य

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

किंचुजीवानांमोक्षदः॥ परमेश्वरपत॥ नार्थाद्देवताः॥ तापसमपिजीवतोविविधोपाधिसाधनेनाह द्वितिद्विभिः यस्य
पादयोः सेवायांरुचिः तपसिनांसंसारतमानांअशेषैर्जन्मभिः संदृष्टेषियोमलैमयः तापयतितमेवभजतेतिनस्ती
येनान्वयः कर्णभृताअहमहमिकयानामार्थमानामतीसाक्षिणोनस्पाटकंदेवस्यवैष्णवहिमेनिदृष्टांतेमाहयथे

यस्यादसेवाभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचितंमलंधियः॥ सद्यः क्षिणोत्यन्वहमेधतीमती
यथापदांगुष्ठविनिःसृतासरित॥ ३॥ विनिर्हृताशेषमनोमलःसतांसंगोविरागंतेनविज्ञानविशेषवी
र्यवान॥ यदंघ्रिमूलेकृतकेतनःपुनर्नसंसृतिंक्लेशवहांप्रपद्यते॥ ३॥ तमेवसत्यंभजतात्म
वृत्तिभिर्मनोवचःकायगुणैःस्वकर्मभिः अमायिनःकामदुघांक्षितिंकजेयथाधिका
रावसितार्थसिद्धयः॥ ३५॥

ति॥ ३॥ विनिर्हृताअशेषामनोमलायस्य संगोवैराग्यंतेनविज्ञानस्यविशेषःसाक्षात्कारः तदेववीर्यंयस्यय।
स्यांघ्रिमूलेकृताश्रयः सन्॥ ३॥ आत्मवृत्तिभिरध्ययनादिभिः मनोवचःकायानांगुणैर्ध्यानस्तुतिपरिचर्याभिः।
अमायिनः निष्कपटाः सन्॥ ननुब्रह्मादिभिः सत्येकिमस्मद्भक्त्याभविष्यतीति॥ तत्राह॥ यथाधिकारमेवावसिता।
र्थिसिद्धयोयेषां॥ ३५॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्वकर्मभिर्यागादिभिर्भजनीयस्तु ॥ तत्र ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविरिति न्यायेन सर्वेषु यागादित फलेषु भगवद्दृष्ट्या कर्म कर्तव्यं
नविभिन्नं दृष्टेति वक्तुं तेषां च भगवद्रूपतामाह ॥ द्वाभ्यां ॥ असौ भगवानेव स्वरूपतो विशुद्धविज्ञानघनोपि प्रगुणोति वि
शेषणो. पस्त्रि हकर्ममार्गे नेगुणः ॥ नानाविशेषणवान् ॥ अधरो यज्ञः ॥ संपद्यते ॥ यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेः ॥ अनेकगुण
तमेवाह ॥ पृथग्विधानि यानि रुद्रादीनि गुणानां चीत्यादीनि गुणाः ॥ मुक्त्यादयः क्रिया अवरितियातादयः उक्तयोग
त्राः अर्थो यमाद्यर्थ उपयोगकादयः ॥ आशयः संकल्पः लिंगपदार्थो नाम्नाक्ति ॥ नामज्योतिरोमादितेश्वरः संपद्यते ॥ ३ ॥

प्रसाविहनिकगुणोऽगुणोश्वरः पृथग्विधद्रव्यगुणक्रियोक्तिभिः ॥ संपद्यते यो यागलिंगनामभिर्विशुद्ध
विज्ञानघनः स्वरूपतः ॥ ३३ ॥ पृथानकालाशयधर्मसंग्रहैः शरीरपद्मप्रतिपद्यते तलाम ॥ क्रियाफलत्वेन विभु
र्विभाव्यते यथानलो दारुषु तद्गुणात्मकः ॥ अहो मनस्वामी वितरेत्पुमान् हरिं गुरुं यस्तमुजामयीश्वरम्
स्वधर्मयोगेन यजंति कामकाः ॥ निरंतरं दोषिणि तत्रेह छत्रताः ॥ ३५ ॥

यागफलस्यापि भगवद्रूपतामाह ॥ पृथानेति पद्मप्रभुः ॥ परमानंदोपपूर्णे चेतनो विषयाकांक्षां हि प्रतिपद्यते तदभि
व्याप्तानंदरूपः सन् ॥ क्रियाफलत्वेन प्रतियते ॥ पतस्येव वानंदस्याप्तिभूतक्रियाकाराप्रतीतीति स्मृते ॥ यथानलो
दारुषु स्थितस्तद्गुणात्मकः ॥ हरिं यमदेष्टा अक्रतो हिमान ॥ तद्वत ॥ कार्यभूते शरीरे प्रयाणे अव्यक्तकालेः दोषकः आ
शयो वासनाधर्मो हृदयेः संगुणातेजा मनस्तितया तस्मिन् ॥ ३४ ॥ तत्रैव प्रवृत्तान्भगवद्भजने प्रवर्तयतः ॥ प्रवृत्तानां प्रवृ
त्तिमभिनंदनेन वर्द्धयति ॥ अहो इति वितर्कं कुर्वंति ॥ ३५ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्दानीं हरिभक्तिदार्ढ्यं यद्ब्राह्मणभक्तिविषयत्वे ॥ आज्ञानिरपेक्षभिः ॥ सहस्रपश्यताः ऋहपश्यताभिर्यद्राजकुलस्य तेजः
तत्तत्सकाशात् द्विजानां कुले प्रजिता देवताः येषां वैष्णवानां तेषां च कुले जातप्रभवेत् ॥ कदाचिदपि प्रभावेन करो
तु कथं भूते समृद्धिभिर्विनापि स्वयं सर्वतिरस्कारिभिर्देवीप्रसादो ब्राह्मणाय स्वस्वकाह ॥ यच्चरणारविंदनाद्दविल
क्ष्मीं यशश्चावाप ९९ यत्सेवया च फलरत्नप्राप्ति ॥ तदेव चस्य कुले ॥ निषेवमानामिति रूपो यत्वयः हरेर्लोकसंग्रहरूपो यो

माज्ञातेजः प्रभवेत्समृद्धिभिर्क्षितिदयातपस्विषयाच ॥ देवीप्रसादेः नितदेवतानां कुलेस्वयं रा
जकुलाद्द्विजानाम् ॥ ९८ ॥ ब्रह्मण्यदेवः पुरुषः पुराणो नोनिसंहौ यच्चरणारविंदात् ॥ अवाप ॥
लक्ष्मीमनपायिनीं यशो जगत्पवित्रं मलहं मयाप्रणी ॥ ९७ ॥ यत्सेवया यो ऽपि गुहापुरायः स्वराट्
विप्रप्रियस्तुष्यति काममीश्वरः ॥ तदेव तद्धर्मपरैर्विनीतैः सर्वात्मना ब्रह्मकुलं निषेव्यताम् ॥ ९८ ॥
पुमांल्लभेतानतिवेलमात्मनः प्रसीदतोऽस्तश्रमतः स्वयं ॥ यद्विप्रसेवयनिषेवयाततः परं कि
मत्रास्ति मुखं हविर्भुजाम् ॥ ९९ ॥

धर्मः तत्परैः ॥ ९७ ॥ ननु ब्रह्मकुलपवनित्यसेव्यमानेसर्वदेवतासर्वभूतेप्रीयताय दृष्टान्तं नस्यात्रैवेतत्र विनाविघ्नश्र
द्धिः नचतयाविनामोक्षः स्यादित्याशंक्याह ॥ पुमानितिद्वाभ्यां ॥ यस्य ब्रह्मकुलस्यनित्यसंबंधेनानिषेवया पुमानस्य
यमेवाज्ञानाभ्यासादिकं विनापि अप्रसन्नमश्रमोक्षं लभते ॥ कुतः ॥ यत्सेवया स्वतएव अनतिवेलशीघ्रं प्रसीदतः
श्रमरहितस्य आत्मनः चित्तात्ततः परं अहं देवानां किं मुखमस्ति ॥ ब्राह्मणसेवयैव यज्ञादिफलं तत्सर्वं भवतीत्यर्थः

हेरपि तदपि परं सुखमित्याह ॥ अभ्यातीति इत्यानामिद्रादीनां नामभिर्यस्य सुखमहं यज्ञ तं हविर्वं तोयमाभ्यातीत्यय
चेतनावद्धितेकृता यानेहं तेनाभ्यातिरेकं तमभ्यातितत्त्वकोविदैः सर्वदेवमयः ॥ चेतनमभ्यतिरेकं तत्त्वकोविदैः विद्वद्भिः
कृतएवभूतो मेतत्राहपारमहंसज्ञानमयानन्दं इतिअधिकुर्वतीति पारमहंसपर्याः तागावोवाचोतस्मात्तुपनिषद्भिः
ज्ञानमयतेवेनोक्तः इमर्थः यद्वापरमहंसः ॥ परितोनगच्छतिगावोवाचोयस्मात्सपर्यगुः इंद्रियनियतमनाःसोमपा
रमहंसपर्यगुः ॥ ज्ञानरूपः सर्वोतियामीपर्यः ॥ ४ ॥ नकेवलं चेतनानेकुताद्धि शेषः किंतु वेदज्ञानादपीत्याह ॥ यदिसप्त

अभ्यासवंतः वेदतत्त्वकोविदैः अहंकुतं यन्मुकैरन्यनामभिः ॥ नवेतयाचेतनयावदिहं तेकृताशानेपारमहं
सपर्यगुः ॥ ४ ॥ यद्ब्रह्मनिर्मलं विरजं सनातनं अहंतपोमंत्रमौनसंयमैः ॥ समाधिनाविभृतिचार्यहृदयेय
त्रेदमादर्शइवावभासते ॥ ४ ॥ तेषामहं पादसरोजरेणुभाजां भवेयाः भिक्षिरीटमस्तु ॥ यत्रिपदविभूतो
प्राप्तुयात्पदं तत्पदमुत्तमं सर्वगुणाभजेति ॥ ४५ ॥ गुणाश्चतुर्दशयत्रकृतं ब्रह्मा अयंसंहृणेतेनुपदः प्रसीदता
ब्रह्मकुलंगवांचजनार्दनः सामचरसमत्वं ॥ ४६ ॥ मैत्रेय ॥ इतिश्रुत्वाणेनृपतिपितदेवद्विजातयः ॥ तमूचुर्ब्रह्म
मतसः सायवोत्तमसायकः ॥ ४४ ॥ पुत्रेणाजयतेलोकान्निति [illegible] सत्यवतीश्रुतिः ॥ ब्रह्मसंस्कृतः पापो यद्वेनोष्ण
तत्तमः ॥ ४५ ॥ दिव्यपक्षिणपुष्पापिक्षयंविंदयातमः ॥ विलिच्छरमयाकृत्वा प्रल्हादस्यानुभावितः ॥ ४६ ॥ वी
रवर्यपितः पुष्पाः सनाः सजीवशाश्वतो ॥ यत्रेदं प्रपच्यते भक्तिः सर्वलोकैकभर्तरि ॥ ४७ ॥ ॥

यंयेब्रह्मवेदनियंविभूतिनेवामिमुक्तेरेणाद्वयः ॥ [illegible] ॥ समाधिनाचित्तस्थैर्येणअर्थहृदयेवेदार्थमपिविचार
क्रमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ मौनमध्ययनविरोधिवार्तालापः ॥ समाधिनाचित्तस्थैर्येणअर्थहृदयेवेदार्थमपिविचार
यंतीत्यर्थः ॥ यत्रवेदेइदंविश्वं ॥ ४ ॥ हे आर्याः आर्यावर्जी वंशथिकिरीटमुकुटस्यापरिहेयेति पार्थ [illegible] ॥ ४२ ॥
गुणाभजनमस्यफलमाह ॥ गुणायत्रनमनुसपदः संहृणेतेसमस्तकभजेति तस्मात्प्रसीदतापसीदतगावोवाचकुलं ॥ ४३ ॥ मा
युक्तादमाह पुत्रेणेतिसंहिः ॥ पद्मनः ॥ देवोपितमोनमस्कमस्मात्तरत ॥ अतितरा ॥ ४४ ॥

कर्तरि २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मुकुंदनाथः स्मः नश्चाप्यनेनैव मुकुंदनाथ ते पर्वसितमिमर्थः ॥ तत्र देतः इति ॥ ४५ ॥ आजीवितं सर्वकालं आप्रयुक्ता
सनं प्रजास्वनुरागः प्रकृतिः स्वभावः ॥ ४६ ॥ उपस्थितः प्रापितः कर्मभिः आयुषा ॥ ४७ ॥ स्वरहस्याविषादे यापि प्रणमंतित
मः इति ब्रह्माविषयब्राह्मणजाति मध्ये स्थापयन्नेहमिर्यं विभर्मि दत्त्वा विषयस्त्वं विभर्ति तदभयं चाविषयस्त्वं विष्णुं विभ
र्ति ॥ इति चतुर्थ एकविंशः ॥ ६ ॥ द्वाविंशोत्तरं ज्ञानं एषमेवेति सामस्तात ॥ सर्वकर्मा वेषगवान्नपादि शादितीर्यति ॥ अविषा
लक्षितासनकादयः निज्ञापितानयच्चएव एव एतते पादर्शनेनो कृतात्मानो आत्मभिः कुरिवत्र भावः ऊर्ध्वप्राणाव
ह ॥ ४ ॥ ब्रह्मोवयं यद्यपि चित्रकीर्तिनयेवनाप्येनसकुंदनाथः ॥ यत्रजनप्रोक्तमस्य विलोक्य कृष्णदेवस्य कथाश्रवनक्रिय
नास्यद्भुतमिदं नाथ तवजीवनिशासनं ॥ प्रजानुरागमहतामकृतेः कारणात्मनां ॥ ४५ ॥ प्रद्युम्नतत्तमसः पारः त
योपासादितः प्रभो ॥ मुमंतो न मृदृष्टीनां कर्मभिः दैवसंज्ञितैः ॥ ४६ ॥ नमोविश्वकृतायाय रुक्मायमहेयसे ॥ योब्रह्म
दत्त्वमाविश्य विभर्ति इदं स्वतेजसा ॥ ४७ ॥ इति श्रीभागवते चतुर्थ एकविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ जनेषु प्रपन्ना
स्त्वं वृष्णिप्रवरो लविक्रमं ॥ तत्रोपजग्मुर्मुनयः चत्वारः सूर्यवर्चसः ॥ १ ॥ तान्दृष्ट्वा सहसोत्थाय राजा शीर्षावतरते
र्चिषा ॥ लोकान्पापान्कुर्वतः सानुमोचमलक्षितान् ॥ २ ॥ तद्दर्शनोद्गतमुखाः पादयोः पतितः शिरः ॥ म
मदस्यानुगो वैन्य इंद्रियेषु गुणेषु च ॥ ३ ॥ गौरवायं चितः सभ्यः ॥ प्रश्रयानतकंधरः ॥ तिष्ठन्कृतांजलिः पाव क्रेमू
हीतार्थ्यहणासनान् ॥ ४ ॥ तत्पादशौचसलिलैर्मार्जितात्मकबंधनः ॥ तत्रशीलवृतावृत्तमाचरन्मानयन्निव ॥ ५ ॥ हृष्ट
कायस्तु आसीनान्सर्वान्स्वेषु चिवपावकान् ॥ शुद्धासयमसंयुक्तः प्रीतः प्राहमवाग्रजान् ॥ एषु रुक्ष्य ॥ अहोआच
रितं किमेमंगलमंगलायनाः ॥ यस्यवोदर्शनेत्यासीदुर्दर्शानां दृशामिमिः ॥ ७ ॥ किंतस्यदुर्लभतमुभिहलोकपत्र ए
कामंतिभूतः स्थविरोग्रायतिप्रत्यायानामिवाहम्पा पुनस्तास्मृतिपथंतइति स्मृतेः ॥ प्राणास्तावत्तेजसादिमात्तान्त्रुतुहुक्ति
अतः स्वयमनुकृतः प्राणहानिः स्यादिवंसंभ्रमं उत्थासनं चकारेति मह मदस्यानुगो भ्रवर्तमानः इंद्रियेषु जीवः गुणान
गयाहीत्र प्रतियथा हकृतीस्तु स्वकोदृष्टातः ॥ ३ ॥ यत्रितोवशीकृतः गृहीतमर्घ्यहणासनं चयेतान् ॥ ४ ॥ मार्जितेत्तालिमल
कंबंधनं यस्य मानयन्निवास्वयं चचार ॥ ५ ॥ अवस्थाप्यग्रजत्वेनमानयन् ॥ ६ ॥ प्रीतः प्राहेत्यकृतदेवप्रीतिपूर्वकं वचनमाह अ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कथयन्नयस्यमानयाद्विवाहयेचचार॥ ४॥ अवस्थापयन्नजत्वेनमान्यानै॥ ५॥ प्रीतः प्राहेत्यनेकतदेवप्रीतिपूर्वकवचनमाह ॥

ऽदर्शितमाहुर्नैवेति॥ सर्वदृशामात्मानंयथासर्वदृशालक्षयते॥ येस्यविश्वस्यहेतवोमहदादयोसमादयोवाय
कथंभूतानयेस्यसर्वदर्शनस्यहेतवस्तान॥ ४॥ येषांमाभूतानांगृहाः॥ अर्हणाभूत्यानांचयोः वरणीयाः स्वीकारार्ह
प्रवादयोयेषांदृशाः॥ प्रवुचतणंचभूमिस्वर्गस्वर्गेगृहस्वामीचप्रवणाभृत्यादयश्च॥ ५॥ आलानानालयाइमाएवतेप्र
विक्ताः शून्याः प्रीलिताः संपदोयेषुदृशाअपिप्रियेषांगृहाः तीर्थपादीयोवेलवाक्तेषांपादतीर्थविडर्जिता॥ ६॥ सा
गंतेभद्रमाहुर्नदजातेयस्मातवालएवभवतावृहतिव्रतानिचरति॥ यहायेषांवाव्रतानिप्रमोवालाश्चरति॥ ७॥ इंद्र

नैवलक्षयतेलोकोलोकाःसर्वदर्शोपिवान्॥ यथासर्वदृशांसर्वात्मानंयेसमहेतवः॥ ४॥ प्रयतःप्रपितेयमा
ःसायवोगृहमेधिनः॥ यहहायहेदर्यावृगृहभूमीश्वरावराः॥ ५॥ आलानालयइमावेतेपविक्ताविलसं
पदः॥ गेहंहास्तीर्थपादीयपादतीर्थविवर्जिताः॥ ६॥ सागतंवोद्विजश्रेष्ठाव्रतानिसुमुक्तवः चरंति
प्रहृयार्थीरावालाएवबृहतिवै॥ ७॥ क्वाचिन्नः कुशलंनाथाःदिष्टयार्थाःयेवहिनाम॥ अस्तनावापयता
स्मिपतितामात्मकर्मभिः॥ ८॥ भवतस्कुशलंप्रश्नआत्मारामेषुनेष्यते॥ कुशलाकुशलायत्रनसं
तिमतिवृत्तयः॥ ९॥ तदहंकृतविश्वेभःसुरुद्रोचतपस्विनाम॥ सपृच्छेभवएतस्मिन्नहोभिःकेनाज
साभवेत॥ १०॥ अक्षमात्मवतामात्माभगवानात्मभावनः॥ स्वानामकुरुतेकामंसोनोधर्मःसनातनः॥ ११॥

यार्थामेयार्थंपुरुषार्थंयंवदंतितेषांयतः अस्मानमुंचते॥ यस्मिंस्तस्मिन्संसारे॥ ३॥ नवयंभागवतानांकुशा
लेपृच्छतेलोकेनवात्मनक्षत्रादहभवतिस्थिति॥ ४॥ तत्रस्मात्कृतविश्वाभःसन॥ तपस्विनांसंतमानांसहदो
युक्तानपृच्छामि॥ ५॥ नवत्वमयोनितस्यापृथक्चिंतयसिदाहरगवानेहेत्याह॥ अक्तनिश्चितंआत्मवतांधीरा
णांसात्वेस्वात्मतेनप्रकाशमानः॥ आत्मानंभावयतिप्रकाशयतीतिलया॥ इमांपृथ्वींचरति॥ ६॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सूक्तं शोभनं वचनं सारं सत्यं सदुपगं गंभीरार्थं सिद्धान्तयुक्तं यत्र मधुरं प्रसन्नं तया स्वयमानस्वपुतीयमा
नः ९ १८ स्वयमपि पृष्टः संगमं प्रश्नं वाभिनिर्दिशति संगमस्तु उभयेषां वक्तॄणां च येषां संभाषणमहितः सप्रश्नः स
र्वेषां शं सर्वे विस्तारयन्ति ॥ ५ ॥ संगमं प्रश्नं वाभिनिर्दिशति यानुवादसुखेनैव मोदेत्यन्तमर्थदिशति अस्मैवेति गुणानां
मनुवादने ॥ अहङ्कारेणानुवादः प्रवर्तते अवणादयश्च ॥ आत्मनो मनसोः शुद्धकामात्मकौ विपुनेतेकघायं चानु
रागवदनिवर्त्यौ ॥ २ ॥ चित्तशुद्धौ वहिर्वैराग्यमात्मनिर्वृतिश्च भवति स चान्तोयिकं साधनमस्ति णास्वपुतयोरेवमो

मैत्रेय उवाच ॥ इत्थं स्वसूक्तमाकर्ण्य सारं सङ्गजितं मुनेः ॥ श्लक्ष्णमानस्वपीत्याह कुमारः प्रत्यवाचह ॥ ३ ॥ सन
कुमार उवाच ॥ साधु पृष्टं महाराज सर्वभूतहितात्मना ॥ भवतैव विदुषा चापि साधूनां मतिरीदृशी ॥ ४ ॥ संग
मः खलु साधूनां उभयेषां च सम्मतः ॥ यत्सुभाषणा सत्रं सर्वेषां विनोदनं शं ॥ ५ ॥ अस्मैव राजन्भवतेऽमपु
ह्विषः पादारविन्दस्य गुणानुवादने ॥ रतिर्द्वयापि विपुनोति नैष्ठिकी कर्मं कषायं मलमन्तरात्मनः ॥ २ ॥ शास्त्रे
ष्वियानेव सुनिश्चितो नृणां क्षेमस्य सध्र्यग्विमृशेषु हेतुः ॥ प्रसंगमात्मव्यतिरिक्तमात्मनि दृढा रतिर्ब्र
ह्मणि निर्गुणे च या ॥ २१ ॥ साश्रद्दधानस्य भगवद्धर्मचर्यया जिज्ञासया पारमहंस्यसंहिता ॥ योगेश्वरोपासनया
चनिःसंपुण्यश्रवः कथायां पुण्यवाच ॥ २२ ॥

दाहेतुत्वनिश्चयादित्याह ॥ शास्त्रेष्विति सदृग्विमृशेषु सम्यग्विचारवत्सु हेमस्य हेतुरेतावानेव सु
निश्चितः ॥ कोसावात्मव्यतिरिक्तश्च संगो वैराग्यं प्रात्मनि चरति ॥ आत्मनो विशेषणं निर्गुणे ब्रह्मणि ॥ २१ ॥ न चैतदेवाति
दुर्लभमित्याशंक्याह मायिकारिणः ॥ अवणमात्रेणाभवति ॥ अस्यास्तु चित्तशुद्धेरनुसारेण साधनतारतम्यतो वर्द्धमान
या भक्त्या संक्षिप्तेत्याह सेति चतुर्भिः साश्रद्दधानेति संगश्च श्रद्धादिति चतुर्थ्या नात्ययः जिज्ञासया तत्तद्विशेषबुभुत्सया
पुण्यश्रवो यशो यस्य तस्य हरेः पुण्यया कथया च ॥ २२ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अर्थारामाअर्थनिष्ठास्तामसाः इंद्रियारामाः कामनिष्ठाराजसः तैः सहयाभीतस्यामतस्तयातेषांचये
संमताअर्थाः कामाश्च तेषामपरिग्रहेणविविक्तेविजनेयाकुचि ॥ तयाआत्मनैवपरितोषेचमतिः स्यात् किं
तद्धरेर्गुणपीयूषपानाद्धिनातस्मिन्सतिविविक्तेकुचिनकार्यानचात्मनिपरितोषः कार्यइत्यर्थः ॥२३॥ परमहं
सस्यचर्यायाउपशमादिप्रधानयावृत्त्यास्मृतिआत्महितानुसंधानेन मुकुंदचरितमेवाग्र्यशीपुण्यप्रेष्ठममृतेतस्य
विस्मृतिमुखेनेत्यर्थः मार्गांतरस्यनिंदयानिरीहयायोगनेपार्थक्रियाहिंसेन ॥ शीतोष्णादिद्वंद्वसहनेन २४

अर्थेद्रियारामस्योहातस्तयातत्संमतानामपरिग्रहेणच ॥ विविक्तकुआपरितोषआत्मनिनाहरे
र्गुणपीयूषपानात् ॥२३॥ अहिंसयापरमहंसचर्यया स्मृत्यामुकुंदाचरितामृतेन ॥ एवंमनःकर्मभि
र्निगृहीतमेतन्निद्रयानिरीहयाकुंठितिक्षयाच ॥२४॥ हरेर्भुजस्तोत्रवाणीपूरगुणाभिधानेनविजृंभमा
णया ॥ भक्त्याहसंगः सदसत्यनात्मनिस्याद्विगुणिताभक्तिरणोजनस्यति ॥२५॥ यदाहति
ब्रह्मणिनैष्ठिकीपुमानाचार्यवान् ज्ञानविशेषतत्त्वः ॥ दलनवीर्यहृदयंजीवकोशंपंचात्मकंयो

अर्थयेत्यज्ञापकंयंनभक्त्यावतंगतेनमुच्यते ॥ तमसादिभिक्ताःतेषांकर्णपूराःकर्णालंकारभूताःयेहरेर्गु
णाःतेषामभिधानेनसदसतिकार्यंकार्यमाहुरिति ॥२५॥ भवतुनाम अस्तुगमनमात्रमिति श्रुततः किमेतदाहयदानिष्ठाप
रमतिर्भवतितदाआचार्यवान् सन्ज्ञानविशेषाणांयोवेत्तेनअवीर्यंनिर्वासनंसतजीवस्यकोशाआचरकंहृदयलिंगा
शरीरंपुमान्मृत्तिकाद्यमृतंपंचभूतप्रधानं ॥ षड्ज ॥ अविद्यासंस्कृतायाःकोशाभिनिवेशाः पंचकोशाः तदाकाशउत्थि
तः प्रज्वलितोग्निर्निमग्नोपिनिवर्षत्ययदाहतिआचार्यानुग्रहेणतदाज्ञानवैशारद्यपर्यवेक्षणोत्थितः साक्षात्कारः
अवीर्यंपुनः प्रोक्तमपध्यानमतत्कोशहृदयदहतिप्रायसमान ॥२६॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री
भाच
ही
६

124

ननु ॥ किमनुमाह दृश्य आत्मा घटादिदृश्यमपि [illegible] ॥ कर्तृत्वादयो येन आत्मनः सका
शाद्बहिर्बलात्प्रतः सत्वदः स्वादिदेवादिवृत्तेन पश्यमेव [illegible] ॥ यो दृष्टा दृश्यप्रतीतेरेतः करणत्वादिसाह
परो दृश्यः आत्मा दृष्टा न घोर्यद्भवयानपूर्वं [illegible] ॥ दृष्टा दृश्यमेव [illegible] ॥ दृष्टा दृश्यमेव [illegible] ॥ दृष्टा दृश्यमेव

एवंभूतो नाशो भवत ॥ ततश्च किमिति तत्राह ॥ यदर्थं यमधिकृत्य यस्य विषयस्य प्रियतमं तत्रात्मनस्तुकामाय
सर्वप्रियं भवतीति श्रुतेः ॥ तस्यात्मनः स्वैव योऽतिक्रमोपद्रवः तस्माद्यतः ॥ स्वार्थनाशः ॥ अतः परतरः स्वार्थना
शो नास्ति ॥ ३२ ॥ कुतश्चैतत्राह ॥ अर्थस्य विषयस्याभिध्यानेन्द्रियार्थे कामस्तस्याभिध्यानेन सर्वार्थनाशः ज्ञानविज्ञा
नापरोक्षापरोक्षयोर्ध्यानेन मुख्यतो स्यावरतो ॥ ३३ ॥ अनात्मरतिरनर्थहेतुत्वमुक्तं संगस्याप्याह नेति ॥ यद्वस्तुधर्म
दीनां विघातकं तस्मिन्नसंगतमः संसारः ॥ ३४ ॥ तत्स्पर्धाद्विदेशात्तु ॥ पुरुषार्थस्याभिध्यास्यतिनिवारयति तत्रापीतिकृ

नातः परतरो लोके पुंसः स्वार्थव्यतिक्रमः ॥ यदात्मनस्तुकामाय सर्वप्रियतमात्मनः ॥ ३२ ॥ अर्थेन्द्रिया।
र्थाभिध्यानं सर्वार्थापह्नवो नृणाम् ॥ भ्रंशितो ज्ञानविज्ञानाद्येन विशति संसृतिम् ॥ ३३ ॥ न कुर्यात्कर्हिचित्स
ंगं तमस्तीव्रतितीर्षुकः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यदत्यन्तविघातकम् ॥ ३४ ॥ तत्रापि मोक्षएवार्थ आर्यति
कृत्येष्यते ॥ त्रैवर्गार्थोऽयतोनित्यं कृतान्तभयसंयुतः ॥ ३५ ॥ एवं वेत्तयो भावा गुणव्यतिकरादनु ॥ नतेषा
विद्यतेक्षेमं ईशविध्वंसिताशिषाम् ॥ ३६ ॥ तत्रैवं वेद तत्त्वज्ञ आत्मनः संसृतिं च देहेन्द्रियासुधियां गुणाभिरावृता
नाम् ॥ यः क्षेत्रविन्नपतयाहदिवि स्वगाविः प्रत्यक्चकास्ति भगवांस्तमवेहि सोऽस्मि ॥ ३७ ॥

तोतः कालः ॥ ३५ ॥ भयसंयुतत्वमेवाह ॥ एवं वेत्तयो भावा गुणक्षोभादनुपश्चाद्भवंति ॥ ईशः कालस्तेन विध्वंसिताशा
शिषां यस्मिन्नात्मनि तस्मिन्नात्मनि रतिरनर्थहेतुः ॥ तत्तस्मात्रैवं तोजगतो नातस्यपांसुकास्थावराणां च देहादिभिरात्मनाहं
कारेणावृतानां हृदि यश्चकास्ति प्रकाशते तमवेहि ॥ कथं सोऽस्मीति ॥ सोऽस्मीति पाठे सएवैवोऽस्मि ॥ ततोऽन्यदस्ति
हि परार्थः ननु जीवोहृदि चकास्ति नान्यस्तत्राह ॥ परतेऽन्यथा ॥ ननु कथं जीवं निषेधति ॥ तत्राविः प्रसक्तः तर्हि
बुद्धिः ॥ न प्रसक्तः ॥ प्रतिलोमेन चकास्ति परान्विषयाकारेण तत्रैवं स्वाकारे ॥ नतत्र विषक्तः ॥ आत्मनैव सतत परिच्छिन्नः प

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्थावरजंगमाटीनांछटीचकास्तीपुत्रानेनेषांकर्तृतत्वंपादीपस्यपालिगंप्रसंक्रांतिराकुर्वनउदिहाभ
क्षातंप्रणामति॥ यस्मिन्त्रिदंडसदात्मतयाऽकाशावेनकार्यकारणभावेनवामायेवभातितंप्रपद्यमायाते
हेतुः विवेकेनविपुतिर्निराकृतिर्यस्य॥ तात्मजिवेति नामरोऽपार्थेनिषमत्ता॥ यतः परिशुद्धंतत्कृतः विकुंठ
तत्वंसत्यं॥ प्रतपवप्रत्यूष्ठा ग्रभिभूताकर्मभिः कालिलामलिनेषकृतिः ते॥ १७॥ तमुवेदीतिज्ञानमुपदिष्टंत
स्पडक्करत्वेनभक्तिमुपदिशतिद्वाभ्यां॥ यस्यपादपंकजयोः पलाशानिअंगुलयः तेषांविलासः कांतिः तस्यभ

सद्

विलासः

यस्मिन्त्रिदंडसदात्मतयाविभातिमायाविवेकविपुतिस्वजिवाहिबुद्धि॥ तेनिमसुक्तपरिशुद्धविबुद्धतत्वे
प्रत्यूष्ठकर्मकलिलप्रकृतिंप्रपद्ये॥ १७॥ यत्पादपंकजपलाशविलासकांतिपार्थेप्रियतमुद्धयतिसंतः
तद्वत्रिरिक्तमतयोपतयोविरुद्धस्तोतोगणास्तनमणोव्रजमुद्धरेम॥ १८॥ कृष्णोमहानिहभवार्णवम
स्तवेशांपद्मगनकामसुखेन्नेतीर्यंति॥ तद्वैरेभगवतोभजनीयमंघ्रिकृतोदुपसनमुतारडस्त
रार्णं॥ ४०॥ मैत्रेयउ॥ एवंब्रह्मपुत्रेणकुमारेणात्ममेधसा॥ दर्शितात्मगतिः सम्यक्कृष्णेनोवाचतंनृपः

५१

तथास्मृत्याकर्माशयंअहंकाररूपंहृदयग्रंथिकर्मभिरेवसंग्रथितं॥ रिक्तानिविषयामतिर्येषां रुद्धः प्रत्याहृतःस्रो
तोगणाइंद्रियवर्गायेः प्रवणाशरणं॥ ३५॥ तत्रब्रह्मविदामोतिपरमितिश्रुतेः॥ कर्मयत्नयोनोद्धरयंतीत्युच्यते न
त्रारः॥ कृच्छ्रइतिप्रत्नवेशांतस्यवस्तरणाहेतुः इंद्रियोयेषांमहानिहतरणोकृच्छ्रः॥ क्लेशाः तेहिप्रसवेनयोगाः
दिनांद्रियंषड्वर्गग्राहभवार्णवंतितीर्षंति॥ तत्रस्मादुरुपंप्लवंदुस्तरार्णवमित्यर्थः॥ यद्वाअर्णवशब्देनकारणभा
वप्राप्तः दुस्तरार्णवरूपंव्यसनमित्यर्थः॥ ५॥ आत्ममेधसाब्रह्मविदादर्शितात्मनोगतिस्तत्वंयस्मैसः॥ ५१॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ब्रह्मेति संबोधनं प्राधान्योपेक्षस्य भूयमिति भक्तिः ॥ ४३ ॥ आत्मना देहेन सह सर्वं राज्यादिकं मदीयं साधूक्तिं साधुभिः स्वीयं सत्यं च प्रसादरूपेण दत्ते ॥ अतस्तत्र ममता भावात् ॥ गुरुदक्षिणायां किं ददे ॥ नहि पित्रादयः सोदकादितमे दानरूपेण प्रत्यर्प्यते ॥ ४४ ॥ निवेदनं तदीयस्यैव समर्पणं ॥ यथा भृत्यो राज्ञे सेवारूपेण ताम्बूलादिकमर्पयति तथा मया पि सर्वं निवेदितं स्वीकुरुते त्वाहू प्राणा इति ॥ ४५ ॥ आत्मनः स्वतंत्रभावं प्रपंचयति सेनापत्यं चेति द्वाभ्यां ॥ ४५ ॥ वस्त्रपरिधानेन प्रत्रमात्रं केवलं भुंजते न तु दाने स्वतंत्राः ॥ ४६ ॥ सत्यपि स्वतंत्रत्वे सर्वं सेनापि न गुरवः ॥ प्रत्युपकर्तुं शक्यमित्याहुर्ये इति ॥ ४७

राजोवाच ॥ कृतो मेनुग्रहः पूर्वं हरिणार्तानुकंपिना ॥ तमापादयितुं ब्रह्मन्भगवन्भूयमागताः ॥ ४८ ॥ निष्पादितश्च कार्त्स्न्येन भगवद्भिर्दयालुभिः ॥ साधूक्तिं हृदि सर्वं मे आत्मना सह किं ददे ॥ ४९ ॥ प्राणा दाराः सुता ब्रह्मन्गृहा अश्वा परिच्छदाः ॥ राज्यं महीकलकोशाः शिरसा सर्वं निवेदितं ॥ ५० ॥ सेनापत्यं च राज्यं च दंडनेतृत्वमेव च ॥ सर्वलोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविदो विदुः ॥ ५१ ॥ सर्वमेव ब्राह्मणो भुंक्ते स्वं वस्तु संददाति च ॥ तस्यैवानुग्रहेणान्ये भुंजते दक्षिणादयः ॥ ५२ ॥ ईदृशीं भगवतो भक्तिं यात्मवादं एकांततो निगमिभिः प्रतिपादितम् ॥ तच्च दर्शकरुणाः स्वकृतेन नित्यकोला मनसापि कायेन विमोदयन्ति ॥ ५३ ॥ मैत्रेय उ ॥ तमात्मयोगपतयः प्रादिराजेन पूजिताः ॥ शीलं तदीयं शंसंतः विभवन्निव नृणां ॥ ५४ ॥ वैन्यस्तु पृथुर्महतां संस्थिमाध्यात्मशिक्षया ॥ आत्मकामोऽपि वात्मानं मेने आत्मन्यवस्थितः ॥ ५५ ॥ ॥

त्मवादे अध्यात्मनिचिकारं एकांततः ॥ निश्चयेन निगमिभिः वेदवद्भिः प्रतिपादितं ॥ तच्च दर्शकरुणाः स्वकृतेन वदीनो हरणकर्मणा तच्च तकानामतकृतमुपकारं प्रतिस्वयमुपकारो प्रतिकृत्यापि मनसा लिंगिनामपि यज्ञलिंगिनेभ्यो व हुरुत्पर्थः यद्वा विनोदयाचेरुपहासास्पदं ॥ प्रत्युपकारे प्रकृतेजनानामुपहासास्पदं भवेदित्यर्थः ॥ विभूवन प्राकाशमागणोऽकृताः ॥ ५६ ॥ पूर्वमुक्ताः ॥ अध्यात्मशिक्षया मानोस्थितिरेकोयतातया तमात्मन्यवस्थितः सन्मेने ॥ ५५ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ब्रह्मसाहृतब्रह्मण्यार्पितं यथा भवति तथा ॥५२॥ निर्विसंगः कर्मसु नासक्तः ॥ कर्मार्पणं कर्मसादिगमुदासीनं
मनानीकरोदिति पूर्वोक्तो वायुः नासज्जते मनोरथेण वा ॥५३॥ अर्थिभिरर्थ्यया ॥५४॥ सेन्द्रश्चासौ राजा च सएव वाभुवोव
सुधनं गृह्णन्विसृजंश्चासौ सूर्यवत् ॥ राज्ञः प्रतपनमात्राकरणं ॥५५॥ अग्निविद्वर्षिः योऽस्तगहृदव ५० समुद्रो

कर्माणि च यथाकालं यथादेशं यथाबलं ॥ यथोचितं यथावित्तं कुरुते ब्रह्मसाहृतं ॥५१॥ फलेब्रह्मणि
विन्यस्य निर्विसंगः समाहितः ॥ कर्माप्रकुरुते नात्मा लोकेऽस्मिन्पद्मपत्रवत् ॥५२॥ बृहस्पतिर्वसानोपि स सामान्य
श्रियान्वितः ॥ नासज्जतेंद्रियार्थेषु निरहंमतिरेव च ॥५३॥ एवमप्यात्मयोगेन कर्माण्यनुसमाचरन् प
रानुत्पादयामास पेचार्चिष्मात्ममोमतान् ॥५४॥ दिजिनाम्बरसोमुं सहयंपुरुहिणानृके ॥ सर्वेषां लोकपा
लानोदधारैकः पृथग्गुणान् ॥५५॥ गोप्ता यमजगत्स्वेच्छा वेसेवयनात्मकः ॥ मनोवाक्कृतिभिः सो
मैर्गुणैः संरंजयन्प्रजाः ॥५६॥ राज्येनयाज्ञामयेयज्ञैर्मयान्दस्वापरः ॥ सूर्यवद्विसृजन्गृह्णन्तपंश्च भुवो
वसुः ॥५७॥ दुर्धर्षस्तेजसेवाग्निर्महेंद्रइवदुर्जयः ॥ तितिक्षयापृथिवीवयोदेवाभावेनृणाम ॥५८॥ वर्षति
स्मयथाकामैः पर्जन्यइवतर्पयन् ॥ समुद्रइवदुर्बोधः सतेनाचलराडिव ॥५९॥ धर्मेराडिवशिक्षायामे अर्थे
हिमवानिव ॥ कुबेरइवकोशाढ्यो गुप्तौवरुणोयथा ॥६०॥ मातरिश्वेवसर्वात्मा बलेनमहामोजसा ॥
अविषह्यतयादेवो भगवान्भूतराडिव ६१ कंदर्पइवसौंदर्येमनस्वीमृगराडिव ॥ वात्सल्येमनुवद्वृष्णीप्रभुत्वेभ
गवानजः ॥६२॥ बृहस्पतिर्वक्तृवादे आत्मवत्तेजसेवहरिः भक्त्यागौरुविप्रेषुविश्वस्तेनानुवर्तिषु ॥ ह्रियाप्रश्र
यशीलाभ्यामात्मतुल्यः परोयमे ६३ ॥

यथागांभीर्यतोतावानि तिनवुध्यातेनतथासौचाभिप्रायतोऽदुर्बोधः अचा
लराडमेरुरिव ॥५६॥५७॥ सर्वात्मासर्वत्रसंचारशक्तिर्बलादिभिर्मातरिश्वेवभूतराडश्रीरुद्रः ॥६१॥ अजोवह्नेव
॥ आत्मवत्तेजितेंद्रियत्वेभक्त्यादिभिः परार्थोयमेचात्मनैवतुल्यः ॥६३॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पुंभिः ॥ सप्तरुषैः रामः सीतापतिर्यथा सतां ॥ कर्णरंध्रेषु प्रविष्टः ॥ ८३ ॥ इति श्रीमद्भागवते
महापुराणे पारमहंस्यां संहितायां तृतीयस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ दृष्ट्वा
तमेवं प्रवयसमेकं द्वयेन सम्पन्नवान् ॥ आत्मनावस्थितो
शेषस्तानुसर्गं प्रजापतिः ॥ १ ॥ जगतस्तस्थुषश्चापि वृत्तिदोऽयमभूत्किल ॥ निष्पादितेषु राष्ट्रेषु यदर्थ
मिह जज्ञिवान् ॥ २ ॥ आत्मजेष्वात्मजन्मासौ विरहादुदतीतिव ॥ प्रजासु विमनाः स्वेकः सस्मार
तत्रापि पूर्वं तपसि यथा सत्यजयपुरा ॥ ४ ॥ कंदमूलफलाहारः शु
कपर्णाशनः क्वचित् ॥ अप्यब्भक्षः कतिचिदपो वायुभक्षस्ततः परम् ॥ ५ ॥ ग्रीष्मे पञ्चतपा वीरो वर्षासा
सारिषातसुनिः ॥ आकण्ठमग्नः शिशिरे एवमेवं तितिक्षुः ॥ ६ ॥ तितिक्षुर्यतवाक्कायप्राणहृन्मनोजितानिलः
आदिराय यथा कृतमचरत्तपो जनम् ॥ ७ ॥ तेनाकामानुसेवेन भक्तकामेन मे तपः ॥ प्राणायामैस्त्रिभिर्हृद्य

मायस्य वाप्रस्यानासस्तेऽग्नेतपसि प्राचीन ॥ कर्तरिक्तः सस्यजयपा मंडलस्य विजयपूर्वं यथा ॥ महतायत्ने
नप्रवृत्तः ॥ ४ ॥ उग्रं तपो दर्शयति कंदमूलेति त्रिभिः ॥ क्वचित् कदाचित् ॥ ५ ॥ चतुर्दिक्षु चतस्रोऽग्नयः ॥ उपरि सूर्यश्चेति
पंचाग्नितपः ॥ सतोपायस्य सपंचतपाः ॥ ग्रीष्मे सर्वतः सप्तमासारवर्षाः ॥ शिशिरे जलेऽस्थिडिलशायी ॥ भूमिशायी ॥ स
र्वदा ॥ ६ ॥ ७ ॥ तेनतपसाकामानुसेवेन मे मम ॥ प्राणायामैस्त्रिभिर्हृद्यानिकामीयस्य प्रतः प्रमलग्रो शायो यस्य चित्ता

स्त्री

मासान् ३

स्त्री ४

स्त्री ४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

परिकर्मणापरिचर्यया शुद्धसत्त्वात्मा मनोयस्य तस्य ज्ञानमभूत्॥ कीदृशेन निजेऽपि जीवकोशे हृदयगुं
थिसंज्ञायानामसंभवादीनापदमा अर्थं चिच्छेद॥ कीदृशेन अनया भक्त्या निशितेन तीक्ष्णं भूतया तस्य भगवतः प्रवृत्ति
स्मरणं॥ अनुभूतिः संपूर्तिर्यस्याः॥ तया निशितेन॥ किंच किंवा अत्र अर्थे दृढात्मबुद्धिर्यस्य यतोऽधिगता तत्शक्तिः
अतएव निरीहः॥ प्राप्तासंसिद्धिः कृतिस्पृहः॥ एवं च पुनर्नृजन्मेत्यर्थं दृढं ग्रन्थपदं चिच्छेद तत्तत्प्रजेत्यक्तवान् तस्य
लाद्विरामेत्यर्थः॥ तस्य योगसिद्धिः अणिमादिस्पृहा तस्य तत्रैव स्यात्॥ तस्य ताः प्रसन्नाः किं तु प्रसन्नो भवति तस्य श्री

सनत्कुमारो भगवान्मदाहाप्यात्मिकं पदम्॥ योगं तेनैव पुरुषमभजत्पुरुषर्षभः॥ १॥ अथ कर्दमिणः सा
धोः श्रद्धया यततः सदा॥ भक्तिर्भगवति कृष्णे नैष्ठिकी संभवेत्॥ तस्यात्मयोगं यततः परिकर्मशुद्धम
ज्ञानात्मनस्तदनुसंस्मरणानुभूत्या॥ ज्ञानेन विरक्तिमदभूत्निशितेन यच्चिच्छेद संशयपदं निजजीवकोशम्॥
चिन्तामयीं दृढधियागतात्मगतिर्निरीहस्तद्रूपजोऽपि हृदि तत्पदमन्वगच्छत्॥ तावद्वयोगयतिभिः प्रतिरूपमन्नो या
वद्गदाग्रजकथासु रतिं न कुर्यात्॥ २॥ एवं स वीरप्रवरः सुयोग्यात्मानमात्मनि ब्रह्मभूतेऽष्टकालं तत्याज
सकलेवरम्॥ ३॥ संपीड्य पायुं पार्ष्णिभ्यां वायुमुत्सारयन्मनः॥ नाभ्यां कोष्ठे समवस्थाप्य हृदुरः कंठशीर्षणि॥ ४
उत्सर्पयन्नस्तमूर्ध्नि क्रमेणावेश्य पातिः स्पृहः॥ वायुं वायौ तेजसि तेजस्यप्सु यथाजनम्॥ ५॥

कृत्स्नस्य कृत्यात्ततो वृत्तिलोभो जातः स्पृहः॥ ३॥ देहत्यागप्रकारमाह संपीड्येति पंचभिः॥ पायुं गुदं संपीड्येति मु
क्तासनेन सूचितम्॥ संपीड्य मीलनात्सूक्ष्मा गुल्फेनैव मध्यतः॥ सव्ये दक्षिणे गुल्फेन मुक्तासनमितीरितम्॥ मूलाधाराद्वा
युमुत्सारयन्॥ ऊर्ध्वं नयन्॥ नाभ्यां समवस्थाप्य॥ ततः कोष्ठे समवस्थाप्य अधोऽधो नयन्॥ उरुक्रमेणात्रयः॥ कोष्ठान्प्रवाह्य॥ ज्ञा
दाहीनाद्वंद्वैकं॥ शीर्षभ्रूमध्यं तस्मिन्॥ ४॥ तेनापि पाठान्तरे पक्षमसूत्राणां वृत्तिपर्यं यत्क्रमेणासूर्ध्नि ब्रह्मरंध्रे आवेश्य
ततो देहात्
चभूतानि समहिभूतेषु विला-वान्॥ तदाह॥ वायुं वायौ यथाजनम्॥ एकीकृतवान्॥ कर्षं देहगत

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वांतिइंद्रियक्रियाणां द्वांशांतोये॥ तदेवं देहं प्रविलाप्य द्वितीयात्मप्रतियत्नं पृथ्वीमहाभूतानामपि लयमाह द्वि
तिसंगस्य कीकृतवान देशः प्रदक्षत्जः॥ अमुवाप्य॥ ९॥ तदेवतामसाहंकारकार्यस्याकाशयंतेलालमुक्तामात्रिकरा
जसाहंकारकार्याणां लयमाह इंद्रियाणां हृदयतायमनोबुद्धिर्यंति॥ येषुमनइतिदेवानामप्युपलक्षणमस्तिकात्स
कलानसइंद्रियेराकर्षणेषु लयाभिधानं नवकार्यत्वात॥ तदुक्तं गीतासुइंद्रियाणां हृदयतायमनोतक्षिप्य
ते॥ इंद्रियेविषयाकृष्टैरादिनेप्रावतामनइतिइंद्रियेषुनमइतिपाठप्यमर्थः भट्टादीनामतेनभस्मात्रघकोषा
चिन्मानसमनुमानिकात्मतेपिइंद्रियव्यापारोस्तीवनभोगुणाश्रयाः श्रोत्रयात्रः प्रतइंद्रियाणुनभोविभा।

वात्माकाशोद्रवंतोपेयपास्थानंविभागपाः॥ द्विति मंभसितत्रेन स्पदोवायोनमंसमुं॥ ९॥ इंद्रियेषुमना
स्तानितन्मात्रेषुयथोद्रवं॥ भूतादिनामूलकृत्यमहत्तत्वनिसंदये॥ ५॥ तेसर्वेषुपर्वविमाहजीवेमायाम
येमयात॥ तंचानुपायमात्मस्य मलावबुद्धयीपुमान॥ ९॥ तानेवेसमतीर्यगस्तूपस्थोनहात्मभः
९८॥ अर्विनासमहाबाहो तत्पतमनुगतादनं॥ स्तुमायेनदहंचयत्पश्यांस्पर्शनंभुवः॥ ९९॥

वितमितिः तानीद्रियाणि प्रणोद्रयं॥ ऊर्ध्वोदिप्रवृत्तिलाभः सर्वविषयाधीनवृत्ति॥ श्रोत्रादीनाविषयेषु शब्दादि
प्रलयः॥ यद्वातन्मात्रकार्यत्वे इंद्रियाणां मनोप्यत्रकृत्यत्वात्तन्मात्रकार्यं अहंकारोत्रभिधानं तदधीनत्वावि
वृत्तयेत्यभिप्रायः भूतादिनाहंकारेण प्रागवस्थाहयात॥ तेदिनाइंद्रियाणि उत्कृष्यपरतोवीतामूतादेदिनामेनसह
तत्रेनसदयस्त्यर्थः॥ ९७॥ सर्वेषां गुणानां कार्याणां विनाशः स्थितिर्यस्मिन्नंमहांतेमायामये मायामयोपाधिश्रा
यानेजीवे॥ तेवत्मप्रायमुपाधिर्यः सर्वमनुपश्यी पुमान्जीवः॥ अमोमुख्यः वालपाणिस्थितः मत्रजहादिदिमर्थः॥ ९८॥
वनप्रेवशामायम्पराज्यः कथाप्राह॥ अर्विनामतिचलंतिभिः॥ प्रतुगतः॥ अनुजयाम अप्रतहीतदीपनाहेतिया किंपश्यां
भुवः॥ स्पर्शनमिति॥ ९९॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री
आच
टी
८४

मर्तुर्व्रतं यद्भूमिशयनादि तत्स्मृतं धर्मः पतिशुश्रूषा प्रधानस्त्रीणां प्रधानमिति स्मृतिः देहस्य कंदमूलादिवृतिः तया वर्त्ता।
र्तिः खेन प्राप तत्रहेतुः ॥ प्रेयसः ॥ कराणां स्पर्शनिमाणा श्रुतानां पानिवृतिर्यस्या ॥ ३ ॥ एषिव्यापत्सु ॥ हृदि तत्वे
तत्तस्या देवतारूपेण विपरिणतः श्रीवत्सेचेतनादिकं यस्मिन्तथाभूतं देहमालक्ष्यते देहे चिंतामारोपयत ॥ ४ ॥ कृ

अतीव भर्तुर्व्रतधर्मनिष्ठया पुत्रप्रसूता पि हरस्य जाया ॥ नाविदन्नतिं परि कीर्तितापि सा श्रेयस्करस्या।
र्शनमानिवृतिः ॥ ५ ॥ देहं विपन्नं विलपन्नादिकीर्तितः एषिव्यापत्सु पतिस्य वाक्यतः ॥ आलक्ष्य किंचि
च्चविलक्षसा सती चितामथारोपयदद्रिसानुनि ॥ ६ ॥ विधाय कृत्यं हृदि नीजलाशयात्स्नात्वा सती भर्तृकृदा
रकर्मणः ॥ नत्वादिविष्णोस्त्रिदशास्त्रिः ॥ परीत्य विवेश वह्निं ध्यायती भर्तृपादौ ॥ ७ ॥ विलोक्यानुगतां सा
ध्वीं शुचं पुत्रीं सदारपतिं ॥ तुष्टुवुर्वरदा देवैर्देवपत्न्यः सहस्रशः ॥ ८ ॥ कुर्वन्तः कुसुमासारं तस्मिन्मंदर
सानुनि ॥ नटत्सु मरुतूर्यषु गृणन्तिस्म परस्परं ॥ ९ ॥ देव्यऊचुः अहो धन्यतमा पूर्वं मायाचैवं भुजांपति
सर्वात्मनापतिं भेजे यज्ञेशं श्रीर्वभूविव ॥ १० ॥ सैषानूनं व्रजत्यूर्ध्वं अनुवेलं पतिं सती ॥ पश्यतास्मान
भीत्यार्चिर्दुर्विभाव्येन कर्मणा ॥ ११ ॥ तेषां दुरापं किं त्वन्यन्नार्यो भर्तारमाददे ॥ भुविलोलायुषो ये वै नै।
कर्मी साधयंत्युत ॥ १२ ॥ सर्वं वितीर्य तत्पुंसः कृच्छ्रेणाप्नुवतो भुवि ॥ लब्धापवर्गं मानुष्यं विषयेषु विषज्जते

दा॰ २८

त्यंतकालोचितं विधाय हृदि सांजलेः आलतास्नाना सती भर्तृकृदकं दत्त्वादि विप्रं तरिहोस्थिता वह्निः प्रदक्षिणी।
कृत्य ॥ १३ ॥ देवैः सहिताः ॥ १४ ॥ गृणन्तिस्म भाषंत ॥ १५ ॥ भगवान्पश्यते गम्यते नेनेति तथा ॥ तत्रैकं कर्म्म तानि यच्चेच्चलायु
षोपि साधयंति तेषां प्रत्यक्षदेवादिपदं किमु दुर्लभं न किंचिदिति तत्पर्यः ॥ १६ ॥ प्रभक्त शोचेति सर्वं चित इति यत आत्मने
दुःखति योगसाधनं मानुष्यं लब्ध्वा विषयेषु सक्तिं यांति ॥ २८ ॥

विद्युत्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

विशांपश्वादीनांवापतिः स्यात् ॥ २२ ॥ यद्यपि बहुनिफलाभवंतितथापिमुक्तासंगपवप्रावणादिकुर्यात ॥ २३ ॥ महतो
भवतोमाहात्म्यस्यसूचकेपार्थवीपृथुसंबंधेनीपार्थिवीमितिपाठः ॥ २४ ॥ प्रथयन्कीर्तियन्भवसियोः पतः पादेयस्य

म २

श्रीमैत्रेयउ ॥ स्तुवंतीष्वमरस्त्रीषुपतिलोकंगतावधूः ॥ येवाआत्मविदांपुंसांवैमः प्राप्तोच्युताश्रयं ॥ १ ॥
त्वंकृतानुभावोसौपृथुःसभगवत्तमः ॥ कीर्तितंतस्यचरितमुदारचरितस्यते ॥ २ ॥ एतद्दशमहत्पुण्यंप्रश्रद्ध
यावहितःपठेत् ॥ आवयेत्शृणुयाद्वापिसपृथोःपदवीमियात् ॥ ३ ॥ ब्रह्मणोबलवर्चस्वीराजन्योजग
तीपतिः ॥ वैश्यःपठनविश्पतिः ॥ स्यात्शूद्रोमहतामियात् ॥ ४ ॥ शिक्षन्निदमाकर्णयन्नरोनार्यथवा
दृतः ॥ अप्रजः सुप्रजतमोनिर्धनोधनवत्तमः ॥ ५ ॥ अस्यसुकीर्तिःसुयशाभूर्वोभवतिपठितः ॥ ६ ॥
दंस्वस्त्ययनंपुंसांसर्वमंगलमंगलम् ॥ यत्रेयंपूज्यतेपृथ्वीस्वर्गकामिभिरुत्तमैः ॥ ७ ॥ धर्मार्थकाममो
क्षाणांसम्पत्तिर्हिसमीप्सभिः ॥ अद्ध्येतदनुश्राव्यंचतत्पौत्रायपरंतपः ॥ ८ ॥ विजयाभिमुखोराजाश्रु
त्वैतदभियातिगान् ॥ बलिंतस्मैहरत्येषानानाःपृथुरिवप्रजाः ॥ ९ ॥ मुक्तसंगतोभगवत्यमलांभक्तिमुद्व
हन् ॥ वैन्यस्यचरितंपुण्यंशृणुयात्प्रावयेत्पठेत् ॥ १० ॥ वैचित्रवीर्याभिहितंमहन्माहात्म्यसूचकं ॥ अस्मि
न्कृतमतिर्मर्त्यःपार्थिवीगतिमाप्नुयात् ॥ ११ ॥ अनुदिनमिदमादरेणशृण्वन्पृथुचरितंप्रथयन्वि
मुक्तसंगः ॥ भगवतिभवसिंधुपोतपादेरचलितरोलभतेतितिमनुष्यः ॥ १२ ॥ इतिश्रीभाग
वतेचतुर्थेत्रयोविंशः ॥ २३ ॥

१४ ॥ इतिचतुर्थेत्रयोविंशः ॥ २३ ॥ एकादशोध्यायः पृथोचरितश्रीमितं ॥ प्रचेतसांपुराणाद्भिस्तन्मयेपंचभिः
पितः ॥ चतुर्विंशोप्रपौत्रस्यपृथोः प्राचीनबर्हिषः ॥ प्रचेतसांजनिर्जेभ्योरुद्रगीतंचवर्णयते ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अधिराजाभ्रासीदित्यर्थः ॥ पवीयोभ्यः कनिष्ठेभ्यः काष्ठादिशः तर्यो चातर्यो ॥ शक्रात्लब्धाएणोरथमेयेज्ञवि
ज्ञयावसुरेअपमत्रयेमवाहपावकश्रुतिपुराणः ॥ यापस्तस्मात्मनुष्येभ्यः संयाः योगतिमग्निंतेषाम्ः ॥ नमस्वसामत्य
स्याभार्यायां ॥ अंतर्धानविशेषणीयइति ॥ एतेनशक्रोदेवर्यानमतिलाभेकारणमस्ति ॥ सर्वोतर्धानोराजोवृतिकरा

मैत्रेय विजिताश्वोधिराजासीत्पृथुपुत्रः पृथुश्रवा ॥ तस्मैबर्हिदुंतिस्तस्माजानः पृथवेयश्च ॥ पवीयोभ्यो
दृदकाष्ठाभ्रातृभ्योभ्रातृवत्सलः ॥ हर्यक्ष्यादिभ्रातृभ्यांचीपुत्रकोशायदक्षिणा ॥ प्रतीचीवृकसंज्ञायतर्यो
दृविणोसविभुः ॥ अंतर्धानगतिंप्राप्तास्तर्यानर्धानवंदितः ॥ अपत्यत्रयमाधत्तशिखंडिनांसुसंमतं ॥ पा
वकः पवमानश्चशुचिरित्यग्नयः पुरा ॥ वसिष्ठशापदग्धत्रयः पुनर्योगाभिगाताः ॥ अंतर्धानोनभस्वत्यां
हविर्धानमविंदत ॥ यइंद्रमश्वहर्तारंविज्ञानविजितवान् ॥ सर्वोवृतिकरस्तस्मैदेवपुत्रादिदारुणोम
समानोदीर्घसत्रआजेनविसमर्जह ॥ तत्रापिहंसपुरुषंपरमात्मानमात्मदृक् ॥ यजंतंहौत्रकामापकु
शलेनसमाधिना ॥ हविर्धानाद्धविर्धानीविदुरासूतषडसूतान् ॥ बर्हिषदेगयंशुक्लंकृष्णंसत्यंजितव्रतं
बर्हिषत्समहाभागोहविर्द्धानिःप्रजापतिः ॥ क्रियाकांडेषुनिष्णातोयोगेषुचकुरुद्वह ॥ यस्योदेवयजनस
न्नुयज्ञेवितनवतः ॥ प्राचीनाग्रैःकुशैरासीदावृतेवसुधातले ॥ ॥

दानादिभिर्दीकणोपरपीडात्मिकांमसमानोविसमर्ज ॥ इतिस्वानोक्तोशमितिहंसः ॥ नपुरुषंपूर्णाकुशलंपुण्यंतदु
पणासमाधिना ॥ हविर्द्धानिः हविर्द्धानस्यपुत्रः ॥ योगेषुचप्राणायामिदेषु ॥ क्रियाकांडनिष्णातमाह ॥ यस्यति
ति ॥ इंद्रवसयावलेदेवयजनेयज्ञवाटेवितनवतः ॥ यत्रैकोयज्ञः कृतः तस्मात्तोयज्ञांतरंकुर्वतः सतः अतएवप्राची

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

समुद्रस्य कन्यां देवदेवेन ब्रह्मणोपदिष्टां शतद्रुतिं नामकिशोरीं बालां पश्चिमां मंत्रीं प्रदक्षिणां गच्छंतीं प्रकीमिव
तिपवित्रां व्याख्यायते ॥ सप्तर्षीणां सत्रे तद्भार्या दर्शनेनाग्निः कामसंतप्तो भूत ॥ तेच तद्भार्या स्वाहा नामसु सप्तर्षीभार्या गृह्य
याहिणी सती रमयामास ॥ रमयिष्यावत्तदेतः प्रकीर्तुपेणाशां रन्तेभिलाषा गच्छत ॥ तस्य यास सप्तर्षीभार्या भ्रंत्याग्निः
किमितवान तद्वदिति रक्तकीमिवेति पाठ रक्तकीमिवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ सूर्यं यान वोद्वयेव विबुधयो विजिताग्निः

सामुद्रीं देवदेवोक्तामुपयेमे शतद्रुतिं ॥ यां वीक्ष्य चारुसर्वांगीं किशोरीमतुलां कृतां ॥ परिक्रामंतीमुद्वाहे
कमग्निः प्रकीमिव ॥ ५ ॥ विबुधास्तु गंधर्वमुनिसिद्धनरोरगाः ॥ विजिताः सूर्यया दिव्यं ब्राह्मणायैव नृपुरैः
प्राचीनबर्हिषः पुत्राः शतद्रुमादशाभवन् ॥ तत्समनामसुतास्तेर्वयर्क्ष स्नाता प्रचेतसः ॥ ६ ॥ पित्रादिष्टाः प्रजा
सर्गं तपसार्णवमाविशन् ॥ दशवर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा स्नाता स्थिते ॥ ७ ॥ एकस्तपसि दृष्टेन गिरिशेन प्रसी
दता ॥ तेभ्यो ददौ तदा रुद्रः प्रजासर्गं तमब्रवीत् ॥ ८ ॥ विदुरः ॥ प्रचेतसामिति ॥ तेषां यासीत्परिसंगमः ॥ य।
द्वाप्याहरहः प्रीतः ॥ तत्रैव लब्धदर्शनं ॥ ९ ॥ संगमः खलु विप्रर्षिभिर्वेन्द्रपारीतिणां ॥ दुर्लभोऽस्मि
न्नयोदपुरसामाद्यमभीप्सितं ॥ १० ॥ आत्मारामोपि यत्कस्य लोकं कल्पयायते ॥ यत्कृपा पुत्रो वि
चरतेयोऽयामगवान्स्वः ॥ १८ ॥ तीनलोकपः

भूताः तच्चं नृपुरेषादौ क्षणं तेवधनिमात्रेणोत्पर्थः ॥ ४ ॥ तुल्यनामसुतीकाचार्यश्रुयेषां ॥ धर्मस्नाता ॥ धर्मपारगा ॥ त
तपसा तपसापतिं हरिं अर्चनमर्चयामासुः ॥ ५ ॥ मुनयोपि तेषां यासीनामभिमतं यद्भुरेव केवलं नहि प्रापुः तेनवि
शिवेन ॥ ६ ॥ नवमुनीनां किंहानेन नोरवादि शीतोक्तयः ॥ आत्मारामोपि लोकस्य नायपालालनाय ॥ १८ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गुर्वाज्ञाकारिणां शिवदर्शनं स्वतएव भवतीत्याशयेनाह प्रचेतस इति ॥१९॥ समुद्रमुपसमुद्रा
तिकर्मप्रवचनीयः ॥ प्रसन्नाशयः सन्नस्यादयोयस्मिन् ॥ नीलोत्पलादीनामाकारजनस्थानेऽत्पलोभोनकल्हा
रादिनासिकाशीनि इंदीवरं नीलोत्पलं तस्य पुनः पुनः प्रामुखस्यापनार्थं हस्तादिभिः ॥ कूजितं ॥२०॥ मत्तानां
भ्रमराणामाकर्ण्यमाणो मनस्वरतयाऽऽकृष्टो रामाणां स्तनानि विषयस्मिन् ॥ पद्मकोशरजोदिग्धविदिशतपवनोत्स

मैत्रेयः ॥ प्रचेतसः पितर्वाचं शिरसादाय तथाऽकरोत् ॥ दिशं प्रतीचीं प्रययुस्तपसे कृतनिश्चयाः ॥१९॥ स समुद्रमुपवि
स्तीर्णमपश्यत्सुमहत्सरः ॥ महन्मनोऽवकाशं प्रसन्नसलिलाशयं ॥२०॥ नीलोत्पलकोकनदकह्लारेंदी
वरादिभिः ॥ हंससारसचक्राह्वकारंडविकूजितं ॥२१॥ मत्तभ्रमरसौस्वर्यकलहंसमलोद्धिषं पद्मकोश
रजोदिग्धविदिक्पवनोत्सवं ॥२२॥ तत्र गीतमाकर्ण्य दिव्यस्त्रीजनमोदनं ॥ विमानमृदुलपुष्पौघमृदंग
पणवादिभिः ॥२३॥ तत्रैव सरसस्तस्मान्निष्क्रामंतं हरिमीश्वरं ॥ उपगीयमानममरप्रवरैर्विबुधानुगैः ॥२४
तप्तहेमनिकाषाभं शितिकंठं त्रिलोचनं ॥ प्रसन्नसुमुखं दीक्षाप्रणतोन्मुखकौतुकाः ॥२५॥ सतां प्रपन्ना
र्तिहरो भगवान्धर्मवत्सलः ॥ धर्मज्ञानशीलसंपन्नाः शीलाश्रितउवाच ह ॥२६॥ श्रीरुद्रउवाच सूर्यवेदिष
दः पुत्राविदितं वः चिकीर्षितं ॥ अनुग्रहाय भद्रं वः पवमेदर्शनं कृतं ॥२७॥

वोयस्मिन् ॥२२॥ तत्र मृदंगपणवादिवाद्यमनुपश्चादिव्यैर्मार्गभेदैर्मनोहरैर्गायद्भिर्गातमाकर्ण्य विस्मयं प्राप्ताः पा
र्श्वतो मृदंगपणवादिभवतस्तस्मात् ॥ तेषांध्वनिर्यतिरस्कारवदिव्यर्थः ॥२३॥ तेन त्रिलोचनेनवीज्यमानाश्चर्याः प्रो
मुखसमन्तरेणावयः ॥२४॥ तत्र हेमराशिसदृशकांतिशितिकंठः कंठोयस्यते ॥२५॥२६॥ वेदिषः चिकीर्षितं भगव

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रनुग्रहकारणमाह यः साक्षाद्वासुदेवं प्रपन्नः सहि मे प्रियः कथंभूतं रहसः सूत्र्यात्रिगुणगुणात्मधामात्मजीवसं
जितात्पुरुषाच्च परं प्रकृतिपुरुषयोर्पि यतारमिमर्थः ॥२५॥ तत्किंतस्य महत्त्वमत्र दर्शयाह स्वधर्मनिष्ठः पुमान् बहुभि
र्जन्मभिर्विरिंचतां प्राप्नोति तोपि पुष्पोति पाये तमामेति ॥ भागवतस्तु अथ देहांते प्रत्याकृतेप्रपद्यते तेवैष्णवं पदमे
ति ॥ यथाहं रुद्रो भूत्वा आधिकारिकवद्वर्तमानः विबुधा देवाश्चाधिकारिका कलास्ये प्रधिकारांतर्लिंगे भगे सत्येष्य २
अथ भागवता आवासुदेवं प्रपन्नाः यूयं मे प्रियाः स्थ भवद्भिरपि मयि प्रीतिः ॥ कार्यं प्राप्येनाह ॥ मदन्यो भागवतानां

यः परं रहसः साक्षात्त्रिगुणाज्जीवसंजितात् ॥ भगवंतं वासुदेवं प्रपन्नः स प्रियो हि मे ॥२७॥ स्वधर्मनि
ष्ठः शतजन्मभिः पुमान्विरिंचतामेति ततः परं हि मां ॥ अत्याकृतेभागवतोप्य वैष्णवं पदं विबुधाः कला
स्ये ॥२८॥ अथ भागवतो यूयं प्रियाः स्थ भगवान्मया ॥ न मेभ्यो भागवतानां च प्रियान्यस्तीह कर्हिचित् ॥२
९॥ विविक्तजनसंपर्ति मां लोपयः ॥ निःश्रेयसकरं चापि ॥ शृणुतां यद्वदामि वः ॥३०॥ मैत्रेयउवाच ॥ इत्युक्तो
भगवता रुद्रो भागवतान् शिवः ॥ बद्धांजलीन्प्रणम्याह प्रीतो गद्गदया गिरा ॥३१॥ रुद्रउवाच ॥ जितं तया
त्मविदुर्यं स्वस्तये स्वस्तिरस्तु मे ॥ अवतीर्णोसि यत्पादं सर्वस्मा आत्मने नमः ॥३२॥ ॥

चप्रेयान्नास्ति ॥३०॥ अतस्तदेव जनसंपर्ति शृणुतामिति ॥ विविक्तजनसंकीर्णं यथा भवति ॥३१॥ सृष्ट्यादौ ब्रह्मणा दृष्टा पुत्रेभ्य
प्रोक्तमिदं दक्षोत्रं प्राह प्रचेतोभ्यः कृपया भगवान्ऋषिः तेजातं वोतपं ॥ आत्मविदुर्यं णां स्वस्तये शोभनं सत्तये
स्वानंदलाभाय तत्पर्यः ॥ प्रतो मे स्वस्तिस्वा दस्तु ॥ नन्वमोक्षो मदर्थं पवकिं नस्यात् ॥ नचाह भवतारथसा
स्वानंदरूपेन रायं यं स्वस्तिं तं पदस्वानंदरूपेणो वीनि यं स्वस्तिरस्तु ॥ अतस्तं भूतायात्मने तस्मै नमः सर्वस्मै सर्वरूपा

137

यथाहं २

पु २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री
पुच
ही
६०

138

सर्वरूपंतं प्रपंचयति प्रणमति साहं दर्शभिः ॥ पंकजनेत्रो भगवान्नाभ्यां [illegible] प्रणामेन नमः करणाद्वा देवस्य
ज्ञानाप्रणीतो येऽपायः ॥ भूतानि सूक्ष्माणि तन्मात्राणि इंद्रियाणि च तेषामात्मने नमः ॥ अंतःकरणाच्चतुष्टयात्मने
प्रणमति चर्तुभिः श्लोकार्थः वासुदेवाय चित्ताधिष्ठात्रे सूक्ष्माय निर्विकाराय चित्तस्यैकरूपत्वात् ॥ अथ संकर्षणाय
अहंकाराधिष्ठात्रे सूक्ष्माय ॥ अव्यक्ताय ॥ अंतःकरणमुखाभिमानिनो [illegible] विमर्शात्मकत्वाद्बोधोऽयमस्मात् अ
तरायत्मने बुद्ध्यधिष्ठात्रे ॥ ३५ ॥ हृषीकाणामिंद्रियाणामीशाय दिंद्रियमनः तदात्मने सूर्यरूपेण प्रणमति ॥ परमहंसाय

नमः पंकजनाभाय भूतसूक्ष्मेंद्रियात्मने ॥ वासुदेवाय शांताय [illegible] ॥ ३४ ॥ संकर्षणाय सू
क्ष्माय ॥ अंतःकरणात्मकाय च ॥ नमो विश्वप्रबोधाय प्रद्युम्नाय [illegible] ॥ ३५ ॥ [illegible] नमो [illegible] हृषीकेशो
द्रियात्मने ॥ नमः ॥ परमहंसाय पूर्णाय निभृतात्मने ॥ ३६ ॥ स्वर्गापवर्गद्वाराय नित्यं पुचिषदे नमः ॥ नमो
हिरण्यवीर्याय चातुर्होत्राय तत्त्वे ॥ ३७ ॥ त्रिमूर्तये त्रयीत्रय्याः पतये यज्ञरेतसे ॥ त्रिमित्राय त्रयीवान्नो नमः स
र्वरसात्मने ॥ ३८ ॥

सूर्याय पूर्णाय तेजसा विश्वव्यापिने निभृतात्मने तत्त्वबुद्धिशून्याय ॥ ३९ ॥ स्वर्गापवर्गद्वाराय च ॥ पुचिषदितस्मै नमः ॥ पुचिषदिति श्रुतेः हिरण्यवीर्याय सप्तमे प्रियव्रताय चातुर्होत्रे कूर्मतस्मै तत्त्वाय तत्त्वाय पूर्णः
कुतः तत्तत्त्वतद्विस्तारकाय ॥ ३९ ॥ सोमसमाहरूर्जे पितृणां मन्त्राय ऋषेदेवानां मन्त्राय यज्ञरेसोमाय ॥ साद्विपितृणां देवा
नां चात्रे ॥ पवित्रपूताय त्रय्याः ॥ पतये हरये नमः ॥ सूर्याग्निसोमात्मने तेजसस्तत्त्वभूते ॥ ३८ ॥ जलतत्त्वमहसर्वसात्म
नेजलरूपाय ॥ ३८ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एवं नमस्कृत्य दर्शनं प्रार्थयते दर्शनमिति नवभिर्भागवते ॥ सत्कृतं दर्शनं देहीत्यस्य विवरणं रूपं रूपादि प्रदर्शयेत्यंतं स्वानोभक्तानां प्रियतमं रूपं प्रदर्शयेति नवमेनान्वयः ॥ सर्वेषामिंद्रियाणां ये गुणा विषयास्तैर्षां अंजनं अंजनकं सर्वेंद्रियविषयरूपं इत्यर्थः ॥ सर्वेंद्रियाणां स्वगुणैरंजयतीवा ॥ ५५ ॥ स्त्रियः प्राहुर्विषयो यत्तत्तद्रूपमंसर्वेषां सौंदर्याणां संग्रहो यस्मिन् ॥ बाहवः आयता अतयो बाहवो यस्मिन् सुजातयश्चोपचितं सर्वावयवरुचिरमानतं यस्मिन् पद्मस्य कोशः पद्मपत्रे यानि पलाशानि तद्वदीर्घाणि यस्मिन् ॥ ५५ ॥ स्फुरंतौ कीरौ दीर्घौ नियस्मिन् उत्तमहिलं

द्वितीयपाठः

दर्शनं नो दिश दृष्टं रूपं देहि मामवलोकितं ॥ रूपं प्रियतमं सानां सर्वेंद्रियगुणांजनं ॥ ५५ ॥ स्त्रियः प्राहुर्जगन्मनोरूपमंसर्वसौंदर्यसंग्रहं ॥ चार्वायतनतबाहुं सुजातरुचिरानतं ॥ ५५ ॥ पद्मकोशपलाशाक्षं सुदरभ्रुनासिकं ॥ सुहिजं सुकपोलास्यं समकर्णविभूषणम् ॥ ५५ ॥ प्रीतिप्रहसितापांगमलकैरुपशोभितम् ॥ लसत्पंकजकिंजल्कमुद्गुलत्पुष्पकुंडलम् ॥ ५५ ॥ स्फुरत्किरीटवलयहारनूपुरमेखलम् ॥ शंखचक्रगदापद्ममालामणिगणान्वितम् ॥ ५६ ॥ सिंहस्कंधायतोरस्कं पीतवासोविभूषितं श्रीवत्सकौस्तुभं ॥ श्रियानपायिनाविभ्रत्किरीटकटकादिभिः ॥ ५७ ॥ पूरयंतं चकास्तीव्रं बलिभिः स्तुतिदर्शनं ॥ प्रतिसंक्रामयद्भिश्च तमाभ्यावर्तगंभीरया ॥ ५८ ॥

टी॰ यद्वापतैरुत्तमा वृद्धिः ॥ उत्कर्षो यस्यास्तितत् ॥ ५५ ॥ सिंहस्य स्कंधो यस्य सः ॥ प्रसन्नः ॥ केसरा एव विषः तादृशीः सर्वतः क्लिष्टो विभ्रद्वासो भौमं मणिग्रीवः कौस्तुभो यस्मिन् ॥ यद्वा सिंहस्य स्कंधो यस्य सः ॥ कुंडलहारादिदीप्तीः विभ्रदिति पृथ्वि शोषणो भौमं मणियुक्तग्रीवा येन स कौस्तुभो यस्मिन् ॥ श्रियाहेतुभूतया दिव्यः तिरस्कृतेतिकष्टा प्रभा स्वर्णरेखोकितो विकसाणाघातो येन वाहुशो वसाउलसंक्रमाने ॥ ५५ ॥ पूरयंतं चकास्तीव्रं शाभ्यां कृत्वा सभ्यां संविक्रम्य चलावयवालयस्तानि बलिदलवदस्त्यपत्रं मठ्यामुदरं यस्मिन् ॥ प्रतिसंक्रामयत् ॥ यतीनिमा तं विश्वं तेने

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पपामश्रोणपामधिकंपरोचिस्तुपसीतंउकूलंतत्रसर्णामयोमेखलायस्मिन॥ अंसौचजंघेचकरूपनिम्नेप्रवृत्तेजा
नुनेचसमेश्चारुभिरिते॥शोभनदर्शनेयस्यसमाश्चारव्याव्यादयोयस्मिन्॥ निम्नेजानुनेयस्मिन शोभनदर्शनेयस्या
तिपदत्रयंवा॥५०॥पदानियस्यातिशयेन यद्वाणवंभूतेनपद्मोपलक्षितंतृणपदंशरणंप्रदर्शयितुंशरणं॥शारदियत्सुमन
स्पलाशयंतद्वाद्रोचिर्यस्यतेन॥नखदीप्तिभिरंतर्भवद्भक्तानांविधुनता॥स्वीयतृणपदंशरणंप्रदर्शयतुंशरणं॥प्रणम्य॥
प्रह्लादादीनांसाध्वसंनततं॥हेगुरो॥यतस्तमेवं॥नमोजुषामस्तानेमार्गप्रदर्शकोगुरुः॥५२॥प्रतिदुर्लभमिदमयाप्राप्ति

तृतीयपाठः३

पपामश्रोणपधिरोचिस्तडकूलस्वर्णामेखलम्॥ समवर्तिजंघोरुनिम्नजानुसुदर्शनम् ५१ पदाशरण
मपलाशमेचिषानखद्युतिरंतरंविधुनता॥ प्रदर्शयस्वीयमपास्तसाध्वसंपदंगुरोमार्गगुरुस्तमोजुषां
एतद्रूपंमनुध्येयमात्मबुद्धिमभीप्सताम्॥ यद्भक्तियोगोभगवतः॥ स्वधर्ममनुतिष्ठताम्॥५३॥ भवान्भक्तिमता
लभ्योदुर्लभःसर्वदेहिनां॥ स्वाराज्यस्याप्यभिमतएकांतेनात्मविद्गति॥५४॥ तेदुराराध्यमाराध्यसतामपि
पितुराशया॥ एकांतभक्त्याकोवांछेत्पादमूलंविनाबहिः॥५५॥ यत्रनिविष्टमणिकृतालोनाभिमन्यते
विष्वंविध्वंसयन्वीर्यशौर्यविस्फुरिताभुवा॥५६॥॥ राम

टि०

तमितिस्तोत्रेवाह॥एतद्रूपमनुध्येयंध्यानार्हमेव॥ नवप्रतपतःप्राप्यमित्यर्थः॥५३॥ तर्हिकिंकेनापिनप्राप्यतेतत्रा
ह॥भवानितिदुर्लभतमेवाह॥स्वर्गराज्यंयस्यतस्याप्यभिमतः स्पृहणीयः किंच॥एकांतेनआत्मवित्॥तस्यापिगति
र्नास्ति ॥५४॥ अतोभवद्व्यतिरेकेणनकिंचिद्वांछनमित्याह॥तेषामेकांतभक्त्याआराध्यबहिः स्वर्गादिसर्वतत्रहेतुः॥५५॥
यत्रपादमूलेशरणंप्रविष्टंकृतानः कालोममायंवशएतिनाभिमानेकरोति॥किंकुर्वन्॥वीर्यप्रभावः शौर्यमौत्साहः
ताभ्यांविस्फुरितयावाविष्वंविध्वंसयन्निव॥५६॥॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

त्वत्पादमूलं प्रविष्टस्य कृतांतभयाभावः ॥ कियान्वयं लाभः तदेवाह ॥ चक्रक्रमेण एव सकलपुरुषार्थश्रेणिशिरसि
नरीनर्तीत्याह ॥ क्षणार्धेनेति भगवत्स्तवसंगिनां संगस्य क्षणार्धेनापि तत्स्वर्गतुलयेत्समनरगणयामि ॥ नचापुन
र्भवेमोक्षे मर्त्यानां शिखोराज्याद्याः किमुत ॥ ५७ ॥ अथ ग्रहेतोहेतोः अनन्यावग्रहरावेन्द्रीयस्य तस्य च कीर्तिर्यस्याः
तीर्थरोगातयोः क्रमेणांतर्बहिः स्नानाभ्यां विधूतः पापान्तेषां ॥ अतएव भूतश्रुतकोशाः कृपास्रसत्त्वचरागादिरुहि
तं चित्तं शीलं चार्जवादि विद्यते येषां तेषां संगो मोक्षाकेस्यात् ॥ एवमेव नस्तव दनुग्रहः ॥ ५८ ॥ तत्र ज्ञानेन यद्भक्तिसंगा

चतुर्थपाठ ४

क्षणार्धेनापि तुलयेन स्वर्गं वापुनर्भवम् ॥ भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ॥ ५७ ॥ अथानन्या
ग्रेस्तव कीर्तिर्तीर्थयोरंतर्बहिः स्नानविधूतपापानां ॥ भूतश्रुतकोशास्त्रसत्त्वशीलिनां स्यात्संगो नुग्रह
एवं नस्तव ॥ ५८ ॥ नमस्यचित्तेबहिरर्थविभ्रमं तमोगुहायां च विशुद्धमाविशत् ॥ यद्भक्तियोगेन गृहीत
मंजसा मुनिर्विचष्टे ननु ते गतिं यतिः ॥ ५९ ॥ यत्रेदं व्यज्यते विश्वं विश्वस्मिन्नवभाति यत् ॥ तत्त्वं ब्रह्मपरं
ज्योतिराकाशमिव विस्तृतं ॥ ६० ॥ योमायया इदं पुरुरूपया सृजति भूतिभूयः क्षपयत्यविक्रियः ॥ सदि
वात्मकस्यया तस्मात्मतं तत्त्वं तव श्रुतिसहि ॥ ६१ ॥ ॥

देवभवत्याह ॥ नयस्येति येषां सतां भक्तियोगेन गृहीतं पुरुषं स यस्य चित्तं वास्यार्थविदिभिर्नभविष्यति तमो
रूपायां च नाविशत ॥ लयेन प्राप्तवगतिं तत्तेषु ज्ञप्ति ॥ ५९ ॥ कीदृशं तत्तेतदाह यत्रेति ॥ ६० ॥ जगतउपादान
तत्त्वं लक्षितं मि तयाह ॥ योमायया इदमिति ॥ यदुदेविश्वं सदिव परमार्थमिवास्रजत् ॥ कथं
भूतया यया भेद तया आत्मनि तत्त्वयिज्ञः स्यात् कथं कर्तृमसमर्थया तेत्वानिरस्तभेदं प्रतीमहिता
नीम ॥ ६१ ॥ ॥ ॥ ॥

सर्वेषां सत्वानां प्राणिनां ये आत्मा तस्मै देहाय तस्मै वीयसे विराजदेहाय च ॥ त्रैलोक्यपाला
यवायवे ... यस्माद्॥ प्राणरूपेण त्रैलोक्यं पालयति सूर्यादिरूपेण च ॥ ३९ नमसे आकाशाय अर्थ
नां लिंगाय तस्यापकाय ... त्वात् ॥ अंतर्बहिरात्मने अंतर्बहिश्च वह्नयात्मने च ... एवं महाभूतरूपतयुक्तं ॥
अमुष्मै स्वर्गाय भूरिवर्चसे ॥ एष वै ज्योतिषां ज्योतिः प्राणो लोकयातीति श्रुतेः ॥ ४० ॥ प्रवृत्ताय निवृत्ताय च कर्मणोपि ।

प्रथमपाठः

सर्वभूतात्मदेहाय विशेषाय स्वीयसे ॥ नमस्त्रैलोक्यपालाय सूर्यरूपेणवर्तिने ॥ ३९ ॥ अर्थलिंगा
यनभसे नमोंतर्बहिरात्मने ॥ नमः पुण्याय लोकाय अमुष्मै भूरिवर्चसे ॥ ५० ॥ प्रवृत्ताय निवृत्ताय
पितृदेवाय कर्मणे ॥ नमोधर्मविपाकाय सत्यायेदं खदायच ॥ ५१ ॥ नमस्ते आशिषामीशाय नमो
कारणात्मने ॥ नमोधर्माय बृहते कृष्णायाकूतमेधसे ॥ ५२ ॥ पुरुषाय पुराणाय सांख्ययोगेश्व
राय च ॥ ५३ ॥ शक्तित्रयसमेताय मीढुषे रुद्रात्मने ॥ चेतिश्राकृतिरूपाय नमो वाचो विभूतये ॥ ५४

तृदेवाय यथाकर्म पितृदेवप्राप्तिफलरूपाय च ॥ अधर्मफलरूपाय च मृत्यवे ॥ ५१ ॥ हे ईशा आशिषां कार
णात्मने सर्वकर्मफलदात्रे नमो वः ॥ सर्वज्ञाय मे चात्मकाय इति वा ॥ विस्तृतेन प्रणमति ॥ बृहते धर्माय परमात्म
ने कृष्णाय ॥ ५२ ॥ रुद्ररूपेण प्रणमति मीढुषे रुद्राय ॥ अकूतं अहंकारः तदात्मने सर्वकर्तृकरणकर्मश
क्तित्रयसमेतस्तस्मै ब्रह्मत्वेन प्रणमति ॥ चेतिर्ज्ञानं ॥ आकृतिः क्रियातद्रूपाय वाचो विविधा ... सृष्टि।
र्यस्मात्तस्मै ॥ ५४ ॥ राम ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यद्यपि तमेवं निर्भेदं ब्रह्म तथापि प्राणकं साकारं तद्वद्रूपं इदं यजंति तएव वेदागमतत्त्वज्ञा इत्याह ॥ क्रियाकलापैर्यकि
र्मयोगिनः पूजयंति तएव कोविदा तत्त्वे तदानाहृत्यकेवलानप्रवृत्ताः तत्रे आगमे कथं भूतमिदं ॥ भूतेंद्रियांतःकरणा
रस्वतेत्रे यद्उपलक्षते नियंतृरूपं तत ॥ ८२ ॥ तत्त्वमित्रे ... भेदं कुर्वतः संतो मकोविदा नहि तेभेदः क्रियते तथा वक्रीड
र्थं चेतनात्मकोभेदः कृत इत्याह त्वमिति ॥ आद्यस्त्वमोएव ॥ सुप्रभा माया स्वाशक्तिर्यस्य ॥ तया शक्त्या रजः सत्त्वत
मसां द्वैकं ॥ यतेरजआदेः महातहंकारः खंद्वमएव ग्रिवार्यगिः उदकं इत्यीव ॥ सुराश्च ऋषयश्च भूतगणाश्च

क्रियाकलापैरिदमेव योगिनः श्रद्धाविताः साधु यजंति सिद्धये ॥ भूतेंद्रियांतःकरणोपलक्षणं चेदेचतं
त्रेचतएव कोविदाः ॥ ८२ ॥ त्वमेकआद्यः पुरुषः सप्रभाशक्तिः त्वया रजःसत्त्वतमोविभिद्यते ॥ ब्रह्मत्वहं रुद्र
मरुदग्निवार्यगाः सुरर्षयोभूतगणाश्च इदं यतः ॥ ८३ ॥ सूर्यः शशांकोदमनुप्रविष्टश्चतुर्विधं पुरमात्मा प्र
केत ॥ अथो विदुस्ते पुरुषं संतमंतर्भूतेंद्रियैर्मयि सारवंतः ॥ ८४ ॥ सएष लोकान्नतिचंडवेगो।
विकर्षसि त्वेखलुकालयानः ॥ भूतानि भूतैरनुमेयतत्त्वो घनावलीवानुविधो विभासः ॥ ८५ ॥ ॥

वमिदं जरायुतोभवति ॥ तद्धिभियतइत्यन्वयः ॥ ८३ ॥ यद्रूपयादयतिसृष्टुमिति ॥ जरायुजाऽजस्वेदजोद्भि
जरूपेणाचतुर्विधं स्वांशेनप्रविष्टः अथो इतिहेतोः पुरस्पातः संतमंशोमद्विभासमनुविशयनाम्नुरुषंविदुः
तद्धि किमीश्वरमेव संसारिणोविदुः नेत्याह स्मरचामयुमद्विकाभिः सृष्टमधितदालकं विषयसुखंत्र।
विद्याहतः सनुयोभ्रमतेजीवं विदुः तथाचश्रुतिः द्वासुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते ॥ त
योरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीतीति ॥ विज्ञानं यज्ञं तन्वानं प्रविष्टावात्मानावेतदर्थतादिमत्र ॥ ८४
तदेवतु सर्वं नियंतृ ऊतः संसारइत्याह यः स्वप्रभावाद्देसृष्टवान् ॥ स्वप्रभावेखलु भूतेरेव भूतानि मेघ्रपक्षीवा

143

विकर्षणप्रकारमाह ॥ प्रसन्नमिति कृत्यं परमेश्वरं सिद्धकर्तव्यमिति चिंतयोक्तेः प्रसन्नमनसः हेतुविषयेषु लालसं अतिका
मुकं प्राप्तोपि विषयप्रवृद्धलोभं अंतकः तमसि पश्यसि ॥ प्राक्तमसि ॥ वयालेलिहानः जिह्वया गृह्णन् स्पर्शन्सर्पेस्मि
षकमिव ॥ ९९ ॥ अतः कस्तव पदाब्जं त्यजेत् मंडितश्च तत्कथं भूतः यस्तवावमानो नारदस्तेन व्यथयसि ॥ नेशरीरं यस्य

मसि नोर रमात्मन ९३

प्रमत्तमुच्चैरिति कृत्यचिंतया प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालसं ॥ तमप्रमत्तः सहसाभिपद्य मे वृकेलिहानो हि रि
वाखुमंतकः ॥ ९९ ॥ कस्तत्पदाब्जं विजहाति पंडितो यस्तेवमानव्यथयमानकेतनः ॥ विशंकया स्मद्गुरुरर्च।
तिस्मय हि नोपपत्तिमनवश्च तद्देषा ॥ ९० ॥ अयत्नसाध्यितो ब्रह्मन्विपश्चितां ॥ विश्वरुद्रमयश्चस्तमकृत
श्चिद्रयागतिः ॥ ९८ ॥ इदं जपतभद्रं वो विमुक्तान्यपनुदनाः ॥ स्वयं समन्वेष्टुतो भवावत्यंतापोयाः

तमेवात्मानमात्मस्थं सर्वभूतेष्ववस्थितं ॥ पूजयध्वं गृणंतश्च ध्यायंतश्च सकृद्धरिं ॥ ७० ॥ योगादेशमु
पासाद्य धारयंतो मुनिव्रताः ॥ समाहितधियः सर्वे तदभ्यसतादृताः ॥ ७१ ॥ इदमाह पुरास्माकं भग
वान्विश्वसृक्पतिः ॥ भृग्वादीनामात्मजानां सिसृक्षुः संसिसृक्षतां ॥ ७२ ॥ ते वयं बोधिताः सर्वे प्रजास

ग्रासाद्दमोर

र्गप्रजेश्वराः ॥ अनेन भ्रस्ततमसः सिसृक्षो विविधाः प्रजाः ॥ ७३ ॥ अथेदं नित्यदा युक्तो जपन्नवहितः
पुमान् ॥ अचिराद्देवमाप्नोति वासुदेवपरायणः ॥ ७४ ॥ श्रेयसामिह सर्वेषां ज्ञानं निःश्रेयसं परं ॥ सुखंतर
तिदुष्पारं ज्ञाननौर्यं सनार्णवं ॥ ७५

स्मार्वतिसर्वेषां स्तोत्राणां वाक्यं विशंकया शंकया विनोपप।
सः यदा स्माकं गुरुब्र
त्रिंइतिहृष्ठविद्यासावस्मार्वतिस्म ॥ ९३ ॥ उपसंहरते अथेति रुद्रभयेन भ्रस्ता अतो न कृता श्चिद्रयं यस्यातादृ
शीगतिरसि ॥ ९८ ॥ योगा ॥ नामेतस्मोत्रमुपासाद्य धारयतः प्राप्तमनसा धारयत ॥ अभ्यासेन जपत ॥ ७१ ॥ विश्व।
स्रजं पतिर्ब्रह्मा ॥ ७२ ॥ सिसृक्षुः स्रष्टुमिच्छतः ॥ ७३ ॥ युक्तएकाग्रचित्तः ॥ ७४ ॥ ज्ञानमेव नौर्यस्य ॥ ७५ ॥ ॥ राम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

योथीयानोभवति २५ प्रसारमुष्माद्धरेः असत्वरस्थिरः सन्मङ्गीतस्तोत्रेतेनगीतानएकएववल्लभेः प्रियआश्रयस्तस्मात
कल्पेऽवसि २८ तपश्चरत तपसांतेईप्सितप्राप्यर्थः ॥ २९ ॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थेचतुर्विंशः ॥ २४ ॥ प्रचेतस्तपस्तप्यत
मित्रेनारदोत्रणी प्राचीनबर्हिषेध्यात्मपारोक्ष्येणाह पंचभिः ॥ १ ॥ पुरंजनकथाव्याजात्पंचविंशेतनारद ॥ आत्मनोबु

यदंश्रद्धयायुक्तोमङ्गीतंभगवत्तवं ॥ अधीयानोऽनुगायंहविमाराधयतपसो ॥ २६ ॥ विंदतेपुरुषोमुष्मा
द्यद्यदिच्छतिसत्तव ॥ मङ्गीतान्तपीतान्येयमामेकवल्लभात् ॥ २७ ॥ इदंयः कल्पऽत्थाय प्रांजलिः प्रज
यान्वितः ॥ शृणुयात्प्रावयेन्मर्त्यो विमुच्यतेकर्मबंधनैः ॥ २८ ॥ गीतंमयेदंनरदेवनंदनाः परस्यपुंसःपरमा
त्मनःस्वं ॥ जपंतएकाग्रधियस्तपोमहच्चरध्वमंतेतत आत्मदोस्मितं ॥ २९ ॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थ
स्कंधेरुद्रगीतंनामचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इतिसंदिश्यभगवान्बर्हिषदेवभिःपूजितः
पश्यतांराजपुत्राणांतत्रैवांतर्दधेहरिः ॥ १ ॥ रुद्रगीतंभगवतःस्तोत्रंसर्वप्रचेतसः ॥ जपंतस्तेतपस्तेपु
र्वर्षाणामयुतंजले ॥ २ ॥ प्राचीनबर्हिषंतत्रकर्मसुआसक्तमानसं ॥ नारदोध्यात्मतत्त्वज्ञःकृपालुःप्रत्यबो
धयत् ॥ ३ ॥ श्रेयस्त्वंकतमद्राजन्कर्मणात्मनईहसे ॥ दुःखहानिःसुखावाप्तिःश्रेयस्तन्नेहचेष्यते ॥ ४
राजोवाच ॥ नजानामिमहाभागपरंकर्मापविद्धधीः ॥ ब्रूहिमेविमलंज्ञानंयेनमुच्येमकर्मभिः ॥ ५ ॥
गृहेषुकूटधर्मेषुपुत्रदारधनार्थधीः ॥ नपरंविदतेमूढोभ्राम्यन्संसारवर्त्मसु ॥ ६ ॥ ॥

द्विसंगेनविविधामाहसंसृतिं ॥ प्रचेतस्सुतपस्तीव्रंतपस्तप्यतेषुनारदः ॥ पुरंजनकथाकूटंप्राहप्राचीनबा
र्हिषे ॥ २ ॥ प्रचेतस्सुतपः चरन्नारदः प्राचीनबर्हिषंबोधितवान् ॥ राज्ञः प्रचेतसांकथामसमाप्येवतपि
तर्हृतमाहप्राचीनबर्हिषमिति ॥ ३ ॥ श्रेयःफलंईहसेइच्छसि ॥ इहकर्मणातदुभयंनेष्यतेविचारकैः परंश्रेयः

तरी २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कर्मफलेषु वैराग्यमुत्पाद्य ब्रह्मविद्याउपदेष्टुं [illegible] भोभोइति संज्ञापितान्नुसारि
तान् ॥७॥ एतत्वां संप्रतीतं ते स्मरंतो वैशसं कृतं पीडां स्मरंतः तत्र छायः कूटैर्लोहयंत्रमयैः शृंगैश्छिंदंति ॥
अत्र अस्मिन्नकदे निस्तारकर्मसु मिति हासं कथयिष्यामि ॥९॥ तत्र जीवस्य विषयासक्तासंसारः सर्वेश्वरानुग्रहेण।
निवर्तते इति वक्तुं विपर्ययगृहीतस्य सादाहोयं यत्र मशको राजवृत्तांतमिवास ॥ आसीदिति पुरंजनादीन्स्वयं।
मेव तः पंचमे ऽध्याये आख्यास्यति तथापि सुखार्हणाय यथोपयोगि किंचित्किंचिदाख्यास्यामः तत्र स्वकर्मभिः पु

श्रीनारद उवाच ॥ भोभो प्रजापते राजन्पशून्पश्य यथाध्वरे ॥ संज्ञापितान्जीवसंघान्निर्घृणेन सहस्र
शः ॥७॥ एतत्त्वां संप्रतीतं ते स्मरंतो वैशसं तव ॥ संपरेतमयःकूटैः छिंदंत्युत्थितमन्यवः ॥८॥ अत्र ते
कथयिष्ये ऽमुमितिहासं पुरातनं ॥ पुरंजनस्य चरितं निबोध यदतो मम ॥९॥ आसीत्पुरंजनो नाम राजा
राजबृहच्छ्रवाः ॥ तस्य विज्ञातनामासीत्सखा विज्ञातचेष्टितः ॥१०॥ सोन्वेषमाणः शरणं बभ्राम
पृथिवीं प्रभुः ॥ नानुरूपं यदाविंदद्भूत्सक्तमनाइव ॥११॥ स आयुमेनेताः सर्वाः भूतले यावतीः पुरः
कामाकामयमानोसौ तस्य तस्योपपत्तये ॥१२॥ ॥

रंजनो जीवः न विज्ञातं नामयस्य न च विज्ञातं चेष्टितं यस्य स ईश्वरस्तस्य सखा ॥ यद्वा विज्ञातं चेष्टितं जीवप्रेरणादि
लक्षणं यस्य जीवपारतंत्र्यस्यानुभवसिद्धत्वात् ॥१०॥ शरणं भोगायतनं देहं ॥११॥ यावतः पुरः ताः तस्य तस्य कामो
पपत्तेरप्राप्तौ सायुनेमेने ॥ गवादिदेहानामैहिकपारलौकिकभोगसाधनाभावात् ॥ तथा च श्रुतिः ताभ्यो गामनय
तास्य ब्रुवन्ब्रुवैनोयमलमिति ताभ्यो ऽश्वमानयेतास्य ब्रुवन्ब्रुवैनोयमलमिति ॥ १२ ॥ ॥ ॐ तत्सद्गुरुसायनमः ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हिमवतोदक्षिणेषु साक्षात्प्रकाशदिव्ये भारतवर्षे ॥ पुरं मनुष्यशरीरं लक्षितानि दृष्टानि सर्वाणि लक्षणानि यस्य अंगोपांगत्वादि-
रहितमित्यर्थः ॥ ३ ॥ तामनुवर्णयति त्रिभिः अत्र च किंचित्किंचित्स्वरूपमवलंब्य कथासौंदर्योपयुक्तारदीनि वर्णयिष्यति प
दिस्पर्शिरिति पुंस्त्वमार्षं अद्रीणि गावाद्याः तत्रादयः शरीरावयवाः प्रकारादिप्रकारावयवत्वेन रूपीते ॥ स्वर्णादिशृंगैः शि
खरैर्युक्तायगृहास्तैः संकुलमिति आयारादिवक्राणि गृहाः शृंगाणि च राजसादिस्वभावा विवक्षिताः ॥ ४ ॥ नीलादि
भिः क्रमाद्धर्म्यस्थलीयस्या अरुणमाणिक्यस्थलीरुदयं ॥ नाद्यानीलादिभावेन रूपीते ॥ तत्र हि भुवनवासनावाभोग
वतीनागानां पुरीमिव ॥ ५ ॥ सभासमाजस्थानं ॥ चत्वरं चतुष्पथः रथ्या राजमार्गाः आक्रीडायतनं द्यूतादिस्थानं आ

सप्तकदाहिमवतोदक्षिणेषु पि सानुषु ॥ ददर्शनिवसिद्धीभिः पुरं लक्षितलक्षणं ॥ ३ ॥ प्राकारोपवनाट्टाल
परिखैर्वर्द्धितोरणैः ॥ स्वर्णरौप्यायसैः शृंगैः संकुलासर्वतोगृहैः ॥ ४ ॥ नीलस्फटिकवैदूर्यमुक्तामरक
तारुणैः ॥ क्रमाद्धर्म्यस्थलीदीप्तां श्रियाभोगवतीमिव ॥ ५ ॥ सभाचत्वररथ्याभिराक्रीडायतनापणैः ॥ चै
त्यध्वजपताकाभिर्युक्तां विद्रुमवेदिभिः ॥ ६ ॥ पर्यस्तबाह्योपवनेदिव्यद्रुमलताकुले ॥ नदद्विहंगालि
कुलकोलाहलजलाशये ॥ ७ ॥ हिमनिर्झरविप्रुष्मकुसुमाकरवायुना ॥ चलत्प्रवालविटपनलिनी
नटसंपदि ॥ ८ ॥ नानारणप्रसराघ्रातैर्वनावायुभिरुद्धतैः ॥ आहूतमन्यतेयत्र पांथः कोकिलकूजितैः ॥ ९

पणोद्दृष्टैः चैत्यध्वजानां विश्रामस्थानं ॥ भजेषु पताकाः ताभिर्युक्तां ॥ अत्र च विषयनिष्ठबुद्धियोगेन जीवस्य देहसं
बंधइति विवक्षया विषयवर्गबाह्योपवनत्वेन रूपयति ॥ दिशामानसकुचंदनादीन् विद्रुमलताभावेन रूपयः
कथालंकारः ॥ ५ ॥ बाह्योपवनेषु मदं ददर्शेति चतुर्थेनान्वयः ॥ नदद्विहंगालिकुलानां कोलाहलो येषु ॥ तेजला
शयायस्मिन् ॥ ७ ॥ हिमनिर्झराणां विप्रुषो बिंदवः तद्वत्ताकुसुमाकरसंबंधिना वायुना चलंतः ॥ प्रवालविटपाः
शाखाश्च येषां ते हृदे नलिनीनां सरसीनां तटेषु संपत्समृद्धिर्यस्मिन् ॥ ८ ॥ अनावायेतत्कृतबाधरहिते ॥ मुनि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री भाव दी ७२

तत्र प्रमदोत्तमां विवेकवतीं बुद्धिं दर्शयन् इक्ष्वाकुयागतामिति तयोः संबंधस्य निरूपणं दर्शयति ॥ तामत्र वर्णयति
सार्थैश्चतुर्भिः दशभिर्ज्ञानकर्मेंद्रियैः एकैकं प्रति एकैकं शतं ॥ अनंतागंधर्वज्ञानयुक्ता तां कायकैः यतिभिः सह पा।
ज्ञातेरनायिकाः स्त्रियो येषां ते ॥ २० ॥ पंच शीर्षाणि वृत्तयो यस्य तेन कुहिताशाणेन प्रतीहारेण पालकेन युक्तां कृष
भं भर्तारं ॥ २१ ॥ गंधर्वज्ञानादिभिः बुद्ध्यवयवैः सुखासनादिदृष्टैः ॥ मुक्तैर्विन्यस्तैर्व्यवितीर्णैः ताभ्यां कुंडलयोर्भाद।
यां ॥ २२ ॥ अत्र मयाहि समनइति यत्तु मनदमसमादिकं पठ्यते तत्रेणाप्यासामित्युक्तं नूपुरैः क्वाणद्भ्यां पादाभ्यां

यदृच्छया गतां तत्र ददर्श प्रमदोत्तमां ॥ भूतैर्दशभिरायांतीमेकैकशतनायकैः ॥ २३ ॥ पंचशीर्षाहिनायुक्तां
प्रतीहारेण सर्वतः ॥ अन्वेष्यमाणां स्वयमभ्यशोकां कामरूपिणीं ॥ २४ ॥ सुनासां सुदतीं बालां सुकपोलां वरा
ननां समविन्यस्तकर्णाभ्यां बिभ्रतीं कुंडलश्रियं ॥ २५ ॥ पिशंगानीवीं सुश्रोणीं शयामां कनकमेखलां ॥ पद्भ्यां
क्वणद्भ्यां चलंतीं नूपुरैर्देवतामिव ॥ २६ ॥ स्मितौज्जितकोशोरोरुमध्यां निरंतरौ ॥ वस्त्रांतेन विगूहंतीं व्रीडा
यां गजगामिनीं ॥ २७ ॥ तामाह ललितैर्वाक्यैः सव्रीडस्मितशोभनां ॥ स्मितशोभा पाणिपुष्पेन स्पृष्टः प्रेमाद्र
मद्रवा ॥ २८ ॥ कांतं कंजयलापादिकस्यासीद्ऋतः सति ॥ इमान्नृप पुरीभीरु किं च कीर्षसि शोभने २९
कथं ते नृप धाम्नेन एकादशमहाभटाः ॥ एताश्चललनाः सभ्रुकोयंते हि पुरस्सरः ॥ ३० ॥ ॥

रासीयकानां सप्रपलदणाद्वक्त्रवचनं ॥ २३ ॥ अंजितं कोशोरं यौवनौपक्रमो यास्यां तस्मोच्चतौ च ॥ २४ ॥ तामा
हेति तयोः संवादोक्तेः संबंधदार्ढ्याय अपांगपुष्पो मूलप्रांतेयस्य कटाक्षस्य बाणास्तेन स्पृष्टो विद्धः प्रेमणा
उच्चैर्भूमतीभूः धनुस्थानीयायस्मिन् ॥ २५ ॥ ऋतुः स्थानादिहागतासि हे सति पुर्याः समीपस्थाभूः तामालक्ष्य किं
कर्तमिच्छसीत्यर्थः ॥ २९ ॥ तत्र यत्तपथायं अनुवर्तिनश्चेके एकादशभटाबृहद्बलत्वेन वदमाणा यद्वद
शस्ते बुद्धेर्मनसः इंद्रियपादानेबुद्धिपरिवारकेंद्रियः सहायतयातत्परिचारत्वविवदाया ॥ ३० ॥ राम ॥

क्रीडया

प्रेमोल्लसद्भवो

148

३२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आस्तां नामगोत्रादि यदत्रागतो हि ॥ सएतद्दिष्टया तवभद्रं ॥ ग्राम्यान्इंद्रियग्रामाहृत्वा ॥ उद्वहिष्यामि संपादयेष्यामि स्वबंधुभिः
सखीभिश्च ॥ ३९ ॥ समाः संवत्सरान्मनुष्यदेहं प्रवेशात्शतमित्युक्तं ॥ ४० ॥ प्रवृत्तिस्वभावत्वान्निवृत्तिर्निंदापूर्वकं ॥ तन्मा
मपि निंदति पंचभिः त्वत्रोम्पंकरमयं ॥ अइति जैनेष्टिकं अकोविदं अनिभिज्ञं कुलटया रीतेसंपरायोमरणं सुखदनिभिस
खंपरलोकचिंतासून्यं ॥ अश्वस्तनविदंच इदंकर्तव्यमितिलोकचिंतासून्यं पशुतुल्यं ॥ ४८ ॥ अत्रगार्हस्थ्यं प्रजानंदः
पुत्रसुखं अमृतं मोदः केवलिबोधनयः ॥ ४९ ॥ गृहाश्रमइतियत्तेमाहुः शरणमाश्रयं वदंति ॥ ५० ॥ भामिभोगयोः

दिष्टया गतोसि भद्रं ते ग्राम्यान्कामानभीप्ससे ॥ उद्वहिष्यामि तां तेहं स्वबंधुभिरविंदम ॥ ३९ ॥ इमांमथि
तिष्ठस्व पुरीं नवमुखीं विभो ॥ मयोपनीतान्गृहणन् कामभोगान्शतंसमाः ॥ ४० ॥ कं त्वदन्यमुपेयु
रतिज्ञमकोविदं ॥ असंपरायाभिमुखं अश्वस्तनविदं पशुं ॥ ४८ ॥ यमाहुर्गार्हस्थ्यं कामो च प्रजानंदोमृतंच
मोदः ४९ ॥ [illegible] ॥ लोकाविशोकाविरजायाकेवलिनोविदुः ॥ ५० ॥ पितृदेवर्षिमर्त्यानां भूतानामात्म
नश्च ह ॥ क्षेमंवदंति शरणं भवेस्मिन्क्लिश्यतां गृहाश्रमः ॥ ५० ॥ कान्तासखीवत्प्रियतेवदन्ती प्रियं दृशीनं ॥ नहृणीतप
तिंप्राप्तमाहृशीत्वाहृशं स्वयं ॥ ५१ ॥ कस्यामनस्तेभ्रुविभोगियोगयोः स्त्रियानसज्जेभुजयोर्मदभुजयोः ॥ यो
नाथवर्गाभिमलं गृणोद्धृतस्मितावलोकेनचरत्यपोहितुं ॥ ५२ ॥ श्रीनारदउवाच ॥ इतितौदंपतीतत्रस
मुद्यसमयेमिथः ॥ तांप्रविष्टपुरींराजन्मुदापूर्णसमाः ॥ ५३ ॥ उपगीयमानोललितं तत्रतत्रचगाय
कैः ॥ वीणेन्यरिहृतः स्त्रीभिर्हृदिनीमाविशत्शुचो ॥ ५४ ॥ ति ॥

सर्पदेहाकारयोस्तवभुजयोर्यत्रसज्जेतएवंभूतकस्याः स्त्रियः मनः स्यात्तवकस्याअपियोभवान् ॥ अनार्यवर्गाः दी
नास्तेषां आभिमलं अत्यर्थं ॥ अपोहितुं ॥ सर्वत्रचरतिकेनापोहितुं गृणोद्धृतः अतिप्रायतोयः स्मिन पूर्वकेवा
लोकस्तेन ॥ ५२ ॥ समुद्यसमुदीर्यसमाः संवत्सरान् ॥ ५३ ॥ तत्रजाग्रदवस्थासंदेपेताह ॥ उपगीयमानइति ॥ स
पुमानवस्थामाह ॥ हृदिनीहृदयात्ताप संतापस्थानं शुचो निदाघे ॥ ५५ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

त्वं स्त्री: किं पतिं धर्मं विचिन्वती अथवा भवानी पतिं शिवं विचिन्वती किंवा कमरस्वती ब्रह्माणं किं रमा पतिं विष्णुं मुनि रिक्षं
यता सती कथं भूतं पतिं त्वं दंद्रिकामेनैव तन्मृतयात्वं दंद्रिकामनयैव प्राणा: [illegible] तकामा येन तो २८ हे वरोरु आ
सामप्रतमन्यत्र मा यिन भवसि यतो भुविस्कृ न हि देवताभ्यं वस्पृशंति ॥ वीरवरेण मया न चुत्वमकर्मा किंथं त्वया सह
लोकारोमीति चेत्र त्राह ॥ अद ॥ अकर्मणा अदर्शमत्स्वकर्मत्वं मा यं यस्मात् न स्वतो कमत्वेन त्वं संगात्का मा भवा
भीत्यर्थ: ॥ परं वैकुंठं ॥ २९ ॥ यद्यस्मादपागेन विश्लिष्टेन विखंडितमिद्रियं मनो यस्य ॥ तं मनो भवो बाधते अथ तस्मा

त्वं स्त्री भवान्यस्य अथवा मा पतिं विचिन्वती किं उत निवद्रह्मा वने ॥ त्वदंद्रिकामा मम समस्तकामसंहा मम को
ग: पतित: करात्राग्रात् ॥ २८ ॥ नासौ वरो यत्पतमा भुविस्कृ पुरी मिमां वीरवरेण मा के ॥ अहं स्त्रीलोकं त्वम
दभ्रकर्मणा लोकं परं श्रीरिव यज्ञ पुंसा ॥ २९ ॥ यदेष मा यं वा विखंडितं द्रियं सव्रीडभावस्मितविभ्रमद्रु
वा ॥ तयोपस्पृष्टो भगवान्मनोभव: प्रबाधते आजुगृहाणशोभने ॥ ३० ॥ त्वमानतं सुतारलोचने बालविनो
नीलालकावृतं ॥ उन्नीयमेदर्शय वल्गुवाचकं यद्व्रीडया नाभिमसंवृतं शुचि स्मिते ॥ ३१ ॥ इत्यं पुरंजनेन
नारी याचमानमयीरवत् ॥ अभ्यनंदत तं वीरं हसंती वीरमोहिता ॥ ३२ ॥ नृविदामवयं सम्यक् कर्तारं पुरु
षर्षभ आत्मनश्च परस्यापि गोत्रं नाम च यत्कृतं ॥ ३३ ॥ इहाद्य सेतमात्मानं विदामन तत: परं ॥ येनेयं वि
र्मिता वीर पुरी शरणमात्मन: ॥ ३४ ॥ एते सखाय: सख्यश्च नेरा नार्यश्च मानद: ॥ सुप्ता यां मे जागर्ति नागा

दनुगृहाणमव्रीडं यद्भावेन प्रेमणा स्मितं तेन विभ्रमंती या भ्रू: तया उपस्पृष्ट: प्रेरित: ॥ ३० ॥ यद्व्रीडया मे मुखं न भव
ति ॥ तदाननमुन्नीयमेदर्शय शोभने भ्रुवौ यस्मिन् ॥ सुतारे शोभनकनीनिके लोचने यस्मिन् ॥ बालविनोदीर्घाया नी
लाग्रलकास्तैर्घाटं देन संवृतं कृत्वा वल्गु निवाचकं यस्मिन् ॥ ३१ ॥ इति वीरसापितं दृष्ट्वा मोहितासती तमाह यत्पृ
ष्टं कस्य त्वं सीत्यनेन कस्य पुत्री गोत्रं जातिकात्वमिति च किं नाम्नासीति तत्राह ॥ आत्मनो मम परस्य वा पि कर्तारं सम्यङ्
विद्म: गोत्रं नाम च यत्कृतं भवति तेन च विद्म: ॥ ३३ ॥ आत्मनो मम शरणमियं पुरी येन निर्मिता तेन च विद्म ॥ ३४ ॥ यत्पृष्टं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आत्मगृहीतानुषङ्गो रागद्वेषादिरूपाः कर्मकं च भोगाय भिन्नविवेकरूपं येन जायां विवेकवतीं बुद्धिं विहाय ॥ व्रतदर्हीं मृगान
हन्त्यागोहेतुः मृगान इति मृगा विषयास्तेषु व्यसनं भोगासक्तिः तेन लालसा स्पृहा यस्य ॥ ४ ॥ द्वाभ्यां रागादिभिः वने
षु भजनीयदेशेषु वनचरान् भजनीयदेशविषयान् हनन् आत्मसात्कुर्वन् कथा एतस्य पुष्टमेव ॥ ५ ॥ तत्रासु
रीवृत्तिमाश्रितो तिकिमिति नियंते मृगया ॥ कथा एवेतत्र ब्रह्मणो दिहितेव सा ॥ अध्यात्मपदेपि जीवस्य विषयभोगो
विहित एवेत्याशङ्क्याह तीर्थेहिति त्रिभिः अयं भावः ॥ नहि मृगया विधीयते मृगा आमत्वात् ॥ किंतु नियम्यते पुष्ट
त्रिः संकोच्यते नियमसेवा यद्विधिं दर्शयति ॥ अयमत्र भावः तुद्वारागीसूत्रे तीर्थेषु आश्रमादिषु वनजापि शुद्धि

ह

यवारमृगयां तत्र हृष्टश्रोतेषु कार्मुकः ॥ विहाय जायामतदर्हां मृगव्यसनलालसः ॥ ४ ॥ आसुरीवृत्तिमा
श्रित्य घोरान्मानिरवग्रहः ॥ सहनविशिते बाणैर्वनेषु वनगोचरान् ॥ ५ ॥ तीर्थेषु प्रयतिर्हृष्टेषु राजा मेध्यान्य
मृत्यवे यावदर्थमलं लब्धा इत्यादिति नियम्यते ॥ ६ ॥ यएवं कर्म नियतं विद्वान्कुर्वीत मानवः ॥ कर्मणा ते
नराजेद्वज्ञानेन सनलिप्यते ॥ ७ ॥ अन्यथा कर्म कुर्वाणो मायाहृष्टो निबध्यते ॥ गुणप्रवाहे पतितो न ष्ट
प्रज्ञो व्रजत्यधः ॥ ८ ॥ तत्र निर्भिन्नगात्राणां विचरद्भिः शिलामुखैः ॥ विप्रवो भृशं खिन्ना नोदुः सहः करुणा
त्मनो ॥ ९ ॥

षु प्रख्यातेष्वेव वन नियमेन आश्रमादिषु तत्रापि मेध्यानेव वन एव यावदुपयोगमेवेति ॥ एवं जीवस्य विषयसेवापि या
वदुपयोगं न यथेष्टमिति नियम एवमर्थः ॥ ६ ॥ अतो नावश्यकत्वमित्याह यइति ॥ एवं नियतं कर्म विद्वान् ते नेत्यु प
लक्षणं तेनान्येन वा कर्मणैव मत्प्रीतिं ते ज्ञानं भवति तेन ज्ञानेन हेतुना सोऽयं तानलिप्यते ॥ ७ ॥ अन्यथा नियमोल्लङ्घने
न अंतःकरणो शुद्धभावात्कर्तृत्वाभिमानमाहृष्टः कर्मभिरुपबध्यते तत्र गुणप्रवाहे पतितो योऽधो व्रजति ॥ ८ ॥ आस
गिकं परिसमाप्य पुनर्मृगयामेवानुवर्तयति ॥ तत्रेति विचरद्भिः पलायमानैः शिलीमुखैः विप्रवो नाशः करुणात्मनो कृपालु

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सर्वाश्च संगत्यादिलक्षणा प्रकृति ॥ स्वभावो वंचितो [illegible] विच्छन्नक्रेणातपात्रवत्पात्
इति श्रीभावार्थचतुर्थेयं विंशः ॥ षड्विंशोऽस्य गयाभाजा सप्तजागरणे कितः ॥ सन्दुद्धिया गयोगाभ्यां संसृतिः सा त्रयो
च्यते ॥ तदेवमात्मविद्यापादिकृतांसुप्तावस्थायोक्ता इदानीं स्वप्नावस्थामाह ॥ सप्तकेदेति दशभिः महाविद्यासोपनुः क
र्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिनिवेशोऽयस्य सरथ्यासुरथं वपुस्यंवत्सगादिति तृतीयेनान्वयः रथेनतदानीमेव विधृतेस्वप्न
देहं जाग्रद्देहस्य शतसंवत्सरोपभोगपुरत्वेनोक्तत्वात् ॥ पंचज्ञानेंद्रियाणि श्रोत्रस्य ॥ आश्रयं शीघ्रगति ॥ हे अहंता
ममतेऽहे दंडिकेयस्य द्वे पुण्यपापे पंचक्रेयस्य पंचके प्रयाने ग्रहोयस्य त्रयोगुणावेणावो भजायकं मनोरश्मिः प्रग्रहो

विप्रलब्धो महिष्यो वंसर्वप्रकृतिवंचितः ॥ विच्छन्नउकरोमत्तः क्रेयाकीडंमृगोयथा ॥ ५२ ॥ इति श्रीभागव
तेचतुर्थस्कंधेपुरंजनोपाख्याने पंचविंशोध्यायः ॥ नारदउवाच ॥ सएकदासहेषासोरथंपंचाश्वमाशुगं ॥ द्वी
संहिचक्रमेकाक्षंत्रिवेणुंपंचबंधुरं ॥ १ ॥ एकनीडंपंचभिरिंद्रियार्थैः कपिशैः ॥ पंचप्रहरणंसप्तवृष्टं
पंचविक्रमं ॥ २ ॥ हैमोपस्करमारुह्य स्वर्णवर्मधरोधनुः ॥ एकादशचमूनाथः पंचप्रस्थमगाद्वनं ॥ ३

यस्य ॥ एकाबुद्धिर्मनः सूतोयस्यतंचतंच ॥ एकंहृदयंनीडंरथिनउपवेशनस्थानंयस्मिन् ॥ द्वौपौकमोहौकूबरौ
युगबंधनस्थानंयस्य पंचशब्दादयोविषयाः प्रक्रियेतेप्रतिष्ठेतेयस्मिन् ॥ अस्यआत्मानेभविष्यति ॥ पंचेंद्रियार्थ
प्रक्षेपइतिसप्तथातत्रोवहृयारक्षार्थंपंचावरणानियस्य ॥ पंचकर्मेंद्रियाणिविक्रमागतिप्रकारायस्य ॥ २ ॥ हैमोप
स्करंसौवर्णाभरणोस्वर्णवर्मावर्मकवचंरजोगुणाहृतः अतियेषुधिः इषुधिनिषंगः अनेतोवासतोहंकारोपाधिः
एकादशोमनोहृषीकाणि चमूनाथः सेनापतिर्यस्य मनसः प्रग्रहत्वात्संकल्पविकल्पात्मकस्य बहुबहुलत्वेनवक्ष्यमाण
स्यचमूनाथत्वमितिविभागः पंचशब्दादयोविषयाप्रस्थाः सानवोयस्मिन् ॥ तद्वनंभजनीयंदेशमगात् ॥ ३ ॥

राम राम राम राम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अमुराइंद्रियाणामास्ते षामिव मासुरीषिश्रद्धाः ग्रामकं ग्रामस्य जनानाकं सुखं व्यवायं इमं देवगुह्येंद्रियेण ॥ ५२ ॥ निर्ऋति
नामगुदः मृत्युद्वारत्वात् वैशसं मलविसर्गं लुब्धकेन पशुनातेनोक्तं तस्य दुःखप्राप्तेर्लुब्धकसाम्यं ॥ ५३ ॥ अमीषां मध्ये
निर्वाक्पादः पेशस्कृत् ॥ हस्तः ॥ नाबुभावयोर्ज्ञिद्भावात् ॥ स्तोतो ज्ञानक्रियाशक्तिभावाच्च ॥ अतवर्ता इंद्रियवतां देह

पुरीः

देवहूर्नाम पुर्याद्वाउ तेषां पुरंजनः ॥ राष्ट्रं सुतरपांचालं यांति क्रूतधरान्वितः ॥ ५५ ॥ आसुरीनामयिश्रद्धा
स्तया याति पुरंजनः ॥ ग्रामकं नाम विषयं दुर्मदेन समन्वितः ॥ ५६ ॥ निर्ऋतिर्नाम पश्चात्तद्भार्यया याति पुर
जनः ॥ वैशसं याति विषयं लुब्धकेन समन्वितः ॥ ५७ ॥ अंधाक्षीषोषोषाणां निर्वाक्पेशस्कृतोर्द्वयोः ॥ अत
एव तासां पतिः तासां याति कदाचित् ॥ ५८ ॥ स यदा रतिः पुरंजनो विषूचीनसमन्वितः ॥ मोहं प्रसादं हर्षं वा
याति जायात्मजोद्भवं ॥ ५९ ॥ एवं कर्मसु संसक्तः कामात्मावंचितोऽबुधः ॥ महिषी यदि हेतत्तत्र देवान्ववर्त
त ॥ ५९ ॥ क्वचित्पिबंत्यां पिबति मदिरामदविह्वलः ॥ अश्नंत्यां क्वचिदश्नाति तद्वत्यां सहजल्पति ॥ ५८ ॥ क्वचि
द्गायति गायंत्यां रुदंत्यां रोदिति क्वचित् ॥ क्वचिद्धसंत्यां हसति जल्पंत्यामनुजल्पति ॥ ५८ ॥ क्वचिद्धावति धा
वंत्यां तिष्ठंत्यामनुतिष्ठति ॥ अनुशेते शयानायामन्वास्ते क्वचिदासतीं ॥ ५९ ॥ क्वचित्कृणोति शृण्वत्यां पश्यंत्या
मनुपश्यति ॥ क्वचिज्जिघ्रति जिघ्रंत्यां स्पृशंत्यां स्पृशति क्वचित् ॥ ६० ॥ क्वचित्शोचंतीं जायामनुशोचति दी
वत ॥ अनुहृष्यति हृष्यंत्यां मुदितामनुमोदते ॥ ६१ ॥ ॥

नामयिपतिः पुरंजनः त्रिभिंद्रियस्यानुक्तिः सर्वेषु तत्र भावित्वात् ॥ ५५ ॥ अंतः पुरहृदयंगतः विषूचीनं सर्वतोमुखं म
नः मोहप्रसादहर्षास्तमः सत्त्वरजः कार्याणि जायाबुद्धिः आत्मजा इंद्रियपरिणामास्तदुद्भवं ॥ ५५ ॥ ईहेत ईदा
त अनुवर्तत चकार ॥ ५९ ॥ तदेवाह क्वचिदिति जल्पतां मदयंत्या ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आसतीं आसीनां ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

इदानीं नवद्वारप्रदर्शनिपूर्वकं जागरूपं स्वप्नं पंचयति सप्तेति यावद् आत्मसम्मितस्याः पुरउपरि कृता द्वाराः सप्त
हृतइति पाठे संहृताः नेत्रे नासिके श्रोत्रे मुखं चेति सप्त ॥ अथोद्देशो गुदलिंगे यः कश्चनेति आत्मनः सम्यग्विज्ञानाद
नियतत्वाच्च ॥ ४५ ॥ तासु सप्तसु पंच द्वारः पौरस्त्याः पूर्वदिग्भवाः ॥ ४६ ॥ स्वयोतवद्दलप्रकाशावासनेत्रद्वया ॥ आविः प्रा
कटं सुखं यस्याः सा बहुप्रकाशादक्षिनेत्रलक्षणा तस्याः दक्षिणो अर्द्ध आत्मनो वीर्यवत्तरइति श्रुतेः स्वानुभवाच्च तत्र प्र
काशाधिक्यं एकत्र संलग्ने विभ्राजिते रूपे ॥ यत्र सन्मात्रः चक्षुःसहितः ॥ ४७ ॥ नलनालयोर्द्वौ छिद्रे वाचि नो तद्वति ॥ नलि
नी नालिनी वामदक्षिणा नासिके अत्रापि सदा भेदादेवकार्यन्यूनाधिकाभूर्वत्तत्रेयं ॥ अवधूतो वाह्यधिष्ठितो ब्राह्मणः सो

समो परिवृता द्वारः पुरस्तस्यास्तु हृद्यथः ॥ एष विषयगामर्थं तस्यांयः कश्चनेश्वरः ॥ ४४ ॥ पंच द्वारस्तु पौर
स्त्यादक्षिणोकात्तयोत्तरा ॥ पश्चिमे द्वे मूर्धांते नामानि तत्प्रवर्णये ॥ ४९ ॥ स्वयोतावर्मुखी च प्राग्द्वारावेकत्र
निर्मिते ॥ विभ्राजितं जनपदं याति ताभ्यां मुखं सुखः ॥ ५० ॥ नलिनी नालिनी च प्राग्द्वारावेकत्र निर्मिते ॥ अवधू
तमखं स्ताभ्यां विषयं याति सोरभे ॥ ५८ ॥ श्रोत्रं नाम पुरस्ताद्वा लयापूर्णावहूदतो ॥ विषयो याति पुरराष्ट्ररस
ज्ञविपणान्वितः ॥ ५९ ॥ पितृहूर्दक्षिणे पुर्यां द्वारं दक्षिणे न पुरंजनः ॥ राष्ट्रं दक्षिणपांचालं याति श्रुतयशान्वितः ५०

रसं गंधं ॥ ५८ ॥ मुख्याप्रयाना आस्य आपणं भाषणं बहूदनश्चित्रमन्नं बहोदनइत्यत्र उक्तिः ॥ परोक्षवादत्वात् ॥ रसा
ज्ञं रसनेंद्रियं विषयो वागिंद्रियं ताभ्यां समन्वितः ॥ ५९ ॥ दक्षिणे न च नन्दतीयाकितं दक्षिणाशादिशीत्यस्मिन्नर्थे ॥ तद्धिता
यमनप्रत्ययो व्ययसंज्ञः एवमुत्तरेणेति अयमर्थः पंचानां विषयाणां अन्यतो नवगतानां प्रकाशनायालमिदं पंचा
लेषु श्रवणकाले च बलाधिक्याद्दक्षिणकर्णः प्रथमं प्रवर्तते शास्त्रे च प्रथमं श्रोतव्यं कर्मकांडमित्येतावता साम्य
न प्रवृत्तिसंज्ञस्य कर्मकांडस्य दक्षिणकर्णेन श्रवणमिष्यते ॥ ततस्तदर्थमनुष्ठे पितृभिराहूतः पितृलोकप्रापकेषि
त्रयाने प्रयुज्यते ॥ तदनेन प्रकारेण पितॄणामाह्वानमतेन भवतीति पितृहूर्दक्षिणकर्णः एवं तद्वे परीक्षेनोत्तरः कर्णो दे
वहूः तथा च व्याख्यास्यति ॥ पितृहूर्दक्षिणः कर्णो उत्तरो देवहूः स्मृतः प्रवृत्ते च निवृत्ते च शास्त्रे पांचालसंज्ञिते ॥ पितृत्य ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उत्संगमारोप्य लालितां ॥ २० ॥ कृतमागा अपराधो येषां तेषां तत्सालक्ता अस्मदधीनोयमिति मत्वा शिक्षार्थं दंडं नकुर्वं
ति ॥ १ ॥ तेभृत्यामंदभाग्याः ॥ २१ ॥ यतः परमाणुगृहीतदंडोयस्तु दंडितो विषीदति सोत्र इत्याह ॥ बाल इति ॥ बंधुकृतं शिक्षा
करणं अमर्षणाः क्रोधीः ॥ २२ ॥ हे सुदति हे सुभ्रुहे सुनयनेति सातमस्माकं स्वामिनी अतः स्वानां स्वं प्रदर्शयिका
हृशं ॥ अनुरागाभारणाकीर्ण्या च या विलंबः मंथरतादृलोकोयस्मिन् नीला अलकाएवालयः तैरुपस्कृतं भूषितं
उच्चनासिकेवल्गु वाक्यं यस्मिंस्तत् ॥ २३ ॥ हे वीरपतिर्वीरपत्नि मम भार्ये यस्तु कृतापराधः तस्मिन् ब्रह्मब्राह्मणा कुला

अतिनिपुणा ज्ञानकैर्वीरो नुनयकोविदः ॥ प्रस्पर्धामादयन्बलं आकुचोत्संगलालितां ॥ २० ॥ नूनं लक्षकृतप्र
णामस्ते भृत्या ये क्षीणरक्षुभे ॥ कृतावासं आत्मसात्कृत्वा शिक्षादंडं न युंजते ॥ २१ ॥ परमोवग्रहो दंडो मुने
बुध्यमुणार्पितः ॥ बालोनवेदतत्तिवेयुक्तमस्मर्षणाः ॥ २२ ॥ मातेमुखं सुदति सुभ्रु सुनुरागाभारवी
डाबलंबविलसद्धसितावलोकं ॥ नीलालकालिभिरुपस्कृतमुच्चनासं स्वानां प्रदर्शयसुनस्तिनिवल्गु
वाक्यं ॥ २३ ॥ तस्मिन्द्वयेदमहं तववीरपत्नि प्रायश्चरामि कुलाकुलके किलिंबस्तु ॥ पश्यैवतवीतभयमु
न्मुदितं त्रिलोक्यामन्यत्र केसुरपिपीतिलवदासात ॥ २४ ॥ वक्रं वतेतिलकलालितं विहसंसंरंभभीसमवि
स्रब्धमपेतरागं ॥ पश्येयस्तनावपिमुचोपहतौ सुजातौ विगतरविगतकुंकुमपंकरागौ ॥ २५ ॥ ॥

दमत्र ॥ अत्रास्मिन्सुरविपुदासादितत्रुदमंदये दंडं करोमि किंतु तेविगतभयमुच्चैर्मुदितं त्रिलोक्यामन्यत्र लोक
त्रयाद्बहिरपि नपश्यामि मद्भयाद्देवासौ मदिष्यतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ तेवक्त्रमितः पूर्वं कदाचिदपि तिलकं नपश्यामि
संरंभेणाकोपावेशेन ॥ भीसंभयकरमविस्रब्धमनुज्ज्वलं ॥ अपेतरागं कोपरूपं तथा बिंबफलाकारमधरं च ॥ वि
गतः कुंकुमपंकतुल्यस्तांबूलरागो यस्मात्तादृशं नपश्यामि दानीं कुतएवं जातमिति शेषः पाठांतरे एवं मुखं स्तनौ
चपश्यन्नशविदामीत्यन्वयः विगतः कुंकुमपंकरागो याभ्यामिति स्तनयोर्विशेषणं ॥ २५ ॥ ते सुजातौ शोभ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तदेवं स्वभावस्यार्दिता ॥ इदानीं पुनरपि विवेकवत्पुरुषाणां समाप्तस्य पुत्रादिसंतति प्रपंचयिष्यन् कथासौंदर्यायितस्याः प्र-
णयकुपितायाः अनुनयनप्रस्तावसहितमाह ॥ ततइत्यारभ्य यावदध्यायसमाप्ति ॥ ७ ॥ आदिवान् अगतः कृतस्ना-
नशुचितश्चाहारस्य सेयेन ॥ संविवेश शय्यामाश्रितः ॥ ९ ॥ गृहमेधिनीसात्त्विकीबुद्धिं राजस्या बुद्ध्यावर्तमानो ना पश्य

शशाङ्वराहान्महिषानावयान्करुपालकान् ॥ मेष्यानश्वांश्च विविधान्वितिन्नन्यसमभ्यगात् ॥ ७ ॥ ततः
दृष्टतृट्परिश्रांतो निवृत्तो गृहमेयिवान् ॥ कृतस्नानोचिताहारः संविवेश शयनक्रमः ॥ ९ ॥ आत्मानमर्हयाच
केथूपालेपस्रगादिभिः ॥ साध्वलंकृतसर्वांगो महिष्यामादधे मनः ॥ ८ ॥ तत्प्रोक्तः स्पृष्टः सुहृत्सच्चकंदर्पाकृष्ट
मानसः ॥ नव्यदृष्टवरारोहां गृहिणीं गृहमेधिनीं ॥ ९ ॥ अंतःपुरस्त्रियो गृह्य हिमनाइव वेदिषन् ॥ अपिवः
कुशलं रामाः सेश्वरीणां यथापुरा ॥ तत्तथेत्यब्रुवन्ति ते गृहेषु गृहसंपदः ॥ १५ ॥ यदिनस्या गृहे मा तापत्नी
वा पतिदेवता ॥ व्यंगेरपश्य इव प्राज्ञः कोनामासीत दीनवत् ॥ १५ ॥ कुवर्तते सा सलनामजते व्यसना णि ॥
भूतले निरवस्तारे शयानो यथ्यपशुहत् ॥ ७ ॥ पुरंजनः स्वमहिषीं निरीक्ष्यावधूतां भुवि ॥ तत्संगोत्स
थितज्ञानो वैक्लव्यपरमं ययौ ॥ ८ ॥ सोत्तयन्नश्रुणयावाचा हृदयेन विदूयता ॥ प्रेयस्याः प्रेम संरंभ
लिंगमात्मनिनाप्यगात् ॥ १५ ॥

सनाथस्तदि ॥ मायामुद्वरते प्राज्ञादेपयेतीपदेपदे ॥ ९ ॥ रामाऊचुः ॥ नरनाथ नजानीमः त्वत्प्रियायद्यव ः

त ॥ ५ ॥ चेदिषन् हे प्राचीनबर्हिः अंतःपुरस्त्रियः तत्स्त्रीः सेश्वरीणां स्वामिनीसहितानां यथापुरा इत्यादिष्टय
ग्वाक्यं ॥ ५ ॥ व्यंगे चक्रादिरहिते ॥ १५ ॥ निरवस्तारे अस्तरे आस्तरणरहिते ॥ ७ ॥ अवधूतां त्यक्तदेहादरां ॥ तत्सं
गोत्सथितज्ञानो वैक्लव्यं ज्ञानं यस्य ॥ ८ ॥ प्रेमसंरंभः प्रणयकोपस्तस्य लिंगं कुटिलेक्षणादिस्वसिद्धं लक्षणं ॥ ९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मलयोपलक्षितेदक्षिणादेशेध्वजइवदर्शनीयः सहिश्रीविष्णुभक्तप्रधानोदेशोत्तमस्तत्र ॥ महाभागवतइत्यर्थः
पंडुपक्षाप्तनिश्चयबुद्धिः तामर्हतीतिपांड्यः सउपयेमेपुरंजनीभागवतसंगप्राप्तइत्यर्थः ॥ २५ ॥ आत्मजाश्रीकृष्णसेवा
रुचितत्संगेनभगवद्धर्मरुचिरभूदित्यर्थः ॥ प्रीतस्यश्रीकृष्णस्य क्षणायपाता ॥ यवीयसः ॥ सुतसुतानश्रवणकी
र्तनेविष्णोः ॥ स्मरणंपादसेवनं ॥ अर्चनंवदनंदास्यमितिभक्तिप्रकाशात् ॥ साक्षात्तीनवेदतयोक्तपदार्थज्ञानोत्तरका
लतात्तस्यचभगवतेवोक्तत्वोपदेष्टव्यमाणात्वादिसाक्षात्सत्ते ॥ सुतेतुकेभगवद्धर्मकथातत्कथाकीर्तनादिकंजात
मित्यर्थः द्रविडभूमिपालकात् ॥ द्रविडभूमिर्हि श्रवणादिभक्तिमिश्रवस्तुदितातीति ॥ प्रसिद्धं ॥ ३ ॥ अर्बुदमितिश्रव

उपयेमेदीर्घपंगावैदर्भीमलयध्वजः ॥ पुरिनिर्जितसाजमाभंग्रः पंचपुरंजयः ॥ २५ ॥ तस्या
मजनयाचक्रेआत्मजामलितेक्षणां ॥ यवीयसः सुतस्तस्यद्रविडभूपतेः ॥ ३ ॥ एकैका
स्याभवत्तेषांसजनर्बुदमर्बुदं ॥ भोक्ष्यतेयद्वंशधरैर्महीमन्वंतरंपरं ॥ ३ ॥ अगस्त्यः प्राग्दु
हितरमुपयेमेधृतव्रता ॥ यस्याटष्ठ्यतेजातइध्मवाहात्मजोमुनिः ॥ ३ ॥ ॥

सादीभांप्रत्येकमनेकप्रकाराअभवन्नित्यर्थः तद्वंशभक्तियोगोबहुविधोभौमीभूमिरितिभाव्यतइति येषांवंशधरैः प्र
वृत्तैः ॥ संप्रदायभेदैः ॥ कृत्वामहीमन्वंतरंतः ॥ एवंचभोक्ष्यते ॥ अविद्याकामकर्मभोगवृत्तिष्यते ॥ ३ ॥ अगस्त्यः अ
गानिनिक्रियाणियामोणिदेस्यायति ॥ तस्यातपतस्यगदोपमुनि ॥ कदाचिद्यामजातादुहितरकृत्स्नसेवारुचिमप
येम ॥ तस्यामनः कृत्स्नदृष्ट्यारतिवंधेत्यर्थः ॥ भृतनिवासमदसूधीविद्यातेनिपस्यातंरतिटष्ठेभ्यः सप्तलोकादिभो
गस्योपिचुतस्तदुहितादिकृत्स्नसतविहाय्यकलभोगविरागोजयस्यर्थः ॥ सुखदोषशामामकोमुनिः ॥ कण्वभृतः ३ ध्म
वाहः ॥ आत्मजोयस्यसः ॥ तद्विज्ञानार्थमगुरुसेवादिभिरक्तेत्यभिप्रायः ॥ ओत्रायोवालतिष्ठइत्यादिश्रुतिप्रसिद्धा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नविद्यतेपरमयनमाश्रयोहेषांतेअपरायणाः मुक्ताः कर्माशयरूपयाप्रयाः [illegible] भिन्नानोर्यसं ॥२१॥ अतदर्हणोवा-
स्तत्तस्यब्रह्मतात ॥२२॥ एषयदाहंयस्यानेकीयमान ॥ तदाप्रभृतयः प्राणाइंद्रियाणिच ॥ तथाचप्रकृतिः तमनु
क्रामंतेप्राणोनुक्रामति ॥ प्राणमनुक्रामंतंसर्वेप्राणाअनुक्रामंति ॥२३॥ प्रकृतिमेवाभूतात्मना ॥२४॥ नाविदन्नमस्मार
परः पूर्वमवोयसंतमीश्वरं ॥२५॥ अहयाल्लुनाकाम्याकर्मेनयमसाना ॥ कृत्वाः प्रमीवणपंक्तोर्यवो ॥२६॥ शाश्वतीः स
महीवहूनसवत्सरानप्रीतमनभूय ॥२७॥ अतकालेनाभायमेवमनसानुकूलेन स्मरन ॥ अनंतरंविदर्भस्यवेश्मनिप्र।

कथंदारकादीनादारिकीर्तिपरायणाः ॥ वर्तिष्यंतेमयिसंतेमित्रभावमुपोक्षयो ॥२१॥ एवंकृपणयाबुद्ध्याशोच
तमदहंगा ॥ ग्रहीतंकृतयीहेनंमयनामस्पपयत ॥२२॥ पशुवयवनेषनीयमानः सकंतय ॥ अबद्धवन्नु
पया ॥ शोचंत्योभृशमातुराः ॥२३॥ पुरीविदायोपगतउपविष्टोभुजांगमः ॥ यदातमेवानुपरीविशीर्णाप्र
कृतिंगता ॥२४॥ विकृष्यमाणाः प्रसभंयवनेनबलीयसा ॥ नाविदन्नमसाविष्टः सर्वोयस्यहृदंपुरा ॥२५॥
तंयज्ञपशवोनेतसंज्ञमायेदयालुना ॥ क्रुद्धारे विक्षिप्तः क्रुद्धाः स्मरंतोऽमीवमुःस्यतत ॥२६॥ अंतपारे।
तमसिमग्नोनष्टस्मृतिः समाः ॥ शाश्वतीरनुभूयार्तिंप्रमदासंगदूषितः ॥२७॥ तामेवमनसागृह्णनबभूवा।
प्रमदोत्तमा ॥ अनंतरंविदर्भस्यराजसिंहस्यवेश्मनि ॥२८॥

मदोत्तमाबभूवाव अतः परस्मिन्यकरणोपलावदेवप्रकृतोगिविवक्षितं ॥ स्त्रीध्यानेनस्त्रीतंप्राप्तोवपिपतिव्रता
ध्यानेनपूर्वाहृष्टेनचधार्मिकाद्विदर्भातजन्माभूत ॥ धार्मिकसंगेनविष्णुहस्यभागवतेनमलयध्वजनेसंगोभूतो
विक्तः ॥ भक्तिः जातोवैराग्यतत्तमेवभर्तृरूपंगुरुपातिव्रत्यधर्मेणभजतोभगवत्प्रसादलब्धज्ञानेनसोक्षइति ॥ अत्यत्र
कथांतेकारमात्र तथापिकिंचिद्वृत्तिप्रसामात्रेनेरूपोजयिष्यामः ॥ विदर्भस्यविशिष्टदर्भोपलक्षितस्यकर्मठस्यरा।
जसिंहस्यधर्मेणाहिप्रजापालनेनयज्ञादिनाचक्षत्रियराजतेतेषुश्रेष्ठस्यवेश्मनि ॥२८॥॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सुराजापुरंजनोहातुंप्रचक्रमेऽपकातवानितिहायोरनघः॥ प्रतिकामतः प्रतिकुर्यापि॥५॥ सपरिकरः भृत्यव
र्गसहितः कुडुंबेनदीयतीतिकौडंबिकाः कुडुंबिभ्याः संपि॥ तेविवचित्ता मानवः पुत्रादिसहिताः॥६॥ यवनै
रुपरुद्धापायनवानियस्यसपुरपालकः प्राणाः॥७॥ पुरुमकृकृतेनउरुवोपम्पुर्यसामान्यात्॥ वृक्षकोटरा
दिवसर्पः॥८॥ कंदउपरुद्धः रुवोयउरुधनिचवाय॥९॥ दुहितावोनदृष्यावृत्तुतेरणाम्यः जामयोत्रक्षपाः स्व

गंधर्वयवनाक्रांताकालकन्योपसर्पिता॥ हातंप्रचक्रमेयाज्ञातापुरीमनिहता॥ भयनाम्नोप्रजोभ्रातापु
र्जीः प्रतुपस्थितः॥ दत्तादत्तापुरीकस्तोप्रातः प्रियचिकीर्षया॥१०॥ तस्यामदयमाना गन्धर्वोरः सपरिक
टः॥ कौडंबिकः कुडुंबिभ्याउपातपातस्यमत्र॥१२॥ यवनोपरुद्धा यवनोपरुद्धा कालकन्यया पुर्यप्रजा
यसंमृष्टः पुरुपालोनतप्यत॥१३॥ नपरेकेपाविंतत्रपुरुकृकोपरुवेपपु॥ गंधर्वमेकतोहृकोटरादि
वसानत्वात॥१४॥ शिथिलावयवोपाहिगमयैर्हुरुपोकम॥ यवनैर्हिभिमाम्बुपरुद्धोकोटरह॥१५॥ दुहितृ
पुत्रपौत्रश्रुजा भजासातपार्श्वगान॥ सुलाविसर्पपतिचिहकोमपतिकुटम॥१६॥ अहंममेतिस्वीकृ
त्यगृहेषुकुमतिर्गृही॥ इत्योजमदयान्दीनोविषयेगम्यपस्थितः॥१७॥ स्त्रीकालगतवतिमप्यनाथाकु
टुंबिनी वर्तिष्यतेकथंसेवाबालकानवशोचती॥१८॥ इमयमानाविषेभुतोनाम्नातेस्त्रातिमत्परा
मपिरुद्धेसुमत्रस्त्रीभासितेगतवाश्रयात्॥१९॥ अकेयमतिमानिकुटुंबिपितेयाकाविना॥ वर्मेतद्गृहमेधी
यदीरसूरपिनेष्यति॥२०॥

तमात्रेणावधिसंभोगमनुभागेवद्धीताः॥२१॥ यामनेवाद्य॥ प्रवासितेप्रवोजिते भर्तृतेभर्तृनेकृते यतवाभवति
२२ अविवेकिनेअविज्ञेमा॥ युषितेदेशांतरगते॥ गृहमेधीवर्तेगृहस्थोपिकिंनेष्यति॥ युक्तमेतत्॥ यतोवीरसू
पुत्रवतीकिंवामहिरहस्यनमहमानामभिगमिष्यतेवेत्यर्थः॥२३॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अष्टाविंशेतत्रैवैदर्भ्यां ब्रह्मणेनस्त्रीविचिंतया॥ स्त्रीनिंद्यानस्यदैवेन कदाचिन्मुक्तिरुच्यते॥ इदानीं पुरंजनस्यस्य मृतदेहस्या
ग प्रकारपूर्वकस्त्रीनप्रकारमाह॥ सैनिकाइत्यादिना जर्मिहस्यवेशाधीनयोगेन॥ दिष्टदैवं कुर्वंतीति तथामृत्योरादि
शकारिणाइतिवा॥ नरसप्रयोगेन॥ नीर्णाप्राणान्यालितान॥ ३॥ ४॥ दुर्विषहाद्यादिभिरोगरूपेणाप्रविष्ट॥ ५॥ ६॥ कम
याजरयोपगृष्टः सन॥ तस्यातिक्रियानलेभइतिनृतीयोमानवः॥ ५॥ दनेयश्चर्यमानादिषु पाठ॥ ४॥ प्रतिकूलानस्य

श्रीनारदउवाच॥ सैनिकाभयनाम्नोयेवर्हिष्मानदिषकारिणा॥ प्रवाहकालसंज्ञाभ्यांविचरुवनीमिमां॥ १
तपकदातुतत्रैसापुरंजनपुरीनृप॥ हरुपुर्णोनभोगाप्तान्जरयोपगृष्टाप्तिता॥ २॥ कालकन्यापिवुभुजेपु
रंजनपुरंबलात॥ यथाभिभूतः पुरुषः सद्योनिःसारतामियात॥ ३॥ तयोपभुज्यमानोवैयवनाः सर्वतोदिशं
द्वार्भिः प्रविष्यसभृशंप्रार्दयन्सकलांपुरीं॥ ४॥ तस्यांपुरोग्रमाणायांभिमानीपुरंजनः अवापोरुविधां
क्लापानकुटुंबीममताकुलः॥ ५॥ कन्योपगृष्टोनष्टश्रीः कृपणोविषयात्मकः॥ नष्टप्रज्ञोहृतैश्वर्योगंध
र्वपवनैर्बलात॥ ६॥ विशीर्णेषुपुरीवीक्ष्यप्रतिकूलाननादृतान॥ पुत्रपौत्रानुजामात्यान्जायाचगतसौ
हृदाम॥ ७॥ आत्मानंकन्ययाग्रस्तंपांचालानरिदूषितान॥ दुःखंतचिंतयापत्रोनलेभेतत्प्रतिक्रियाम॥ ८
कामानभिलषन्दीनोयातयामांश्चकन्यया॥ विगतात्मगतिस्नेहः पुत्रदारांश्चलालयन॥ ९॥॥

पक्षितविषयप्राणान॥ अनादृतान॥ आदरमकुर्वाणान॥ स्वाधीनतामावात॥ अनुगाइंद्रियाणिअमात्याइंद्रियदे
वाः गतसौहृदंअप्रयत्नसाध्याभावात॥ ७॥ अरिभिर्विघ्नादिभिर्दूषितान॥ ८॥ कालेकन्यया हेतुभूतयायातयामान निः
सारानपिकामानविगतात्मनोगतिः पारलौकिकीपेहिका॥ पुत्रादिस्नेहोयस्यस्नेहादितिवापाठः॥ ९॥॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आर्यया आर्यया श्रयवना: तेषामीश्वरं ॥ भयनामानं वव्रे ॥२३॥ हे वीर तामीप्सितं पतिं वृणोतु रिष्यति न तपति ॥
लोकतो वेदतश्च यद्यद्यत्तेन गृह्यते न च उपनतं प्राप्तं तच्च मानयोनुदहति ॥ यश्चादीयमानं नेच्छति न गृह्णाति ॥
मोक्षो कर्मभृतो अनुपपन्नं चेति संतः ॥२४॥ पुरुषेणाकामेन्या यस्मिः योकस्य ॥२५॥ देवगुरुसमरणं ॥ तद्धि प्राणिनां वैराग्या
दृदया यद्दैवं गीयते ॥२६॥ तुभ्यं तस्य मानार्थिवत् ज्ञानदृष्टया यस्मान्मानं पलोक ॥ नैनं कृतो ॥२७॥ अतो व्यक्तगतिः

ततो विहतसंकल्पाकामकार्यवचेश्वरं ॥ स्वयं परिहृतामाशु वृणे नाम्नाभयं पतिं ॥२३॥ समुद्रभयवनानां तं
वृणे वीरेप्सितं पतिं ॥ सेकल्पस्तस्य भूतानां कृतः किल्पस्तरिष्यति ॥२४॥ द्वाविमावनुशोचन्ती बाला बालसद
वग्रहौ ॥ पलोकशास्त्रोपनतं पतिमानयदिष्टति ॥२५॥ अमोघमस्त्रं भगवद्भजन्तीमे दयाकृत पतावा।
मोक्षो यथमीयदार्त्तानवकंपते ॥२६॥ कथं तेवासितं वचोनि सत्यं पवनेश्वरः ॥ विकीर्षुर्दैवगुह्यस
मस्मितं तामभाषत ॥२७॥ अयानिष्टं पतिस्तेस्त्र्यं पतिं वाप्यमरोपमं ॥ नाभिनन्दति लोकोयं तामभ
द्रामसंमतां ॥२८॥ त्वमव्यक्तगतिं देवीं लोकोयं कर्मभिर्निमितं ॥ यादृशेन तनायुक्ता प्रजानां प्राप्रणो।
यसि ॥२९॥ प्रजरोयमभ्रातास्त्वं मे मध्यनीयाव ॥ चरामि लोकान्पालोकान्मिन्नव्यक्तो भीष्मसैनिकः ॥३०॥
इति श्री भागवते चतुर्थे समविंशः ॥२७॥ ॥ ॥

अतः अमेसुलक्षितगतिः ॥ सतीलोक ॥ मा कार्यं भंक्ष ॥ एवं सर्वो विलोकस्तवपति ॥ यादिमर्थः नचैवं त
या शंकनीयमा प्रतिकूलो ॥ लोकेहं निष्यति इति यस्मात् ॥ तमेव श्रुत्वा नमा वारिष्यसीत्याह ॥ यादीतिया मदीया
यवनेप्रमनातयायुक्ता ॥२९॥ किंचप्रजरइति ॥ मा कोपं कुरु ॥ प्रजरु ॥ अकुप्यस्यव्याप्यतः पातिवात्र भी
माशोरा सैनिकायस्य ॥३०॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां चतुर्थे समविंशः ॥२७॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

चंडवेगः संवत्सरेण वर्तमानेनोपलक्षितः गंधर्वीं दिवसा ॥ ८ ॥ गंधर्व्यो रात्रयः तादृश्यो मेषुन्योटिवमेभिः पुनीभूय
स्थिताः ॥ सिताश्चासिताश्च शुक्लाकृष्णपक्षीयाः परिवत्सरैः कालैः सहविनिर्मितां पुरीं अपहरंति ॥ ॥ प्रजाग
रः ॥ प्राणः ॥ ५ ॥ समभिः शीतैर्विशाखाचमरः ॥ ६ ॥ तस्मिन्वंशे संकर्षितचारणः ॥ ७ ॥ स एवमपुभुक् तद्दुःखाभो
क्तास्वपार्षदैर्विद्रियैर्नाविंदत ॥ नालोकं चित्तयान ॥ ८ ॥ कालस्य दुहिता काचिज्जगामपतिमात्मनः नेच्छन् वरमहम्

चंडवेगइतिख्यातो गंधर्वाधिपतिर्नृप ॥ गंधर्व्यो जनयामासुर्विनः सप्तशतत्रयम् ॥ ८ ॥ गंधर्व्यो ज्ञातशीरस्य
मेषुन्यश्चासिताः सिताः ॥ परिवृत्याखिलं पतिः सर्वकालविनिर्मितम् ॥ ९ ॥ तेचंडवेगानुचराः पुरंजनपुरीं य
दा ॥ हर्तुमारेभिरे तत्र प्रत्यषेधत्प्रजागरः ॥ १० ॥ समभिः शीतैर्वा विशाखाचमरोऽभवत् ॥ पुरंजनपुरा द्य
दा गंधर्वैर्मुषितां पुरीं युयुधे वली ॥ ११ ॥ हीयमाणेषु सर्वेषु ॥ एकस्मिन्बहुभिर्युधि ॥ चिंतयाप्राजगामातिः सरा
मुपुरवांधवः ॥ १२ ॥ स एवपुर्यामपुभुक् पंचालेषु स्वपार्षदैः ॥ भुंजानोनविधीन्भोगान्स्त्रीजितो नाविंद
द्रयं ॥ १३ ॥ कालस्य दुहिता काचित्त्रिलोकीं वरमिच्छती ॥ पर्यटंती नवर्हिषमात्मनो नदनं कचन ॥ १४ ॥ दौर्भाग्यं
नात्मनोलोके विश्रुतादुर्भगेतिसा ॥ यातस्तुपाजनृपयेवृता दाशूरवेवरम् ॥ २ ॥ कदाचिदटमानासाजग्म
लोकान्महीयता ॥ वव्रेबहुतमातुजानंतीकाममोहिता ॥ ३ ॥ मयिसंरभ्य विपुलं प्रदाच्छापंसुदुः सह
स्यातमर्हसिमेकत्र मयांभाविमुनेवो मुने ॥ २३ ॥ ॥

हे प्राचीनबर्हिः ॥ १५ ॥ सूरवेयपतिपुत्राय ॥ तेनवृता सती वरमदात् ॥ ययातिः ॥ शुक्रशापाज्जरांप्राप्य पुत्रानुवा
च ॥ इमांगृह्णीतेति तान्प्रेष्टाः चत्वारोनजगृहुः ॥ पूरुस्तज्जगृहे ॥ ततोयथातिस्तस्मैराज्यंदत्वेति ॥ जरैवादिदास
तां ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रत्याख्यातवतीं मयिसंरभ्य क्रोधकृतानेकत्र स्यातमर्हतीतिशापमदात् ॥ २२ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री भाव टी ११

न्यपद्यत

163

महार्हतल्पेनउत्कृष्टशय्यायांशयानः महिष्यांभुजउपधिः उपधानमुत्कीर्षकं यस्य ॥ प्रविसर्गापाटेशयनक्रिया
विशेषणं ॥ तांमहिषीमेवपरंपुरुषार्थमसमन्त ॥ तनुयत्रिजंरूपंजलंतत ॥ तमसात्मानेनाभिभूतोयत ॥ ४५ पुरा
निद्रियपरिणामान् उदितृः तदंतरंतिः पुरंसंस्थाचवाहुल्यमात्रविदत्तया ॥ उहिमेतत्प्रातपुत्रेभ्योमूनतेत
गार्हस्थ्यसौंदर्यार्थविरागाद्रसमाद्र ॥ आयुषोर्धमितायपिकायसौंदर्यार्थमेव ॥ ४ ॥ प्रजनकलत्रातसौरंजनः हे

पायानउत्रहमहोमहामनामसाहंतल्पेनमहिषीभुजोपधिः ॥ तामेवबीरोमनुतेपरंयतः तमोभिभूतोन
निजंपरंचयत ॥ तयेवंरममाणस्यकालस्तत्प्रसवेनयः ॥ तयापार्थमिवराजेंद्रयतिक्रांतंनवंवयः
५ ॥ तस्यामजनयत्पुत्रान्पुरंजन्यां पुरंजनः ॥ शतान्येकादशविभ्रातुर्वीर्यमप्यनुगात ॥ ६ ॥ उदितृर्दशोत्तर
शतंपितमातयशस्करीः ॥ शीलौदार्यगुणोपेताः ॥ पौरंजनः पुत्रान्पेते ॥ ७ ॥ सोपांचालपतिः पुत्रमि
तवंशविवर्धनात ॥ दारैः सयोजयामासतुदितृः सदृशीर्वरैः ॥ ८ ॥ पुत्रास्तस्यकामवन्तुत्रापकेकस्यपाते
पाते ॥ यैर्वैपौरंजनोवंशः ॥ पांचालेषुसमर्पितः ॥ ९ ॥ तत्रातिवीर्यकवचःपुरुषोनामजीविषु ॥ निहृत
नमसत्त्वेनविषयेषुसमजत ॥ १० ॥ एकेचकर्मभिर्वीरैर्दीक्षितैःपशुमारकैः ॥ देवान्पितॄनभूतपतीन्नाना
कामोयथाभवान ॥ युक्तेषुतेप्रमत्तस्यकुटुंबासक्तचेतसः ॥ आसन्सारंतकोवीरःप्रियःप्रियवोषितां ८

प्रजापतेः ॥ ९ ॥ दारैः परिणामानंतरंहितहितचिंताभिः वीरैरुचितविषयभोगैः ॥ ८ ॥ पुत्राणांपुत्राः कर्माणि
पांचालेषुशाबादिविषयेषु ॥ ९ ॥ तेषुपुत्रादिषुतेषामपिवीरैर्वध्यहरः पुत्रान्तेषुच ॥ १० ॥ ११ ॥ युक्तेषुप्रातदितेषुक
र्मसुनवहितस्यसवैकालः जरासमयः ॥ १२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ततस्माकृतंकिल्विषासराथेयेनतस्यकिल्विषंवाह॥ [illegible] तिनदातीति॥ देवरः कांततः॥ कामवेगेनविस्रस्तजघनांशोभितमुक्तेयैर्वसनैः॥ उ [illegible] कामयमानाः कृत्रिमकौ॥ र्तयोरपि॥ अर्थकानभजेत॥ ५८॥ इति श्रीभागवते चतुर्थे पुरंजनोपाख्याने॥ ५८॥ [illegible] कालकन्यायुपारम्यानैर्जरादेशायुदीर्यते॥ तदेवजीवस्यादनयादिकयाशोदर्शयन्प्रसंगतउपाख्यानवशेनमुक्तात्रिमितासंसारपरुपेणनिरूपयितुमाह॥ [illegible] तेनजीवस्यस्त्रीपुरुषवासनादार्ढ्यंविविधसंसृतिर्भवतीतिइमेतावदेवकथाभागंनिदर्शितं॥ क्वचिद्भगा

तत्रप्रसीदसुहृदः कृतकिल्विषस्यस्वैरंगतस्यमृगयांमयमानतस्य॥ कादेवंवपानगतकुसुमास्त्र
वेगविस्रस्तमौस्तमशातीनभजेतकृत्ये॥ २॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थेपुरंजनोपाख्याने॥ २॥ नारदउवाच॥ इत्थं
पुरंजनंसप्रेम्णवशमानीयविभ्रमैः॥ पुरंजनीमहाराजरेमेरमयतीपतिं॥ १॥ सराजमहिषीराजन्
सुस्नातांकुचिरानना॥ कृतस्वस्त्ययनंतमाममभ्यवदुदागतं॥ २॥ तयोपगूढःपरिरब्धकंधरोरहोनृमेत्रे
रपकृष्टचेतनः॥ नकालरंहोबुबुधेदुरत्ययंदिनानिशंप्रमदापरिग्रहः॥ ३॥

क्वचित्स्त्रीक्वचित्पुंभयधर्मयोः॥ देवोपनृष्वातिर्यग्वायुष्याकर्मगुणोभवइतिवदता॥ तत्रादौपुंस्त्वेनसंसृतिर
ध्यायेनोक्ता॥ ततश्चैकेनाध्यायेनस्त्रीत्वेनसंसृतिप्रदर्शयन्भगवत्प्रसादलब्धज्ञानेनमोक्षोऽस्तुक्तः॥ तत्रतदेवपथोप
योगमेवव्याख्यास्यामः॥ सप्रकुसुमीकविभ्रमैर्विलासैः॥ कृतस्वस्त्ययनंमंगलकुंकुमसिंदूरादिभिर्यस्यासौ
॥ उपगूढः॥ परिरब्धः परिरब्धाकंधरायस्यायेनरहःएकांते॥ अनुमंत्रैः अनुकूलयुक्त्यभावतो॥ अपकृष्टाचेतना
विवेकोयस्य॥ कालरहः॥ प्रमदैवपरिग्रहोनज्ञानसाधनंयस्य॥ ३॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नन्नभवन्नामलिंगविशिष्टस्यानेनदृष्टांतेनभोक्तृत्वंकर्तृत्वंतदन्यप्रतिग्रहादिप्रस्थूलदेहविशिष्टस्यैवदृश्यते॥त
त्राह॥ममैतत्पुत्रादयः प्रसावहंवासणाइतिब्रुवन्॥मनसायद्देहंगृह्णीयात्तत्तनोदेह सिद्धंकर्मपुमा
न्गृह्णीयात्॥येनकर्मणाएवमहंकारगृहीतेनपुनर्भवोभवति॥अन्यथाजन्मानुपपत्तेः अतोभिसंतर्मनोवि
विशिष्टस्यैवकर्तृत्वंग्रभिमानविषयस्यतद्देहस्यपुत्रादिदेहवद्भारमात्रत्वमितिभावः॥८२॥यदुक्तंकर्मणा
नष्टत्वान्नानुभोगइतितत्राह॥यद्यपितिउभयेर्त्रानकर्मदृष्टेविंद्रियाणाक्षीणैः कदाचित्कर्मप्रवृत्तिभिश्चित्तम
नुमीयतेसत्यपिसर्वेंद्रियविषयसंदर्शेयुगपज्ज्ञानानुत्पत्तेः॥तदुक्तमक्षपादेनयुगपज्ज्ञानोत्पत्तिर्मनसोलिंगमि
ति॥एवंचित्तवृत्तिभिःपूर्वदेहजंकर्मखदातेनासाक्षियुगपदनुपपत्तेः॥८३॥इतोपिकर्मखदातेत्यत्राह नानुभूत

ममेतिमनसायद्देहमिति ब्रुवन्॥गृह्णीयात्तमसाहंकर्मयेनपुनर्भवः॥८४॥यथानुमीयते
चित्तमुभयैर्विंद्रियैर्हितैः॥एवंपूर्वदेहजंकर्मखदातेचित्तवृत्तिभिः॥८५॥नानुभूतंकायानेनदेहेनादृष्ट
मश्रुतम्॥कदाचिदुपलभ्येतयद्रूपमाहुरात्मनि॥८६॥तेनास्यतादृशंजन्मलिंगिनोदेहसंभवः॥अ
कृतस्यानुभूतोर्थोनिमनःस्पृष्टमर्हति॥८७॥ [illegible] मनएवमनुष्यस्यपूर्वदृष्टाणिशंसति॥भ

मितिद्वाभ्यां॥अनेनवर्तमानेनदेहेनकृतंकर्मचित्तं॥अपिपत्रानुभूतेअनुभूतमनुपश्यतं॥अदृष्टंवाश्रुतंचयद्रूपंयदा
त्मकंयादृक्कृत्यस्वकार्यंचतत्कदाचित्स्वमनोवद्यदिषुग्रामनिमनसिउपलभ्यते॥८५॥तेनहेतुनास्यस्यलिंगि
नोवासनाश्रयस्यजीवस्यतादृशंतदनुभवादिप्रकृतंपूर्वदेहसंभवंशुद्धस्वनिश्चयेन॥अयच्च॥नह्यननुभूतोऽर्थोमि
नःस्पृष्टुंमनसिस्फुरितुमर्हति॥८७॥किंचमनोहृदयेपूर्वोपयाणिशुभाशुभानिमित्तानिशरीराणिजायंतइत्या
ह॥मनएवेतिभद्रंनइतिसम्यगवयवार्थसाक्षिणाभिनंदति॥भविष्यतऽइवंपाप्तस्यतःनभूविष्यतःनीचत्वंप्राप्तो
पिभावीनिदृष्टाणिशंसतिमनएवोदार्यकार्यणपादिवृत्तिभिः पूर्वमिवमेनासीत्॥पश्चादप्येवंभविष्यतीतिज्ञापयती

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अथांतरंप्रष्टुःपूर्वोक्तमर्थमनुवदति॥ श्रुतमन्वीक्षितंविचारितं॥ ब्रह्मन्नारद॥ एतत्त्वयोक्तमात्मतत्त्वंउपाख्यायामेकर्मा
पदेष्टारः॥ आचार्यास्तेवजानंति॥ ५९॥ अतस्तत्कृतउपाख्यायकृतः॥ तद्वाक्यादिरोधेनात्मतत्त्वेसंभावनाहेतोर्महान्
संशयः संक्षिप्तसंशया अत्रतत्रकश्चित्संशयोवर्तते॥ यत्रेंद्रियवृत्तीनामप्रवृत्तेर्भवति॥ ५२॥ संशयमाह द्वाभ्यांक
र्माणियेनकरोति॥ तमेवविहाय॥ अमुत्रलोकांतरेकर्मफलमपिस्यापितेनायेनदेहेनजुष्टानिउपभुक्तानिजीवोभुंक्ते प्रा
प्नोति॥ ५८॥ इतिवादः श्रूयतेप्राग्पुण्यकृतालोकानितिप्राचीनैःकर्मदोषैःयानिस्थावरांतानरइति॥ तथाचोक्तं
वेदेशाप्रवतीरनुभूयातिमिति॥ एतच्चकर्तृभोक्तृदेहभेदेकृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगान्नसंगच्छतइतिभावः

राजोवाच॥ श्रुतमन्वीक्षितंब्रह्मन्भगवान्यदभाषत॥ नैतज्जानंत्युपाध्यायाःकिंनश्चुर्विदुर्यदि॥ ५४॥ सं
शयोऽत्रमेविप्रसंछिन्नस्तत्कृतोमहान्॥ कंपयोपिहिमुह्यंतियत्रवेदियवृत्तयः॥ ५५॥ कर्माणयारभ
तेयेनपुमांस्तेहविहायतं अमुत्रायेनदेहेनजुष्टान्यसकृदश्नुते॥ ५६॥ इतिवेदविदांवादः श्रूयतेतत्र
तत्रह॥ कर्मयत्क्रियतेप्रोक्तंपरोक्षंतत्प्रकाशते॥ ५७॥ श्रीनारदः॥ येनैवारभतेकर्मतेनैवामुत्रतत्पु
मान्॥ भुंक्तेह्यव्यवधानेनलिंगेनमनसास्वयं॥ ५८॥ प्रयाणमिममुत्सृज्यध्वंसंतंपुरुषोयथा कर्मा
त्मनाहितंभुंक्तेतादृशेनतरेणवा॥ ५९॥

संशयांतरमाह॥ प्रोक्तंवेदोक्तंकर्मक्रियतेजनैःतच्चांतरंक्षणएवपरोक्षंअदृष्टंसत्प्रकाशते॥ अतःकर्मणो
नष्टत्वात्तद्भोगोपिदुर्घटइतिभावः॥ ५५॥ प्रथमसंशयोत्तरंयेनैवेति॥ अव्यवधानेनकर्तृभोक्तृदेहविच्छेदंविना
स्थूलदेहनाशोपिमनःप्रयाणस्यलिंगदेहस्यानाशात्रोक्तोदोषप्रसंगइत्यर्थः॥ ५७॥ लिंगदेहविशिष्टस्यभोक्तृ
त्वंसुषुप्तेनसुप्तेनदृष्टांतेनसाधयति॥ प्रयाणमिमंजायदेहंध्वंसंतंजीवंतउत्सृज्यतदभिमानेसुप्ता॥ आत्मनिमनसि
संस्कारदृष्टयाहितंकर्मयथाभुंक्ते॥ तादृशेनप्रयाणदेहसदृशेनकर्मणिस्थापितेनदेहेनवापश्चादिदृहेनत

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तद्दमलंचरतीतितथातं ॥ अभुक्तासुमनसांपुष्पाणांशरणंआश्रयेवाटिकायांमिथित्वामिथः परस्परंसियास
हमिलित्वातत्रैवरक्तंषडंघ्रयोभ्रमराः तेषांसामसुगीतेकुलवोकर्णयस्पतं ॥ षडेषामसुभिर्हतैः स्वीयानसू
स्तर्पयंतीप्रसृतपः तानविगणाय्यअनाद्यित्वालुब्धकस्यबाणोनभिन्नेस्वांसरगयत्रैषयश्लोकंप्रस्तुतेयो
जयन्नाह चेष्टसमनोभिः समानोधर्मः परिणामविरसतेसतांस्त्रीणांमिथितेमस्यवाल्यामिथुनीभूयस्त्री

तद्दंचरंसुमनसांशरणंमिथित्वारक्तंषडंघ्रिगणासामसुलब्धकर्णा ॥ अभुक्तानसुतपोविगणाय्यवां
तेपृष्टेस्वगंसुगयलुब्धकबाणभिन्ने ॥ ५३ ॥ सुमनः समयमणीनांस्त्रीणांशरणंआश्रयं ॥ पुष्प[illegible]गंध
वल्लुद्रतमंकाम्यकर्मविपाकजंकामसुखलवंजैहो पस्यादिविधिनंतेमिथुनीभूयतदभिनिवेशिता
मंसषडंघ्रिगणासामगीतवदनिमनोहरवनितादिजनालापेषुश्रुतिरंगश्रुतिपलोभितकर्णमेयुष्ट
कष्टयवदीतमनआयुर्हरतोहोरात्रंतानकालविधानविगणाय्यगृहेषुविहरंतेहृष्टतः ॥ परोदम
नुपवृत्तौलुब्धकृतांतोंतः शरेणायसिहपरावियतिनमिसमानमानसमहेराजनुभिन्नहृदयंदृष्टुम
हेसीति ॥ ५४ ॥ सर्वविचदास्वगंचेष्टितसामनोंतः चिंतियकृष्टदिकर्णायुनीचविन्ने ॥ जस्यगानाश्रम
मसत्रमयूष्यगायंश्रीणांहि संशरणंविरमकमेणा ॥ ५५

भिः सहेतिशेषः रक्तमिमस्यवाल्यानाभिनिवेशिनंमनोयेन ॥ अथ तत्पक्षस्यव्याख्याआयुर्हरतइति ॥ यांतमि
मस्यव्याख्याविरहेतमितिश्रुतः नालिकतयायुरुपक्षणपरावियतिहृदादवलाडयति ॥ ५४ ॥ उपदेशासारमाहस
इतिविचदाविचार्य ॥ अंतर्हृदिविन्नेकर्णायोयुनीवदीमिवकिष्टेतिविन्नेवियकृ ॥ एतच्चसर्वेंद्रियोपलक्षणार्थं
गृहाश्रमचजहि ॥ कीदृशंश्रमत्रमानोअतिकाल[illegible]रूपाविनेपंयाव्यावर्तीयस्मिन्जीवानांशरणमी।

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ननु वेदेन स्वर्गादिसाधनत्वेनोक्तानि कर्माणि निषेध्यादिनि वेदेति कथमस्य [illegible] चेत्तत्राह ॥ ये भूप्रभृतियोम
लिनबुद्धयः सकर्मकं कर्मपरं वेदमाहुः ते न तद्विदः वेदज्ञाः सन्तः ते स्वरूपभूतलोकमात्मतत्त्वं वेदतात्पर्यगो
चरं न विदुः यत्र देवो हरिः ॥ ४८ ॥ तेन महामूर्खा इत्याह ॥ आस्तीर्य दर्भैः प्रागग्रैः कान्तैर्नृपतिमंडले ॥ स्तुत्वा
हृद्यात्मानौ कर्मणावेषियत्परं ॥ ४९ ॥ तत्कर्म हरितोषयत्मा विद्यात्मा
यया हरिर्देहभृतामात्मा स्वयं प्रकृतिरीश्वरः ॥ ५० ॥ तस्मादमूलं शरणाय यतः देवा मान्यराणामिह ॥ सर्वे प्रिय
तमश्चात्मा यतो नैभयमण्वपि ॥ ५१ ॥ इति वेदसर्वविद्यानो विद्वान्स्वगुरुर्हरिः ॥ ५२ ॥ प्रश्नएवं हि संछिन्नो
भवतः पुरुषर्षभ ॥ अत्र मे वदतो गुह्यं निशामय सुनिश्चितं ॥ ५३ ॥

त ॥ ४९ ॥ कृतकृत्यपेक्षायां हरेः परमफलत्वं च दर्शयन्नाह द्वाभ्यां ॥ हरिर्देहभृतामात्मा ईश्वरश्च ॥ तत्र हेतुः स्व
यं स्वातंत्र्येण प्रकृतिः कारणमतस्तेषां तस्मादमूलमेव शरणं आश्रयः यतः यस्मिन् ॥ ५० ॥ न च तद्भजनेनेदं सं
यं चेत्याह ॥ सइति ॥ इति यो वेद स एव विद्वान् ॥ स गुरुरेव हरिः ॥ ५१ ॥ उक्तमुपसंहरति एवं भवतः प्रश्नः संछि
न्नः परिहृतः तदेवमात्मनो वेद्यमोक्षप्रकारे कथाद्वयेन कथिते पि नृपतिनिर्विघ्नचित्तं पुत्रागमनं प्रतीक्षमा
णं संतं ॥ तत्क्षणमेव माह ॥ भयप्रकंपितसकलगात्रं गृहात्रिवसियितुं हरिणा कृपमाह ॥ अत्रेति वदतो
मे वचः शृणु ॥ ५२ ॥ ॥ ॥ राम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सत्संगमंतरेणास्वयमेवकथाचिंतनादावालस्यादिनारसावेशाभावात् ॥ चक्रनिवासाद्यभिभूतंतस्यभक्तिर्नसंभव।
तीत्याहएतैरिति ॥५१॥ भगवदनुग्रहमंतरेणात्मकस्यापिज्ञानसंभवतिकैमुतन्यायेनाहचतुर्भिः प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा
मदंताअहंनामदोनायेषांते ॥५२॥ वाचापतयोपितपोविद्यासमाधिभिरुपायैःपश्यंतोविचिन्वंतोपिपश्यंतेसर्वसादि
ण्यानपश्यंति ॥५४॥ कुतइत्यतआह ॥ शब्दब्रह्मणिवेदेउरुविस्तरेयस्य ॥ प्रयतोपिपारमूलेतस्मिन्वर्तमानःमंत्रा

एतैरुपद्रुतोविश्वंजीवलोकःस्वभावजैः ॥ नकरोतिहरेर्नूनंकथामृतनिधौरतिं ॥५१॥ प्रजापतिपतिः
सादाद्भगवानिति शेषमनुः ॥ दक्षादयःप्रजाध्यक्षानैष्ठिकाःसनकादयः ॥५२॥ मरीचिरङ्गिरोत्रिसोपु
लस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ भृगुर्वसिष्ठइत्येतेमदंताब्रह्मवादिनः ॥५३॥ अथापिवाचस्पतयःतपोविद्यास
माधिभिः ॥ पश्यंतोपिनपश्यंतिपश्यंतंपरमेश्वरं ॥५४॥ शब्दब्रह्मणिउआस्वरंतउरुविस्तरे ॥ मंत्रलिं
गैर्यवच्छिन्नैर्भजंतोनविदुःपरं ॥५५॥ यदायमनुगृह्णातिभगवानात्मभावितः ॥ सजहातिमतिंलोके
वेदेचपरिनिष्ठितां ॥५६॥ तस्मात्कर्मसुबर्हिष्मन्नानादर्थकाशिषु ॥ मायादृष्टिंकृथाः श्रोत्रस्पर्शिषु
स्पृष्टवस्तुषु ॥५७॥ ॥

णांलिंगैर्वज्रहस्तालादिगुणयुक्तविविधदेवताभिधानसाम्यैः ॥ परिच्छिन्नमेवेंद्रादिरूपंतत्तत्कर्मग्रहणाभ
जंतःपरमेश्वरंनविदुः ॥५५॥ तस्मात्कोनामकर्मणांग्रहंहित्वापरमेश्वरमेवभजेदतआह ॥ यदायमनुगृ
ह्णातीतियदानुग्रहेहेतुः आत्मभावितःज्ञानी सतदालोके लोकेयावद्वावद्वेदेचकर्मसारेपरिनिष्ठितांमतिंत्यज
ति ॥५६॥ अर्थकाशिषुपरमार्थतिरस्कारमानेनुकूलकार्थबुद्धिंमाकृथाः ॥ प्रोचनायकेवलंश्रोत्रप्रियेषुनस्पृष्टं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नतु नहि अज्ञानविलसितेन संसृतिहेतोर्देहादेरपि प्रसक्तात्किंतु निवर्तनप्रयासेन तत्राह ॥ अर्थेहीति लिंगरूपेणाउ
पाधिभूतेन ॥ ३५ ॥ तदेवं संसृतिप्रकारमुक्त्वा तन्निवृत्तिप्रकारमाह ॥ अथ तस्मान्मुख्यार्थभूतस्यैवात्मनः युतोज्ञाना
त्मनसोनर्थपरंपरारूपा संसृतिर्भवति ॥ तस्य च वक्ष्यमाणरूपेवासुदेवे भक्तिरेव ॥ ३९ ॥ नतु संसृतिनिवृत्तिर्वैराग्यपूर्व
कात्ज्ञानादेव न तु भक्तेरित्यतोऽकस्मान्मुक्तिरिति शंकां मत्वा विदित्वादिश्रुतेस्तत्राह वासुदेव इति ॥ सम्यीचीनेन सम्यीचीनेन प्रकारे
ण ॥ ३० ॥ नन्वसौ महाफलो भक्तियोगः कथं स्यादत आह ॥ मतश्च्युतस्य कथायामाश्रितस्य वर्तमानो चिरात् क

अर्थेह्यविद्यमानेपि संसृतिर्न निवर्तते ॥ मनसा लिंगरूपेण स्वप्ने विचरतो यथा ॥ ३५ ॥ अथात्मनोर्थभूत
स्य यतो नर्थपरंपरा ॥ संसृतिस्तद्यतो वासुदेवे भक्तिः परमा यतः ॥ ३६ ॥ वासुदेवे भगवति भक्तियोगः समा
हितः ॥ सम्यीचीनेन वैराग्यं ज्ञानं च जनयिष्यति ॥ ३७ ॥ सोचिरादेव राजर्षे स्यादच्युतकथाश्रयः ॥ शृण्वतः
श्रद्दधानस्य नित्यदा स्यादधीयतः ॥ ३८ ॥ यत्र भागवता राजन्साधवो विशदाशयाः ॥ भगवद्गुणानुक
थनश्रवणव्यग्रचेतसः ॥ ३९ ॥ तस्मिन्महन्मुखरिता मधुभिच्चरित्रपीयूषशेषसरितः परितः स्रवंति
ताः पीयंति विदुषो ऽञ्जलिभिः पिबंति तान्स्पृशंति परिलब्धजुषो महांतः ॥ ४० ॥

स्यात्तदा हृच्छृण्वतः अधीयानस्य च ॥ ३८ ॥ कुत्र स्यात्तदाह यत्रेति भगवतो गुणानुकथने श्रवणे च व्यग्रं स
त्वरं चेतो येषां ते ॥ ३९ ॥ नतु साधुसंगं विना स्वयमेव हरिचिंतनादिना भक्तिर्भवेदेवेत्याशंक्याह द्वाभ्यां ॥ तस्मिन्स्था
ने महद्भिर्मुखरिताः कीर्तनामधुभिच्चरित्रमेव पीयूषं तदेव शिष्यतइति शेषो यासु ॥ असाराशारहिताः ॥ अद्धा
स्तत्काहित्यइत्यर्थः ॥ अविदुषः अल्पबुद्धिशून्याः संतः गांठैः कर्णैः येताः सरितः पिबंति सेवंते ॥ अशनपानादि
नेत्यलभ्यते ॥ अशनादयः तत्र स्पृशंति भक्तिरसिका न बाध्यंते इत्यर्थः ॥ ४० ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

शुक्लं सात्त्विकं कृष्णं तामसं लोहितं राजसं यथाकर्म तथा जायते ॥२७॥ तद्देवादृशुक्लादिद्वाभ्यां प्रकाशो भूयिष्ठो येषु दुःखमुदर्कं उत्तरफलं येषु क्रियया आयासो येषु तान्लोहितान् ॥ तमःप्रकाशोत्कटो येषु तान्कृष्णादितिज्ञेयं ॥२८॥ नाभयं तत्पुंसकं यथाकर्मगुणाकर्मगुणान्न तत्क्रम्य ॥२९॥ तेषु देववशेन सुखदुःखे प्राप्नोतीति सदृष्टान्तमाह द्वाभ्यां

दृथा यथा दीनो व्याघ्रः सारमेयः श्वा दंडं दंडेन ताडन ॥३०॥ कामस्याग्र आशा येषां स ॥३१॥ नन्वनर्थस्य सुखस्य संभवान्न दुःख

गुणाभिमानी सन्दाकर्माणि कुरुते वशः शुक्लं कृष्णं लोहितं वा यथाकर्माभिजायते ॥२७॥ शुक्लात्प्रकाशा भूयिष्ठा लोकानामौतिकर्हि चित् ॥ दुःखोदर्कानक्रियायासास्तमःप्रायाः कोत्कटा न क्वचित् ॥२८॥ क्वचित्त मान्क्वचिच्च स्त्रीक्वचिन्नोभयमेव यत् ॥ देवो मत्तो यस्तिर्यग्वा यथाकर्मगुणाभवः ॥२९॥ दासवीतो यथा दीनः सारमेयो गृहं गृहं ॥ चरन्विदति यद्दिष्टं दंडमोदनमेव च ॥३०॥ न यथा कामाशयो जीवः उच्चावचपथाभ्रम न ॥ उपर्यधो वा भजते वायातिदिष्टप्रियाप्रियं ॥३१॥ दुःखेष्वेकतरेणापि दैवभूतात्महेतुषु ॥ जीवस्य न व्यवच्छेदः स्याच्चेत्तन्न प्रतिक्रिया ॥३२॥ यथा हि पुरुषो भारं शिरसा गुरुमुद्वहन् ॥ तत्स्कंधेनास्य आधत्ते तथा सर्वप्रतिक्रिया ॥३३॥ नैकांततः प्रतीकारः कर्मणां कर्म केवलं ॥ द्वयं ह्यविद्योपसृतं स्वप्ने स्वप्न इवानघ ३५

स्य च प्रतीकारसंभवान्नैकांततो हेयत्वं तत्राह दुःखेति दुःखस्य प्रतीकारः तावन्नास्ति स्याच्चेत्तस्य प्रतिक्रिया तथापि त्रिविधदुःखेषु मध्येऽपि एकतरेणापि दुःखेन व्यवच्छेदो वियोगो नास्ति ॥३२॥ प्रतिक्रियाणामपि दुःखरूपत्वादिति सदृष्टान्तमाह यथा हीति ॥३३॥ दुःखस्य स्थूलसूक्ष्मत्वात्कर्मणां प्रतिक्रियादिकर्मभिर्न विनिवर्तते इत्याह ॥ नैकांततः अत्यंतं स्वासनं केवलज्ञानरहितं अविद्योपसृतं प्राप्तं यतो विरोधात्त्रिवर्गनिवर्तकत्वमिति भावः अत्र दृष्टांतः प्रदर्शयति विनोदयन्नात्मनः स्वप्नं तेन प्रतिकरोतीत्यर्थः ॥३५॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पंचप्रहरणमिति सेनस्यावष्टंभं वेंद्रियार्थप्रदीपप्रति [illegible] पंचेंद्रियैः सूना विनोदमिव्यापनविषयमेवं करोतीति पंचसूना
विनोदकृत ॥ अनेन च चारमृगयातत्रत्यादिव्याख्यातं ॥ २० ॥ परिस्रुतायां श्रमणान ॥ २१ ॥ भगिनीत्वनजगृहे लोकानां त
पाय ॥ २२ ॥ चराः संचारिणः भूतानामुपसर्गा पीडायां मा भूवन्नित्यस्य हेतुः ॥ रयो वेगो रसपुञ्जरसपितृपुत्रादिव्याख्या
पाठोत्तरस्कृतकृतास्त्रयः अनेन च त्रिभिरुपकरणैरपि पदेव्याख्यातं द्विविधः श्रीतोस्मत्पैप्रणावशाभेदात ॥ २३ ॥

मनोरश्मिर्बुद्धिसूतोऽक्षवीडोदृढकूबरः ॥ पंचेंद्रियार्थप्रदीपः सप्तधातुत्रिवृद्धकः ॥ १९ ॥ आकूतिर्विक्रमो बा
हुः सोमसूर्यांप्रधावति ॥ एकादशेंद्रियचमूः पंचसूनाविनोदकृत ॥ २० ॥ संवत्सरः चंडवेगः कालोयेनो
पलक्षितः ॥ तस्याहानीहगंधर्वा ध्रुवौ गायत्रयः स्मृताः ॥ २१ ॥ हरंत्यायुः परिस्रुत्या षष्ठ्युत्तरशतत्रयं ॥ २२ ॥
कालकन्या जरा साक्षाल्लोकस्तां नाभिनंदति ॥ स्वसारं जगृहे मृत्युः क्षयायाद्यवनेश्वरः ॥ २३ ॥ आधयो व्या
धयस्तस्य मैनिकाद्यवनाश्वराः ॥ भूतोपसर्गा पुरयः प्रज्वारो द्विविधो ज्वरः ॥ २४ ॥ एवं बहुविधैः खेदैर्व
भूतात्मसंभवैः ॥ क्लिश्यमानः शतं वर्षं देहे देही तमोवृतः ॥ २५ ॥ प्राणेंद्रियमनोधर्मानात्मन्यध्यस्य निर्गु
णः ॥ शेते कामलवान्ध्यायन्ममाहमिति कर्मकृत ॥ २६ ॥ यदात्मानमविज्ञाय भगवंतं परं गुरुं ॥ पुरु
षस्तु विसज्जेत गुणेषु प्रकृतेः स्वदृक ॥ २७ ॥ ॥

वंपरोक्षलेभोक्रमर्थं व्याख्याय सर्वकथातात्पर्यमाह ॥ एवमित्यादि विरसक्रमेणोपसंहरन ॥ आधिः दुःखादिभिः
क्लिश्यमानोऽमाहमिति देहे शतं वर्षाणि शेते वर्तत इति द्वयोरन्वयः ॥ २५ ॥ अशनपिपासादीन्याणाधर्मान ॥ अ
ध्यत्वादीन्द्रियधर्मान कामादीन्मनोधर्मांश्चानिर्गुणोप्यात्मन्यध्यस्य कामलवान विषयसुखलेशानकर्मकृत
२५ ॥ ततः किमत आह यदेति द्वाभ्यां ॥ स्वदृक स्वप्रकाशस्वभावोपि ॥ २९ ॥ ॥ ॥ राम ॥ ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नेत्रेइतिरूपमितिचक्षुषेतिचक्षुषोलादीनांवाख्यानंशेषोऽनुवादः ईश्वरः पुरंजनः ॥१०॥ नासेइतिव्याख्याश्रवधुनोतीत्यव
भूतोवायुस्तदात्मकेनोष्ठासेनसहैकस्यानत्वात्घ्राणोवभूतः आस्यमितिव्याख्यास्मजविषाणान्वितमुखरसज्ञषा
वृतिर्दिष्टस्यरसविषयउवादः रसइतिव्याख्यारसेंद्रियमित्यर्थः विषोणावायुसविद्रुमइत्येवपाठः आर्षत्वान्नदोषः ॥
ग्रंथः अत्र ॥१२॥ ग्रामकमितिस्यानुवादः ग्रामिणावतिः तस्यव्याख्यावायइति ॥१४॥ विहृत्यीनपदार्थानुवादो।
विहृत्विरिति तद्गुणोनिगुणोनमः सहस्रजाभिः ॥१५॥ बहिर्बीयद्यदीहितेनादेवर्थंसंगृह्णाहे यथाबुद्धिःस्वमे

स्वप्नोतावित्युक्तीचात्रनेत्रेएकत्रनिर्मिते ॥ रूपंविभ्राजितंतास्यांविचष्टेचक्षुषेश्वरः ॥१०॥ नलिनीनालिनी
नासेगंधःसारभउच्यते ॥ घ्राणोवंभूतोमिश्रुव्याख्यास्यविषणोवायुसविद्रु ॥११॥ आपणोव्यवहारोत्रचित्र
मंयोवधूदनं ॥ पितृहृदंदिणःकर्णेऽग्रेदेवहःस्मृतः ॥१२॥ प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचपाशंयोचालसंजितं
पितृयानंदेवयानंश्रोत्रातक्रतभोजनं ॥१३॥ आस्यरीमेहमूर्वाकहावेवायोग्रामिणारतिः ॥उप।
स्योऽर्मदःप्रोक्तोनिर्ऋतिर्गुदउच्यते ॥१४॥ वेशसंनरकंपायुर्लेबुकोयातमेशृणु ॥ हस्तपादोपुमास्ता
भ्यांपुक्तोयातिकरोतिच ॥१५॥ अंतःपुरंहृदयंविहृत्विर्मनउच्यते ॥ तत्रमोहंप्रसादंवाहर्षंप्राप्नोतिनक्रु
तौः ॥१६॥ यथायथाविक्रियतेगुणाल्लोकोविकरोतिवा ॥ तथातथोपद्रष्टात्मानानुतीरनुकार्यते ॥७॥ देहा
रथस्त्विंद्रियाश्वाःसंवत्सरवयोगतिः द्विकर्मचक्रस्त्रिगुणध्वजःपंचासुबंधुरः ॥८॥

विक्रियतेजाग्रतिविकरोतिवाइंद्रियाणिपरिणामयतितस्यगुणोवक्तोलिप्तः आत्मातथातस्यानुवृत्तीःदर्शनस्पर्श
नाद्याःकेवलमुपद्रष्टृत्वबलादनुकार्यते ॥७॥ आयुर्गतिमेतस्याचष्टे ॥ संवत्सरस्यवाप्रतिहृतोरथोवेगाःप्रतीतो
ससंवत्सररथःवस्तुतस्तुगतिःस्वप्नशरीरादेवद्वादेवविहृतत्वेदेशांतरगतत्वभावात् ॥ पाठांतरेसंवत्सरश्चत
स्तुतेवयश्चतस्रोभांगतियस्येतिद्वीपमितसव्याख्यानारदेनकृताद्विचक्रमितसव्याख्याद्विकर्मचक्रइतिविग

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ऊनविंशोपरोदार्थ आख्याने नोपसंहृतं ॥ स्त्रीसंगेतो भवंत्ती प्रासंगात्तु क्रिति निरुक्तं ॥ कवयः अध्यात्मविदः ॥ १ ॥ अनक्ति
लिंपति चेतनीकरोतीत्यर्थः ॥ यद्वाऽयनक्ति प्रकटयति तत्तत्कर्मणा पुरंजनयतीति पुरंजन पदं व्याख्यानं भवति ।
कश्यादयः पादा यस्य ॥ २ ॥ अविज्ञातपाठेनाहूतः व्याहृतः ३ लोकः सर्वेश्वरः अविज्ञातनामनिरुक्तिः यस्मात्तु ।

प्राचीनबर्हिरुवाच ॥ भगवंस्त्वद्वचोऽस्माभिर्न सम्यग्व्यवगम्यते ॥ कवयस्तद्विजानंति न वयं कर्ममोहिताः ॥ १
नारदउवाच ॥ पुरुषं पुरंजनं विद्याद्यद्यनक्त्यात्मनः पुरं ॥ एकद्वित्रिचतुष्पादं बहुपादमपादकं ॥ २ ॥ यो
विज्ञाताश्चतस्रस्तस्य पुरुषस्य सखेश्वरः ॥ यत्र विज्ञायते पुंभिर्नामभिर्वा क्रियागुणैः ॥ ३ ॥ यदा जिगीषते पुरुषः
कार्त्स्न्येन प्रकृतेर्गुणान् ॥ नवद्वारं द्विहस्तांघ्रि तत्रामनत सार्थिति ॥ ४ ॥ बुद्धिं तु प्रमदां विद्यात्ममारुमिति
यत्कृतं ॥ यामधिष्ठाय देहेऽस्मिन्भुंक्ते कर्मफलानि गुणान् ॥ ५ ॥ सखायं इंद्रियगुणा ज्ञानं कर्म च यत्कृतं
सखा तु हृदयः प्राणः पंचवृत्तिर्यथोरगः ॥ ६ ॥ हृदयं कलमनो विद्याद्बुद्ध्यैंद्रियनायकं ॥ पं
चालाः पंचविषयाः यन्मध्येन बहुं पुरं ॥ ७ ॥ अक्षिणी नासिके कर्णौ मुखं शिश्नो गुदावपि ॥ द्वे द्वे द्वारे बहू
यानि यत्र तद्दिंद्रियसंयुतः ॥ अक्षिणी नासिके आस्यमिति पंच पुरः कृताः ॥ दक्षिणा दक्षिणाः कर्णाउत्तरा
चोत्तरः स्मृतः ॥ ९ ॥ पश्चिमेऽस्य योद्वारौ गुदं शिश्नमिहोच्यते ॥ १० ॥ ॥

भिर्नामादियोगेन न विज्ञायते ॥ ३ ॥ तत्रैतेषु पुरेषु मध्ये ॥ ४ ॥ अक्षिभिरिंद्रियैः ॥ ५ ॥ पंच वृत्तिमा पंचशिराः सर्पइ
वप्राणः ॥ ६ ॥ एकादशो महाभटाइत्यनेनैकादशो महाभटो नायकइत्युक्तं संदर्शयति हृदयं कलमनो यस्य तन्मनः नव
स्वानि द्वाराणि यस्य ॥ ७ ॥ फलमत्स्यइत्यादेरर्थं संदेपेनाह यस्तदिंद्रियसंयुतः सप्राणाभिर्द्वारैर्विहरतीति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भूतास्वेव ॥ अथ यापकृतिरुपादानं यस्य सीयत्वमिन्नस्य व्याख्याने ॥ शक्तिरधीशायस्य ॥ तद्दृशः सनित्यर्थः ॥ ५८ ॥ सृ
ष्टः अभिभूतः अतोन विद्यते श्रुतेब्रह्मतेस्मृतिर्यस्य ॥ ५९ ॥ तत्त्वमुपदिशतितत्त्वमेवेतिचतुर्भिः स्वरूपतिः नवद्वा
रेपुरेयथा रुद्धोसितस्याः ॥ ६० ॥ पुंसांसंपूर्वजन्मनियदसन्यथाः ॥ रदानीवसतीश्रेष्ठा स्त्रियंयत्मन्यसे ॥ एषामाया
येतउभयमपिवस्तुतोनास्ति ॥ यस्मादावाहंसोमुख्यौ ॥ नौ आवयोर्वदसमाणगतिं स्वरूपंपश्य ॥ ६१ ॥ तत्त्वंपदार्थे

वियाणस्तक्रियाशक्तिभूतिप्रकृतिरव्यया ॥ शक्तयधीशोपुमानत्रप्रविष्टोनावबुध्यते ॥ ५८ ॥ तस्मिंस्त्वंरामया
स्पृष्टोनसमाणोस्तस्मृतिः ॥ तत्संगादीदृशोप्राप्तोदशापापीयसीकिमु ॥ ५९ ॥ तत्त्वविदमहिहितानाथ
वीरः स्वरूपत्व ॥ नपतिः त्वं पूर्वजन्मारुद्धोनवद्वारवयया ॥ ६० ॥ मायाहेषामयासृष्टायस्मांसेस्त्रियसा
तीं ॥ मन्यसेनोभयंयद्वैहंसौपश्यावयोर्गतिं ॥ ६१ ॥ अहंभवान्नचान्यस्त्वंत्वमेवाहंविचक्षणौ ॥ तौपश्य
तिकवयः छिद्रंजातमनागपि ॥ ६२ ॥ यथापुरुषआत्मानंएकमादर्शचक्षुषोः ॥ द्विधाभूतमवेक्षेत त
थैवात्मावयोः ॥ ६३ ॥ एवंसमानसोहंसोहंसेनप्रतिबोधितः ॥ स्वरूपस्थोभिवारेणनष्टामापुनः
स्मृतिः ॥ ६४ ॥ बर्हिष्मन्नेतदध्यात्मंपारोक्ष्येणप्रदर्शितं ॥ यमसोतप्रियंदेवोभगवान्विश्वभावनः ॥ ६५

इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेऽष्टाविंशोध्यायः ॥ २८

मेवभवानुपचारंवारयति ॥ नचान्यइति ॥ य
योस्त्रिदैकमाह ॥ अह
तिहारीपदेशः उक्ताभिप्रायः छिद्रमंतरं ॥ ६२ ॥ नहिकथमावयोरज्ञानसर्वज्ञत्वादियर्मभेदस्तत्राह ॥ यथेति
आत्मानंदेहमादर्शनिर्मलेमहातस्मिंवाचेतत ॥ परस्यचचनाविचतद्विपरीतं विद्याविद्योपाधिकृतोयमभे
दइत्यर्थः ॥ ६२ ॥ तच्चभिन्नावेणाप्रवरविद्यायोगेन ॥ ६३ ॥ कथामात्रमितिबुद्धिवारयतिबर्हिष्मन्निति ॥ पा
रोक्ष्येणराजकथामिषेण ॥ तत्रहेतुः यस्मात् ॥ ६४ ॥ इतिश्रीभागवतदीपिकायांचतुर्थस्कंधेऽष्टाविंशो
ध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तस्यां निधाय ॥ अग्निं दत्त्वा नादीप्यच्च ॥ ५० ॥ पूर्वतरः प्राक्तनो द्वितीयतरः सखा ॥ स्वपतीति विनिद्रितः सन्नाप्रियवाक्येन संबोधयन्
यस्य तव शोचसि पूर्वं विचचर्य ॥ सखि स्थितं तेन सखा सुखं मत्र पूर्वं कस्मिन् ॥ ५१ ॥ ननु भगवन्नहं मावयोः सखा सहचर
त्वं च जानासीति चेन्नाह ॥ अपीति हे सखे मोपरमाने दृष्टं हित्वा भोमभो रारतः स्थाने मनुष्यप्रारीरे भोगलंपटो गा
तः इति ॥ चिद्रूपं घ्नेन स्मारयति ॥ यद्यपि मां न जानासि ॥ तथाप्यत्मानं त्वामविज्ञातुः कस्मिन्मे सखा आसीदिति वेकिं
स्मरसि सखे इति पुंस्त्वनिर्देशः ॥ प्रस्तुतं पुंस्त्वं स्मरणाय सखे स्मारयन् ॥ स्वविद्यागृहीतमनर्थमाह ॥ हित्वेति ।

चितांगारमयीं चिन्तातसंतप्तः कलेवरं ॥ आदीप्य चाशु मरणे विलपंतीमनोदये ॥ ५० ॥ तत्र पूर्वतरः कश्चि
त्सखा ब्राह्मणः आत्मवान् ॥ सांत्वयन्नुवाच ॥ सुतासा भ्राता माहरुदती प्रभो ॥ ५१ ॥ कात्वं कस्यापि को वायं
शयानो यस्य शोचसि ॥ जानासि किं सखायं मायेनाग्रे विचचर्य ह ॥ ५२ ॥ अपि स्मरसि चात्मानं सविज्ञात
सखं सखे ॥ हित्वा मां पतिमन्विच्छन्मोमभो रारतो गतः ॥ ५३ ॥ हंसावहं च त्वं चायं सखा द्वौ मानसायनौ ॥
अभूतां नराडौकः सहस्रपरिवत्सरान् ॥ ५४ ॥ सत्त्वं विहाय मां बद्धो गतो ग्राम्यमतिर्महीम् ॥ विचरसु
रमद्वानीः कयाचिन्निर्मितस्त्रिया ॥ ५५ ॥ पंचारामं नवद्वारं एकपालं त्रिकोष्ठकं ॥ षडुलं पंचविपणं
पंचप्रकृति सौधवं ॥ ५६ ॥ पंचेंद्रियार्थाश्चारामा द्वारः प्राणानवप्रभो ॥ तेजोबलानि कोष्ठानि कुलानि
द्रियसंग्रहः ॥ ५७ ॥ ॥

सार्थैः षड्भिः पदं स्थानं ॥ ५३ ॥ हंसौ भ्रुवोपदिशौ मानसं हृदयं सरस्तु प्रयनं ॥ ययोः कथा पक्षे मानसमसरसि स्थितौ
पक्षिणावभूतां ॥ जातौ ॥ डौको गृहं ॥ अनराविनाशवंतावभूतां ॥ सहस्रपरिवत्सरान् ॥ महाप्रलयं यावत्
हे बंधो ग्राम्यसुखे मतिर्यस्य स्त्रियामायया ॥ ५५ ॥ पंचेंद्रियाणि आरामा उपवनानि ॥ प्रकाराः यस्मिन् षट् ज्ञानें
द्रियमनांसि ॥ कुलानि ॥ अभीष्टविषयसमर्पकावलिः जो यस्मिन् पंच विपणाहट्टाः ॥ कर्मेंद्रियाणि यस्मिन् पं
चभूतानि प्रकृतिरुपादानकारणं यस्य सौ बुद्धिरवचधवः स्वामी यस्मिन् ॥ ५६ ॥ स्वयमेवेमं श्लोकं व्याचष्टे पंचे

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्री-
भाव-
टी-
का

के नविद्वान्नतत्राह॥ साक्षाद्विरेवयोगुरुः तेनोक्तेनसर्वतोमुखंयथातथास्फुरतास्वनवच्छिन्नेनज्ञानेन॥५॥ तदेवाह
परइतिब्रह्मैवाहंनसंसारीतिब्रह्मणएवात्मनईक्षणोशोकादिनिवृत्तिः अहमेवब्रह्मेत्यात्मनिब्रह्मणईक्षणोपरोक्षनि
वृत्तिः अतोयतिहारेण॥ अस्मात्संसारुपरवाम॥ नचेवमपिजीवस्यकुतोब्रह्मत्वापत्तिः ईक्षणस्यैववाक्यायकत्वादि
त्याशंक्याह॥ ईक्षांविहायदग्धंयथानलवत्तस्याः स्वयमेवोपशाम्यतीतिभावः॥५२॥५३॥ उपपत्यंपतुः समीपियद्वा

साक्षाद्गुरावतोक्तेनगुरुणाहरिणाहरप॥ विश्वब्रह्मात्मदीपेनस्फुरतावस्वतोमुखं॥५१॥ परेब्रह्मणिचा
त्मानंपरंब्रह्मतथात्मनि॥ ईक्षमाणोविहायेदामस्माद्धुपरवामहं॥५२॥ पतिंपरंधर्मजावेदभीमलयथे
ज॥ प्रेमाणंयंचरन्तिभोगास्मापुतिदेवता॥५३॥ चीरवासाव्रतदामादेवीभूतशिरोरुहा॥ बभावु
यपतिंशांताशिखाशांतमिवानल॥५४॥ अजानतीप्रियतमंयदोपरतमेगता॥ सस्थिरासनमासा
यथाहर्वसुपाचरत्॥५५॥ यदाबोपतमेतोद्भावुषाणेयमस्वर्वती॥ अमीक्ष्मविमुहृदयायूयभ
ह्यस्मगीयथा॥५६॥ आत्मानंपोचतीदीनमदेयेविसवाखुभिः॥ स्तनावासिच्यविपिनेस्व
स्वरंपरुरोदसा॥५७॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजर्षेइमामुदधिमेखलां॥ दस्युभ्यःक्षत्र
बंधुभ्योबिभ्रतीपातुमर्हसि॥५८॥ एवंविलपतीबालाविपिनेनुगतापत
ति॥ पतिताप्रादयोभर्तुः कदंयस्तूष्णवर्तयत्॥५९॥ ॥ राम

पत्युः किंचिन्मात्रंमृतातत्समानासतीबभावित्यर्थः उपोथिकेचेतिचकर्मप्रवचनीयः तयोगेद्वितीयाशांतमाग
स्यमलमुपशांतामुद्भाज्वाययाभवतितद्वत्॥५५॥ तदानीमपिस्वस्थिरमासनंयस्य॥ अतएवजानतीयदातदा
पूर्वमसवतयस्वद्विमर्चयेतीयदातस्मिन्ब्राह्मणोपपत्यत॥ मेविमुहृदयाभयचकिता॥५६॥ अबंधुपति
रहितमस्वभिरासिच्यदत्तबंधुभ्यः अधार्मिकदानियेषि॥५८॥ अतएवतूष्णवर्तयामास॥५९॥ ॥ राम॥

मर
177

स्क ४

८८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

त्मांविभज्यतत्र श्रवणादिभक्तिभेदं व्यवस्थाप्य ॥ ३३ ॥ इदानीं पुरंजनस्य स्त्रीभावं प्राप्तस्य सर्वतो विरक्तस्य पतिरेव गुरुः स्त्री
णामिति वचनात् पतिसेवा गुरुशुश्रूषा प्रकारं दर्शयितुमाह ॥ स्त्रियेत्यादिना मनोदयेऽस्तं तेन शुद्धेन ॥ मदयन्तीति मदिरे इ
न्द्रियाणि यस्य ॥ ३४ ॥ तत्र वेदवसायानयः तासां पुण्यैः सलिलैः स्वभावशौचैर्विशुद्धात्मना मलं दालयन् ॥ तप आस्थितः सुमनसे
णान्वयः ॥ ३५ ॥ अस्यते भूमौ दिष्यते इष्टिर्बीजं ॥ ३६ ॥ विद्ययाऽपास्तया पक्वकषायः दग्धकामादिवासनः ॥ युयुजे
आत्मनो ब्रह्मतां भावयामास यदा इन्द्रियाणि मनोलः प्राणः आशयः चित्तं विजितं यदादयो येन ॥ ३८ ॥ आस्ते स्म वर्षशा

विभज्य तनयेभ्यः स राजर्षिर्मलयध्वजः ॥ आदिराज्यश्रियः कृत्स्नं सञ्जगामकुलाचलं ॥ ३९ ॥ हित्वा गृहान्सुता
न्भोगान्वैदर्भीमदिरेक्षणा ॥ अन्वयावत्पांशुपुञ्जौ तद्वन्नोकरे ॥ ४० ॥ तत्र वेदवसा नाम ता सुपुण्यो वरो
दकाः ॥ तासु स्नात्वा सलिलैर्नित्यं सुभृशमात्मनो मज्जनं ॥ ४१ ॥ कन्दादिभिर्मूलफलैः शुष्कपर्णैस्तृणोदकैः ॥ वर्त
मानः शनैर्गात्रः कर्षितो तपआस्थितः ॥ ४२ ॥ शीतोष्णवातवर्षाणि क्षुत्पिपासे प्रियाप्रिये ॥ सुखदुःखे इति
द्वन्द्वान्यजयत्समदर्शनः ॥ ४३ ॥ तपसा विद्ययापक्वकषायो नियमैर्यमैः ॥ युयुजे ब्रह्मणि आत्मानं विजिता
नि लाशयः ॥ ४४ ॥ आस्ते स्थाणुरिवैकत्र दिव्यं वर्षशतं स्थिरः ॥ वासुदेवे भगवति नान्यद्वेद दृढानुर
तिः ॥ ४५ ॥ स व्यापकतयात्मानं व्यतिरिक्ततयात्मनि ॥ विद्वान्स्वप्नदृशा मर्शसादिणो विरराम ह ॥ ४० ॥

तमिति ज्ञानस्य दुःसाधनं तां दर्शयति ॥ अत एव भक्तिं कृतवानित्याह वासुदेवे रतिमद्वहन् ॥ अन्यद्देहादिकं नवे
द ॥ ४६ ॥ स एवं वर्तमानः आत्मन्यात्मानं विद्वान् ॥ अयं स्मातउपरामकथं विद्वान्व्यतिरिक्तत्वेन कुतः व्यापकतयादे
हादिप्रकाशकत्वेन तद्देहाद्याकारो विमर्शो एतत्प्रकाशयति ॥ नतु निराकारस्यात्मानं वाह ॥ आमर्शस्यापि सादिणो अ
यं भावः ॥ विमर्शो नाम अंतःकरणवृत्तिः सा च जडत्वात् आत्मप्रकाशे एव वेति यथा स्वप्ने ममेदं शिरः छिन्नं इत्यादिष
नीतो तद्व्यतिरिक्तमात्मानं वेत्ति तद्वत् ॥ ५० ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नन्वकदाचिद्दर्शनानर्हमपि स्वमे प्रतीयते यथा पर्वताग्रे समुद्रः दिवा नक्षत्राणि स्वशिरः छेद इत्यादि तत्राह ॥ अदृष्टमिति
अस्य देशाश्रयं समुद्रादिकं एवं ताग्रे तिष्ठ अयं नक्षत्रादिकं दिवा ॥ अभ्यंगादिक्रियाश्रयं स्वशिरः छेदनाश्रयं निद्रादि
दोषाणां हि प्रतीयत इत्यनुमानं परस्यापि तदनुपपन्नं स्यादिति भावः ॥ स्वप्नस्यानुभवस्य सर्वकर्मजन्यत्वमगी
कृत्यापि विपरीतस्वप्नज्ञाने ऽहिकर्मणो ज्ञानकत्वेन निद्रादौ ॥ यावत्स्वप्नं वेत्ति नाथाश्रयणीयमिति भावः ॥ ८७ ॥
ननु दरिद्रः क्वचिदात्मानं महाराजं पश्यति राजा च वराकमात्मानं पश्यति तत्कथमसंभावितं सेत्स्यति तत्राह ॥
सर्व इति आयांति भोगा यत्नेन प्राप्नुवंति त्रयांति च भोगानेतदेव दिक्षितस्य मनोरथवत् ॥ न सर्वं वस्तु ॥ नतैव नद्व
स्तीत्याह ॥ सर्वं समनसः इति अतः सर्वेषां समनस्कत्वात् मनसि च सर्वाणि नाक्रमणाप्रदेशा भवंति तत्र दृष्टवरः कस्मा

अदृष्टमश्रुतं वा क्वचिन्मनसि दृश्यते ॥ यथा तथा तु संतत्वं देशकालक्रियाश्रयं ॥ ८९ ॥ सर्वे क्रमाद्वरो
येन मनसीद्रियगोचराः ॥ आयांति त्रयांति भोगा इति सर्वे समनसो जनाः ॥ ९० ॥ एवं कनिष्ठे मनसि भगवत्यार्ष
वर्तिनि ॥ नमस्मृष्टमसीवेद कुपद्मजावभासते ॥ ९१ ॥ नाहं समेति भावोयं पुरुषेण्यावधीयते ॥ ९२ ॥

यावद्बुद्धिमनोदार्थ्यगुणयुक्तो स्यनादिमान् ॥ ७० ॥

पि कश्चिदर्थो स्तीत्यर्थः ॥ ८८ ॥ तदेवं सर्वैरपि सर्वे प्रर्थ क्रमेण उपपंनमुक्तं ॥ इदानीं युगपदपि सर्वदर्शनं
कदाचिद्भवतीत्याह ॥ सत्येकनिष्ठे भगवत्यार्ष वर्तिनि भगवत्या ॥ नपरे मनसि इदं विश्वं उपरज्यसंयोगा मि
वप्राप्ता वभासते ॥ प्रतीत्यनर्हस्यापि कदाचित्प्रतीतिरस्यात् छेदमसि उपरज्यतमः राहुः यदि दं शुद्धे मनसि ।
सर्वविषयस्मरणं योगि प्रत्यक्षमिति प्रसिद्धं ॥ ९९ ॥ तदेवं स्थूलदेहस्य शोषिलिंगदेहस्यानाशादन्यः कर्ता भो
क्तेति अतिदेशेन नास्तीत्युक्तं ॥ तत्रैवं शंक्यते ॥ ननु लिंगदेहस्य स्थूलदेहाधीनत्वं कर्तृत्वं भोक्तृत्वं ॥ नन्वकेवल
स्य तत्र कदाचित्स्थूलदेहाभावे जीवस्य कर्तृभोक्तृत्वाभावानुक्तिः प्रसज्येत तत्राह ॥ अहं ममेति भावः स्थू
लदेहसंबंधः जीवमयत्वं यतेन विच्छिन्नो भवति ॥ किंपर्यंतदुःखादीनां व्यूहः ॥ ७० ॥

स्वापादावहंकाराद्यभावान्नछिद्रसांशत्वाद्दासांसमादिषु उपलाभ्य दृष्टिकरणादिषु एवं ते षु अहमिति ज्ञानं
अहंकारः नेहतेनप्रकाशते प्राणायतनानामिति शेषः मृतस्तु कुतस्तस्य दकादशविधं एकादशेंद्रियैः स्फुटं
लिंगमहंकरणं तत्रदृष्यते यामहिति शेषः सतोप्यभिव्यक्तोद्भूतः कृष्णसमा वास्यायांचेद्रसमोलिं
गं तृप्तमिव ॥ ३५ ॥ तस्मादहंकारस्य दस्य स्थूलदेहस्य विछेदाद्देहस्य भूतायभावपि संसृतिर्निवृत्तिर्नास्तीत्याह
अर्थ इति ॥ ३३ ॥ यावल्लिंगं स्थूलदेहाविछेदात्संसारनिवृत्तिरित्येतत्ते पंचयति ॥ एवमिति साईस्त्रिभिः ॥ ३५

गर्भबाल्ये प्रयोक्तुस्तादेकादशादिषु तदा ॥ लिंगं तत्रदृष्यते मूतः कृष्णांचेद्रसमोयथा ॥ ३६ ॥ अर्थस्य विद्य
मानेपि संसृतिर्नानिवर्तते ॥ ध्यायतोविषयान्पुंसः सङ्गः तेषूपजायते ॥ ३७ ॥ एवं पंचविधं लिंगं त्रिवृत्
षोडशविस्तृतं ॥ एष चेतनया युक्तो जीवइत्यभिधीयते ॥ ३८ ॥ अनेन पुरुषो देहानुपादत्ते विमुंचति ॥ रू
पं शोकं भयं दुःखं सुखं मानेन विंदति ॥ ३९ ॥ यथा तृणजलौकेयं नापयात्यन्यं यातिच ॥ नयजेत्प्रियमा
णापि प्राग्देहाभिमतिं जनः ॥ ४० ॥ यावदस्य न विदेत व्यवधानेन कर्मणां ॥ भवएव मनुष्येंद्र भूतानां भवभा
वनं ॥ ४१ ॥ यदा देहैः चरितान्यायन्कर्माणि चित्रितं सकृत ॥ सतिकर्मणि विद्यायां वंध्यकर्मणि नात्मनः
॥ ४२ ॥ अतस्त्वदपवादार्थं भजसर्वात्मना हरिं ॥ पश्यंस्तदात्मकं विश्वं स्थित्युत्पत्त्यप्ययो यतः ॥ ४३ ॥ ॥

पंचविधं पंचतन्मात्रात्मकं त्रिवृत् त्रिगुणं षोडशविकारात्मना विस्तृतं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ नत्वेकं देहं विसृज्य देहांतरप्र
वेशात्पूर्वमदेहतास्यादेवेत्यत आह यथेति नापयाति तृणास्यागादपयाति च तृणांतरधारणात् ॥ तथा नम्
जेत् ॥ ३९ ॥ अन्यं देहं कर्मणां प्राग्देहारंभकाणां व्यवधानेन विछेदेन समाप्तिप्रकारणार्थं मुपसंहरति मनएवे
ति भवभावनं संसारहेतुः ॥ ४१ ॥ कथं सति तदाह यदेति चरितानि उपभुक्तानि यतः कर्माणि सति तत्संस्कारस्य ज
नः कर्मेति चाह अविद्यायां सत्यां अनात्मनो देहादेः कर्माणि वंध्यानि भवंति ॥ ४२ ॥ विश्वस्य स्थित्युत्पत्त्ययो यतो हरेर्भवति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हंसयोर्जीवपरमात्मनोः ॥ ८० ॥ पुत्रानादिशत पुत्राणामादेशं मंत्रिणामग्रे कथयित्वा ॥ ८१ ॥ ८३ ॥ आत्मशौचं मनः शौचं कं
पारमहंसं सर्वोत्कृष्टफलदं ॥ ८४ ॥ स्त्रीबुद्धिस्तन्महितस्याश्रमो हंकारः किमो भवति ॥ अमुत्र कर्मफलभोगैः कथ
मिति संशयः किंत्रः ॥ ८५ ॥ इति श्रीभागवतार्थे चतुर्थस्कंधे एकोनत्रिंशः ॥ २९ ॥ प्रसंगात्मचभिः प्रोक्तं वृत्तं प्राचीनबर्हि
षः वर्ण्यते च पुनर्ह्यभ्यां प्रस्तुते च प्रचेतसाम् ॥ ततस्त्रिशोत्तरस्कंधादौ शालग्रामवरास्ततः ॥ आगमवादी प्रहास

मैत्रेयः ॥ भागवतमुख्योभगवान्नारदो हंसयोर्गतिं ॥ प्रदर्शयन्नुमामंत्र सिद्धलोकं ततो गमत ॥ ८० ॥ प्रा
चीनबर्हिः राजर्षिः प्रजासर्गाभिवर्द्धनः ॥ आदिशत पुत्रान्यमन्त्रपरमकपिलाश्रमे ॥ ८१ ॥ तत्रैकाग्रमनाबी
रोगोविंदचरणांबुजं ॥ विमुक्तसंगोन्यभजद्भक्त्यातत्साम्यतामगात ॥ ८२ ॥ एतदध्यात्मपारोक्ष्यं गीतं देवर्षि
णानघ ॥ यः श्रावयेद्यः शृणुयात्स लिंगान्न विमुच्यते ॥ ८३ ॥ एतत्सुकृतं दयया सा भवेत्पुनानं देवर्षिवर्य
मुखनिः सृतमात्मशौचं ॥ यः कीर्तयेत्सानमधिराज्ञि पुरंजनस्य नास्तिभवेद्भ्रमतिमुक्त समस्तबंधः ८५
अध्यात्मपारोक्ष्यमिदं मयाधिगतमद्भुतं ॥ एवं स्त्रियाश्च यः पुंसः किमो सुत्र च संशयः ॥ ८५ ॥ इति श्रीभा
गवते चतुर्थस्कंधे एकोनत्रिंशोध्यायः ॥ २९ ॥ विदुरः ॥ येत्वयाभिहिताश्चेसन्ततः प्राचीनबर्हिषः ॥ ते रुद्र
गीतेन हरिं सिद्धिमापुः पतो यथा ॥ १ ॥ किं वाईश्वरे हरे परत्रवा यैकेवलमनाश्रिय यापूर्ववर्तिनः ॥ आसा
यदेवगिरिशं यदृच्छया प्राप्तुः परं नुनमथ प्रचेतसः ॥ २ ॥

राज्यं चक्रुरितीर्यते ॥ २ ॥ हरिं प्रतोष्य कांसिद्धिमापुः ॥ १ ॥ हे वार्हस्पत्य कस्यांचिद्दिव्यायां बृहस्पतेर्मैत्रेयः शि
ष्य इति ज्ञातव्यं ॥ २ ॥ तेयदृच्छयागिरिशं प्राप्तुः ॥ तस्यैव कैवल्यनाथ्यप्रियस्यागिरिशस्यपाश्ववर्तिनः तदवगृ
हीताः संतो नूनं परमोदं प्राप्तुरेव ॥ ततः पूर्वतिरहस्यं वाणरत्वं किं प्राप्तुः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥

१८१

धीर
मैत्रेयोवाच ३

श्रीमो ४

लं २

रुद्रगीतं जपन्नृषेणायज्ञेन तपसा च पुरञ्जनं हरिं स्वात्मानं कुशलं तयः क्लेशाकर्षकं कर्मशमयन् ॥ शांतेन सत्त्वेन वपुषा।
आविर्भूतं ॥ ४ ॥ सुपर्णस्कंधमारूढ इत्यादिभावहिंसतः स्तुतावाहुर्तिन्तुतीर्थेनान्वयः ॥ ५ ॥ कनकमयेन स्वर्णाव।
ता ॥ विभूषणेन भ्राजमानं कपोलं वदनं यस्य ॥ अष्टभिराद्यैर्यक्षकिन्नरैः तैः पदस्वनैर्गीता कीर्तिर्यस्य ॥ ६

श्रीमैत्रेयः ॥ प्रचेतसोंतरुदधौ पितरादेशकारिणः ॥ जपन्तश्चैवं तपसा पुरंजनमतोषयन् ॥ ३ ॥ दशवर्षस
हस्रांते पुरुषस्तु सनातनः ॥ तेषामाविरभूत्कृच्छ्रे शांतेन शमयन्रुचा ॥ ४ ॥ सुपर्णस्कंधमारूढो मेरुशृ
गमिवांबुदः ॥ पीतवासा मणिग्रीवः ऊर्ध्वरेन्द्रिति मिरादिभिः ॥ ५ ॥ काशिस्तुनाकनकवर्णविभूषणेन भ्राज
त्कपोलवदनो विलसत्किरीटः ॥ अष्टायुधैरनुचरैर्मुनिभिः सुरेंद्रैः स्तुतो गरुडकिन्नरगीतकीर्तिः ॥ ६

पीनायतास्टभुजमंडलदम्यमानस्वर्धिया परिवृतो वनमालयाचः ॥ बर्हिष्मतः पुरुषमाह स
तामुपेत्य मेघगंभीरया गिरा सुनृतयावलोक्य ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वरं वृणीष्व भद्रं
वो भूयांसमेतदपनेदनः ॥ सौहार्दिनाष्टथक्धर्मास्तुष्टो हं सौहृदेन वः ॥ ८ ॥ यानुस्मर
तिसंध्यायां पुमानुद्दिनंनरः ॥ तस्य प्रादुष्टात्मसाम्यं तया भूतेषु सौहृदं

पीनाश्चते आयता अष्टौ भुजा येषां मंडलं समूहः ॥ तन्मध्ये स्थितया लक्ष्म्या स्पर्धमानश्रीः शोभा यस्याः तया व।
नमालया परिवृतश्चाद्यः पुरुषश्चाह ॥ पर्जन्यस्य नादइव रुतं नादो यस्याः तया वाचा सन्नृणां वृलोको यस्य ७
भूयांसमतो वृणीष्व सौहार्देन ॥ हेतुना अष्टथक्धर्मा येषां संबोधनं वः परस्परं सौहृदेन तुष्टो हं ॥ भूतेषु सौहृ
दं च भविष्यति ॥ ८ ॥ ॥ राम ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तेभ्योदास्येकिंपुनर्युष्माभ्यमितिशेषः॥ ७॥ अग्रहीष्टगृहीतवंतः अथो इतिहोतोः लोकानन्तुलोकेषुभविष्यतियद्वालोका
नन्तुभविष्यतिइत्यतिव्याप्तीत्यर्थः॥ ९॥ आत्मनोवीर्येणासंतानेन॥ ९॥ पुत्रार्थमादौभार्यांसिंपादयतिकंडोरिति
त्रिभिः तपोनाम्नार्थमिष्टेषितयाप्रश्नोचयाकंडुनामऋषिर्वृद्धकालेवमेसाचततः स्वरंगिरुंतीकंडीर्त्तातंग
भंवृद्धेषुत्यक्त्वाजगामतदेतदुक्तं॥ १२॥ सप्रसिद्धोवनस्पतीनांराजासोमः अस्तनस्राविणीरुदंत्यास्तस्यामुखेवि

येतसांरुद्रगीतेनसायंप्रातःसमाहिताः॥ स्तुवंत्यहंकासवरान्दास्येप्रश्नांचशोभनां॥ ७॥ यद्भूयंपित
रादेशंअग्रहीष्टमुदान्विताः॥ अथोवउशतीकीर्तिर्लोकानन्तुभविष्यति॥ ९॥ भविताविश्रुतःपुत्रोनवमो
ब्रह्मणोगणैः॥ यस्तासामात्मवीर्येणत्रिलोकींहरयिष्यति॥ १२॥ कंडोःप्रश्नोचयाकुम्भालवाकमलला
वना॥ तांचापविद्धांजगृहुःभृगुहान्यपनंदवाः॥ १३॥ दत्तासायामुखेराजासोमःपीयूषवर्षिणी॥ दे
शिनीरोदमानायानिदयेसदयान्वितः॥ १४॥ प्रजादिसर्गआदिष्टापित्रासामनुवर्तिना॥ तत्रकन्यावरारोहा
तामुद्वहतमाचिरं॥ १५॥ अपृथक्कृतधर्मशीलानांसर्वेषांवःसमप्रभा अपृथक्कृतधर्मशीलेयंभूयात्यत्म
पितापाया॥ १९॥॥

दये अनेनाप्यरसोगर्भसंभवेनास्तनाद्वारेणावतस्यालावपंकमस्वेददौर्गंध्यादिराहित्यंचोक्तं॥ १४॥ ममानु
वर्तमानेनपित्रावियुक्ताःसंतः तत्रप्रजासर्गेनिमित्तेनामुद्वहत॥ १५॥ ननुबहूनांकथमेकाभार्यास्यात्तत्राह॥ अ
पृथक्कृतधर्मःशीलंचयेषांतेषांचपत्नीभूयात्॥ अर्पितोभवत्वाशयोययाधर्मशीलयोरेकयात्॥ मद्वाक्यं
चेनदृष्टादृष्टविरोधइतिभावः॥ १९॥॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अरुतौजसः अप्रतिहतबलाः संतः ॥ ७ ॥ पक्वगुणोदयभक्तादिमलआशयो येषां ॥ अतः लोकद्वयभोगात्रिविधमा
त्मानं आत्मप्रा ॥ १८ ॥ तत्र गृहेषु प्रविष्टानां मम कोऽतदा समर्थावेयं एवस्यात् ॥ कुतस्तद्भक्तिर्विदोवातत्राह गृहेष्विति कु
शलेमय्यर्पितकर्मयेषां मद्भक्तियोगातोयामः कालो येषां ॥ १९ ॥ तद्वा तत्र श्रोतॄणां गृहे न विद्यइति कुतस्तत्राह नया
वतइति ॥ यद्यस्मात्कथाश्रवणात्तज्ज्ञः सर्वज्ञोहमीश्वरः ब्रह्मवादिभिः निमित्तभूतैः श्रोतॄणां नव्यवतप्रतिपरंकृत
नवतअयेआप्तोपि ब्रह्मसाक्षात्कारोभवतीत्यर्थः ॥ तत्र तत्कथाश्रवणोक्तं ब्रह्मसाक्षात्कारस्तत्राह योहंएत

दिव्यवर्षसहस्राणां सहस्रमहतौजसः ॥ भौमान्मोदयभोगान्वेदिवांश्चाशुगृहान्मम ॥ १७ ॥ अथ मामनपायि
नाभक्त्यापक्वगुणाशयाः ॥ उपयान्त्यद्धा मद्भावं निर्विद्यन्ति यदातः ॥ १८ ॥ गृहेष्वाविशतां वापि पुंसां कुशलक
र्मणां ॥ मद्वार्तयातयामानां न बंधायगृहामताः ॥ १९ ॥ नैवं ब्रह्मन्नयेयं वै ब्रह्मतद्ब्रह्मवादिभिः ॥ नमुह्यंति
न शोचंति यतोगताः ॥ २० ॥ श्रीभगवान्उवाच ॥ एवं ब्रह्माणं प्रत्युक्त्वा पुरुषार्थभाजनं जनार्दनो प्राजलयः प्रचेतसः तदे
शनिश्चलतमोरजोमलाविरागृणानां हृदयास्त्रुतमं ॥ २१ ॥ प्रचेतसऊचुः ॥ नमोनमः क्लेशविनाशनाय
निरूपितोदारगुणाह्वयाय ॥ मनोवचोवेगपुरोजवाय सर्वात्ममार्गैरगताध्वने नमः ॥ २२ ॥ ॥ राम ॥

देवब्रह्मतत्त्वहेतुः ॥ यंसांप्राप्ताः संतोमोहशोकादयोनप्राप्नुवंति ॥ अतोमत्कथाश्रवणेनमद्भक्तमहत्त्वाविर्भा
वादस्मेब्रह्मसाक्षात्कारत्वाद्गृहेषुवसतामपिनबंधइत्यर्थः ॥ २० ॥ पुरुषार्थभाजयतिप्रापयतीतिनयाते ॥ २१ ॥ वैदे ॥
सकलश्रेयःसाधनत्वेननिरूपितोदारगुणाः आह्वयानामानियस्य मनोवचसोर्वेगादपिपुरोयज्जेगज्जवोवेगो
यस्य ॥ मनोवचसोस्त्रोचरायेत्यर्थः ॥ अतएवसर्वेषां ब्रह्मणोमार्गैः अगतः अनवगतोध्वायस्तस्मैतेनमः ॥ २२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्वनिष्ठयास्वरूपस्थितया शुद्धाय शांतायमनसिनिमित्तेसति ॥ अपार्थं अर्थमेव विलसत् ॥ विस्फुरितं द्वयं रू
पं यस्मिन् गृहीतामायागुणा विग्रहाः ब्रह्मादिमूर्तयो येन ॥ ५१ ॥ स्वतस्तत्त्वविशुद्धसत्त्वरूपाय संसारं हरतिमेयात्तान
यस्यतस्मै ॥ २५ ॥ २५ ॥ अयुक्तकृतवंतो वयं ॥ २६ ॥ यद्वक्तवरेवृणीध्वमिति तन्मनसि निधायाह ॥ रूपमिति सम
स्तानां क्लेशानां संक्षयो यस्मात् तनः आविष्कृतं प्रकटितं ॥ अतोऽस्मत् किमत्र कथितं ॥ अत्र कथाइयं एवास्माकं पे

शुद्धाय शांतायनमः स्वनिष्ठया मनस्यपार्थं विलसद्द्वयाय ॥ नमोजगत्स्थानलयोदयेषु गृहीतमाया
गुणविग्रहाय ॥ २३ ॥ नमो विशुद्धसत्त्वाय हरये हरिमेधसे ॥ वासुदेवाय कृष्णाय प्रभवे सर्वसात्वतां ॥ २५
नमः कमलनाभाय नमः कमलमालिने ॥ नमः कमलपादाय नमस्ते कमलेक्षण ॥ २५ ॥ रूपं भगवता
नेत्थं दशमस्कंधे सांप्रतं ॥ आविष्कृतं नः किमन्यदत्र कथितं ॥ २७ ॥ एतावत्तं हि विभुभिर्भाव्यं
दीनेषु वत्सलैः ॥ यदनुस्मर्यते काले सद्यः श्रेयो विधत्ते ॥ २८ ॥ येनोपशांतिर्भूतानां क्लेशानां
पीडितां ॥ अंतर्हितो तर्हृदये कामाश्चोद्दलनाशिषः ॥ २९ ॥ ६ ॥ नमः कमलकिंजल्कपिशंगामलवास
से ॥ सर्वभूतनिवासाय नमोऽस्तु हरिसाक्षिणे ॥ ३० ॥ ॥

अर्थः ॥ २७ ॥ कृतइत्यत आह ॥ हे अभद्रबंधनश्रमंगलनाशन ॥ त्वं प्रभुर्योऽत्र विवक्षितः एतावदेव दीनेषु वत्सा
लैः प्रभुभिर्भाव्यं कार्यं किंतत्तदाह ॥ यदिति ॥ अस्मदीया एतइति बुद्ध्या ॥ उचितेकाले अनुस्मर्यतइति यत्तत्वयानु
रूपं दर्शितमिति भावः ॥ २९ ॥ येनानुस्मरणेन स्मरतां नोते षामुपशांतिः सुखं भवति ॥ किंच ॥ क्लेशानामपि भू
तानां ॥ अंतर्हृदये ॥ अंतर्हितः ॥ अंतर्यामितेन स्थितो भवान् हृतामिच्छतां ॥ त्वदुपासकानां नोस्माकं ॥ आशिषः क
स्माद्धेतोर्नवेदज्ञानामवेत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ॥ राम ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तथापि वक्तव्यं चेत् हि यस्मात् अस्माकं भवतां [illegible] स्यात् तस्मात् एव वरः स्यात् तस्मात् एव वरः स्यात् तस्मात् एव वरः

तत्संगफलमाह स्मभिरेवानुभूतमित्याह ॥ वयं त्विति तत्रयः प्रियः सखा तस्य भवस्य अतं तस्य विकिल्मस्य तत्कर्मणोस्त्यो।
भिषक्रमं सद्देयं लागतिं प्राप्ताः ॥ वरांतरं वृणीते यत्र इति ह्याभ्यानताः नमस्कृताः ॥ ३५ ॥ निरंयसां निरस्तानां अट्टमेवद्ध।
कालांतरेण परितोषणाय भवत्विति वृणीमहे ॥ ४० ॥ अस्तानामस्माकं च स्तुतिर्नियुक्ता ताद्धः मनुरिति यस्य तत्वम
हिस्मो न हृष्टं परं ये तेपि त्वां आत्मसमं स्वप्नाकारूपं यथा स्तुवंति ॥ अथो अतः वयमपि गृणीमः ॥ ४१ ॥ सत्वमूर्तये

वयं तु सा दाद्भगवत्तमस्य प्रियस्य सख्युः दानां संगमेव ॥ सुदुश्चिकित्स्यस्य भवस्य मृत्योर्भिषक्तमं त्वाद्य गतिं ग
तास्म ॥ ३९ ॥ यत्रः स्वयं तं गुरवः प्रसादितो विद्या बृहद्भ्यां महदानुवृत्त्या ॥ आर्यानताः सुहृदो भ्रातरश्च सर्वा।
णि भूतान्यनसूयया च ॥ ३५ ॥ यत्रः सुतं तेन पुनः स्वदोषा विरंयसां कालमदभ्रमस्य ॥ सर्वं तदेतत्तु रुचस्य भूम्नो
वृणीमहे ते परितोषणाय ॥ ४० ॥ मनुः स्वयंभूर्भगवान्भवश्च ये तत्पुत्रा ऋषयो विश्रुतसत्त्वाः ॥ अन्ये च ये पारमेष्ठ्या
यन्महिम्नः स्तुवंत्यथो त्वात्मसमं गृणीमः ॥ ४१ ॥ नमः समाय शुद्धाय शांताय परमात्मने ॥ वासुदेवाय सा।
त्वाय तुभ्यं भगवते नमः ॥ ४२ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ इति प्रचेतोभिरभिष्टुतो हरिः प्रीतस्तथेत्याह पुरांजनस्य
लः ॥ अनिच्छतां यानमतन्नयच्छतां यथो स्वधामानपवर्गवीर्यः ॥ ४३ ॥ अथ निर्यायसलिलात्प्रचेतसउद
न्वतः ॥ वीरुद्भ्यो जनयामासुः कन्यां वीरुधमित्यपि ॥ ४४ ॥ यतो विरुद्भ्यो राजन्नसंख्यन्मुखतो नृपाः ॥
महीं निवीरुधं कर्तुं संवर्तकइवात्यये ॥ ४५ ॥ ॥

वासुदेवाय ॥ ४२ ॥ यानांस्वप्रयाणं ॥ अनिच्छतामप्सि तं स्वधामयथो अनपवर्गवीर्यः अकुंठितप्रभावः ॥ ४३ ॥
उदन्वतः सिंधोः सलिलात्निर्यायनिर्गत्य गां स्वर्गं वीरुधमिव उच्छ्रितैः उर्वीं महीं छन्नां वीरुद्भ्यो जनयामासुः ॥ त
दा हि प्राचीनबर्हिषः प्रव्रजितत्वादराजकेऽकर्षणाद्यभावात् ॥ उर्वीं भूमिं छन्नामभूत् ॥ ४४ ॥ निरस्तां वीरुधो।
पियस्मात्तस्या भूतो कर्तुं संवर्तकः कालाग्निरुद्रः ॥ ४५ ॥

187

शांताय ५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कि किंचैः भूरुहैः किंवा विरमध्वं सुमालवः। प्रजानां पालकाः यूयं नचेद्रोक्ष्यथ कारकाः ४७ ब्रह्मलोकं च नाथेरैः क्रोधमुत्सृज्य
निर्दहाः सर्वभूतेषु तिष्ठंतं ज्ञात्वा नारायणं हरिं ५८ मूलत्रुटिः १

नयेर्युक्तिभिः ॥५५॥ उजहुः समर्थयामासुः ॥५६॥ मारिषा वादी प्रजानयो निर्ब्रह्मात्मजा तोददः महतः श्रीमहा
देवस्यावज्ञातामूर्वमजनयो निजो ब्रह्मपुत्रोपि सनत्क्रियजातोथ स्वमजनि जातः ॥५७॥ प्राक्सर्गे मूर्वदेहेका।
लेनविद्रुते गते दैवेनेश्वरेणाचोदितः संदृष्टः प्रजाः ससर्जेदक्षः भारति प्रसिद्धः ॥५८॥ स्वयारुचा प्रभयातेजउपादत्त
आच्छादितवान् यंचकर्मदाक्षाद्दमभुवन् ॥५९॥ तमभिषिच्य प्रजादिर्ब्रह्मा प्रजासर्गसंरक्षायांयुयोज सचदक्षो

भस्मसात्क्रियमाणांस्तान्दृष्ट्वा दुःखितसहः ॥ शापतः शमयामास पुत्रान्वर्हिषतो नयैः ॥५९॥ तत्रावशि
ष्टायेवृद्धा भीताउद्धितरंतदा ॥ उजेहुः तेप्रचेतोभ्यउपदिष्टाः स्वयंभुवा ॥६०॥ तेचब्रह्मणाआदेशान्मारिषामुप
येमिरे ॥ यस्यां महदविज्ञानादजन्यजनयो निजः ॥६०॥ वाक्षेपतेतदेयाभिश्चाक्रदर्शकालविद्रुते ॥ यः ससर्ज
प्रजाः सर्वाः सददोदेवचोदितः ॥६१॥ योजायमानः सर्वेषांतेजस्तेजस्विनांरुचा ॥ स्वयोपादत्तदाक्षाच्चक्र
मेणादक्षमभुवन् ॥६०॥ तंप्रजासर्गरक्षायामनादिरभिषिच्य च ॥ युयुजे युयुजेयांश्च संदेशैर्प्रजापती
न् ॥६२॥ तिप्रजासर्गरक्षायामनादिरभिषिच्य इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधे विंशाध्यायः ॥२०॥ मैत्रेयः ॥ तत
उत्पन्नविज्ञानाश्चयोदाजभाषितं स्मरंतआत्मजे भार्यांविसृज्य प्राव्रजन्गृहात् ॥१॥ दीक्षिताब्रह्मस
त्रेणसर्वभूतात्मनेयसा प्रतीच्यांदिशिवेलायांसिद्धोभूयत्रजाजलिः ॥२॥ ॥

यान्मारीच्यादीन् ॥ तत्रब्रह्मापारेषुनियुक्तवान् ॥५॥ इतिश्रीभागवतेचतुर्थस्कंधेविंशाः ॥२॥ एकविंशेसुतेदक्षेयुरं
यस्यवने सतां ॥ नारदोक्तेनमार्गेण मुक्तिरुक्ताप्रचेतसा ॥ ततः दिव्यवर्षसहस्राणांसहस्रंसा तेउत्पन्नविवेकजा
नास्तेउपयाम्यपयमद्वामनियनिरयादतइत्यथोदाजभाषितं स्मरंतआत्मप्राव्रजन् ॥१॥ ब्रह्मसत्रेणआत्मविमर्शी
नदीक्षिताः कृतसंकल्पाभूतेषुसर्वेषात्मतिमेयाज्ञानेयस्मिन् ॥ तेनक्रवेलायांसमुद्रतीरेजाजलिनामकऋषिः ॥२॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ततोनकदाचित्राजतीत्याह॥ अपहृतनिरस्तासकलाएषणाः वासायस्मात्सहसावलश्चात्मा भवः तस्मिन्सतांसुत।
सितिरंतरमेथितयाभावनयापहृतः॥ सहृतरोदतिः छिद्रवत् — आकाशवत्ततोनसरतिनापयातिहि। कं
ऊर्वनआत्मनोनिजजनवशातेस्वभक्तायीवत्सयस्यवगच्छन्॥ २० ॥ सतामेवंवशुणोसोअसतांतुजामापेनगृ
हणतीत्याहनेतिक्रमसीषिणाऊत्सितसतीनां॥ अथनाश्रतेआत्मयनाश्चभावद्वनाः तेषियायस्यरसज्ञः भक्तिसुख

अपहृतसकलैषणासलात्मविरतमेथितभावनोपहृतः॥ निजजनवशागतमात्मनोयत्रसरतिछिद्र
वददवः सतांहि॥ २० ॥ नभजतिक्रमसीषिणांसमृजांहरिरधनातायनप्रियोरसज्ञः॥ अतथनकुलस्य।
मणोमदैर्यविदधतिपापमकिंचनेषुसख्य॥ २१ ॥ श्रियमनुचरतीतदर्थिनश्चद्विपदपतीन्विबुधांश्चयः
स्वपूर्णाः नभजतिनिजभृत्यवर्गतेभ्यः कथमभजेद्विजेषुमानदोहितेभ्यः॥ २२ ॥ श्रीमैत्रेयउवाच॥ इतिप्रचे
तसोराजन्नयाश्चभगवत्कथाः॥ आदर्थिनस्तलोकेयायोस्वायंभुवोमुनिः॥ २३ ॥॥

ता॰

जःकेक्रमसीषिणाः तानाहअकृतादिनिमित्तैर्मदैर्यसम्पापंतिरस्कारंकुर्वं॥ २१ ॥ भक्त्याधीनत्वंप्रपंचयन्ना।
ह॥ अनुवर्तमानामपिश्रियंतदर्थिनः सकामान्दियदयतीन्नरेंद्रान्विबुधान्देवानपियोनानुवर्तते॥ यतःस्वे
नैवपूर्णाः अतःस्वभृत्यवर्गानुरक्तमेवंयत्रभूतमसुमीषदपिकृपंपरित्यजेत्॥ २२ ॥ प्रचेतसःकर्मभूतान्
अस्याश्चनूनेसतीनेत्यादिभुवचरितायाः सत्रेगायन्प्रचेतसामिसुकत्वात्॥ २३ ॥॥ ॥ ओ रामजी॥ ॥
राम ॥ ॥ राम ॥ ॥ राम ॥ ॥ राम ॥ ॥ राम ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१९॥ ननु असंमोहरौकथं प्रपंचोत्पत्तिलयौतत्राह॥ यथेति॥ अथ तमः प्रकाशाद्यागमापायिनोरजस्तमः सत्त्व
त्वस्थानीयाः हे भूयाः॥ प्रचेतसः अशक्तयः न भवंति लीयंते इति एवमयं जगत्प्रवाहः॥ १७॥ तेन सर्वकारण

एतत्पदं तज्जगदात्मनः परं सकृद्विभातं सवितुर्यथा प्रभा॥ यथा सवोजाग्रति सुप्त शक्तयो द्व्यक्ति
याज्ञानभिदाभ्रमात्मयः॥ १९॥ यथा नभस्यभ्रतमः प्रकाशा भवंति भूमा न भवंत्युक्तमात
एवं परे ब्रह्मणि शक्तयस्त्वमूरजस्तमः सत्त्वमिति प्रवाहः॥ १७॥ तेनैकमात्मानमथो
पदेहिनां कालं प्रधानं पुरुषं परेशं॥ स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहमात्मैकभा
वेन भजध्वमद्धा॥ १८॥ दयया सर्वभूतेषु संतुष्ट्या येन केनवा॥ सर्वे
द्रियोपशांत्या च तुष्यत्याशु जनार्दनः॥ १९॥ राम

तेन हेतुना कालो निमित्तं प्रधानं पुरुषः कर्ता॥ एतत्त्रितयात्मकत्वात्सर्वकारणं परेश्वरमद्धा साक्षाद्भ
ज॥ कथमात्मनाऽकभावेन अभिन्नत्वेन॥ १८॥ सायनमाह॥ दयादिभिः शीघ्रं तुष्यति॥ १९॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

योगेन प्राणायामादिना सांख्येन देहादिव्यतिरिक्तात्मज्ञानमार्गेण संन्यासवेदाध्ययनाभ्यामपि ॥ अन्यैरपि कृतवैराग्यादि
भिः श्रेयःसाधनैः ॥ १७ ॥ तत्रैषां नानाफलसाधनानां हरिस्वभावमार्गेणाऽऽनुकूल्यं वेयर्थ्यं तत्राह ॥ श्रेयसां फलानामात्मै
वावधिः पराकाष्ठा अर्थतः परमार्थतः आत्मार्थत्वेनैवान्येषां प्रियत्वादित्यर्थः ॥ भवत्वात्मा अवधिः हरेः किमायातं
तत्राह ॥ सर्वेषामपीति आत्मदत्त्वाविशेषात्तिरोहितेन स्वरूपाभिव्यञ्जकः ऐश्वर्येणापि हृषेणा बलिप्रभृतिभ्योऽप्यात्मप्रदः
प्रियश्च परमानन्ददृष्टत्वात् ॥ १८ ॥ किं च नानाकर्मभिस्तत्तद्देवताप्रीतिनिमित्तान्यपि फलानि हरिप्रीतिरेव भवतीति केव
लं तद्देवताराधनेन तत्र न किंचिदिति सदृष्टान्तमाह यथेति ॥ मूलात्यथ भभागाः स्कंधात्तद्विभागाभुजाः तेषां च पशा

किं वा योगेन सांख्येन न्यासस्वाध्याययोरपि ॥ किं वा श्रेयोभिरन्यैश्च न यत्रात्मप्रदो हरिः ॥ १७ ॥ श्रेयसामपि स
र्वेषामात्मावधिरर्थतः ॥ सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्मात्मदः प्रियः ॥ १८ ॥ यथा तरोर्मूलनिषेचनेन तृप्य
न्ति तत्स्कंधभुजोपशाखाः ॥ प्राणोपहारच्च यथेन्द्रियाणां तथैव सर्वार्हणमच्युतेज्या ॥ १९ ॥ यथैव सूर्यो
ऽभवतिवारः पुनश्च तस्मिन्नविशति काले ॥ भूतानि भूमौ स्थिरजंगमानि तथा हरावेव गुणप्रवाहः

१५

खाः उपलक्षणं यत्र पुष्पादयोऽपि तृप्यन्ति तत्र मूलस्येकं विनाऽन्यत्र निषेचनेन ॥ प्राणस्योपहारो भोजनं तस्मादे
वेन्द्रियाणां तृप्तिः न तु तत्तदिन्द्रियेषु पृथक्पृथक् गात्रलेपनेन ॥ तथाच्युतार्चनमेव सर्वदेवताराधनेन प्रत्यक्ष
रूपमर्थः ॥ १९ ॥ कुतः सर्वं मूलत्वादिभिः सदृष्टान्तमाह ॥ यथैव वायुः जलानि वर्षाकाले सूर्यादुद्भवति ॥ ग्रीष्मे तस्मि
न्नेव प्रविशति अस्याः प्रसिद्धत्वेन दृष्टान्तान्तरमाह ॥ यथा भूतानि भूमाविति न तु हरावेव गुणप्रवाहदृष्टेः गुणप्र
वाहस्यात्वेन सौपाधिकत्वे हरेः स्यादिति शंकाऽस्तीति तदेतद्विलोपः पदं तस्मादुत्पन्नो गुणप्रवाहश्चेतनाचेतना

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

निर्जिताः प्राणमनोवचोदृशोयैः तान्शांतउपरताः समानमूलायासदारभ्यकृजवो विग्रहायेषांब्रह्मणि योजितआत्मयै
सुरासुरैरीड्योदृष्टवानुत्थायतेप्रणिपत्ययथादेशंयथाविधिपूजयित्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ आदिष्टमुपदिष्टंयदात्मतत्त्वंदा।
पितंविस्मृतं ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रचेतोभिः पृष्टः ८ ॥ अहोगुरुप्रसन्नाहरिसेवाविनासर्वंजन्मकर्मादिकंव्यर्थंकृतमितितान्

तान्निर्जितप्राणवचोमनोदृशोजितासनांछांतसमानविग्रहान् ॥ एकेमलेब्रह्मणियोजितात्मनःसुरासुरेड्यादृदृशे
सनारदः ॥ ३ ॥ तमागतंतउत्थायप्रणिपत्याभिनेयच ॥ पूजयित्वायथादेशंसुखासीनमथाब्रुवन् ॥ ४ ॥ प्रचेतस
ऊचुः ॥ स्वागतंतेसुरर्षेयदिह्यानोदृशंगतः ॥ तवचक्रमणंब्रह्मन्नभयायथारवेः ॥ ५ ॥ यदादिष्टंभगवता
शिवेनाथोजनेनच तद्गृहेषुप्रसक्तानांप्रायशःनपितप्रभो ॥ ६ ॥ तन्नःप्रद्योतयाध्यात्मज्ञानंतत्त्वार्थदर्शनं यै
र्पुंसामतिविपामोक्षंभवसागरे ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिप्रचेतसांपृष्टोभगवान्नारदोमुनिः ॥ भगवत्यु
त्तमश्लोकआविष्टात्माबभूवह ॥ ८ ॥ श्रीनारदउवाच ॥ तज्जन्मतानिकर्माणितदायुस्तन्मनोवचः ॥ नृणांये
नेहविश्वात्मासेव्यतेहरिरीश्वरः ॥ ९ ॥ किंजन्मभिस्त्रिभिस्त्रैवर्णिकसावित्रयाज्ञिकैः ॥ कर्मभिर्वात्रयीप्रोक्तैः
पुंसोपिविबुधायुषा ॥ १० ॥ अतेनतपसावाकिंवचोभिश्चित्तवृत्तिभिः ॥ बुद्ध्यावाकिंनिपुणयाबलेनेंद्रियराधसा

शोचत्राहतज्जन्मेतिचतुर्भिः यतोयस्मात्हरिसेवैवफलंअतस्तद्विहीनंसर्वंव्यर्थमित्यर्थः ॥ ९ ॥ शुक्रसंबंधिजन्मा
विशुद्धमातापित्रभ्यामुपनयनेनयाज्ञिकैर्दीक्षयाविबुधानामिवदीर्घायुषा
पि ॥ १० ॥ वचोभिः वाग्विलासैः चित्तवृत्तिभिः नानाध्यानसामर्थ्यैः इ ॥
द्रियाणांराधसापाटवेन ॥ ११ ॥ रामायनमः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२५ ॥ प्रचेतसां नारदस्य च संवादं रूपेमं तदाख्यानं ते भिहितं ॥ हरेः कीर्तनं यस्मिन् तत् ॥ २५ ॥ यएष वंशाः सोत्तव।
र्णितः ॥ २६ ॥ यः प्रियः प्रतः ॥ २७ ॥ स्वानन्ज्ञातीन्दिष्टवः ॥ ३० ॥ राज्ञां चरितमितिशेषः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभावार्थदी

तपितक्षुत्वनिर्यातं यशोलोकसलापहं ॥ हरेर्निशम्य तत्पादं ध्यायंतस्तज्जतिं ययुः ॥ २४ ॥ एवं ते भिहितं
तत्तयज्ञानं त्वपरिपृष्टवान् ॥ प्रचेतसां नारदस्य संवादं हरिकीर्तनं ॥ २५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ यएषउत्ता
नपदो मानवस्यानुवर्णितः ॥ वंशः प्रियव्रतस्यापि निबोधनृपसत्तम ॥ २६ ॥ योनारदादात्मविद्याम
धिगम्य पुनर्महीं ॥ भुक्त्वा विभज्य पुत्रेभ्यो ऐश्वरं समगात्पदं ॥ २७ ॥ इत्थं कौषारविणोपवर्णितादा
निशम्याजितवादसत्कथां ॥ प्रवृद्धभावोस्फुटलाश्रुलोमुनेर्दधारमूर्ध्नाचरणौ हृदा हरेः ॥ २८ ॥
विदुरउवाच ॥ सोयंतेतमहायोगिन्भवताकरुणात्मना ॥ दर्शितः तमसः पारोयत्राकिंचनगोहरिः
२९ ॥ इत्थानम्यतमामंत्र्य विदुरोगजसाह्वयं ॥ स्वानांदिष्टवः प्रययौज्ञातीनांनिर्वृताशयः ॥ ३० ॥ एत
द्यः शृणुयाद्राजन्राजांहर्यर्पितात्मना ॥ आयुर्धनंयशः स्वस्तिगतिमैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभा
गवते चतुर्थस्कंधे प्रचेतसोपाख्यानंनामैकत्रिंशोध्यायः ॥ ॥ ॥

श्रीशुकउवाच

पिकायांचतुर्थस्कंधे एकत्रिंशोध्यायः ॥ ॥ ॥ समाप्तः चतुर्थस्कंधः ॥ ॥ ॥ ॐ शुभमस्तु ॥ ॥ ॥ राम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

005557

196

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

195

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

197

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

198

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA